

T. C. KÜLTÜR BAKANLIĞI
ANITLAR VE MÜZELER GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Yayın No: 1813

XIII.

ARAŞTIRMA SONUÇLARI

TOPLANTISI

II. CİLT

29 MAYIS - 2 HAZİRAN 1995
ANKARA

KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI / 1813

Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları
Sempozyum Serisi : 46

HAZIRLAYANLAR

İsmail EROĞLU
Nurhan ÜLGEN
Handan EREN
Fahriye BAYRAM
Nuray TARLAN
Nurçin TATLİCAN
A.Hamdi ERGÜRER
Yaşar MORKAYA

ISBN : 975-17-1619-5 (Takım)

975-17-1629-2 (Cilt)

ISSN : 1017-7663

Not: Bildiriler, kazı başkanlarından geldiği şekliyle yayınlanmıştır.

T.C.KÜLTÜR BAKANLIĞI MİLLÎ KÜTÜPHANE BASIMEVİ
ANKARA - 1996

İÇİNDEKİLER

Sayfa

K.Gökhan TÜRE, Erkut ARCAK, Ahmet Cevdet YALÇINER Anamur Gazipaşa Kıyıları Arkeolojik Sualtı Yüzey Araştırması 1994.....	1
Berna ALPAGUT, Mikael FORTELIUS, John KAPPELMAN, J.P.LUNKKA Survey Report for The Sinap Formation Project (Ankara - Turkey) 1994	5
Rafet DİNÇ 1994 Yılı Akhisar - Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi Yüzey Araştırması.....	11
Güven BAKIR, Cihat VURAL Urla (Klazomenai Karantina Adası Sualtı Yüzey Araştırması.....	43
Winfried HELD Gergakome in Karien. Survey 1994.....	51
Stephen MITCHELL 1994 Yılı Oinoanda ve Batı Pisidia'da Yüzey Araştırmaları.....	71
Gustavo TRAVERSARI 1994 Yılında Laodicea'da (Frigya) Yapılan Arkeolojik İnceleme	81
Thomas MARKSTEINER Der Istlada Survey: Die Kampagne 1994	89
Thomas DREW-BEAR Antiocheia ve Astra'da Yapılan Araştırmalar	103

Albrecht BERGER

Survey In Viranşehir (Mokisos)..... 109

Eugenia BOLOGNESI, Recchi FRANCESCHINI

The Great Palace Survey: Second Season127

The Third Season of The Great Palace Survey (1994)133

Georg PETZL

Bericht Über Die Wichtigsten Ergebnisse Des
Epigraphischen Survey in Lydien143

Scott REDFORD

Surface Survey And Planning At Hacı Baba Köşkü,
Çikcilli Village, Alanya..... 147

Jennifer TOBIN

The City In The Sand Dunes: A Survey of a Roman Port
Facility In Cilicia 151

Robert OUSTERHOUT

The 1994 Survey At Akhisar - Çanlı Kilise 165

Stephen LUMSDEN

Gavurkalesi, 1994181

Michael BALLANCE

Survey of Roman And Byzantine Remains At Dinar,
Işıklı And Pınarbaşı, 1994.....185

Christine KEPINSKI - LECOMTE

Surface Research At Tilbeshar 1994199

Anneliese PESCHLOW

Die Arbeiten Des Jahres 1994 Im Territorium
Von Herakleia Am Latmos.....211

Dietrich BERGES

Neue Forschungen In Tyana 225

Kazuo ASANO

Two Churches In Ölüdeniz Area (Fethiye-Muğla) 231

Sachihiro OMURA 1994 Yılı İç Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları.....	243
Mehmet ÖZSAİT, Özdemir KOÇAK 1994 Yılı Amasya-Taşova Yüzey Araştırmaları.....	273
Mehmet ÖZSAİT 1994 Yılı Antalya-Korkuteli Yüzey Araştırmaları	293
Adnan DİLER İç Karia Yüzey Araştırmaları - 1994.....	315
Wulf SCHIRMER Göllüdağ, 1993-1994	335
Wolf KOENIGS, Jens MISIAKIEWICZ, Frank RUMSCHEID Priene 1994	345
Neil ROBERTS Konya Basın Palaeoenvironmental Research (Kopal) Programme, 1994.....	373

ANAMUR GAZİPAŞA KIYILARI ARKEOLOJİK SUALTİ YÜZEY ARAŞTIRMASI 1994

K. Gökhan TÜRE

*

Erkut ARCAK

Ahmet Cevdet YALÇINER

ÖZET

Bu araştırma gezisi, 3 yıldır süregelen ve olan Kilikya kıyıları sualtı arkeolojik yüzey araştırmalarının üçüncü aşamasıdır. Grup üyeleri tarafından 26.08.1994 ,02.09.1994 tarihleri arasında Anamur kıyısından başlayıp, Gazipaşa kıyılarına değin çeşitli bölgelerde 0-30 m arası derinliklere sualtından dalıcı kullanarak tarama gerçekleştirilmiş, bazı noktalarda ise derinlik ve batık ya da döküntü olasılıkları göz önünde bulundurularak 50 m derinliğe kadar nokta dalışları yapılmıştır. Çalışma sonucunda Anemurium antik kentine ait olduğu düşünülen mimari öge parçaları ve çeşitli bölgelerdeki kırık amphora, taş ve metal çapalar belgelenmiştir. Bu sualtı yüzey araştırmasında T.C. Kültür Bakanlığı'nın görevlendirdiği Adana Arkeoloji Müzesi'nde Arkeolog Dalıcı Gülnaz Savran araştırma gezisinde yer almış ve sualtı incelemelerine kendisi de katılmıştır. Tüm çalışma, Kültür Bakanlığı, Adana Arkeoloji Müzesi ve Anamur Müzesi'nde bilgi ve denetiminde yapılmıştır.

AMAÇ

Bilindiği gibi, tarihöncesi dönemlerden günümüze değin birçok

* K. Gökhan TÜRE, ODTÜ-SAT, Batık Araştırmaları Grubu, P.K. 420-06444 Yenışehir-ANKARA.
Erkut ARCAK, ODTÜ-SAT, Batık Araştırmaları Grubu, P.K. 420-06444 Yenışehir-ANKARA.
Ahmet Cevdet YALÇINER, ODTÜ-SAT, Batık Araştırmaları Grubu, P.K. 420-06444 Yenışehir-ANKARA.

önemli kıyı yerleşimlerini kapsamış Kilikya Bölgesi, antik deniz ticaret yolları üzerinde yer almaktadır. Bazı dönemlerde büyük bir kültür ve ticaret merkezi olan Kilikya Bölgesi'nin Anamur-Gazipaşa kıyı şeridini içine alan kıyı kesiminde bugüne değin herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Eldeki bilgiler, yerel dalıcıların ve süngercilerin karşılaşmaları ile balıkçıların (özellikle trolcülerin) düzenli avlanmaları sırasında müzelere verdikleri parçalardır. Bu bölgenin sualtı arkeolojik değerlerini tespit edebilme amacıyla ODTÜ-SAT, BAG ekibi, 1994 yılı yaz-gezisi çalışmasına Anemurium antik kenti kıyısından başlamıştır. Yüzey araştırması sırasında, sualtı arkeolojik buluntularının fotografik ve videografik belgelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Daha önceki araştırmalarımız ışığında, bu yıl sığ su taraması amacıyla, taramanın kıyı şeridine paralel şnorkel ve scuba dalış ile sürdürülmesine karar verilmiştir. Ayrıca bazı antik yerleşimlerin, yapıların yer aldığı kıyı şeridinde, nokta dalışları gerçekleştirilmiştir. Anamur ve Gazipaşa limanlarından kiralanan balıkçı tekneleri ile 5 gün boyunca belirli bölgeler taranmıştır.

Kıyı boyunca;

.Şnorkel ile tarama

.Şamandıra çekerek sualtı alan taraması

.Sualtı kızıağı çekerek tarama (Tarama Mekiği)

.Nokta dalışları

yöntemleri uygulanarak araştırmanın dalış kısmı bitirilmiştir. Sualtı duruluğu 20-25 m arasında değişmekte olup, ırmak ağzlarında 2-3 m'ye kadar düşmektedir (Gazipaşa). 8 araştırma dalıcısı kullanılarak 5 gün içerisinde 25 baş dalış gerçekleştirilmiş, duraklamalar dışında sualtında yaklaşık 16 saat tarama işlemi ve inceleme gerçekleştirilmiştir.

BULGULAR

Araştırmaya, başlangıç noktası olarak Anemurium antik kenti kıyıları olarak karar verilmiştir. Anamur'un sekiz km güneybatısında yer alan Anemurium antik kenti, Türkiye'nin en güney ucu olduğu ve Anamur Deniz Feneri'nin de yer aldığı kıyı şeridi üzerindedir. 1.5-2 km lik kıyı şeridi ve Kıbrıs ile anakara arasında kalan bölgeyi kontrol etmek için

uygun konumda olması ve Kıbrıs'a yalnızca 64 km uzaklıkta olması bu bölgenin antik gemi enkazlarını barındırdığı varsayımını ortaya getirmiştir. Antik kentin en batısında kalan bölgede sualtında şnorkel ile 0-6 metre arasında yapılan dalışlarda mimari parçalar tespit edilmiştir. Yörede yoğun olarak yanan erozyon¹ nedeni ile gerçekleşen deniz ilerlemesi, bu mimari öğelerin antik şehre ait kilise kalıntısının² parçaları olduğunu göstermektedir. Yaklaşık 10 adet sütun, sütun başlığı, sütun kaideleri, köşe taşları ve kesme duvar taşlarından oluşan mimari parçalar 5-8 metre derinlikte, 700-750 metrekarelik bir alana yayılmış durumdadır. Antik şehrin batısında kalan dağların yer aldığı kıyı şeridinde gerçekleştirilen araştırmalarda ise herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır. Dip hareketinin etkili olması nedeniyle yok olduğu düşünülen batıkların dip örtüsü altında kaldığı sanılmaktadır.

Melleç Demirören Askeri Karakolunun yer aldığı doğal limana şnorkel ile gerçekleştirilen dalışlarda yer yer taş çapalara rastlanılmıştır. Bu çapalar, Honor Frost'un³ taşlık ve yarı taşlık zeminlerde kullanıldığını öne sürdüğü tek ve iki gözlü çapalar ile benzerlik taşıyıp kabaca M.Ö.1000-M.S.1000 arasında kullanılmış olabileceği bildirilmiştir.

Gazipaşa'nın 20 km doğusunda yer alan Antiochia Ad Cracum adlı antik kentin kıyı şeridinde yine 0-20 metre derinlikte sualtı taraması yapılmış ancak herhangi bir buluntuya rastlanılmamıştır. Şehir merkezinin denizden oldukça yüksek olmasına karşın, deniz seviyesine yakın bölgelerde yer alan sarnıçların antik dönemde gemilerin su ihtiyacını karşıladığı ve bu gemilerin bölgede demirlendiği düşüncesi oluşmaktadır. İşte bu olasılıktan yola çıkarak Cipciklikaya olarak adlandırılan bu bölgede yine şnorkel ve scuba dalıcı kullanılmış, çeşitli çapa ve amphora kırıklarına rastlanılmıştır. Doğal bir demirleme yerini andıran bu bölge⁴ yörenin de aynı zamanda en derin bölgesidir. Cipciklikaya'nın açık denizde kalan bölümünde 50 metreye kadar inilmiş, yine amphora kırıklarına rastlanmıştır. 20-30 metre derinlikte 3 adet Bizans ve Osmanlı Dönemi'ne ait olduğu düşünülen metal çapalara ve yine Roma Dönemi'ne tarihlendirilebilecek yoğun kırık amphora kümelerine rastlanmıştır. .

Ayrıca Gazipaşa yakınlarındaki Selinus antik kenti kıyılarındaki dalışlarda herhangi bir parçaya rastlanmamıştır.

- (1) F. Sancar Ozaner, *Ananur-Kazanlı ve Samandağ Kıyılarındaki Kıyı Erozyonunun Araştırılması* 1993 Ankara.
- (2) James Russell, *Araştırma Sonuçları Raporu*, 19, Ankara.
- (3) Honor Frost, *Under the Mediterranean: Marine Antiques*, Londra, 1961.
- (4) Honor Frost, *Underwater Archaeology: A Nascent Discipline, Ancient Harbours and Anchorages in the Eastern Mediterranean*.

SONUÇLAR VE VARGI

M.Ö.4.yüzyılda ilk yerleşimin olduğu Anemurium antik kenti kıyılarındaki dalışlarda herhangi bir parçaya rastlanmamıştır. Sultan Çayı'nın denize döküldüğü yer ile batısında kalan 2.5 m lik kum kıyı şeridinde, yazlık konut yapımı nedeni ile kaçak kum alımları sonucunda oluşan deniz ilerlemesi bölgede olası buluntuların kumla kaplanmasına yol açmış olabilir. Öyle ki 1950' li yıllarda sualtında olmayan antik kilisenin bu erozyon nedeni ile şimdi sualtında olması ve deniz tabanındaki kumulların örtmesi sonucu olası batık ya da döküntülerin kum altında kalmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Taban hareketinin oldukça yoğun olarak yaşandığı Anamur-Gazipaşa arasındaki kıyı şeridi için yine 0-20 metre derinliğine kadar olan bölge açısından aynı yargıya varmak mümkündür. Kumun yer almadığı, kayalık bölgelerde ise kırık amphora parçalarına rastlamak mümkündür. Cipciklikaya Mevkii'nde yer alan amphora kırıkları ve çapalar ise teknelerin bu bölgede demirledikleri savını güçlendirir niteliktedir. Yöredeki balıkçılardan elde edilen bilgiler doğrultusunda kıydan 2-3 mil açığındaki bölgelerde trollere ve paraketa diye adlandırılan olta laraya oldukça çok sayıda amphora takılması bu bölgenin antik dönemlerde ticari açıdan oldukça sık kullanıldığı savını güçlendirmektedir. Açık denizde araştırmayı gerçekleştirebilmek için sonar gibi cihazların temini ile daha sonraki yıllarda yine bu bölgede araştırmaları sürdürmeyi düşünmekteyiz. Kıyı şeridinin oldukça sığ olması olası batık ya da diğer döküntülerin yer ve dalga hareketleri sonucu kumla örtülme ihtimalini güçlendirdiğinden bu bölgede herhangi bir döküntüye rastlanılmayışını bu düşünceye bağlamaktayız.

YARARLANILAN DİĞER YAZILI KAYNAKLAR

- STRABON, *Coğrafya-Anadolu* (Kitap XII, XIII, XVI), Arkeoloji Sanat Yayınları, 1987, İstanbul
- GREEN, Jeremy, *Maritime Archeology*, 1990, San Diego
- FROST, Honor, *Underwater Archaeology: A Nascent Discipline, Ancient Harbours and Anchorages in the Eastern Mediterranean*, Unesco, 1972, Paris
- UYSAL, Vehbi-ALAN, Kutlay, *Anemurium*
- ROSENBAUM, E., HUBER, G., ONURKAN, S. *A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia, Preliminary Report 1967*, Türk Tarih Kurumu.
- BAHN, Paul-RENFREW Colin, *Archaeology*, 1991, London
- OZANER, F. Sancar-RUSSELL, James, *Diachronic Study of Coastal Changes At Anemurium: Geomorphological and Archaeological Applications*, 1994, Ankara.

SURVEY REPORT FOR THE SINAP FORMATION PROJECT (ANKARA, TURKEY) 1994

*Berna ALPAGUT **
Mikael FORTELIUS
John KAPPELMAN
J.P. LUNKKA

INTRODUCTION

The Sinap Formation Project continued its survey study during a sixth year of field work in the summer of 1994. This project had its beginnings in 1989 as an international collaborative effort under the directorship of Prof. Berna Alpagut. During the previous five field seasons (1989-1993) we conducted an extensive survey that discovered over 100 fossil localities with the recovery of over 3000 catalogued fossils (Alpagut & Martin, 1991; Alpagut&Fortelius, 1992; Alpagut et al., 1993). We undertook additional surveying and mapping efforts during the 1994 field season. The salvage excavation activities of the 1994 field season are described in a separate report (Temizsoy et al., these volumes).

The 1994 mapping and survey team was jointly managed by Prof. Dr. Berna Alpagut, Dr. Mikael Fortelius and Prof. John Kappelman. The team included Dr. Şevket Şen, Dr. Juha-Pekka Lunkka, Mr. Hakan Aygün, Ms. Amy Bean, Ms. Joy Becker, Mr. Hürkan Çelebi, Mr. Alexander Duncan, Mr. Douglas Ekart, Mr. Ayhan Ersoy, Dr. Mary Maas, Ms. Lena Seldnne, Ms. Suvi Viranta and the government observers F. Gülay Aslan,

* Prof. Dr. Berna ALPAGUT, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Paleontoloji Anabilim Dalı, Ankara-TURKEY,
Mikael FORTELIUS, Finnish Museum of Natural History, Division of Palaeontology,
P.O. Box 11, SF-00014 University of Helsinki-FINLAND
John KAPPELMAN, Department of Anthropology, University of Texas, Austin, TX 78712,
1086-U.S.A.
J.P. LUNKKA, Department of Geology, University of Helsinki-FINLAND.

Kemalettin Ataş, İsmet Aykut and A.Karaduman. We would also like to express our gratitude to Mr.Osman Yerlikaya, Mrs.Sebahide Okur, Mr.Meruem Yengeç, and to Mr.Çelebi Metin of Kazan taksi for his excellent and varied services during the field season. We would like to thank the many students from the Ankara University Faculty of Language, History and Geography, who participated for various lengths of time. We wish to express our sincere gratitude to these many individuals.

We also owe deep note of thanks to the General Director of Antiquity and Museums and to the Head of the Excavation Department for their kind help in obtaining the necessary permissions. The survey was supported by grants from the Academy of Finland (to Mikael Fortelius) and the National Science Foundation (to John Kappelman).

THE SINAP FORMATION

The background of the Sinap Project has been given in the previous report cited above, and the main results up to the 1992 field season are summarized by Kappelman et al. (in press). Briefly, the later Miocene Sinap Formation of the Ankara region, Central Anatolia, has produced a rich fossil fauna including important hominoid remains (Ozansoy, 1955, 1957, 1965; Andrews & Tekkaya, 1980), but the chronological and paleoecological contexts of the fauna were not well understood. In addition to investigating the context of the hominoid fossils, the aims of the Sinap Project have increasingly turned towards use of the long stratigraphic sections and rich faunas to establish local geo- and biostratigraphies that can be tied to global chronologies. If this end is achieved and sufficiently rich faunas are recovered, the Sinap Formation has the potential of tying the floating European Neogene biochronology (the MN system; Metin, 1975, 1990) to the global chronology, and further of becoming a standard for intercontinental stratigraphic correlations for the Old World Neogene.

Our efforts to characterize the sediments and sedimentary context of the Sinap Formation continued during the 1994 field season. The sediments outcrop around the village of Yassören located about 55 km northwest of Ankara in central Anatolia and consist mainly of mudstones, sandstones and conglomerates. Many of the efforts of the 1994 field season focused on understanding the structural geology of region. The geology is complicated as a result of tectonic movements and volcanic activity during the Neogene. Our mapping concentrated on the area between Kavak Dere on the west and Sinap tepe on the east and we anticipate the completion of a geologic map within the year.

A key component of the 1994 field season again stressed section logging. More 500 m of sediments were logged at Beyce Dere, Calta, Sinap Tepe and Sivri Tepe and all of these sections are tied into the mapping we have done with the total station. This work will provide has basis for understanding the depositional system of the Sinap Formation.

CHRONOSTRATIGRAPHY

A key focus of our work in the Sinap Formation has been to produce a detailed chronostratigraphy that will provide ages for the fossil localities. We have previously completed a K/Ar date of 15.2 ± 0.3 Ma for a basalt flow that underlies the Sinap Formation (Kappelman et al., in press). The paleomagnetic sequences from Sinap Tepe and Kavak Dere are among the longest known for the terrestrial Neogene of the Old World, and the discovery of several biotite-bearing tuffs in the Beyce Dere section promise further radioisotopic tiepoints in the near future.

Our paleomagnetic field collecting and mapping during the 1994 field season added new sections near Calta and resampled sections at Kavak Dere, Sinap Tepe, Igbek, Yellidoruk and Delikayınçak Tepe. The total thickness of the combined Beyce Dere, Kavak Dere and Calta sections is estimated to be over 800 m and this is the longest conformable fossil mammal bearing section in this part of the world.

FOSSIL LOCALITY SURVEY

Seven new fossil localities (numbered loc. 112 through 119) were discovered during the 1994 survey with most of these being found in the area around Sinap Tepe and Delikayınçak Tepe. The most important of these is locality 114 in SW Yellidoruk, an MN 9 locality that contained a rich pocket of fossils.

This marked the first year that we surveyed the Kartal Formation that outcrops in the vicinity of Kazan. This Formation is thought to be latest Cretaceous to early Eocene in age and has never before been known for any fossil discoveries. We recovered fossils from several localities but almost all of these had very limited preservation of bone. Work in future years will concentrate on screen washing and additional surface prospecting.

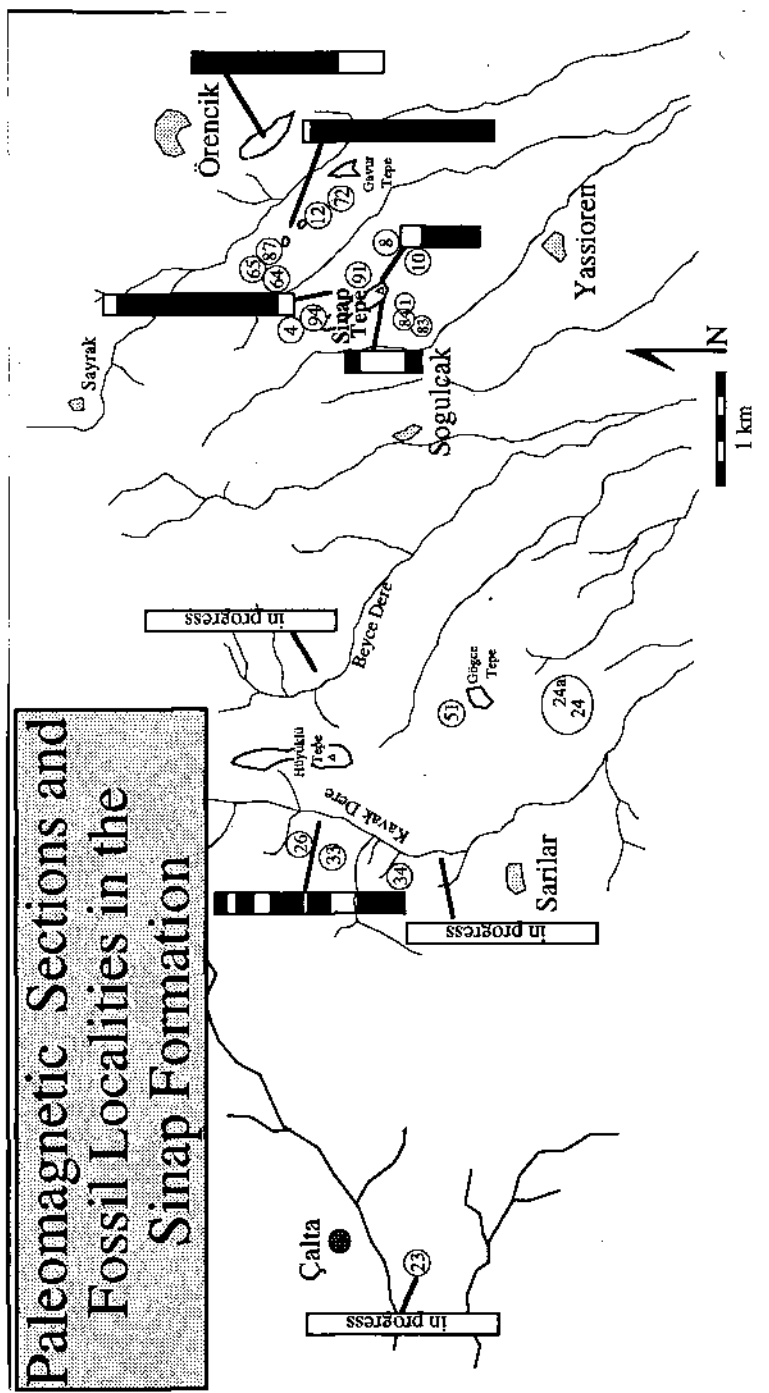
CONCLUSION

Our efforts in the Sinap Formation survey of 1994 have again shown this area to be very rich in Miocene fossils and demonstrated that it is

possible to produce a detailed biochronostratigraphy of the region. Future studies of the sedimentological context of the fossil localities will prove very helpful in establishing the framework for understanding the paleoecology of the faunas of the Sinap Formation. the chronostratigraphy of the Sinap Formation will permit us to correlate these faunas with faunas from other sites in Europe as well as Africa and Asia and will aid us in understanding the migrations and evolution of these faunas through time.

LITERATURE CITED

- ALPAGUT, B. & FORTELIUS, M. 1992. Survey results for the Sinap Project, Kazan and Çubuk provinces, Ankara, Turkey, 1990. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, pp.333-356. Ankara.
- ALPAGUT, B. & MARTIN, L. 1991. Survey of the Sinap Formation (Kazan, Ankara) 1989. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, pp.55-67. Ankara.
- ALPAGUT, B., FORTELIUS, M. & KAPPELMAN, J. 1993. Survey report for the Sinap Formation Project (Ankara, Turkey), 1991. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, pp.256-278. Ankara.
- ANDREWS, P. & TEK KAYA, I. 1980. A revision of the Turkish Miocene hominoid *Sivapithecus metcalfi*. *Palaeontology* 23: 85-95.
- KAPPELMAN, J., SEN, S., FORTELIUS, M., DUNCAN, A., ALPAGUT, B., CRABAUGH, J., GENTRY, A., LUNKKA, J.P., MC DOWELL, F., SOLOUNIAS, L., VIRANTA, S. & WERDELIN, L. (in press). Chronology and biostratigraphy of the Miocene Sinap Formation of central Turkey, in R.L., Bernor, V. Fahlbusch and S. Rietschel (eds), *Later Neogene European Biotic Evolution and Stratigraphic Correlation*, Columbia University Press, New York.
- MEIN, P. 1975. Résultats du groupe de travail des vertébrés, in J. Senes (ed.) *Biozonation du Neogène méditerranéen à partir des Mammifères. Report on Activity of the RCMNS Working Group (1971-1975)*, pp.78-81. Bratislava.
- MEIN, P. 1990. Updating of MN zones. in E.H. Lindsay, V. Fahlbusch, and P. Mein (eds), *European Neogene Mammal Chronology*; pp.73-90. Plenum Press, New York.
- OZANSOY, F. 1955. Sur les gisements continentaux et les mammifères du Neogen et du Vélafanchien d'Ankara (Turquie).- *C.R.Acad.Sc.*, Paris 240:992-994.
- OZANSOY, F. 1957. Faunes de Mammifères du Tertiaire de Turquie et leurs révisions stratigraphiques. *Bulletin of the Mineral Research Exploration Institute Turkey* (Foreign Edition) 49: 29-48.
- OZANSOY, F. 1965. Étude des gisements continentaux et de Mammifères du Cénozoïque de Turquie. *Mémoires Societe Géologique de France* (N.S.)44:1-92.
- TEMİZSOY, I., ALPAGUT, B., FORTELIUS, M. & KAPPELMAN, J. (in press). Salvage excavation report for the Sinap Formation Project (Ankara, Turkey), 1993. T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü *Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara.

Map 1: Map of the Sinap Formation and the region around the town of Kazan illustrating the paleomagnetic sections that have been sampled in the region. Several of the most important fossil localities are also illustrated.

1994 YILI AKHİSAR-KULAKSIZLAR MERMER İDOL ATÖLYESİ YÜZEY ARAŞTIRMASI

*Rafet DİNÇ**

Buluntu yeri ilk kez 1991 yılında, Kulaksızlar köyünden bazı köylülerin Manisa Müzesi'ne getirdiği mermer idol parçalarıyla ortaya çıkmıştır¹. Köylülerin Manisa Müzesi'ne satmak üzere getirdikleri ilginç idol parçaları o tarihlerde, bizde buluntuların bir atölye ya da kutsal bir alana ait olabileceği düşüncesini doğurmuştu. Bu nedenlerden ötürü 9.3.1993 tarihinde Kulaksızlar köyüne kısa bir inceleme gezisine gidilmiştir. Manisa Müzesi'ne tarla yüzeyinden topladıkları idol parçalarını getiren köylülerin yer gösterimi sonucu yüzey buluntularının toplandığı tarlalarda kısa bir yüzey incelemesi yapılmıştır. Bu inceleme sırasında sürülmüş tarla yüzeyinden ilginç atölye malzemesi toplanarak Manisa Müzesi'ne kazandırılmıştı.

Atölye Akhisar'ın 16 km güneydoğusundaki Kulaksızlar köyü yakınlarında bulunmaktadır. Bu köy, Akhisar-Gölmarmara asfalt yolunun 1 km kuzeyine kurulmuştur. Köyün kuzeyi doğu-batı yönünde uzayan Harmandalı Dağı, batısı ise geniş ve verimli Akselendi Ovası'dır. Buluntu yeri Kulaksızlar köyü ile asfalt yol arasındaki "Balıkburnu mevkiindedir". Mermer idol parçalarının bulunduğu yer Kulaksızlar köyünden Gülsüm Akbaş adlı kişinin tarlası durumunda olup, yaklaşık 12.000 m² lik bir alanı kapsar.

* Yrd. Doç. Dr. Rafet DİNÇ, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi, Kepez-AYDIN.

(1) Kulaksızlar köyünden Kadir Adak 5.9.1991 tarihinde Manisa Müzesi'ne bir tane mermer idol başı getirmiştir (Env. no. 7751). Bu idol başının müzeye satın alınmasından sonra, aynı köyde oturan Ali Avşın, Mehmet Adak ve Hüseyin Akbaba da çok sayıda idol başı parçasını müzeye satmak üzere getirmiştir. Bu yüzey buluntularından müzelik nitelik gösteren idol başları müzeye satın alınmış ve envanter kayıtları yapılmıştır. Müzelik karakter göstermeyen parçalar etütlük olarak ayrılmış ve Manisa Müzesi'nde etütlük eser olarak korunmaktadır.

1994 yılı çalışmaları Akhisar'ın Kulaksızlar ve Harmandalı köyleri sınırları içinde, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve Adnan Merderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinin destekleriyle 18-28.10.1994 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir².

Atölye alanı sürülen arazi konumunda olduğundan yüzey buluntusu yoğunluğu bakımından çok zengindir. Yüzeyden yaklaşık iki günlük arazi çalışması sonunda toplam 392 adet parça toplanmıştır. Malzemenin büyük çoğunluğu mermerden idol çekirdeği, yongalar, idol taslağı, mermer kap taslakları, ponzataşı aletler, ezgi taşları, çakmaktaşı aletler ve çanak çömlekten oluşmaktadır. Prehistorik insanın idol yapmak üzere kullandığı çeşitli tipteki ponzataşı aletlerden de 35 tane elde edilmiştir. Aletler atölyede mermer idol ve kap yapmada kullanılmış ilginç buluntulardır. Az sayıda da olsa koparıcı, raspalama ve cilalama aletleri olabilecek taş aletler elde edilmiştir. Atölyeden mermer idol taslaklarıyla birlikte mermer kap parçaları da bulunmuştur. Yüzeyden idol taslakları ile birlikte mermer kap parçalarının da bulunmuş olması bu atölyede mermer idol yapımı yanında mermer kapların da yapıldığını göstermektedir. Ayrıca yüzeyden sileks veya flintten yongalar, kesiciler ve kullanım görmüş granit veya bazalttan öğütücü parçaları toplanmıştır. Atölyedeki mermer parçalara oranla çok az sayıda da olsa Geç Neolitik ve Kalkolitik Devirlere ait çanak çömlek parçaları ele geçirilmiştir. Aynı zamanda atölyenin yaklaşık 4 km kadar batısında, 1959 yılında D.French tarafından saptanan "Kenmez II Höyüğü"nin varlığı dikkati çekmiştir³.

Atölyenin hemen kuzeyindeki Harmandalı Dağı doğal mermer yatakları bakımından çok zengindir. Bugün bile söz konusu dağda çok sayıda mermer ocağı bulunmaktadır. Bu dağın doğuya doğru uzantısında, atölyeden yaklaşık 4 km doğuda, Sarıkaya mevkiinde, Akselendi Ovası'na hakim bir vadinin önemli bir kesiminde yan yana üç tane mağara da bulunmuştur. İlk kez bulunan bu mağaralardan biri oldukça büyüktür. Köylüler bu mağaraların en büyüğüne "Kocain Mağarası" demektedir.

-
- (2) 1994 yılı yüzey araştırmasına Kültür Bakanlığı temsilcisi olarak katılan Arkeolog Melek Yıldızlıturan'a ve Araştırma Görevlisi Engin Akdeniz'e, ayrıca çalışmalarımız sırasında Akhisar Huzurevi'nde konaklamamızı sağlayan Akhisar Belediyesi Başkanı Sayın Ahmet Dutulu'ya teşekkür ederim.
- (3) D.H. French, "Prehistoric Sites in North-West Anatolia. II The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas", AnSt. 19, (1969), s. 41-98. Kenmez II Höyüğü, Pınarcık köyü (Kenmez)'nin yaklaşık 4 km kuzeyinde, bugünkü Akhisar-Gölnarınara asfalt yolunun 750 m doğusunda bulunmaktadır. Höyük yerleşim alanı yaklaşık 50x3 m boyutlarındadır

A) YÜZEY BULUNTULARININ KENDİ İÇİNDE İR- DELENMESİ

Yüzey araştırması esnasında bulunmuş olan idol çekirdeği, idol tas-
lakları ve perdahlayıcılar ile köylüler tarafından Manisa Müzesi'ne ge-
tirilen idol başları buluntu yerinin önemli bir atölye olduğunu gösteren
buluntulardır.

1. Mermer Çekirdekler

Yüzey araştırması sırasında 44 adet mermer çekirdek bulunmuştur.
Bu buluntular boyutlarına göre iki ayrı gruba ayrılır:

Büyük boy çekirdekler: Resim 2 deki mermer çekirdek 22 cm yük-
seklikte, 4.8 cm genişliktedir. Doğal kütleden kopartılmış ve üzerinden
geniş yongalar yaprak gibi alınmıştır. Kabaca dikdörtgenimsi formlu çe-
kirdeğin üst kısmında kısmi bir oyukluk yapılmıştır. Bu çekirdek, büyük
olasılıkla Harmandalı köyü yakınlarındaki mermer yataklardan çı-
kartılmış ve atölyede idol yapmak için kabaca tasarım görmüş depo mal-
zemesi olmalıdır.

Küçük boy çekirdekler (Resim: 4): Kabaca dikdörtgenimsi şekilde
olup üzerinden derin olmayan yongalar kopartılmıştır. Yonga koparma
yüzeyleri büyük boy çekirdek yüzeyindeki yonga koparma yüzeylerinden
daha küçük ve daha yüzeyseldir. Resim 4 deki 3 no lu çekirdeğin üst kıs-
mında bir yana doğru geniş bir kertilme yapılmıştır. Bu çekirdek idol ya-
pılmak üzere tasarım görmüş depo malı olmalıdır.

2- Mermer İdol Taslakları

Yüzey araştırmasında 68 adet mermer idol taslağına ait parça ele ge-
çirilmiştir. Taslaklardaki koparma yüzeyleri çekirdeği koparma yü-
zeylerinden daha küçüktür. Bunların tamamı kabaca işlenmiş ve idol ya-
pılmak üzere şekillendirilmiştir. Taslaklarda, çekirdeklerdekinden farklı
olarak idol başı, boyun kerteği ve omuza geçişi gibi vücut şe-
killendirilmesi kabaca da olsa işlenmiştir. Bu işçilik farklılıklarına ba-
kılırsa mermer bir kütlenin yontucuk şekline dönüştürülmesi beş farklı iş-
lemi gerektirmektedir (Teknikler bölümüne bkz.).

3- Mermer İdol Parçaları

Yüzey araştırması esnasında gerek bizim bulduğumuz gerekse 1993
yılında Kulaksızlar köyünden köylülerin atölye alanından toplayıp Ma-
nisa Müzesi'ne getirdiği idol parçası toplamı 227 adettir. Mermer idol

parçaları benzer formlar göz önüne alınarak gruplara ayrılmıştır. Özellikle idol başlarının farklı formda olması, farklı tiplerinin oluşturulmasını sağlamıştır. Idol başları kendi içinde şematik olandan gelişmiş örneklerle doğru bir gelişim çizgisi göstermektedirler. Farklı tiplere bakılarak, I-XV ayrı idol başı tipi saptanmıştır.

I. Tip (Çizim: 2,7-10)

I/A tipi mızrak ucu formlu idol taslağının (Çizim: 2,7) kaba işçiliği bitirilmiştir. Bu taslak idol tıpkı bir mızrak ucuna benzemektedir. Sivri oval gövde şematize edilmiş ve boyunda daralarak son bulmaktadır. Bu örnekte henüz şematik de olsa bir baş yapılmamıştır. Gövdenin dip kısmı yere saplama şeklinde sivri olarak inmektedir.

IB tipi başsız idoller: Çizim 2 deki 8 no lu, oval formlu idol taslağı bu gruptaki 8. ve 9. no lu tam olarak bitirilmiş başsız idollerin taslağı olmalıdır. Bu taslak idolün üzerinden yongacıklar alınmış ve koparma yüzeyleri kabadır.

II. Tip (Çizim: 2, 11)

Bu idol taslağının işçiliği tıpkı I. tip idol taslağının işçiliği karakterindedir. Kabaca tasarım görmüş ve şematize edilmiş tam bir idol taslağıdır. Yüz-burun şişkinliği işlenmiş ve alına doğru üçgenimsi şekilde koparılmıştır. Üçgenimsi formlu sivri gövde I.tip idol taslağında olduğu gibi yere saplanacak biçimde sivrice inmektedir. İlk kez bu taslakta şematik bir yüz-burun sivrililiği çıkıntısının yapıldığı görülmektedir.

III. Tip (Çizim: 2, 12-14)

III tip idol başları form olarak I. tip idolden tamamen farklılık gösterir. Bunlara cepheden bakıldığında formlar hemen hemen birbirine benzer. Oysa ki aynı idol başlarına profilden bakıldığında detayda bazı farklılıkların olduğu açıkça gözlenir. Bu tipte boyun oval kesitlidir. Başlar düzgün olmayan oval şekilli ve şematiktir. Yüz, göz, kulak gibi uzuvlar işlenmemiş, ancak burun çıkıntısı şematik olarak sivri bir şekilde belirtilmiştir. Başların arkası enseye doğru içerlek yontularak şevli inmektedir. Bu tip idol başlarına profilden bakıldığında şematik burun çıkıntısı sivrililiği II. tip idol başlarının burun sivrililiğine benzer.

IV. Tip (Resim: 5; Çizim: 2, 15-16)

Resim 5' de görülen ve sağlam olarak ele geçirilmiş idol taslağı form bakımından bu tipin kabaca şekillendirilmiş taslağı olabilir. Oval formlu

taslak üzerinde sivri uçla yapılan düzeltme izleri gayet belirgin olarak görülmektedir. Bu örneğin işçiliği III. aşama işçilik karakterindedir. 15 nolu idol sağlam olarak bulunmuş olan bir örnektir. Oval formlu şematik idolün başı omuzdan genişçe içerlek kertilerek belirlenmiştir (Resim: 3). Oldukça basit ve şematik şekillidir. Vücut uzuvları işlenmemiş, ancak ön ve arka yüzleri yüksek perdahlıdır. Yüzeyinde alet izleri görülmemektedir. Oval gövdenin yanlarının ve basık oval başın kırık olması, idolün atölye atığı ya da kullanım dışı bırakılmış olduğunu gösterebilir. 16 nolu idol başı parçası sağlam olan 15 no lu idole tamamen benzemekle birlikte profilden görünüşünde farklılık vardır. Bu idol başının yüz-burun çıkıntısı şişkinliği daha yüksektir. Ense oyukluğu içe kertilmiştir.

V. Tip (Çizim: 17-20)

17 nolu taslak baş (Resim 7 de ortada görülür) bu grubun yonga yüzeyli taslağı olmalıdır. Yuvarlak yüz-burun şişkinliği şematik olarak vurgulanmıştır. Oval formlu başın konturu bitirilmiş örneklerdeki gibi yuvarlak hatlıdır. 18-20 nolu başların yüz-burun şişkinliğine profilden bakıldığında daha şişkin yuvarlak oldukları anlaşılır. Başların arkası enseye doğru hafif içbükey olarak iner.

VI. Tip (Çizim: 21-24)

Başların cepheden görünüşleri üstü kesik piramidal formdadır. 23 nolu idol başı geniş yassı boyunlu ve başın üzeri düzgün kesilmiştir. Diğer idol başlarına benzerlik göstermekle beraber, yüz hattı şematik çenede geniş açı yapan üçgen şeklinde ve keskin konturludur. 24 nolu idol başı, genel olarak VI. tipin en gelişmiş formu olmalıdır. Yüz yuvarlaklaşmış, düzgün kesilmiş baş üzerinden çeneye dikey genişçe bir oyuk açılmıştır. Yüz şişkinliği diğer örneklerden daha yuvarlaklaşmış ve yüz ortasında oval bir kabartma halini almıştır.

VII. Tip (Çizim: 3, 25)

Bu tip Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi'nde şimdilik tek örnekle temsil olunur. Taslak halindeki baş tam olarak bitirilmemiş ve raspa öncesi işçilikteki diğer taslaklara benzer. Form olarak diğer tiplerden tamamen farklıdır. Yassı geniş yüz ortasında büyükçe yüz şişkinliği yapılmıştır. Yüze profilden bakıldığı zaman taslak baş sivri külahlı, büyükçe bir idolü hatırlatır (Resim: 9). Başın kaba işçiliği bitirilmiş, sivri uç ile yapılmış olan düzeltme izleri seçilebilmektedir. Başın arkası enseye doğru düz iner. İdol tam olarak bitirilmemiş ve taslak halinde bırakılmış atölye atığı olmalıdır.

VIII. "Kilya Tipi" İdol Başları ve İdol Taslakları (Çizim: 3, 26-35)

Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi'nde toplam 119 tane çeşitli tipte idol başı ele geçirilmiştir. Bunlar içinde Kilya grubunu oluşturanların sayısı oldukça kabarık olup 75 tanedir. "Kilya Tipi" idol başları form olarak I-VII. tip idollerden tamamen farklılık gösterirler. Başlarda da görülen farklılıkların varyasyonlarına göre, kendi içinde *VIIIA-VIIID* olarak ayrılmıştır. "Kilya Tipi" İdolere ait baş taslak parçaları işçilik açısından yukarıda kısaca incelendi (Resim: 11, 12; Çizim: 3, 26).

VIIIA tipi idol başları: Keskin konturlu şematik yüz hattına sahip olan örneklerden üç tane ele geçirilmiştir. Bunlardan biri 27 no lu örnektir. Şematik şekildeki başların üst kenarları ve boyun kenarları keskin konturludur. Yüz sivrililiği şişkinliği üç ayrı üçgen oluşturacak şekildedir. Üçgenlerin ortak köşesi, yüzün orta yerinde geniş açı yapar şekilde birleşerek şematik burun sivrililiğini oluşturur. Alın üçgenin çenelere isabet eden üçgenlerden taban açısı daha geniştir.

VIIIB tipi idol başları Kulaksızlar'da bulunmuş olan en kalabalık gruptur. Bunlar içinde 28-30 nolu başlar çok iyi korunmuştur. Bu tipin idol başları tıpkı *IIIA* idol başlarında olduğu gibidir. Ancak yüz kısmındaki sert konturlu üçgenler kaybolmuş ve yüzler daha dolgun yuvarlak, sivri şematik görünüm almıştır. Şematik yüz ortasındaki sivri burun çıkıntısı oldukça sivrilmiştir. Baş, gövdeye geçişte içerlek kertilmiş, yassı geniş boyunla bağlandığı gibi (Resim: 30, 30a), çoğunlukla oval kesitli boyunla da gövdeye geçiş yapar. Bazı idol başlarının her iki yanında tıpkı burun sivrililiğinde olduğu gibi sivri kulak çıkıntıları şematik bir şekilde yapılmıştır. Bu şekildeki başlara cepheden bakıldığında, yüz kenarı yanlarının oval şişkin formda olduğu gözlenir. Aynı başlara profilden bakıldığında, sivri yüz tek üçgen görünümündedir. Başların arkası enseye doğru içerlek kertilmiştir.

VIIIC tipi idol başları, (Çizim: 3, 29) iki örnekle temsil olunur. Form olarak *IIIB* tipine benzemekle birlikte, başlara cepheden bakıldığında, şematik üçgenimsi yüz şişkinliği daha kalınlaşmış ve burun sivrililiği kütleleşmiştir. Çenenin altı dolgun şişkindir.

VIIID tipi idol başları (Çizim: 3, 30-35); form olarak *IIIA-C* tipi idol başlarından farklı olarak, bu örneklerde yüz sivrililiği şişkinliğini kaybetmiş ve daha yuvarlak bir görünüm almıştır. 31 ve 32 nolu başların yanlarında sivri kulak çıkıntıları çok belirgin olarak görülmektedir. Özellikle bu tip içinde 34 nolu baş 35 nolu idol başına tamamen benzemekle birlikte baş yuvarlağının üst konturuna kulak kertiği yapılmamıştır. 35 nolu

başın yüzeyi çok düzgün perdahlı olup başın üst yanına yüz şişkinliğine şevli inen geniş bir kertik açılmıştır. Aynı kertiğin simetriğinde açılmamış olması bu idol başının atölyede işlem yapılırken kırıldığını ve kullanım dışı bırakıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Her iki başın yüzeyi diğer örneklerden farklı olarak yüksek perdahlı ve cilalıdır. Üzerlerinde ponzataşının bıraktığı raspa izleri görülmez.

IX. Tip (Çizim: 3, 36-40)

Bu tip içinde özellikle 36-38 nolu örnekler henüz bitirilmemiş ve taslak halindedir. 36 nolu taslak diğer taslaklarda olduğu gibi kabaca şekillendirilmiştir. Omuzdan üst kısmı korunmuş örneğin üzerinde küçük yonga koparma yüzeyleri görülmektedir. 37 ve 38 nolu başların kaba işçiliği bitirilmiş ve yüzey perdahlanmıştır. Ancak yanlarında kaba yonga koparma izleri vardır. 39 nolu baş tam olarak bitirilmiş olmasına karşın yassı geniş boyundan kopartılarak kullanım dışı bırakılmış olmalıdır. Bu tipin bitirilmiş örneği 40 nolu baştır. Sivri külah gibi olan başın her iki yanına simetrik olmayan sivri kulak çıkıntıları ve yüz ortasına hafif rölief olarak sivri burun yapılmıştır. Uzun boyun oval kesitlidir. Sağ kulak daha kabaca, sol kulak ise, daha sivri çıkıntı halindedir. Bu tipin oluşturduğu idol başları (36-40) taslaktan-idole doğru bir gelişimi çizgisel karakterle yansıtmaktadır.

X. Tip (Çizim: 3, 41-42)

41 nolu idol taslağı kabaca şekillendirilmiş, üzerinde genişçe yonga yüzeyleri alınmış bir idolün omuz-baş kısmına aittir. 42 nolu benzer idol parçası bu taslağın son aşamasına gelmiş bir idole ait olmalıdır. Gövde "Trio II Tipi" yassı gövdeli idollere çok benzemektedir. Yüzeyi çok düzgün perdahlanmış, boyun yuvarlak omuzdan içerlek kertilerek belirlenmiştir. Omuzlar yassı gövdeye dikeydir. Bu iki çarpıcı örnek idol işçiliğindeki aşamaları yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir.

XI. Tip (Çizim: 3, 43)

Tek örnektir. Phallos formundadır. Boyun kısmı uzunca dikdörtgen kesitlidir. Kabaca yuvarlatılmış başın bir yanında çene kısmı şematik olarak hafif kertilerek belirlenmiştir. Yüzeyi düzgün işlenmiştir.

XII. Tip (Çizim: 3, 44)

Tek örnektir. Sivri konik başlıdır. Yüz ortasından dikey keskin bir hat yüz sivrililiğini ikiye ayırır. Yüzdeki sivrililiğin her iki yanına gözler yu-

varlak çukurcuk şeklinde oyulmuştur. Form olarak yüz yapısına bakıldığında şematik bir insan başından daha çok penguen başını anımsatır.

XIII. Tip (Çizim: 3, 45)

Atölye alanından sadece iki benzer örnek bulunmuştur. Her iki baş kabaca yuvarlaklaştırılmış, yanlarına "V" şeklinde (simetrik olmayan) kertikler açılarak kulak vurgulanmıştır. Yüz şişkinliğine hafif kabartma olarak dikey inen sivri burun ve gözler birer kazıma çizgiyle hafif olarak işlenmiştir. Bu iki örnek, yukarıda I-V tipte irdedeğimiz şematik yüzlerden farklı olarak gelişmiş figürin başlarına ait olup, göz, burun ve kulak yapılmıştır. Yüzler çok düzgün perdahlanmış olmasına karşın, başların arkası kabaca bırakılmıştır.

XIV. Tip (Çizim: 3, 46)

Yüzey buluntuları arasında tek örnektir. Yuvarlatılmış yarım ay formu gövdenin uzuv kısmı "A" şeklinde genişçe oyulmuştur. Uzuv çevresi perdahlı yüzeyden farklı olarak çentilerek çentikli bırakılmış. Yassı kesitli gövdenin her iki yüzeyi düzgün perdahlanmıştır.

XV. "Troia II Tipi" (Çizim: 3, 47)

Atölye alanından bulunmuş tek örnektir. Oval şekilli bir deretaşının orta yerine yakın kısmından (yanlarından) genişçe kertikler açılmıştır. Böylece şematik boyun oyukluğu gövdeyi yuvarlak baştan ayırmıştır. Yüzey doğal şekliyle bırakılmış olmalı. Yassı kesitli gövdeye sahiptir.

4. Idol Gövdesi ve Taslaklar (Çizim: 4, 48-59)

48 nolu idol gövde taslağı kabaca işlenmiş, yüzeyi genişçe yonga koparma yüzeylidir. Bu taslak gövde form olarak 49 nolu bitirilmiş yassı gövdeye benzemektedir. 49 nolu yassı gövde geniş yassı boynundan ve dip kısmından kırıktır. 50 nolu oval yassı gövde düzgün cilalanmış, arkası düzgünce, ön kısmı gövde ortasında hafif içe çekikçe işlenmiştir.

50-56 nolu parçaları tipik "Kilya Tipi" idol gövdeleridir⁴. 51-53 nolu gövdelerin kesitleri daha dolgun ve parçalarının alt bölümleri düzgün olmayan eşkenar dörtgen şeklinde işlenmiştir. Bu kertilmeler oval gövdelere penguen görünümü kazandırmıştır. 54 nolu parça "Kilya Tipi" bir gövdenin eşkenar dörtgen şeklindeki kısmından kopmuş olmalıdır. 55 ve

(4) F. Calvert, Thymbra, *Hanai Tepeli*; H. Schliemann, *Hios*, Leipzig 1881, 788, no. 551.

56 nolu gövde parçalarının orta kısımlarına gelen yere gövdeyi dikey delen delikler açılmıştır. Delikler göbek deliği olarak açılmış olmalı. Bu gövde parçaları da "Kilya Tipi" başka bir grup idole ait olmalıdır. 57 nolu idol gövdesi parçası yassı formu, ön yüzü gayet düzgün perdahlanmış, arka yüzü kabaca bırakılmıştır. Bu gövdenin bel ortasına gelen kısmına yanlarından genişçe kертmeler yapılmıştır. Düz destek-dip üzerine oturur 58 nolu yassı gövde geniş bele doğru inceltilmiş ve kalça kısmında kalınlaşmıştır. 59 nolu yuvarlak gövdenin boyun genişliğinin bir yanına "V" şeklinde bir kертilme yapılmış. Bu kертmenin simetrik boyun boşluğunda da yapılmış olması gerekir. Oysa ki bu taslak gövde tam olarak bitirilmediğinden kертme işlemi yapılamamıştır. Bu parça işlem sırasında kırılmış olduğundan usta tarafından kullanım dışı bırakılarak çöplüğe atılmış bir parça olmalıdır.

5- Destek ve Ayaklar

Destek ve ayaklar genel olarak form ve boyutları bakımından kendi içinde farklılıklar gösterirler. Bu nedenle: a) büyük boy gövdeli tek destek ayaklar; b) orta boy tek destek ayaklar, c) küçük boy destek ayaklar d) büyük boy figürin ayakları, e) küçük boy figürin ayakları olmak üzere beş ayrı grup oluşturlar.

a) Büyük Boy Destek-Ayaklar (Çizim: 4, 60-65)

Destek -ayaklar gövde altına gelen bölümlerinden korunmuştur. 62 nolu tek destek şeklindeki ayak balerin ayağı şeklinde olup, yere şevli inmektedir. Bu tip destek tek ayakların tabanı üzerine durmaz. 60,61,63,64 nolu ayaklar form olarak balerin tipi ayaklara benzemekle birlikte yere düzgün basar ve taban üzerine durabilir.

b) Orta Boy Destek- Ayaklar (Çizim: 4, 66-69)

Bu grup destek ayaklar form olarak büyük boy destek ayaklara benzemekle birlikte boyut bakımından daha küçüktürler. Bazılarının tabanı yere düzgün basar. Bazıları balerin ayağı formunda olup tabanları üzerinde dik duramazlar.

c) Küçük Boy Destek-Ayaklar (Çizim: 4, 70,71)

Et.125-133 nolu ayaklar da form ve işçilik bakımından yukarıda belirtilen benzerlerinden farksızdır. Ancak bu ayakların farklılığı boyutlarının büyük olmasından ötürüdür. Aynı formu ayakların ölçülerinin farklı olması, ait olduğu idollerin de farklı büyüklükte olduklarını gös-

terir. Bu grup içinde incelediğimiz ayakların ait olduğu idoller yukarıda incelediğimiz idol başlarına mı yoksa daha farklı idollere mi ait olduğu konusunda kesin birşey söylemek şimdilik mümkün değildir. Ancak bu parçalar atölye atığı olabilir.

d) Büyük Boy Figürin Ayakları (Çizim: 4, 72,73)

Bu tip ayaklar tek destek ayaklara göre daha gelişmiş örnekler olup, normal bir figürine ait ayaklardır. Bunlar diğer destek ayaklardan tamamen farklı olup, düzgün işlenmiş, tabanı yere düzgün ya da şevli basar. Bu ayakların işçilik ve formları oldukça gelişmiş, şematik idolden figürine geçme eğilimi gösteren idollere ait olmalıdırlar.

e) Küçük Boy Figürin Ayakları (Çizim: 4, 75-77)

Bu grup ayaklarda form ve işçilik oldukça gelişmiştir. 76 nolu ayağın bilek parçası oval kesitli olup perdahlı ve cilalıdır. Bu ayaklar figürinlere ait sağ veya sol ayaklar olmalıdır. Ayakların bilek kesitleri ve yere basış durumlarına göre gelişmiş çift ayaklardan biri olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Örneğin 75 nolu ayak bir figürine ait sağ ayak olmasına karşın, 76 nolu ayak sol ayaaktır.

6- Mermer Kap ve Taslakları

Atölye alanından mermer kaplara ait 36 tane parça toplanmıştır. Kapların büyük çoğunluğu tam olarak bitirilmemiş taslaklara aittir. Parçalar kendi içinde üç ayrı kap forumunu oluşturur: 1- düz ağız kenarlı yayvan gövdeli kaseler, 2- derin silindirik gövdeli kaplar, 3- keskin silindirik gövdeli kaplar.

a) Mermer Kaseler (Çizim: 5-78-85)

Bu kaplara ait parçaların pek çoğu tam olarak bitirilmemiş, dış yüzeyleri ince sivri uçlu aletin bıraktığı nokta izi kümeleriyle kaplıdır. İç yüzeylerinde gövdeye paralel alet izleri görülmektedir. Bunlarda 83 nolu kasenin dış yüzeyinde silik de olsa ince sivri uç izleriyle birlikte ponzlaşımın bıraktığı raspalama izleri vardır. Aynı raspalama işlemi kabın iç yüzeyinde (kap oyukluğun açımı sonrasında kalan paralel izlerin yok edilmesi için) kullanılmıştır. 81 nolu çanak profili ile 83 nolu dip, form bakımından kulaksızlar yüzey buluntusu pişmiş toprak kaselere tamamen benzemektedir. Mermer kaseler arasında bitirilmiş olan tek örnek 81 nolu profildir. Bu parçanın hem iç yüzeyinde, hem de dış yüzeyinde hiçbir alet izi görülmez ve raspa sonrası cilalanmıştır. Aslında diğer parçaların da bu

şekilde işçilik göstermesi gerekir. Oysa ki kaplar tam olarak bitirilmemiş olduklarından kaba işçiliklidirler. 88 nolu kase (?) yeşil renkli mermerden yapılmış olup oldukça kalın cidarlı büyük bir kaba aittir. Korunan parça düzgün cilalanmış yüzeylidir. Bu parça yüzey malzemesi arasında yeşil mermerden yapılmış tek örnektir. Bu nedenle parça ithal bir kaba ait olabilir.

b)-Silindirik Gövdeli Mermer Kap ve Taslakları (Çizim: 85-87)

Silindirik gövdeli kapların işçilikleri tamamen kase taslakları ve kase parçalarının işçiliklerine benzemektedir. Düz ağız kenarlı parçaların gövdeleri dibe doğru giderek daralmaktadır. Bu kapların dipleri Çizim 5, 89-93 nolar arasında görülen sivri dipler şeklinde olmalıdır. 87 nolu silindirik kabın hem içi hem de dışı gayet düzgün perdahlanmış ve cilalanmıştır. Bu parça işçilik bakımından tam olarak bitirilmiş bir kaba ait olmalıdır.

c) Keskin Silindirik Gövdeli Mermer Kap ve Taslakları (Çizim: 5, 94-107)

Bu kaplar işçilik bakımından hem mermer kaseler, hem de silindirik gövdeli mermer kaplara benzemektedir. Formları silindirik gövdeli kaplardan farklı olarak düz ağız kenarları altından gövdeye doğru keskin kaburgamsı bir çıkıntı yapmaktadır. Gövde oyukları sivri dibe doğru daha şevli inmektedir. 97 ve 103 nolu profillerin gövde keskinlikleri düz ağız kenarının hemen atından başlamaktadır. Oysa ki diğer profillerde gövde keskinlikleri düz ağız kenarıyla beraber bitmektedir. 100 ve 102 nolu profillerin gövde keskinliği gövdeye uygun şekilde belli bir keskinlikte indikten sonra bitmektedir. Bu da şunu göstermektedir; kaburga şeklindeki gövde keskinlikleri ip delikli kulplar için (taslaklarda) bırakılmış çıkıntılar olmalıdır. Normal olarak bu şekildeki örnekler taslak olduklarından ayrıntılı işçilik göstermemektedirler.

7-Yüzey Buluntusu Seramikler

Kulaksızlar mermer idol atölyesinde mermer buluntuya göre çanak-çömlek parçası oldukça azdır. Atölye yüzey malzemesi arasında çanak-çömleğin mermer parçalara oranı %10'u geçmez. Kulaksızlar çanak-çömleğinin çağdaş merkezlerle yapılan karşılaştırmaları sonucu yüzeyden bulunan parçaları kaba bir tasnifle Geç Neolitik'ten Tunç Çağı içlerine kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Tüm çanak-çömleğin ortak özellikleri olarak hamurlarında kum, kuvarz ve mika katkısının olmasıdır. 110, 111, 113 nolu parçaların hamurunda ot-saman katkısı karıştırılmıştır.

Bazı kaba kaplarda iri taşcık ve kalker katkı da saptanmıştır. Seramiklerde siyah, koyu-kahverengi kırmızı, kahverengi-sarı devetüyü renkli astar perdahlıdır. Bazı kapların içi kırmızı, dışı siyah astar perdahlıdır. Kaba kapların bazılarında perdah izi saptanamamıştır.

110 nolu düz ağız kenarı parçası içi ve dışı farklı renkte olup (içi kırmızı, dışı siyah, kırmızı renkte perdahlı) yüzeyde bulunan parçalar arasında en erkene tarihlenebilecek niteliktedir. İlk olarak Erken Neolitik'te ortaya çıkan bu çömlek tipi Geç Neolitik'te de kullanıma devam etmiştir. Benzerleri 12. Kuruçay katı, Aİ seramiği⁵, Ilıcıpınar (Geç Neolitik)⁶, Karain I.Evre⁷, Aphrodisias 2. açma tabaka VIIIB (Geç Kalkolitik I)⁸, Can Hasan tabaka 4-7 arasında⁹ görülmektedir. 113 nolu düz ağız kenarlı yayvan gövdeli kase parçası Kuruçay'ın 13.katının örneklerini hatırlatmaktadır. Kuruçay'ın bu tabaka seramiği bilindiği gibi Erken Neolitik Çağ'a aittir. 113 no ile belirtilen düz ağız kenarlı çanak parçası kahverengi perdahlı bir yüzeye sahip olup Batı Anadolu'da Erken Neolitik'ten Kalkolitik'e kadar devam eden bir profil sergilemektedir. Benzerleri Kuruçay tabaka 13'te¹⁰, Aphrodisias Pekmeztepe 1-2¹¹, Kılıktepe¹² ve Menteşe'de bulunmuştur¹³. 118 nolu parça düz ağız kenarlı krem-kahverengi astar ve perdahlıdır. Profil bakımından Kuruçay'ın 12. yapı katı seramiğiyle benzerlik göstermektedir. Kulaksızlar yüzey araştırmasında bulunan 151 nolu dip gelişimi E.N.Ç.'a kadar inen tek örnektir. Düz-basit bir form sergileyen Kuruçay 12. tabakadan 9.tabakaya (yani E.N.Ç.-G.N.Ç.) ve Karain I. tabakada görülen örnekleri hatırlatmaktadır¹⁴. Buraya kadar parçaların hemen tümü ilk olarak E.N.Ç.'da ortaya çıkan fakat G.N.Ç.'da yoğun kullanılan profillere sahiptir. Bunların yanında ilk ortaya çıktıkları G.N.Ç.'a ait olanlar parçalar da vardır.

-
- (5) R.Duru, Kuruçay Höyük I. 1978-1988 Kazı Sonuçları Neolitik ve Erken Kalkolitik Çağ Yerleşimleri (Result of the Excavations 1978-1988 The Neolithic and Early Chalcolithic Periods). Ankara 1994, Lev. 39/1.
 - (6) D.H. French, "Prehistoric sites in North-West Anatolia, I. The İznik Area, AnSt. 17(1967), s. 49 vd. Fig. 11/24.
 - (7) J. Secher, "Antalya Yakınlarındaki Karain Mağarası'nda Kalkolitik Çağ Buluntuları". Araştırma Sonuçları Toplantısı II. (1987), Res. 2/20.
 - (8) M.S. Joukowsky, Prehistoric Aphrodisias, An Account of the Excavations and Artifact Studies I-II, Newyork, 1986, Fig. 377/17.
 - (9) D. H. French, "Can Hasan 1966", TAD XV-I (1968), s. 69, Fig. 2.
 - (10) Dipnot 6, Lev. 35.1.
 - (11) Dipnot 8, Fig. 377/23.
 - (12) W. Voigtländer, "Frühe Funde vom Kılıktepe bei Milet" İstMitt. 35(1985), s. 5vd. Abb. 4/4.
 - (13) Dipnot 6, 16/23.
 - (14) Dipnot 6, Lev. 49/12, Lev. 65/14, Lev. 84/9, 126/7.

124 numaralı düz ağız kenarlı dışı kahverengi, içi siyah astarlı parça Khios tabaka VII'de¹⁵, Kumtepe IBI'de bulunan profillere benzerdir¹⁶. Paradimi ve Dramada'da¹⁷ benzerleri bulunmuştur. Ancak bu merkezlerdeki eserler Geç Kalkolitik Çağ'a aittir. Aradaki tarih farkı dikkate alındığında bu merkezlerde ele geçen eserlerin de çağdaşı oldukları anlaşılabilmektedir. 111 ve 122 nolu parçalarda Geç Neolitik çanakların tipik özelliklerini bulabiliriz. Hafif dışa dönük ağız kenarlı bu parçalar bandırma yöresinden¹⁸ Atina Akropolis'ine¹⁹ kadar uzanan çok geniş bir alanda bulunmuştur. 123 nolu yayvan gövdeli hafif dışa dönük ağız kenarlı parçamız tıpkı 111 ve 122 gibi Geç Neolitik Dönem'dendir. En yakın benzeri Killiktepe ve Bandırma bölgesinde bulunmuştur.

Kulaksızlar'da ele geçen seramikler arasında Erken Kalkolitik Çağ'a ait olanlar da önemli yer teşkil etmektedir. 108 ve 120 nolu düz ağız kenarlı kase parçaları Kuruçay tabaka 8²⁰, Aphrodisas Pekmeztepe VIIIB²¹, Khios IX²², Ayio Gala Yukarı Mağara²³ ve Paros'da²⁴ bulunan Erken Kalkolitik örnekleri sergilemektedir. 126 no'lu içe dönük ağız kenarlı seramik parçası Kuruçay 12. tabakanın A1 seramiği²⁵ ile benzerdir. Ortaya çıkışları E.N.Ç. olup yoğun kullanıma Erken Kalkolitik Çağ'da devam etmişlerdir. 167 nolu kulp Karain B gözü Levre²⁶, Beşik-Sivritepe'den²⁷ tanıdığımız yumru kulp kulplardır. Bu tip kulp kulplar Kalkolitik Devri'n karakteristik tarihleyici unsurları olup Erken Kalkolitik Dönem'den itibaren karşımıza çıkar. 165 nolu dip ilk olarak Kuruçay 13-12 tabakada ortaya çıkmış kullanıma Kuruçay tabaka 8'den itibaren geçilmiştir. Killiktepe'de de benzer örnekler vardır. Bu dip formu

-
- (15) C. Renfrew, *The Emergence Civilisation. The Cycades and Aegean in the Third Millennium*. London 1972, Fig. 5.2610.
(16) J.R.Sperling "Kumtepe in the Troad Trial Excavations", *Hesperia* 45(1976), s. 305 vd. Fig. 12/302.
(17) D.H. French, "Late Chalcolithic Pottery in North-West Turkey And The Aegean", *AnSt.* XI (1961), Figb 7/13-14 ve Fi. 11/10.
(18) M. Özdoğan-M.Akman, "1990 Yılı Trakya ve Marmara Bölgesi Araştırmaları", IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara (1992), s. 405 vd. 1306 no lu profil.
(19) D. H. French, "additional Note on Late Chalcolithic Pottery in North-West Turkey and Aegean", *AnSt.* 14 (1964), s. 405 vd. Fig. 9/5.
(20) Dipnot 5, Lev. 37/7.
(21) Dipnot 8, Fig. 377/21.
(22) Dipnot 15, Fig. 5.2/4
(23) A. Furness, "Some Early Pottery of Samos, Kalimnos and Chios", *PPS XXII* (1957), 173 vd. Fig. 14/1.
(24) Dipnot 20, Fig. 9/12.
(25) Dipnot 21, Lev.37/5.
(26) Dipnot 7, Res. 5/5.6.
(27) J. Seehager, "Vorläufiger Bericht Über Die Keramik des Beşik-Sivritepe", *AA*(1985), s. 157-194, Abb. 18/68.

Erken Kalkolitik için o kadar alışılmış bir formdur ki Can Hasan 4-7. tabaka arasında bile bu tür dipler bulunmuştur.

Kulaksızlar seramiklerinin bir başka grubunu Geç Kalkolitik seramikler oluşturmaktadır. Bunlardan 127 nolu parça hafif dışa dönük ağız kenarlı ve yayvan gövdelidir. Ortaya çıkışı Geç Kalkolitik Çağ'ın ilk evrelerine dayanmaktadır. Beycesultan tabaka XXXV²⁸ örneklerini hatırlatırlatan parçamız Geç Kalkolitik Çağ'ın ilk evrelerine aittir. 140 ve 141 nolu parçalar Geç Kalkolitik'in son evrelerine aittir. Beycesultan XXVII'de²⁹, Paradimi'de, Drama'da³⁰, Aphrodisias Pekmeztepe³¹, İkiztepe³² ve Killik Tepe'de³³ benzerleri vardır. Geç Kalkolitik Çağ'a ait başka örnekler 121 ve 122 nolu parçalardır. Benzerleri Kumtepe IB, ve Beycesultan'da bulunmuştur. 139 nolu kase parçası, düz ağızlı yayvan gövdelidir. Geç Kalkolitik Çağ'a aittir.

Kulaksızlar yüzey araştırmalarında bulunan seramikler arasında son grubu E.T.Ç. örnekleri oluşturmaktadır. Bunlardan 130, 135, 136, 145 ve 146 nolu parçalar E.T.Ç.'e ait olup benzerleri Beycesultan ve Troia'da bulunmuştur.

B) TEKNİKLER

I. Koparıcı Kullanımı: Resim 7'de görülen üç ayrı idol taslağı tıpkı çekirdek yüzeylerinde olduğu gibi kabaca geniş yonga koparma yüzeylerine sahiptir (Resim: 16'da hematit topuz ve çekiç görülmektedir). Bu taslaklardaki işçilik çekirdeklere benzemekle birlikte yonga koparma konturları daha sert ve sık aralıklıdır. Prehistorik usta kullandığı koparıcıyla taslak üzerinden derin yongalar çıkartarak tasarladığı idolün ilk şekillendirmesini yapmıştır. Bu aşamada çekirdekten-idole geçildiğini belirgin olarak görmek mümkündür.

II. Çekiç Kullanımı: Resim 8'deki "Kilya Tipi" idol başı taslağının işçiliği Resim 7'de görülen taslak idol başından farklı karakterdedir. Benzer formlu iki idol başı taslağında iki farklı yontma aletinin kullanılmış olması yontu işleme tekniği hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. Bu taslak başta derin olmayan sık aralıklı yongacık yüzeyleri hakimdir.

(28) S.Lyod and J. Mellaart, Beycesultan I. The Chalcolitic and Early Bronze Age Levels. London (1962), Fig. P.4/14.

(29) Dipnot 28, Fig. P. 8/2.

(30) Dipnot 17, Fig. 9/32.

(31) Dipnot 5, Fig. 384/12; Fig. 393/42.

(32) H. Handan-U.Bahadır Alkım-Ö. Bilgi, İkiztepe I. Birinci ve İkinci Dönem Kazıları (The First and Second Seasons Excavations), Ankara 1988, Lev. Pl. XXV, 4-11.

(33) Dipnot 12, Abb. 4/1.

III. Sivri Uçlu Alet Kullanımı: Resim 5'deki oval formulu idol taslağı ve Resim 8'deki 2 nolu idol başı I. ve II. aşamadaki örneklerden tamamen farklı bir işçilik göstermektedir. Bu aşamada sivri uçlu bir alet taslak üzerine uygun bir açı ile vurularak ilk iki aşamanın kaba yonga yüzeyleri silinmiştir. Sivri uçlu aletin etkin kullanımını sağlamak için mutlaka bir topuz veya çekiç gibi ikinci bir yardımcı alet kullanılmış olmalıdır. Bu aletin kullanımı sonrası idol taslağının raspa öncesi işçiliği gerçekleştirilmiştir.

IV. Ponzataşı Aletler-Raspalama: Yüzey araştırması sırasında 35 adet ponzataşı raspa aleti bulunmuştur (Resim: 17, bu aletlerden bir kısmı görülmektedir). Bu aletlerin taslaklar üzerinde yoğun kullanımını gösteren ince çizgi kümeleri (raspalama izi) pek çok idol parçası üzerinde saptanmıştır. Taslaklardaki yonga koparma yüzeyleri ve sivri uçlu alet izlerinin silinmesi raspa taşlarıyla yapılmıştır. Resim 12'deki mermer idolün boyun genişliği kertiğinde ponzataşının kullanıldığını gösteren izler saptanmıştır.

V. Perdahlama: Resim 16'daki sert çakıtaşları ve yün-deri gibi organik maddeler ile yapılmış olmalıdır. Yüzey araştırması esnasında cilalamada kullanılmış olabilecek sadece iki çakıtaşı perdahlama aleti elde edilmiştir. Organik maddelerin cilalama işinde kullanılıp, kullanılmadığı konusunda kesin birşey söylemek mümkün değildir. Resim 13'de görülen "Kilya Tipi" idol başları ve daha pek çok örnekte pürüzsüz bir yüzeyin varlığı saptanmıştır. Bazı idol parçalarının yüzeyleri parlaktır. I-IV. aşamada görülen alet izleri perdahlama işleminden sonra tamamen ortadan kalkar.

C) DEĞERLENDİRME

İlk gözlemlerimize göre; Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi'nin mermer hammaddesi yakınlarındaki Harmandalı Dağı'ndan sağlanmıştır. Kopartılan mermer kütle mermer idol veya mermer kap yapılmaya kadar çeşitli tip ve nitelikte aletlerle işlenerek belli aşamalardan geçirilmiştir. Kütle olarak ocaktan kopartılan mermer malzeme ilk aşamada kabaca çekirdek; ikinci aşamada taslak; son aşamada da idol veya mermer kaba dönüştürülmüş olmalıdır. Bu aşamalar sırasında hematit koparıcılar, ponzataşı, raspa aletleri ve çakıtaşı perdahlayıcılar kullanılmıştır.

Kulaksızlar İdol Atölyesi'nde, I-XV tip idol başı saptanmıştır. Bu idol başlarının tamamen benzer paralellerini şimdilik henüz tanımıyoruz. Ancak bazı idol parçalarının benzerleri vardır. 40 nolu (Resim: 11, Manisa Müzesi env.no.7751) konik külâh gibi başlıklı ve silindirik uzun bo-

yunlu idol başının kabaca bir benzeri "*Gratto-Pelos kültürü*"nde Louros tipi olarak bilinen mermer figürinin başında görülmektedir³⁴. Özellikle "Kilya Tipi"³⁵ gövde parçaları (Çizim: 4, 50-56) ve idol başlarının (Resim: 12-13; Çizim: 3, 26-35) benzerleri Anadolu'da Gelibolu Yarımadası'nın (Kilia) dışında Troas Bölgesi'nde (Troia Hanaytepe, Beşiktepe) Mysia Bölgesi'nde (Yortan, Papazköy), Lydia Bölgesi'nde (Gavurtepe/Alaşehir), Karia Bölgesi'nde (Aphrodisias), Lykia Bölgesi'nde (Kozagacı) ve Pamphylia Bölgesi'nde (Karain Mağarası) ele geçirilmiştir. Anadolu dışında, Ege Denizi adalarından Lesbos/Midilli Adası'nda Mytilene Müzesi'nde de tüm olarak korunmuş "Kilia Tipi" heykelcikler bulunmaktadır. "Kilia Tipi" heykelciklerin müzelerin dışında, sağlam veya parçalar halinde Almanya, Amerika, İngiltere ve Fransa'da bulunan çeşitli özel koleksiyonlarda korundukları bilinmektedir.

42.47 nolu yuvarlak yassı gövdeler "Troia II Tipi" idol gövdelerine benzemektedir³⁶. Ancak 47 nolu gövdenin kırık olan alt kısmında orijinalinde kaide gibi bir çıkıntısı olduğu anlaşılmaktadır.

D.French, Kuzeybatı Anadolu'da, özellikle Manisa-Akhisar arasındaki arazilerde, yüzey buluntusu çanak-çömlek parçalarına göre, 29 tane höyük saptanmıştır³⁷. Bu araştırmalarda, "*Kenez II Höyüğü*" ile birlikte *Moralılar*³⁸, *Kayışlar*, *Mecidiye*, *Hacırahmanlı*, *Halitpaşa*, *Alibeyli* ve *Arpalı I*, *Arpalı II* höyükleri yüzey buluntuları arasında, Kumtepe Ib çanak-çömlekleri saptanmıştır. Aynı araştırmalar sırasında saptanan 19 tane başka höyükte ise, Kumtepe Ib seramiği bulunamamıştır. Akhisar çevresindeki Prehistorik yerleşimleri gösterir haritada Kumtepe Ib seramiği bulunan höyükler işaretlenmiştir. Bu haritaya göre, özellikle Troia I'in öncesi çanak-çömlek parçalarının bulunduğu höyüklerin Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi çevresinde kümелendiği çok belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu atölye, "Kenez II Höyüğü"ne ise 4 km kadar uzaklıktadır. Bu durum şunu göstermektedir. Kumtepe Ib seramiği veren on tane höyük Kumçayı (Hyllos) Vadi'sinde gelişmiş ve yaklaşık olarak 30 km lik bir arazi içine yayılmış durumdadır. Atölye, çanak-çömlek pro-

(34) C.Renfrew, *The Emergence of Civilisation, The Cyclades and the Aegean in the Third Millennium B.C.* London 1972, Pl. I.1.

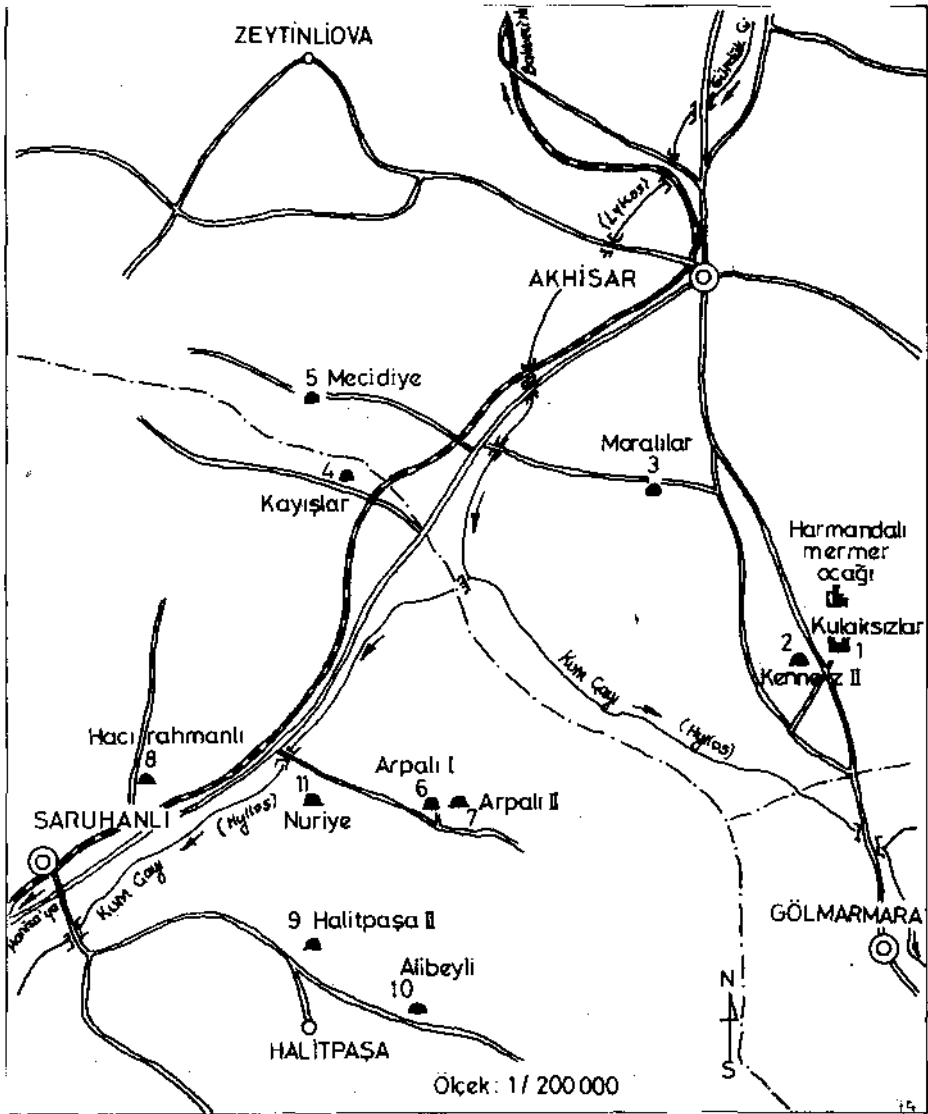
(35) Bu konuda; J.Seeher, *Die Kleinasiatischen Marmorstatuetten vom Typ Kilia*, AA(1992), Heft 2, 153-170. bkz.

(36) C.Blegen-L.Caskey-M.Rawson-J.Sperling, *Troy Vol. I* Princeton 1950, Plates 360/35-208.

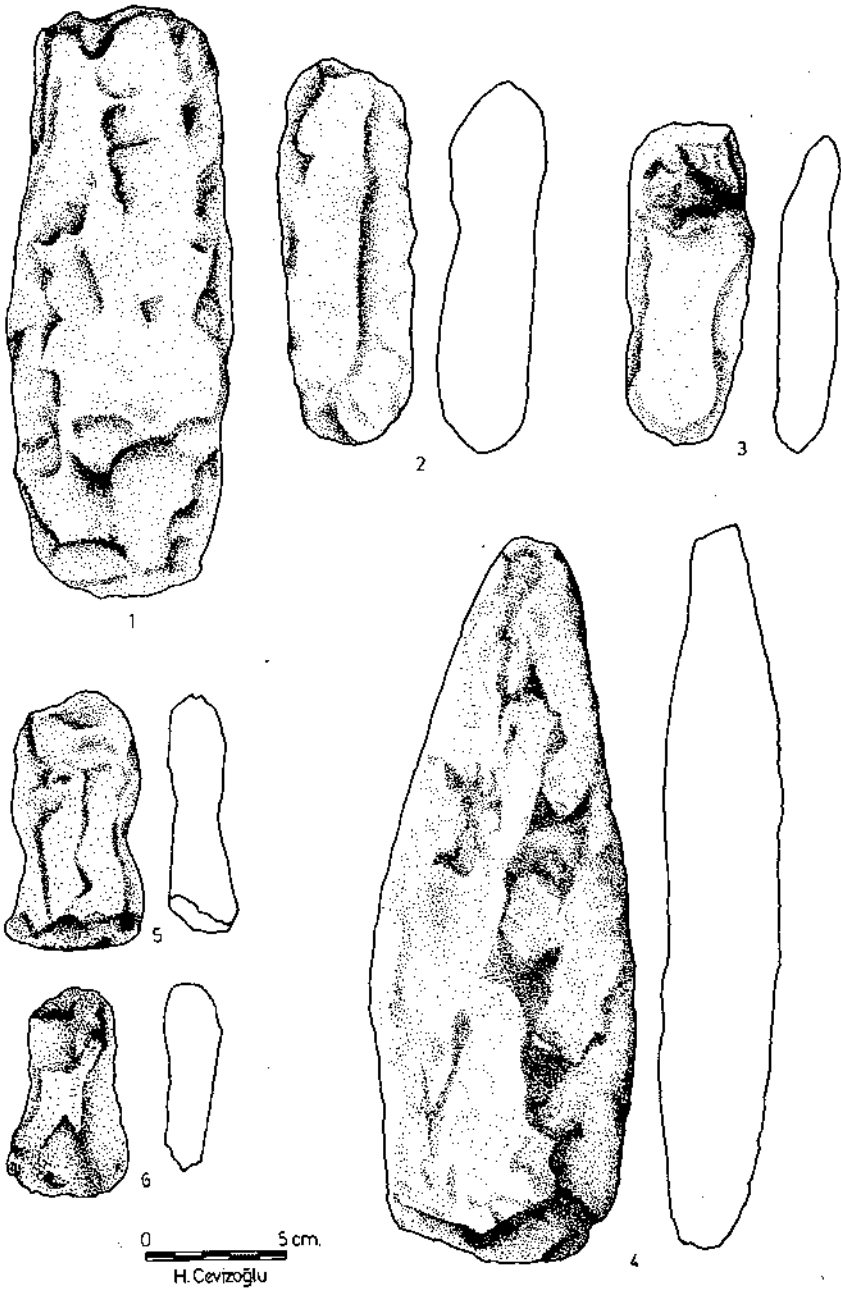
(37) D.H.French, "Prehistoric Sites in North-West Anatolia. II The Balıkesir and Akhisar/Manisa Areas", *AnSt.* 19, (1969), s.41-98.

(38) Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi'nin yaklaşık 6 km. batısında yer alan Moralılar Höyüğü'nde Hacılar'ın erken boyalı çanak-çömleğine benzer boyalı parçalar ile obsidyen ve flintten aletler bulunmuştur (Bu konuda; D.H.French, "Early Pottery Sites from Western Anatolia" *ILN* 5, 1965, s.15-24, Fig.2, 1-6 bkz.)

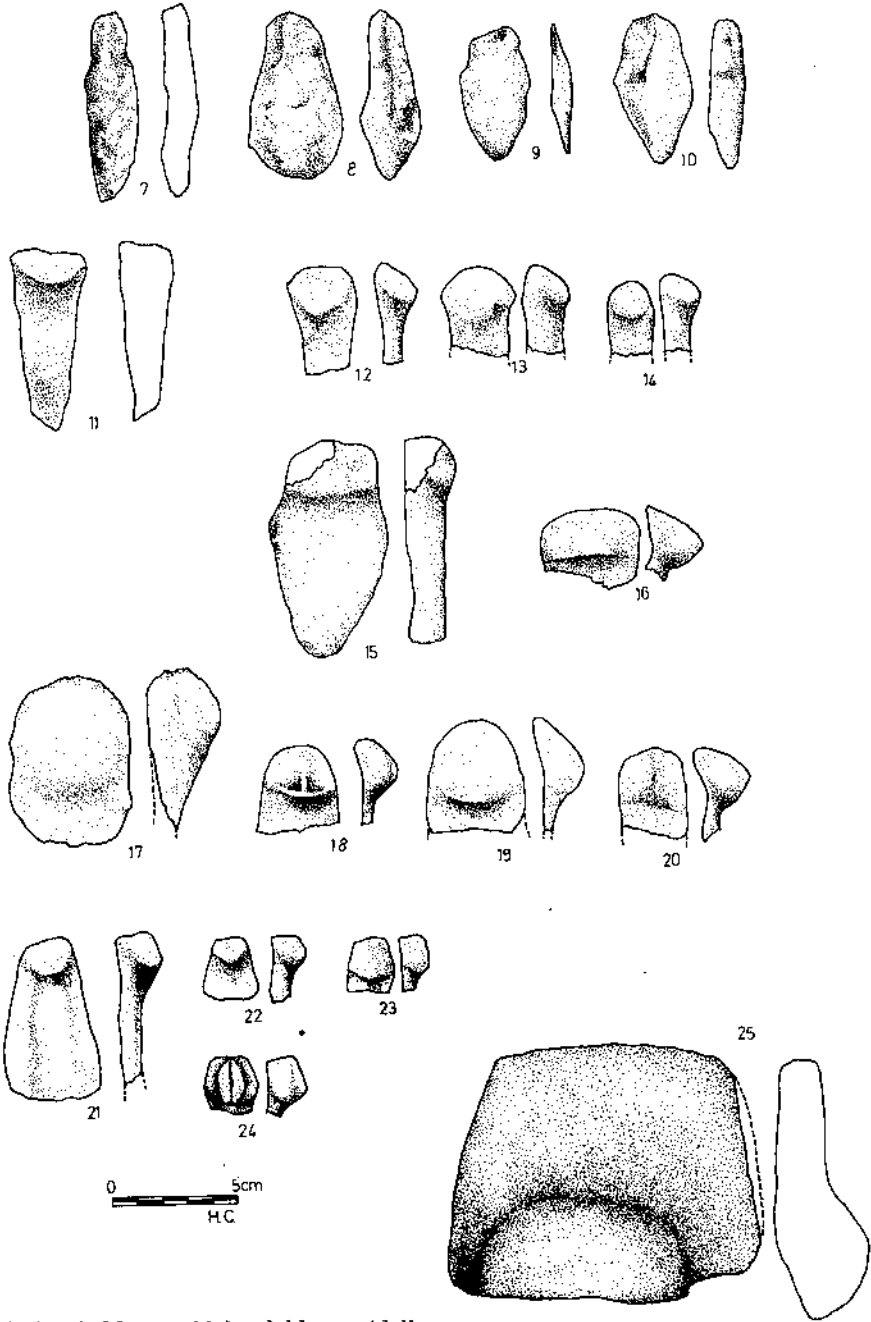
fillerine göre Geç Neolitik'ten (?) Eski Tunç ağı II'ye kadar üretim yapmış olmalıdır. En yoğun bulunan mermer idol parçası "Kilya Tipi" idollere aittir. Buna göre şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi yaklaşık yüzyirmi yıldan beri dünyaya dağılmış bulunan "Kilya Tipi" mermer idollerin üretildiğı önemli bir merkezdir.

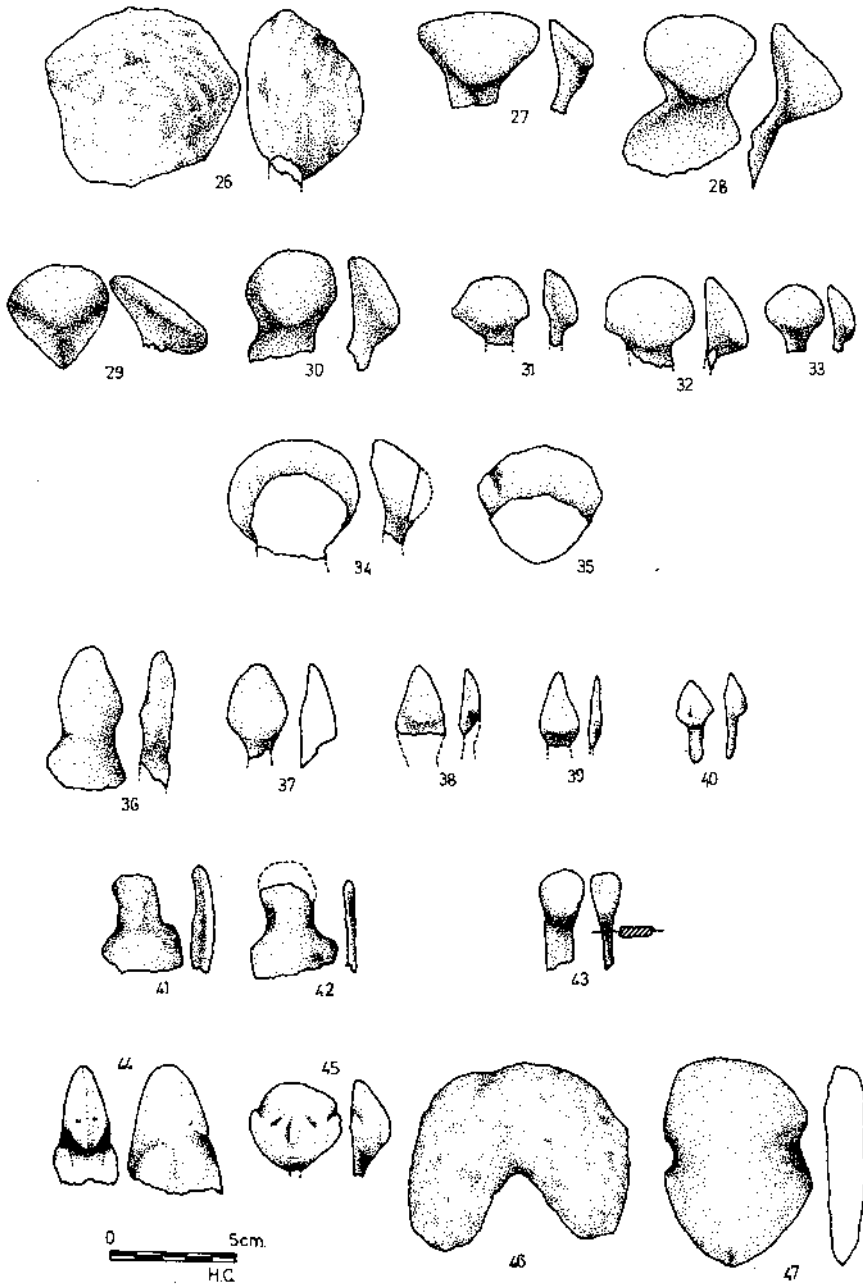
Harita: Kumtepe 1b keramiginin dağılımını gösteren prehistorik höyükler.

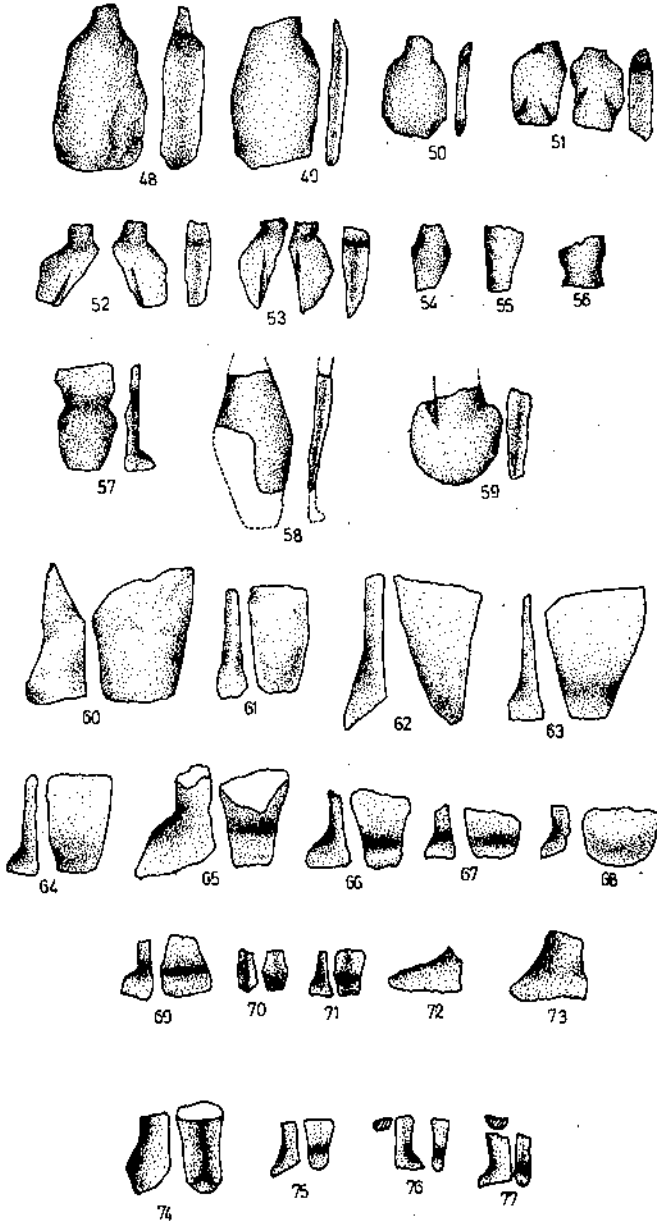
Çizim: 1- Mermer çekirdekler ve idol taslakları

Çizim: 2- Mermer idol taslakları ve idoller

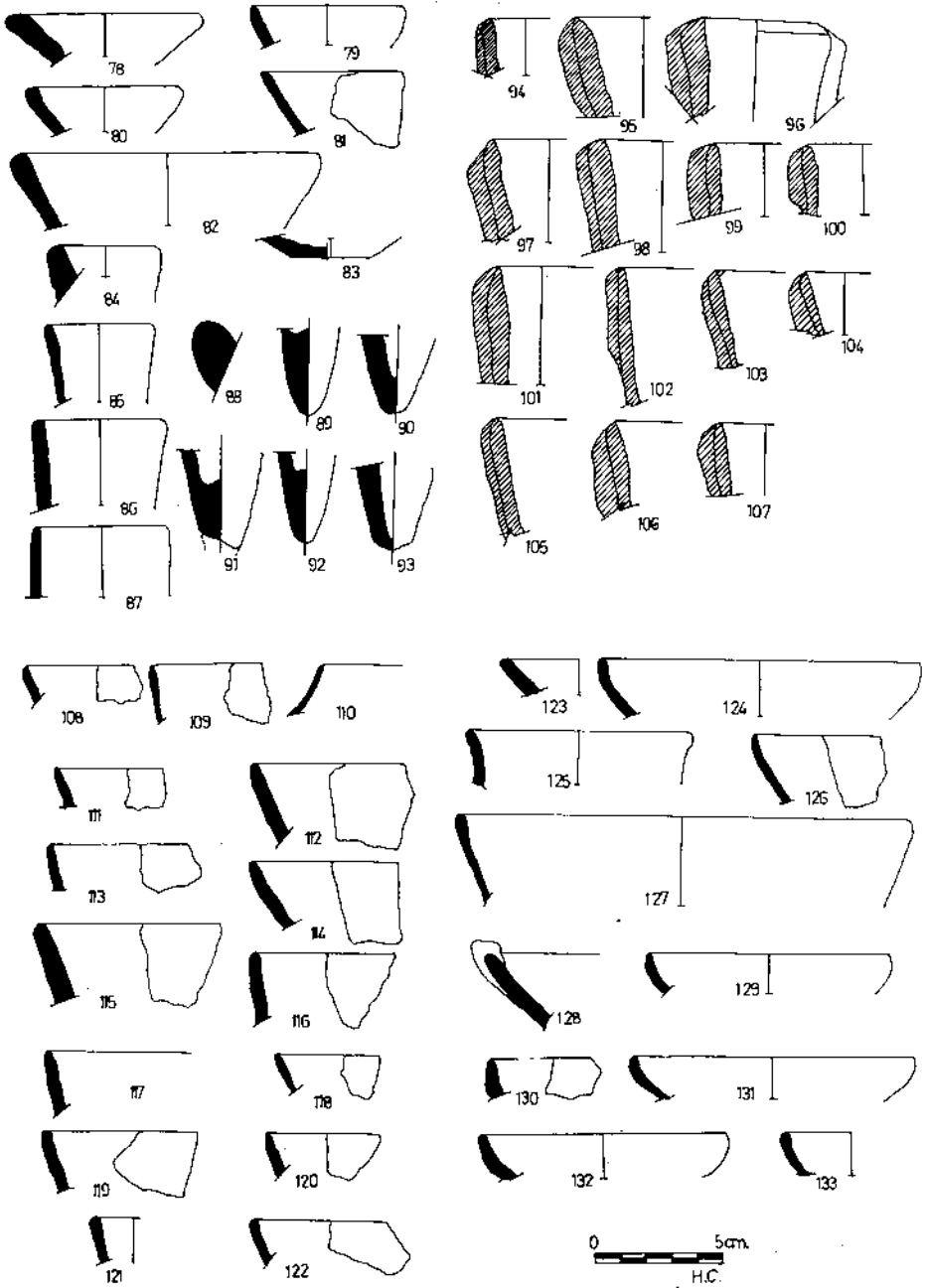

Çizim: 3- Mermer idol tasları ve idoller

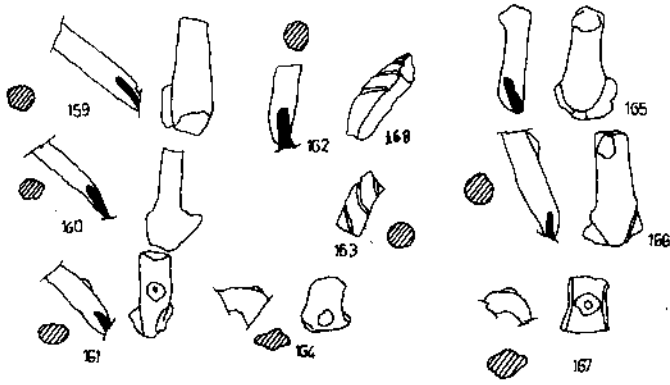
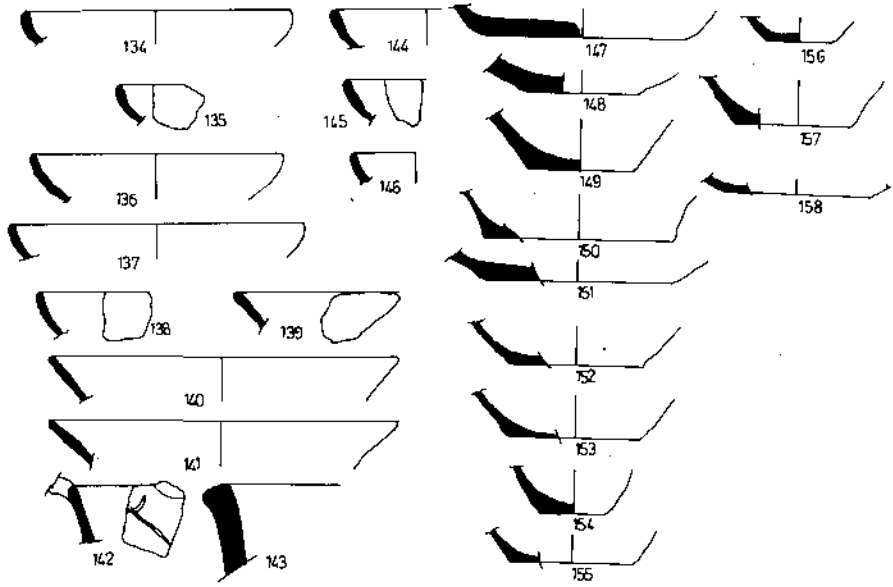

0 5cm.
H.C.

Çizim: 4- Mermer idol gövdesi taslaqları, idol gövdesi, ayak ve destek ayaklar

Çizim: 5- Mermer kap taslakları ve kaplar (78-107) pişmiş toprak çanak çömlekler (108-133)

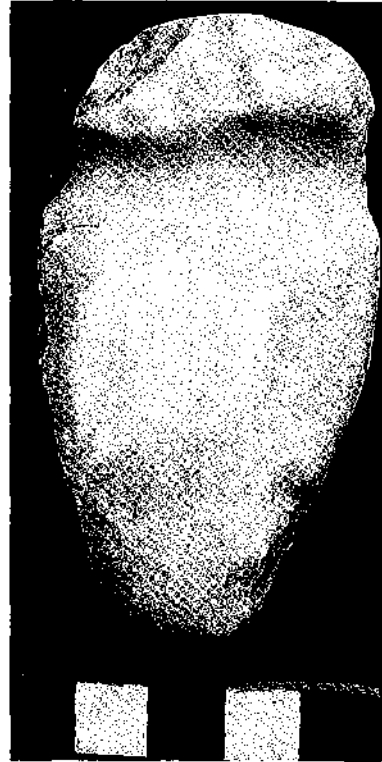
Çizim: 6- Pişmiş toprak çanak çömlekler

Resim: 1- Kulaksızlar Mermer İdol Atölyesi alanı

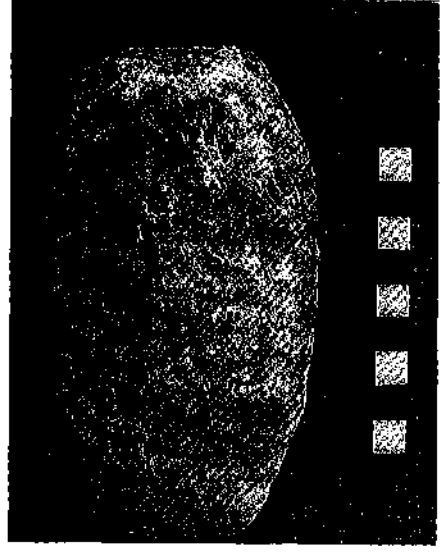
Resim: 2- Mermer çekirdek

Resim: 3- Mermer idol

Resim: 4- Mermer idol çekirdeği ve mermer idol taslağı

Resim: 5- Mermer idol taslağı

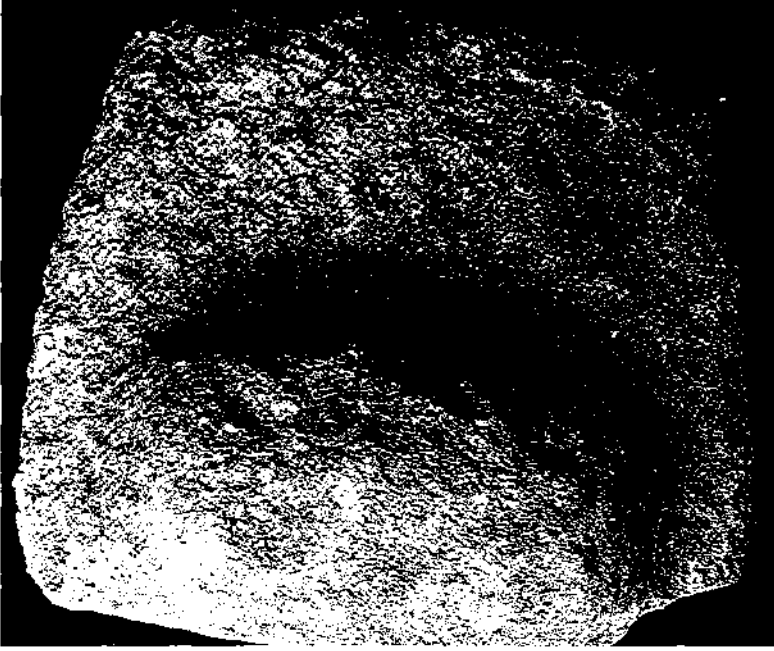
Resim: 6- II - VI tip mermer idol taslaqları

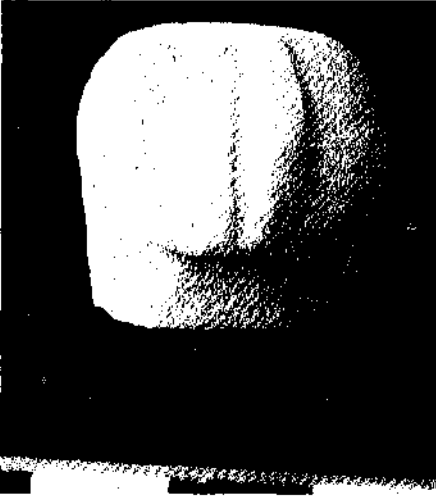
Resim: 7- Mermer idol taslakları

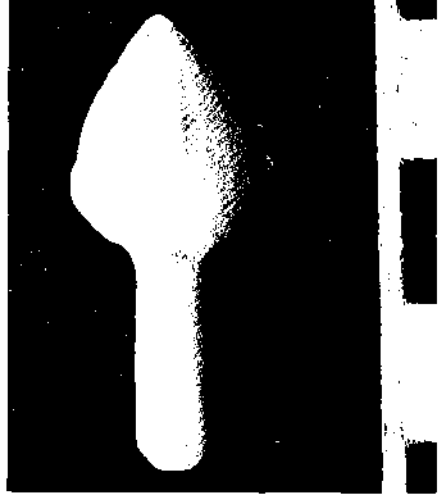
Resim: 8- Kilya tipi mermer idol başı taslakları

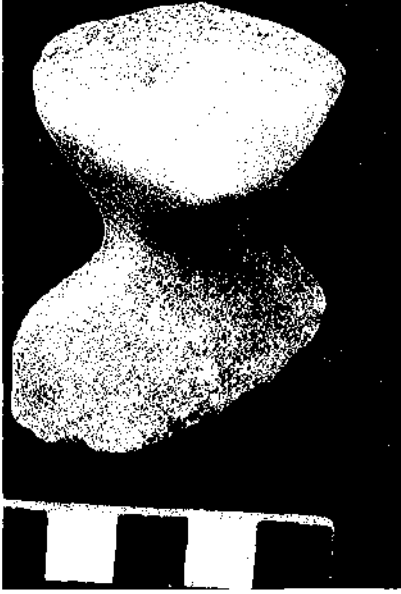
Resim: 9- Mermer idol başı taslağı

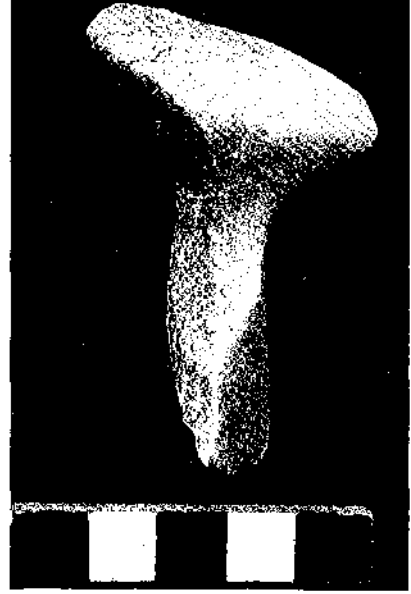
Resim: 10- Mermer idol başı

Resim: 11- Mermer idol başı (Manisa Müz.Env.No.7751)

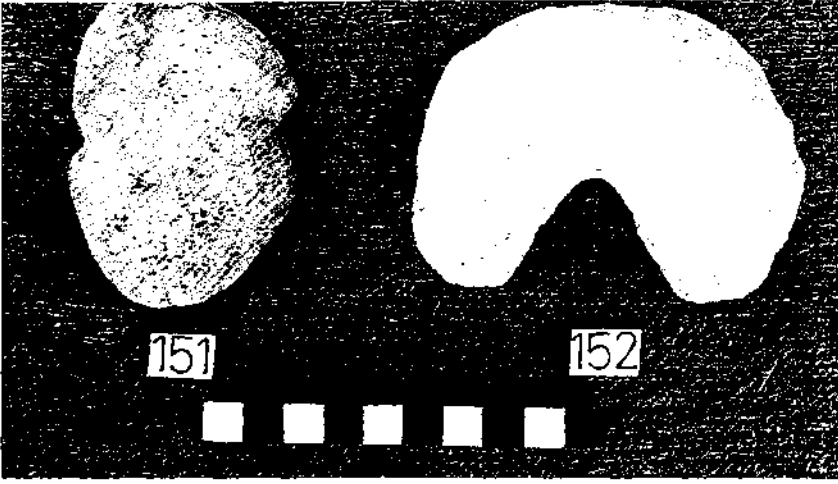
Resim: 12- Kilya tipi mermer idol başı

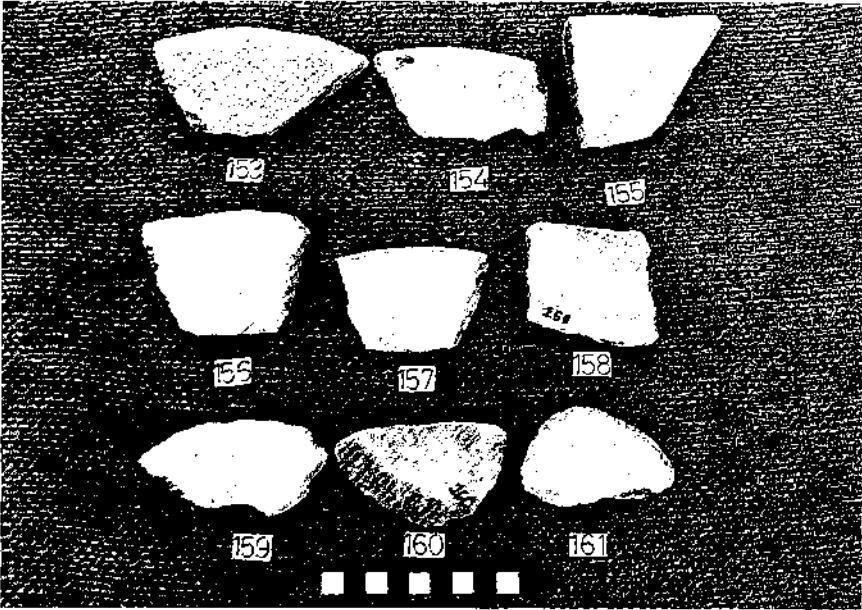
Resim: 12a- Yandan görünüşü

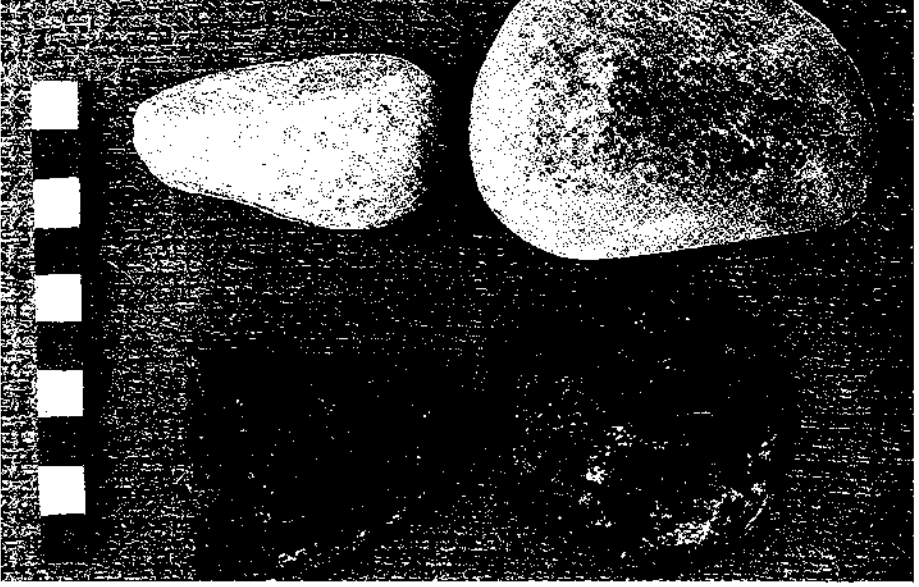
Resim: 13- "Kilya tipi" mermer idol başları (Manisa Müz.Env.no:7753-7755)

Resim: 14a- Troia II tipi çakıl taşı idol
14b- Yarımay formu mermer idol

Resim: 15- Mermer çanaklar ve tasları

Resim: 16- Çakıltası ve hematit aletler

Resim: 17- Ponzataşı raspalama aletleri

URLA (KLAZOMENAI) KARANTİNA ADASI SUALTI YÜZEY ARAŞTIRMASI

*Güven BAKIR**
Cihat VURAL

İzmir ili, Urla ilçesi, Kalzomenai antik kentinde Prof. Dr. Güven Bakır başkanlığında sürdürülen arkeolojik kazılar kapsamındaki sualtı yüzey araştırmamız 29.08.1994 tarihinde başlamıştır. Çalışmaya Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü, Sualtı Arkeolojisi Programı öğrencilerinden Bilhan Subaşı, Yüksek Mimar Şevket Subaşı, Urla Belediye Fen İşleri'ne bağlı topograflar katılmışlardır. Kültür Bakanlığı'nı temsilen Efes Arkeoloji Müzesi'nde görevli olan Arkeolog Bekir Tuluk hazır bulunmuşlardır.

M.Ö.499 yılında gelişen İonya ihtilalini bastırmak üzere gelen Perslere kadar anakarada bulunan yerleşimler, bu tarihten sonra Klazomenai'nin kuzeydoğusunda yer alan Karantina Adası'na taşınmıştır. Büyük İskender döneminde ada bir yol ile anakaraya bağlanmıştır¹. Bu yol bugün büyük ölçüde tahrip olmuş durumdadır.

Araştırmamızın ilk bir haftalık bölümü dalışlar ile ada ve ada ile karayı bağlayan yolun çevresinde bulunan malzemenin tespiti ile değerlendirilmiştir.

Bu dalışlar sayesinde arkeolojik değere sahip malzemenin daha çok adanın batı yakasında toplandığı görülmüştür. Gözlemlenen malzeme üç

* Prof.Dr.Güven BAKIR, Ege Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi, Bornova-İZMİR
Cihat VURAL, Dokuz Eylül Üniversitesi, Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü, Sualtı Arkeolojisi Programı Öğrencisi, Urla-İZMİR

(1) Bean, George, Aegean Turkey, London, 1966 s.128-136

ayrı grup olarak tespit edilmiş olup, kuzeyden güneye doğru birinci, ikinci ve üçüncü bölge olarak adlandırılmışlardır (Çizim: 1).

1.BÖLGE

Birinci bölge çok küçük bir kısmı su seviyesinin üzerinde olan, geri kalan kısmı ise 0-6 m arasında değişen derinlikteki su seviyesinin altında bulunmaktadır (Çizim: 2). Plan olarak uzun saplı orak biçiminde olan ve hakim rüzgarları engelleyecek bir konumda bulunuyor olması, bu yapının bir mendirek olduğunu kanıtlamaktadır. Kıyıdan itibaren aşağı yukarı 100 m açığa kadar uzanan bu yapının bugün büyük bir kısmı yıkık durumdadır. Buna rağmen yapının bazı bölümlerinde in-situ haliyle bazı yapı elemanlarının korunduğu da gözlemlenmiştir. Yapıyı oluşturan mimari parçalar değişik boyutlu kesme blok taşlardan oluşmuştur. Bu taşların arasında yer yer sütun gövdelerine benzer parçalara da rastlanmıştır. Mendireğin kavis çizmeye başladığı noktaya kadar kesintilerle ilerlediği, dönüş bölgesi ve biraz ilerisinde bulunan elemanların ise in-situ korunduğu gözlemlenmiştir. Bu blok taşlar özellikle derin bölgelerde yer yer ana kayanın düzeltilerek üzerine oturtulması, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise moloz taşların yığılması ile oluşturulan yükseltiler üzerine oturtulmuşlardır. Moloz taş ve ana kayadan oluşan bu yükseltinin üzerine bir platform oluşturmak amacı ile geniş yüzeyli ve ince blok taşlar yerleştirilmiştir. Mendireğin dönüş yaptığı bölgede bu platform elemanları orijinal durumlarındadır. Bazı bölgelerde ise bu taşların mendireğinin dışına bakan yüzlerinin silmelerle işlendiğini görmekteyiz. Kavisten sonraki bir bölümde ve mendireğin bitim noktasına yakın bir alanda özellikle iç kısımlarındaki birkaç sıra taşın yıkılmadan kalmış olması duvar tekniğini gözlemlemek açısından faydalı olmuştur. Görülmüştür ki bu bloklar harç kullanılmadan bindirme tekniği ile örülmüşlerdir. Bu alandaki bir başka önemli özellik ise platform taşları veya temel taşlarının üzerindeki kırlangıç kuyruğu kurşun kenet yuvaları ile kare şeklindeki ahşap direk deliklerinin varlığıdır. Genel olarak her bir taşta dört adet kırlangıç kuyruğu, dört adet dikdörtgen kenet yuvası, biri büyük biri küçük olmak üzere iki adet kare şeklinde direk deliği bulunmaktadır.

Mendirekte yapı elemanlarının dışında karşılaşılan önemli bir buluntu grubu da toplam 5 adet olan pithoslardır. Bu pithosların tamamı mendireğin kavis çizdiği noktada bulunmaktadır. Üst bölümleri tamamıyla kırılmış sadece dip kısımları kalmıştır. Kalan kısımlarda zamanla tümüyle zemine kaynamışlardır. Pithosların ortalama çapları 100 cm dir.

Araştırmada özellikle dikkat edilen noktalardan bir diğeri ise gemi halatlarının nereye bağlandığı sorusunun cevabı idi. Bu mendirekte de Assos Limanı'ndaki gibi iskele babaları mı yoksa Teos Limanı'ndaki gibi bağlama delikli taşlar mı kullanılmıştı? Ne yazık ki in-situ haliyle böyle bir amaca hizmet eden liman elemanına rastlanmamıştır. Seyrek olarak görülen sütun gövdeleri gerek boyut gerekse de yapı itibarı ile bu niteliğe sahip olmaktan uzaktırlar.

Mendireğin dış bölümü yapıyı oluşturan mimari elemanların yıkılması sonucu oldukça karışık durumdadır. Mendireğin dönüş yaptıktan sonraki bölümünün dış tarafı 30-40 derecelik bir eğim ile 18 m derinliğe ulaşmaktadır. Mendireğin iç bölümü ise zamanla dolmuştur.

Mendirekte bulunan pithoslar ve bir yapıya örneğin bir depoya ait olabilecek silmeli ve değişik boyutlu kesme blok taşlar burasının hem bir dalgakıran hem de bir rıhtım yani gemilerin yanaşarak yükleme boşaltına yaptıkları bir yer olduğunu göstermektedir. Oysa limanlar genellikle birbirinden bağımsız bir dalgakıran ve onun koruduğu alan içinde yer alan bir rıhtımdan oluşmaktadır. Burada durum görüldüğü üzere farklıdır.

II. BÖLGE

Çalışmanın ilk bir haftalık bölümünde ada çevresinde yapılan dalgakıranlarımız sırasında kıyidan 25 m açıktaki 40-50 cm derinlikte iki adet düzgün dikdörtgen taşa rastlanmıştır. Üstleri yosun ve kumla örtülü durumda bulunan bu taşların temizlenmesi sonucunda görülmüştür ki gerek form olarak gerekse de üzerlerindeki kırlangıç kuyruğu kenet yuvaları ve kare direk delikleri ile birinci bölgede bulunan taşlarla büyük benzerlik göstermektedirler. Gerçekten de bu taşlar dikdörtgen ve ince bir yapıya sahiptirler. Üzerlerinde dört adet kırlangıç kuyruğu kenetin yanı sıra ortasına yakın bir yerde kare şeklinde direk yuvaları bulunmaktadır. Bu taşların işlevini saptamak amacı ile dört yönlü bir araştırmaya başlanmıştır. Kum ve yosun tabakası temizlendikçe kıyıya paralel uzanan bu taşların devamı kuzeydoğu-güneybatı yönünde saptanmıştır. Önceleri oldukça ince bir kum tabakası ile kaplı olan bu alan ilerledikçe derine inmeye başlamıştır. İlk önce kuzeydoğu yönünde uzanan kısım temizlenmiş ve sonu bulunarak herhangi bir yere bağlanmadığı tespit edilmiştir. Daha sonra güneybatı yönüne geçilmiştir. Temizleme çalışmaları kum tabakasının gittikçe kalınlaşması nedeni ile zorlukla ilerletilebilmiştir. Belli bir derinliğe ulaşması ile birlikte buradaki temizlik çalışmaları sona erdirilmiştir. Buraya kadar yapılan çalışmada da bu ucun da herhangi bir yere bağlanmadığı gözlenmiştir. Yalnız bir yerde bu tek

sıralı taşların kıyı yönünde birkaç blokluk bir genişleme yaptıkları görülmüştür. Bu genişleme insan elinden çıkmış bir taş yerine ana kayanın düzleştirilmesi şeklinde olmuştur. Bu alandaki diğer bir önemli özellik her dört taşa bir dikdörtgen yapılı bir kesme taşın bu uzanışa ters bir yönde durmasıdır. Ayrıca taşların temizlenmesi esnasında oldukça hoş bir tesadüf ile karşılaşmıştır. Kıyıya bu kadar yakın olmasına ve çok sığda bulunmasına rağmen olasılıkla üzerini örten kum tabakası sayesinde bir kırılma kırığı kuyruğu kurşun kenet hiç bozulmadan günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bu taş sırası kuzeydoğu - güneybatı yönünde 75 m lik bir uzunluğa sahiptir. Hiçbir bağlantısının olmaması-şu ana kadar yapılan çalışmalar sonucu-bu taş sırasının işlevini anlamayı şu an için mümkün kılmamaktadır.

III. BÖLGE

Araştırmanın ilk bir haftalık bölümünde yapılan tespit dalışları sırasında adanın batı yakasının en güneyinde doğal sualtı topografyasıyla hiçbir biçimde uyumlayan, insan elinden çıktığı aşikar bir yapıya rastlanmıştır (Çizim: 3).

Bu yapı irili ufaklı moloz taşların bir araya getirilmesi ile oluşturulmuş ve kıydan itibaren açık denize doğru 140 m uzanan bir yükseltiden oluşmaktadır. Yapı sahilden başlayarak ortalama 20 m genişliğinde batı yönüne doğru uzanmaktadır. Yapının bulunduğu derinlik yer yer değişmekle birlikte açığa doğru uzandıkça artmaktadır. Bu yapı şekil, yapım teknolojisi ve kullanılan malzeme göz önüne alınacak olursa birinci bölgede bulunan mendireğin dolgusu ile büyük benzerlik göstermektedir. Hiçbir dönüş yapmadan dik bir biçimde açık denize doğru uzanan bu dolgunun üzerinde bir yapının göstergesi olabilecek mimari elemanlara rastlanmamış olması oldukça ilginçtir.

Bu yapının işlevini anlamaya çalışırken ilk akla gelen bunun da bir mendirek olduğudur. Bu bölgenin hakim rüzgarı kuzeyden esen poyraz olmasına rağmen seyrek de olsa güneyden esen lodos bazı anlarda çok sertleşebildiğinden birinci bölgede bulunan mendireğin içini de etkilemektedir. Akla ilk gelen olasılık üçüncü bölgede bulunan bu yapının lodosu kesmek amacı ile yapılmış bir dalgakıran olduğudur. Ancak birinci bölge ile bu yapının arasında 400 m gibi oldukça büyük bir mesafenin olması bu yapının gerçekten bir mendirek olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Bu soruya şöyle bir cevap vermek mümkün olabilir: Rüzgar kuzeyden eserken birinci bölgede bulunan gemiler rüzgar yönü güneye döndüğünde bu mendireğe çekiliyor olabilirlerdi. Ama

yapılan araştırmalar göstermiştir ki üçüncü bölgede bulunan bu yapının üzerinde gemilerin halatlarını bağlamasına yarayacak herhangi bir yapı elemanı yoktur. Dolayısı ile gemilerin yanaşsa bile nereye tutunacakları bir soru işaretidir.

Antik dönemlerde liman yapımı sırasında karşılaşılan en önemli sorun zamanla liman içinin dolarak kullanılmaz hale gelmesi idi. Bu sorunu çözebilmek için çeşitli yöntemler uygulanmıştır. Bunlardan bir tanesi mendirekleri aşağı yukarı deniz seviyesinde yaparak gelen dalganın şiddetini azaltmak ve kırlarak liman içerisine girmesini sağlamaktı. Böylece liman içindeki sirkülasyonun devam etmesi ve limanın dolması engellenmekteydi². Bu dolgunun da deniz seviyesinin hemen altında olması benzer bir teknolojinin bu limanda da uygulandığı fikrini doğurmaktadır.

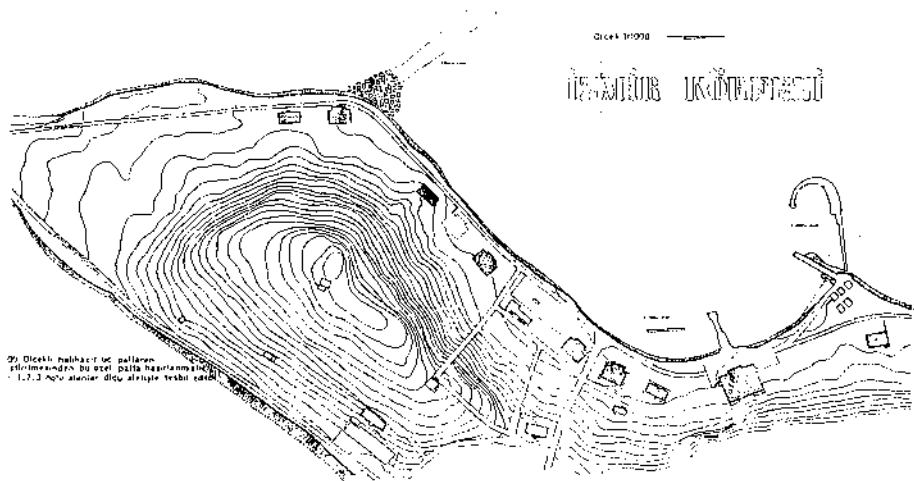
SONUÇ

Sonuç olarak bu kalıntıların antik Klazomenai şehrinin Klasik Dönemi'ne tarihlenen limanına ait oldukları keşindir. Bu liman ancak M.Ö.499 tarihi ve sonrasına ait olmalıdır. Çünkü bu tarihin öncesine kadar Klazomenai halkının anakarada yaşadığı bilinmektedir³. Olasılıkla Roma Dönemi'nde de yoğun bir biçimde kullanılmış olan bu liman, bo-yutları açısından Klazomenai'nin deniz ticaretindeki önemini ortaya koymaktadır.

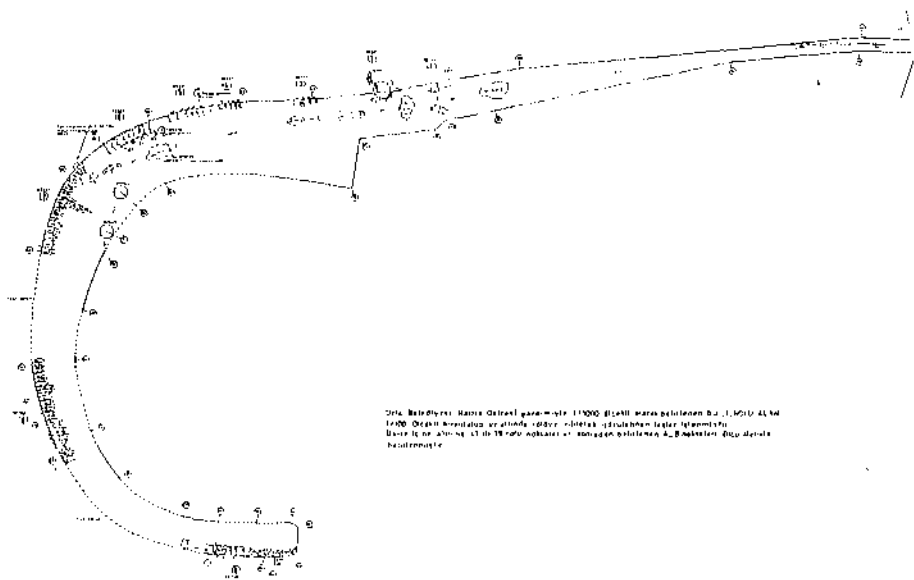
Ülkemiz potansiyel olarak çok zengin olmasına rağmen araştırılması tamamlanmış liman sayısı maalesef çok azdır. Oysa Akdeniz antik dönemde son derece önemli bir yere sahiptir. Akdeniz kıyılarında yer alan şehirlerin birçoğunun büyük veya küçük bir limanı bulunmaktaydı. İşte bu limanların araştırılması ve yapılacak kazılar ile ele geçecek buluntuların değerlendirilmesi antik çağın sosyo ekonomik yapısı hakkında son derece önemli bilgiler verecek ve Arkeoloji bilimine çok büyük katkılar sağlayacaktır.

(2) Blackman, David J., "Ancient Harbours in Mediterranean (Part2) I.J.N.A.U.E, 11.3

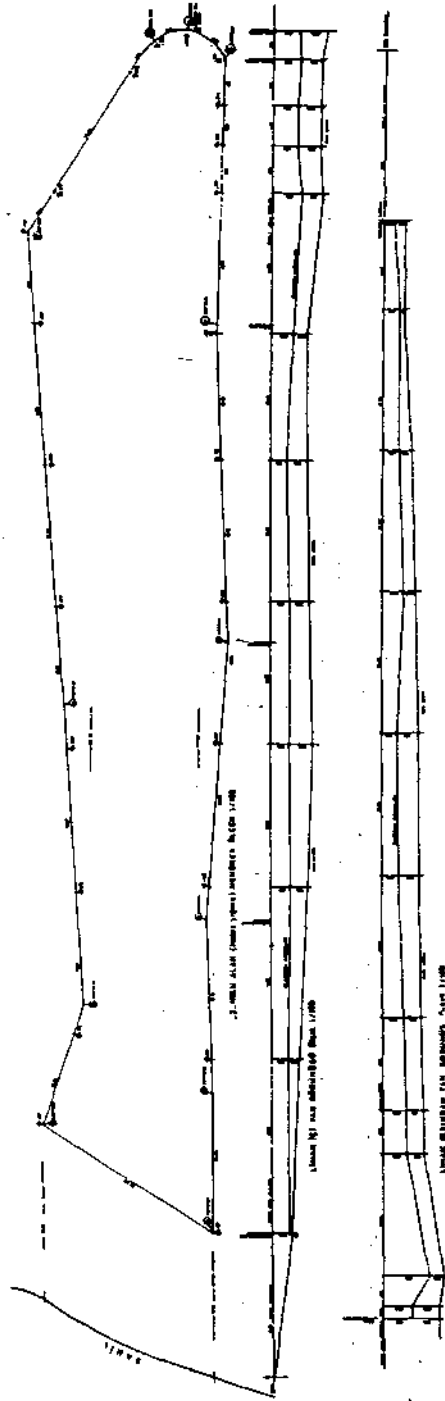
(3) Bean, George, Aegean Turkey, London, 1966, s.128-136

Çizim: 1

Çizim: 2

Çizim: 3

GERGAKOME IN KARIEN SURVEY 1994

Winfried HELD*

Das karische Heiligtum Gergakome liegt in der Provinz Aydın südöstlich der Kreisstadt Çine. Der Survey fand vom 19.9- 1.10.1994 statt. Außer dem Verfasser nahmen Albrecht Berger und Elke Neugebauer an der Kampagne teil. Als Vertreter der türkischen Antikenbehörde, die großzügig die Genehmigung zu diesen Arbeiten erteilte, begleitete uns Herr Durmuş Kaya, dem ich an dieser Stelle für seinen Einsatz und seine Hilfsbereitschaft herzlich danken möchte.

In der klassischen Archäologie haben die seit einem Jahrhundert bekannten antiken Ruinen von Gergakome bisher wenig Beachtung gefunden, und die bisher vorliegenden Publikationen von George Cousin¹, Alfred Laumonier² und George Bean³ haben eher den Charakter von Reisebeschreibungen. Unser Ziel war daher eine neue, gründlichere Erforschung der Ruinen von Gergakome, deren erste, noch vorläufige Ergebnisse ich hier vorstellen möchte.

Gergakome liegt im abgeschiedenen Bergland am Ostufer des antiken Flusses Marsyas (heute Çine Çayı), einem Nebenfluß des Mäander. Die urtümliche, nur vereinzelt von Kiefern und Olivenbäumen bestandene Landschaft ist von dunkelgrauen, rundlichen Felsen aus Gneis geprägt. Die Erscheinung des Heiligtums paßt gut zu dieser Felslandschaft: Prägend sind wuchtige, aus mächtigen Gneisblöcken errichtete Bauten, Statuen und Stelen, die den Eindruck sehr hohen Alters

* Winfried HELD, Deutsches Archäologisches Institut, Ayazpaşa Camii Sok. 48, TR-80090 Istanbul-Gümüşsuyu

(1) G.Cousin, *BCH* 24, 1900, 24 ff.

(2) A. Laumonier, *BCH* 58, 1934, 304 ff.; ders., *BCH* 60, 1936, 286 ff.; ders., *Les cultes indigènes en Carie* (1958) 446 ff.

(3) G.E.Bean, *AnatSt* 19, 1969, 179 ff. ders. *Turkey beyond the Maeander* (1971), 201 ff.

hervorrufen. Auf den Bauten und auf Felsen ist in enormen Lettern immer wieder die Inschrift ΓΕΡΓΑ, ΓΕΡΓΑΣ oder ΓΕΡΓΑΚΩΜΗ angebracht.

Das Heiligtum umfaßt etwa 1,5 km² und gruppiert sich um einen nach Süden abfallenden Talkessel. Die Temenosgrenze ist im Nordwesten, in Bereich des Zugangs von Alabanda her, durch eine etwa 500 m lange Temenosmauer markiert, an den übrigen Seiten dagegen durch Felsinschriften. Im Nordosten kann ein zentraler Bereich ausgemacht werden, in dem sich ein Großteil der antiken Monumente konzentriert (Abb.1). Dieser wird durch eine lange, zweifach geknickte Terrasse bestimmt, deren Teile hier als Westterrasse, Mittelterrasse und Ostterrasse bezeichnet werden sollen. Die Ostterrasse ist durch Stützpfeiler besonders hervorgehoben. Auf ihr stehen die beiden Hauptmonumente, das Kultbild und der wegen seiner noch nicht restlos geklärten Funktion vorerst sogenannte-'Giebelbau'.

Der 'Giebelbau' (Abb.2-3) gehört zu den seltenen antiken Gebäuden, die mitsamt ihrem Dach vollständig erhalten sind. Er besteht ausschließlich aus Gneis und ist genau nach Süden ausgerichtet. An einen Rechteckbau von 5 m Breite und 3,95 m Länge schließt sich rückwärtig eine 2,30 m tiefe Nische an. Der Eingang liegt auf der Südseite und ist besonders hervorgehoben. Die monolithen Türlaibungen sind in einen seitlich weit überstehenden Türsturz mit einer Zwei-Faszien-Gliederung eingezapft. Über dem Türsturz füllt ein einziger großer Block das Giebfeld, der in großen Buchstaben die Inschrift ΓΕΡΓΑΣ trägt.

Die einschaligen, um 80 cm dicken Mauern sind aus gewaltigen Blöcken errichtet. Die größten sind ca. 4 m lang und erreichen damit ein Gewicht von fast 10 t. Soweit zu erkennen ist, wurden weder Klammern noch Dübel verwendet. An einigen Stellen sind die Fugen mit einem dichten und festen, sehr hellen Mörtel geschlossen. Im Gegensatz zu den sonst sehr unregelmäßigen Oberflächen ist die Innenwand der Nische sehr fein geglättet und weist dicht schließende Quaderfugen auf. Einlassungen zu beiden Seiten der Nische trugen wohl eine Vorrichtung zum Verschließen der Nische, vermutlich einen Vorhang. Die Nische ist damit als der wichtigste Teil des Gebäudes klar hervorgehoben.

Das Dach ist besonders bemerkenswert, weil hier ein hölzerner Dachstuhl aus Gneis nachgebaut ist (Abb.3). Die Konstruktion besteht aus einer Mittelpfette und je zwei Sparren auf beiden Seiten. Darüber liegen in Längsrichtung vier miteinander verzahnte Gneisplatten. In-

interessant ist dabei, daß die Dachplatten nicht auf dem Dachstuhl aufliegen, sondern ausschließlich auf den Außenmauern. Die Erbauer waren sich also der geringen Biegesteifigkeit und damit Tragfähigkeit der dünnen Steinbalken bewußt. Der Dachstuhl ist damit tatsächlich nur eine Scheinkonstruktion.

Dieses Gebäude wurde bisher nacheinander als Grab, als Tempelgrab und als Tempel bezeichnet. Die ganze Konzeption weist tatsächlich in die Richtung eines Tempels: Achsensymmetrie, Betonung des Eingangs, Ausrichtung auf die Nische, die Hervorhebung der Nische durch feine Ausarbeitung und wohl ihre Verschließbarkeit durch einen Vorhang. All dies läßt vermuten, daß in der Nische einst ein Kultbild stand. Denkbar wäre außerdem, daß die Nische eine mit einem Becken gefaßte heilige Quelle barg. Im Heiligtum stehen mehrere kleinere Quellhäuser, die damit vergleichbar sind.

Einige Meter westlich vom Giebelbau liegt eine umgestürzte monumentale Statue über ihrer Basis (Abb.4-5). Die Blöcke der Basis, die schon bei Cousins Besuch vor 100 Jahren so dalagen wie heute, sind wohl von Schatzsuchern auseinandergeschoben worden. Außer dem Kopf der Statue sind alle Teile vorhanden und erlauben eine Rekonstruktion von Statue und Basis.

Den untersten Teil des Monuments bildet eine etwa 12 m lange und 60-70 cm hohe Bank, die von zwei Löwenfüßen flankiert ist und im mittleren Bereich zwei Löwenköpfe in Relief aufweist. Darüber steht, etwas nach hinten versetzt, eine zweistufige Basis, deren untere Stufe ein Rinderkopf ziert. Auf dieser Basis stand die Statue. Die miteinander verklammerten Stufen lassen in der Mitte ein ovales Loch frei, durch das hindurch die Statue in einer Vertiefung im Felsen verankert war. Diese ohnehin schon sehr stabile Konstruktion wurde zusätzlich durch einen sehr festen, hellen Mörtel gefestigt.

Die auf ihre Vorderseite gestürzte Statue ist schräg unter dem Hals gebrochen. Erhalten ist sie in einer Höhe von 4,15 m, wovon etwa 2,95 m oberhalb der Stufenbasis sichtbar waren. Die Vorderseite der aufrecht stehenden Figur besteht im wesentlichen aus einer leicht nach außen gewölbten ungliederten Fläche, die sich nach oben etwas verbreitert und von zwei runden 'Stangen' gerahmt wird, die oben von den beiden Händen gehalten werden und unten in kleinen Knäufen enden.

Auf der Brust sind symmetrisch sechs Einlassungen für Dübel angebracht, die einen Brustschmuck aus Metall getragen haben dürften.

Über der linken Hand ist in einer etwas unglücklich erscheinenden Haltung ein Stück des Oberarms erhalten. Er zeigt, daß der Unterarm waagrecht vorgestreckt ist, in der Art eines Reliefs aber extrem verkürzt dargestellt wurde. Die Ursache dafür ist wohl die Sprödigkeit des Gneises, die frei gearbeitete Gliedmaßen nicht erlaubte. Damit sind auch die seitlichen 'Stangen' als frei vor der Statue stehend zu denken.

Den heute verlorenen Kopf hat Cousin vor 100 Jahren noch gesehen, bildet ihn aber leider nicht ab. Er beschreibt ihn summarisch als "absolut monstrueuse" und gibt die wichtigsten Maße an. Danach kann man die Statue auf eine ursprüngliche Höhe von etwa 5,20 m rekonstruieren, von denen ca. 4 m oberhalb der Stufenbasis sichtbar waren. Der erhaltene Torso wiegt etwa 9 t, die ursprünglich noch größere Statue war damit einst der größte Monolith des Heiligtums.

Die Rückseite der Statue ist nicht bearbeitet, so daß man eher von einer reliefsierten Stele als von wirklicher Rundplastik sprechen möchte. Stilistisch ist die Statue nicht zu datieren. Typologisch läßt sie sich aber in die von Fleischer definierte Gruppe "Artemis von Ephesos und verwandte Kultstatuen" einreihen⁴. Ein Vergleich mit Wiedergaben der Artemis Ephesia zeigt die Übereinstimmungen: Geschlossene Beine; enges, futteralartiges Gewand, das Unterkörper und Beine umschließt; Brustschmuck; waagrecht vorgestreckte Unterarme; von den Händen herabhängende Wollbinden, die unten in Quasten oder Zierknoten enden.

Diese vor allem in Südwestanatolien beheimateten Kultstatuen stammen spätestens aus dem 7. Jh. v. Chr. und waren unterlebensgroße Holzbilder. Die Statue in Gergakome ist dagegen weder aus Holz noch unterlebensgroß. Eine Datierung in das 7. Jh. v. Chr. ist auch unmöglich, denn die Klammern und vor allem der Mörtel weisen in eine viel spätere Zeit; insbesondere der Rinderkopf ist vor dem Hellenismus nicht denkbar. Tatsächlich handelt es sich also um die spätere, archaische Schöpfung einer Kultstatue, die auf diesen alten Kultbildtypus zurückgreift.

Die zweite wichtige Frage ist, welche Gottheit gemeint ist. Die Indizien weisen dabei auf die altkleinasiatische Göttermutter Kybele. Außer den Löwenköpfen an der Basis spricht dafür die Lage des Heiligtums in den Bergen an einer quellreichen Stelle sowie der deutliche

(4) R. Fleischer, *Artemis von Ephesos und verwandte Kultstatuen aus Anatolien und Syrien* (1973). Ebenda 109. 290 hat Fleischer bereits das Kultbild von Gergakome in diese Gruppe eingeordnet.

Bezug zum Felsen, in dem die Statue gegründet ist. Diese Merkmale sind der auch als μήτηρ ὁρεία titulierten Kybele angemessen.

An der Ostseite des Platzes steht über einem Felsabbruch eine Reihe von vier Monumenten (Abb.6). Das südlichste ist ein großes, aus einem Gneisblock gehauenes Becken mit zwei Öffnungen oder Ausgüssen an den Seiten. Das zweite und vierte Monument dieser Reihe sind sich sehr ähnlich. Es sind aufrechtstehende, oben spitz zulaufende Gneisplatten auf rechteckigen Basen. Auf ihrer Vorderseite tragen sie die Inschrift ΓΕΡΓΑΣ .

Zwischen diesen Stelen stand ursprünglich eine Statue, deren Einlassung im Felsboden noch sichtbar ist. Hinter dem Felsabbruch liegt in Sturzlage der Torso dieser monumentalen Statue aus Gneis, deren Kopf und Unterschenkel abgebrochen sind und fehlen (Abb.7). Ihre erhaltene Höhe beträgt 2,58 m, sie war damit ursprünglich etwa doppelt lebensgroß. Wie bei der Kultstatue ist ihre Rückseite nicht ausgearbeitet.

Westlich dieses zentralen Bereiches steht am Nordende der Mittelterrasse ein kleines rechteckiges Gebäude von 2,50 m Breite und 1,95 m Tiefe, das mit einer einzigen großen Gneisplatte gedeckt ist (Abb.8). Die einschaligen Mauern bestehen, wie beim Giebelbau, aus großen Gneisquadern, die ohne besondere Sorgfalt übereinandergeschichtet sind. Das Gebäude hat einen U-förmigen Grundriß und öffnet sich nach Süden. Die Anten sind mit Löwenköpfen verziert, die denen der Kultbildbasis ähneln. Innen ist in die Rückwand eine flache Nische eingetieft. Eine Raubgrabung im Inneren läßt die Funktion erkennen: Innen war ein Wasserbecken in den Boden eingetieft und mit Gneisplatten eingefast. An der Rückseite ist ein Loch ausgespart, durch das Quellwasser in das Becken geleitet wurde.

An mehreren Stellen trägt der Bau Inschriften. Auf die Dachhoberseite ist in riesigen Lettern ΓΕΡΓΑ gemeißelt. Die gleiche Inschrift steht kleiner an der vorderen Dachkante und ein drittes Mal auf der Innenwand der rechten Ante. Ihr gegenüber an der linken Ante befindet sich eine weitere Inschrift, die als ΜΑΡΣ [ΥΑ] Σ zu lesen ist.

Ein weiteres Quellhaus liegt unterhalb des Zentrums. Es ist leider Opfer von Raubgräbern geworden-offensichtlich kurz vor meinem ersten Besuch in Gergakome 1989-und seither bis zum Grund zerstört (Abb.9). Eine alte Aufnahme zeigt, daß die Rückwand zuvor ganz erhalten war⁵.

(5) A. Laumonier, *BCH* 60, 1936, 291 Abb. 7.

Die wichtigsten Elemente lassen sich aus den Beschreibungen von Bean und Laumonier sowie den Trümmern am Ort rekonstruieren:

Das Gebäude stand auf einer Terrassenkante und war in gleicher Weise wie das Quellhaus auf der Mittelterrasse aus Gneisblöcken errichtet. Die Anten besaßen Löwenköpfe, von denen einer erhalten ist. Die Rückwand hatte ein Fenster. Innen war ein Delphin in die Rückwand eingeritzt. Das teilweise noch erhaltene Becken trug innen vorne und hinten die Inschrift ΓΕΡΓΑΣ.

Zuletzt möchte ich noch kurz auf die Inschriften eingehen. Wir haben bereits an Statuen, Gebäuden und Stelen Inschriften kennengelernt, dabei auch an so seltsamen Stellen wie im Beckeninneren. Weitere Inschriften gibt es daneben auf Felsen im gesamten Bereich des Heiligtums (Abb.10). Die Felsinschriften haben Buchstabengrößen zwischen 60 cm und 1 m, die Hasten sind bis zu 10 cm breit. Zur Datierung von Bedeutung sind das A mit abgeknickter Querhaste und insbesondere das kursive Σ und Ω. Damit können die Inschriften in die römische Kaiserzeit datiert werden, wobei karische Inschriften des 2. und 3. Jhs. sich am besten vergleichen lassen.

Die Inschriften lauten fast durchgehend ΓΕΡΓΑ, ΓΕΡΓΑΣ oder ΓΕΡΓΑΚΩΜΗ. Eine Variante ist die lateinische Inschrift GERGA. Abweichend davon ist die bereits erwähnte Inschrift ΜΑΡΣ [ΥΑ] Σ und eine weitere ΓΕΡΓΑ ΕΝΒΟΛΟ. Die Bedeutung von ΓΕΡΓΑ kennen wir nicht. Sicher ist, daß es kein griechisches Wort ist. κόμη bezeichnet dagegen eine Ortschaft oder ein Dorf, es kann in Karien auch für Heiligtümer verwendet werden⁶. ΓΕΡΓΑΚΩΜΗ ist also der Ort des oder der ΓΕΡΓΑ. Der Zusammenhang legt nahe, daß ΓΕΡΓΑ die hier verehrte Gottheit bezeichnet⁷. Die Anbringung der Inschriften erinnert an Bezeichnungen von Temenosgrenzen. Anders als die üblichen Horosinschriften beginnen sie aber nicht nur an den Grenzen, sondern auch mitten im Heiligtum. Sie bezeichneten damit den heiligen Bezirk sowohl an den Grenzen als auch im Inneren.

Die Datierung des Heiligtums kann sich auf mehrere Indizien stützen. Dabei ist die einheitliche Gestaltung sowie das Fehlen jedes Hinweises auf Mehrphasigkeit von Bedeutung. Das Heiligtum scheint in einem Zug

(6) Vgl. etwa Hierakome bei Stratonikeia, Livius 38, 12 ff.

(7) So auch L. Zgusta, Kleinasiatische Ortsnamen (1984) 136 f. s. v. Gergakome.

entstanden zu sein. Trotz der archaischen Erscheinung kann Gergakome anhand von Einzelheiten wie des Rinderkopfes und des harten Mörtels der Kultbildbasis nicht archaisch sein. Daher ist das Heiligtum nach den Buchstabenformen der Inschriften in das 2./3. Jh. n.Chr. zu datieren. Die Intention war also, ein altehrwürdig erscheinendes Heiligtum neu einzurichten. Wie erklärt sich aber eine solche Kultgründung in der römischen Kaiserzeit?

Archäologisch kann man seit hadrianischer Zeit eine Art Renaissance alter Kulte beobachten. Hinweise darauf sind zum Beispiel die Statuenkopien der Artemis von Ephesos und ähnlicher uralter Kultbilder, die erst in hadrianischer Zeit einsetzen, oder die südwestkleinasiatischen Münzprägungen, auf denen ebenfalls seit hadrianischer Zeit gehäuft altertümliche Kultbilder auftauchen, die der Artemis Ephesia sehr ähnlich sind⁸. So konnte in dieser Zeit auch Gergakome als 'altehrwürdiges' Heiligtum neu gegründet werden.

(8) Fleischer a. O. 132 f. 293 ff. 406 Karte II.

KARYA'DA GERGAKOME 1994 YÜZEY ARAŞTIRMASI

Winfried HELD*

Karya Kutsal Alanı Gergakome, Aydın'a bağlı, Çine ilçesinin güneydoğusundadır. Araştırma 19.9-1.10.1994 tarihleri arasında yapılmıştır. Yazardan başka, Albrecht Berger ve Elke Neugebauer kampanyaya katılmıştır. Bu çalışmaya izin veren Türk Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve temsilci olarak bize eşlik eden Sayın Durmuş Kaya'ya destek ve yardımları için teşekkür ederim.

Bir yüzyıldır varlığı bilinen antik Gergakome harabeleri, Klasik Arkeoloji dünyasında bugüne kadar pek dikkate alınmamıştır. George Cousin¹, Alfred Laumonier² ve George Bean³ tarafından yayınlanan eserlerin daha çok gezi notları içeriğinde olması sebebiyle, öğrenyerinin yeni ve daha kapsamlı bir şekilde araştırılması isteği doğmuştur. Bunların geçici ilk sonuçlarını burada size sunmaya çalışacağım.

Gergakome, Menderes'in yan kollarından biri olan antik Marsyas Nehri'nin (bugünkü Çine Çayı) doğu yakasında dağlık bir bölgededir. Tek tük çam ve zeytin ağaçları bulunan bölge, koyu gri, yuvarlak gnays kayadan oluşur. Bu doğal çevreye uyum gösteren kutsal alanın, çok eski olduğu izlenimini uyandıran büyük gnays bloklardan yapılmış heybetli yapıları, heykelleri ve stelleri, bölgeye karakteristik bir hava verir. Yapı-

* Winfried HELD, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Ayazpaşa Camii Sok. 48, TR-80090 Gümüşsuyu-İSTANBUL.

Türkçeye çeviren: Ali Akkaya

(1) G. Cousin, BCH 24, 1900, 24 ff

(2) A. Laumonier, BCH 58, 1934, 304 ff.; id., BCH 60, 1936, 286 ff., id., Les cultes indigènes en Carie (1958) 446 ff.

(3) G. E. Bean, AnatSt 19, 1969, 179, ff.; id. Turkey beyond the Meander (1971) 201 ff.

ların ve kayaların üzerinde devasa harflerle ΓΕΡΓΑ, ΓΕΡΓΑΣ veya ΓΕΡ-ΓΑΚΩΜΗ yazısı sık sık görülür.

Yaklaşık 1,5 km² lik bir alanı kapsayan kutsal alan, güneye doğru eğim yapan vadi etrafına yayılmıştır. Kuzeybatıda temenos sınırı, Alabanda'dan giriş bölgesi, yaklaşık 500 m uzunluğunda bir temenos duvarıyla, diğer yerlerde ise kaya yazılarıyla belirtilmiştir. Kuzeydoğuda, antik anıtların yoğunluk kazandığı bölge kutsal alanın merkezi olduğunu gösteriyor (Resim: 1). Bu merkez, bölümleri batı teras, orta teras ve doğu teras olarak adlandırılması gereken uzun ve iki dirsekli terasla belirlenmiştir. Doğu teras, payandalarla özellikle belirtilmiştir. İşlevi henüz tam açıklığa kavuşmadığı için "Alınlık yapı" olarak adlandırılan anıt ve kült heykeli ile ana anıtlar bu teras üzerindedir.

'Alınlık yapı' (Resim: 2-3), damıyla korunagelen nadir antik anıtlardandır. Bütünüyle gneystan yapılmış olup, tam güneye yönelmiştir. 5 m genişlik ve 3,95 m uzunluğundaki dikdörtgen bir yapıya, arkada 2,30 m derinliğinde bir niş eklenmiştir. Özellikle belirginleştirilmiş olan giriş, güney taraftadır. Monolit söveler iki fascialı bir lentoda açılan yuva diline yerleştirilmiştir. Lento, bu söveleri her iki taraftan da aşmaktadır. Üzerinde büyük harflerle ΓΕΡΓΑΣ yazısı yer alan yekpare büyük blok, lentonun hemen üstünde olup, alınlığın tümünü oluşturur.

Yaklaşık 80 cm kalınlıktaki tek sıralı duvarlar büyük bloklardan yapılmıştır. En büyüklüğü 4 m uzunluğunda ve hemen hemen 10 ton ağırlığındadır. Anlaşıldığı kadarıyla ne kenet ne de dübel kullanılmıştır. Ek yerleri, bazı yerlerde yoğun, sert, çok açık renkli harçla kapatılmıştır. Genelde çok düzensiz olan üst yüzeylere karşın, nişin iç yüzeyi özenle düzeltilmiş olup, blokların ek yerleri çok iyi birleştirilmiştir. Nişin her iki yanındaki yuvalar, burada olasılıkla nişi örten bir perdeyi taşıyordu. Böylece, yapının en önemli parçası olarak niş ön plana çıkarılmıştır.

Ahşap bir çatı gövdesi taklidinin gneystan yapılmış olması sebebiyle, çatı özellikle ilginçtir (Resim: 3). Konstrüksiyon bir çatı aşığı ile her iki tarafta ikişer çatı mertebinden oluşmaktadır. Bunun üzerinde, uzunlamasına ve dışları birbirine geçmiş dört gneys plaka bulunur. Çatıyı örten plakaların çatı gövdesine değil de, dış duvarların üzerine oturtulmuş olması ilginçtir. İnşa edenler, eğilme dikliğinin azlığı ve bunun sonucu, ince taş kirişlerin dayanıklılığını anlamış olmalıdırlar. Çatı gövdesi gerçekten de zahiri bir konstrüksiyondur.

Bu yapı ince mezar, tapınak mezarı veya tapınak olarak tanımlanmıştır. Eserin planı gerçekten bir tapınağa benziyor: simetrik aks,

girişin ön plana çıkarılması, nişe doğru yönelme, nişin özenli çalışmış ve bir perdeyle kapanabiliyor olması. Bütün bunlar nişte eskiden bir kült heykelinin varlığını düşündürüyor. Ayrıca, bir ayazmanın havuzu bu nişte var olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Kutsal alanın da, ona benzer birkaç küçük ayazma yapıları vardır.

'Alınlık yapı'nın birkaç metre batısında kaidesi üzerine düşmüş büyük bir heykel vardır (Resim: 4-5). Kaidenin defineciler tarafından birbirinden ayrılmış parçaları 100 sene önce Cousin'nin gördüğü yerlerindedir. Heykelin başı dışında bütün parçaları vardır ve heykel ve kaidenin rekonstrüksiyonuna olanak verir.

Heykelin en alt tarafını yaklaşık 12 m uzunluğunda ve 60-70 cm yüksekliğinde bir bank oluşturur. Bank üzerinde iki aslan pençesi ve ortada iki aslan başı kabartması vardır. Bunun üzerinde biraz geriye doğru duran ve alt kademesi boğa başı ile süslü olan iki kademeli bir kaide bulunur. Heykel, işte bu kaidenin üzerinde duruyordu. Birbirine kenetlenmiş kademelerin ortasında oval bir delik sayesinde heykel ana kayaya bağlanıyordu. Aslında dengeli olan bu konstrüksiyon, ayrıca sağlam, açık renkli bir harçla kayaya birleştirilmişti.

Ön yüzüne doğru devrilmiş olan heykel, boynunun altında eğik bir şekilde kırılmıştır. Ele geçen yükseklik 4,15 m olup, bunun yaklaşık 2,95 metrelik kısmı, kademeli kaidenin üstünden görülüyordu. Dik duran heykelin ön yüzü hafif bir kavis yapan ayrıntısız bir yüzey olup, yukarıya doğru biraz genişlemekte ve yuvarlak iki "direk" ile çerçeve içine alınmaktadır. Bu 'direkler' yukarıda el tarafından tutulmakta ve aşağıda topuz biçiminde sona ermektedir.

Olasılıkla, metalden bir göğüs süsünün takılabilmesi için, göğüste simetrik altı dübel yuvası açılmıştır. Sol elin üstünde garip bir duruş gösteren kolun üst kısmına ait korunagelen bir parça, kabartma biçiminde fakat ekstrem kısaltılmış olan kolun ön kısmının ileri uzanan olduğunu gösterir. Gnaysın kolay kırıldığından yüksek kabartmaya elverişli olmaması, bunun sebebi olabilir. Böylece, yanlardaki 'direkler'in de tam plastik ve heykelden bağımsız olduğu düşünülmelidir.

Bugün kayıp olan başı, 100 yıl önce Cousin görmüştü, fakat resmi yayınlanmadı. Onu kısaca "absolument monstrueuse" olarak tanımlamakta ve önemli ölçülerini vermektedir. Buna göre, heykelin asıl yüksekliği olan yaklaşık 5,20 m rekonstrüksiyonu yapabilmekte olup, bunun 4 m kadarı kademeli kaidenin üstünden görülebilmekteydi. Mevcut torsonun ağırlığı 9 ton kadardır. Aslında daha büyük olan heykel, kutsal alanın vaktiyle en büyük monolitiydi.

Heykelin arka tarafı çalışılmamıştı. Böylece, tam plastik bir eserden neredeyse kabartma bir stel de denebilir. Heykeli, biçiminden yola çıkarak tarihlemek mümkün değildir. Tipolojik bakımdan Fleischer tarafından "Ephesos Artemisi ve yakın kült heykelleri" betimlenen gruba girer⁴. Ephesos Artemisi ile karşılaştırıldığında şu benzerlikler görülür: bitişik bacaklar; bacakları ve vücudun alt kısmını saran dar, mahfazaya benzeyen elbise; göğüs süsü; ileri uzanan kolların ön kısmı; ellerden aşağıya uzanan ve aşağıda pir püskül ya da süslü bir düğümle sona eren kordon.

Özellikle Güneybatı Anadolu'nun yerli bu kült heykelleri en geç M.Ö.7. yüzyıldan olup, doğal boyuttan daha küçük ahşap heykellerdi. Buna karşın, Gergakome heykeli ne ahşap ne de doğal boyuttan daha küçüktür. M.Ö.7. yüzyıla tarihlemek de mümkün değildir, çünkü kenetler ve özellikle harç daha geç bir döneme işaret eder; ayrıca boğa başının, Hellenistik Dönem'den önceye ait olduğu düşünülemez. Gerçekten de, Fleischer'in sınıfladığı bu eski kült heykel tipini ortaya yeniden çıkaran, arkaistik kült heykel yaratıcılığını andıran daha geç bir heykel söz konusudur.

İkinci önemli soru ise, hangi tanrı veya tanrıça ile ilgili olduğudur. İpuçları, eski Anadolu ana tanrıçası Kybele'ye yöneltmektedir. Kaidedeki aslan başlarından başka, kaynağı bol dağlık bir yerde, kutsal alanın konumu ve heykelin içinde yer aldığı kayalıkla olan bariz ilişkisi bunu onaylamaktadır. Bu işaretler μήτηρ ὀρείᾱ ün salan Kybele'ye uygundur.

Yerin doğu tarafında bir kaya kırığının üstünde dört anıt sıralanmıştır (Resim: 6). En güneydeki, yanlarda iki deliği veya boşaltma delikleri bulunan gnays bloğunun işlenmesiyle elde edilmiş büyük bir havuz idi. Bu sıradaki ikinci ve dördüncü anıtlar birbirine çok benzemektedir. Bunlar, dikdörtgen bir kaidenin üzerinde duran ve yukarıya doğru sivri bir şekilde devam eden dikine gnays levhalar olup, ön yüzlerinde ΓΕΡΓΑΣ yazısı yer alır.

Bu iki stel arasında vaktiyle bir heykelin yer almış olduğu yalın kayadaki yuvası hala görülmektedir. Kaya kırığının ardında, bu anıtsal gnays heykelin torsosu yıkık bir halde duruyor. Heykelin başı ve baldırı kırık ve eksiktir (Resim: 7). Mevcut yüksekliği 2,58 m olup, vaktiyle doğal boyutlardan yaklaşık iki defa büyüktü. Kült heykelinde de olduğu gibi bunun da arka tarafı işlenmemiştir.

(4) R. Fleischer, *Artemis von Ephesos und verwandte Kulstatuen aus Anatolien und Syrien* (1973), Age. 109, 290 Fleischer Gergakome kült heykelini bu gruba sınıflamıştır.

Merkezi bu bölgenin batısında, orta terasın kuzey ucunda, yaklaşık 2,50 m genişliği ve 1,95 m uzunluğu olan küçük dikdörtgen bir yapı vardır. Bu yapının üzeri tek bir gnays levha ile örtülmüştür (Resim: 8). "Alınlık yapı"da olduğu gibi tek sıralı duvar, özensiz birbiri üzerine konmuş büyük gnays bloklardan oluşur. Yapı, 'U' planlı olup, güneye açıktı. Anteler, kült heykel kaidesindekilere benzer aslan başları ile bezeliydi. İçeride, arka duvarda derin olmayan bir niş açılmıştır.

Definecilerce içeride yapılan kaçak kazı, bu yapının işlevini ortaya çıkarmaktadır. Tabanda etrafı gnays levhalarla çevrelenmiş bir havuz yapılmıştır. Arka tarafta, kaynak suyunun havuza gitmesini sağlayan bir delik vardır.

Yapının birçok yerinde yazıtlar vardır. Damın üst tarafında çok büyük harflerle ΓΕΡΤΑ oyulmuştur. Aynı yazı, daha küçük olarak damın ön kenarında ve üçüncü kere de, sağ antenin iç duvarında vardı. Bunun karşısında sol antede ΜΑΡΣ[ΥΑ]Σ olarak okunan başka bir yazı vardır.

Başka bir ayazma binası da merkezin aşağısında bulunur. Yazık ki kaçak kazıların kurbanı olmuş -olasılıkla benim ilk Gergakome'ye gidişimden 1989 biraz önce- ve o zaman temeline kadar tahrip edilmiştir (Resim: 9). Eski bir resim, arka duvarın evvelce bütünüyle korunagelmış olduğunu gösterir⁵. Önemli öğelerin rekonstrüksiyonunu, Bean'ın ve Laumonier'nin tariflerinden ve kalan kalıntılardan yola çıkarak yapmak mümkündür.

Yapı bir teras kenarında yer almakta olup, orta terastaki ayazma binasının yapıldığı biçimde gnays bloklardan inşa edilmiştir. Antelerde, yalnız biri korunagelen aslan başları vardı. Arka duvarın bir penceresi vardı ve bu duvarın iç tarafında bir yunus balığı çiziliydi. Kısmen korunagelen havuzun içinde, önünde ve arkasında ΓΕΡΤΑΣ yazısı vardı.

Son olarak kısaca yazıtlara değineceğim. Heykellerde, yapılarda ve stellerde yazıtlara rastladık. Havuz içi gibi garip yerlerde de yazıtlar gördük. Ayrıca, kutsal alanın bütünü içinde kaya yazıtları vardır (Resim: 10). Kaya yazıtlarında harflerin büyüklüğü 60 cm ile 1 m arasında olup, çizgilerin kalınlığı 10 cm kadardır. Tarihlendirme için bükümlü çapraz A harfi ve özellikle italik Σ ve Ω harfleri önemlidir. Böylece yazıtları Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlemek mümkündür. 2. ve 3. yüzyıl Karya yazıtlarıyla iyi karşılaştırılabilir.

(5) A. Laumonier, *BCH* 60, 1936, 291 Res. 7.

Yazıtların tümü ΓΕΡΓΑ , ΓΕΡΓΑΣ veya ΓΕΡΓΑΚΩΜΗ olarak devam eder. Latince Gerga bunun değişik bir şeklidir. Farklı olan yazıtlar, biraz önce sözü edilen ΜΑΡΞ [YA] Σ ile ΓΕΡΓΑ ΕΝΒΟΛΟ'dur ΓΕΡΓΑ'nın anlamını bilmiyoruz. Eski Yunanca olmadığı bellidir. κώμη bir yer veya köy anlamına gelir, ama Karya'da kutsal alan için de kullanılmış olabilir⁶. ΓΕΡΓΑΚΩΜΗ böylece ΓΕΡΓΑ 'nın yeridir. Bu bağlamda ΓΕΡΓΑ burada tapınılan tanrı veya tanrıçayı gösterir⁷. Yazıtların düzeni temenos sınırlarının belirlenmesini hatırlatıyor. Bilinen Horos yazıtlarında olduğu gibi yalnız sınırlarında değil, kutsal alanın ortasında da karşımıza çıkar. Kutsal alanın hem sınırlarını hem de içini belirtiyordu.

Kutsal alanın tarihlenmesi birkaç ipucuna dayanmaktadır. Birbirine uygun yapı biçimleri ve birkaç dönemde yapıldığını gösteren hiçbir iz bulunmaması önemlidir. Kutsal alan bir aşamada kurulmuş olmalıdır. Arkaik Dönemi'ni anımsatsa da, kült heykel kaidesindeki boğa başı ve sert harç gibi detaylardan dolayı, Gergakome Arkaik Dönem'e ait değildir. Bu yüzden kutsal alan, yazıtlardaki harflerin biçimlerinden yola çıkılarak, M.S. 2./3. yüzyıla tarihlenmelidir. Saygı uyandıran eski bir kutsal alanı yeniden kurmak amaçlanmış olmalıdır. Fakat böyle bir kültürün, Roma İmparatorluk Dönemi'nde kurulması nasıl açıklanabilir?

Eski kültürlerin bir şekil yeniden doğuşunu Hadrian döneminden başlayarak arkeolojik bakımdan gözlenebilmektedir. Ephesos Artemisi heykel kopyasının ve benzer çok eski kült heykellerin, ancak Hadrian dönemine rastlaması buna işarettir. Yine Hadrian ve sonrası döneminde, Ephesos Artemisi'ne çok benzeyen eski kült heykellerinin, Güneybatı Anadolu sikke darplarında sıkça görülmesi de sayılabilir⁸. Bu dönemde, Gergakome'de saygı uyandıran eski bir kutsal alan olarak yeniden kurulmuş olabilir.

(6) Krş. Stratonikeia çevresindeki Hierakome, Livius 38, 12 ff.

(7) Aynı şekilde L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen* (1984) 136 f. s. v. Gergakome.

(8) Fleischer *a.g.e.*, 132 f. 293 ff. 406 barita II.

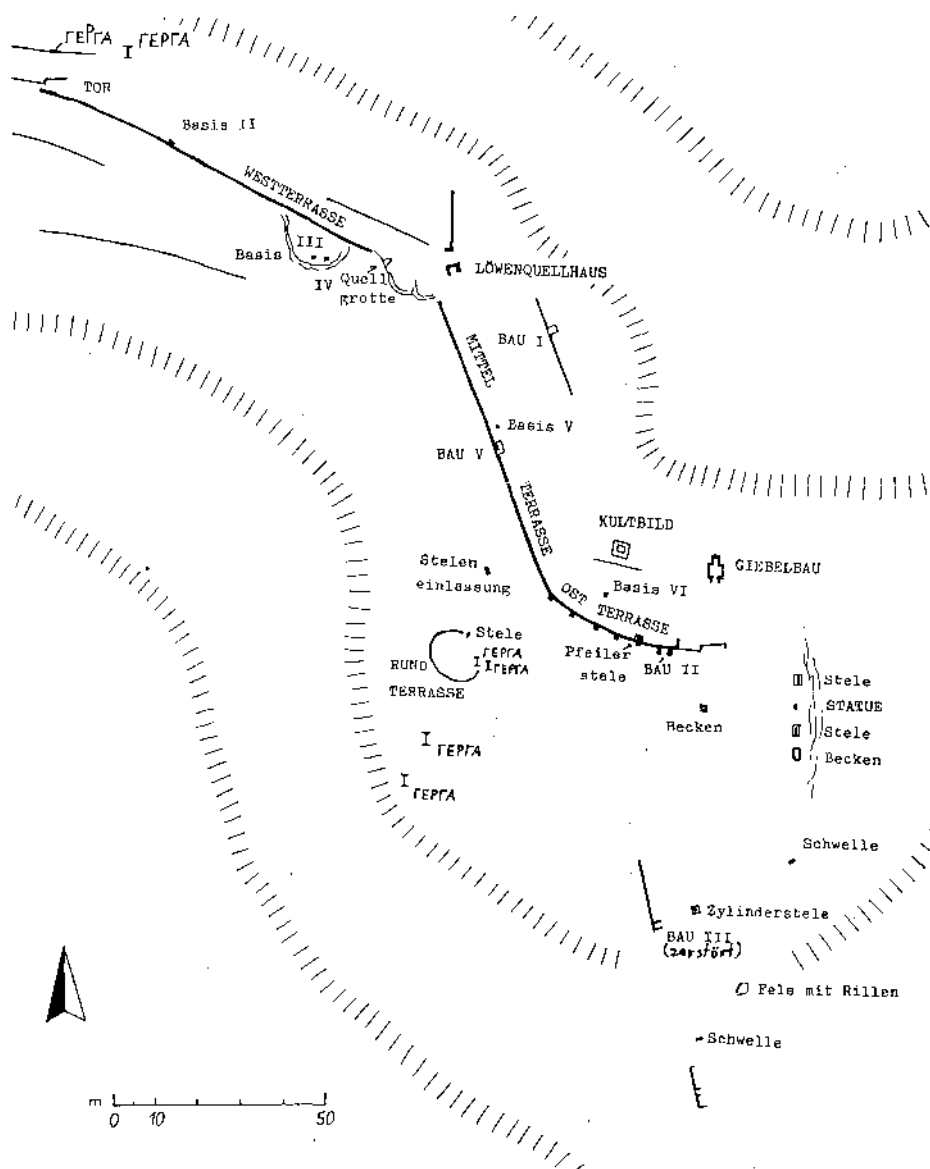

Abb 1: Vorläufiger plan vom Zentrum der Heiligtums
Resim 1: Kutsal alan merkezinin geçici planı.

Abb. 2: Ansicht des "Giebelbaus"
Resim 2: "Alınlık yapı"ya bakış.

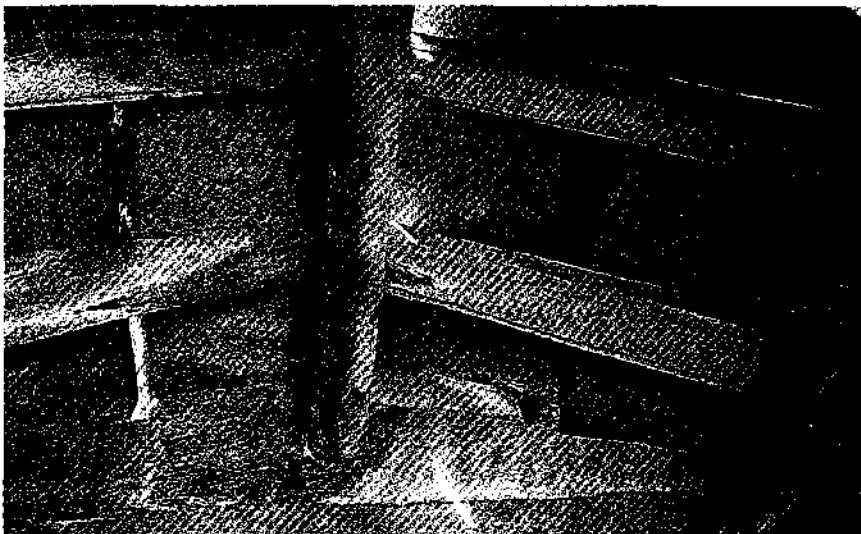

Abb. 3: Das Dach des "Giebelhaus" von unten.
Resim 3: "Alınlık yapı"nın çatısının altından görünüşü.

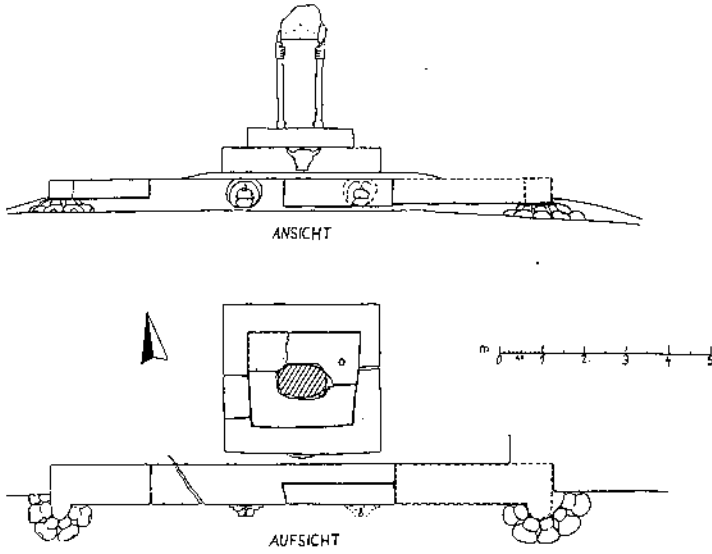

Abb. 4: Kultbild und Basis, vorläufige Rekonstruktion.
 Resim 4: Kült heykeli ve kaidesi, geçici rekonstrüksiyon.

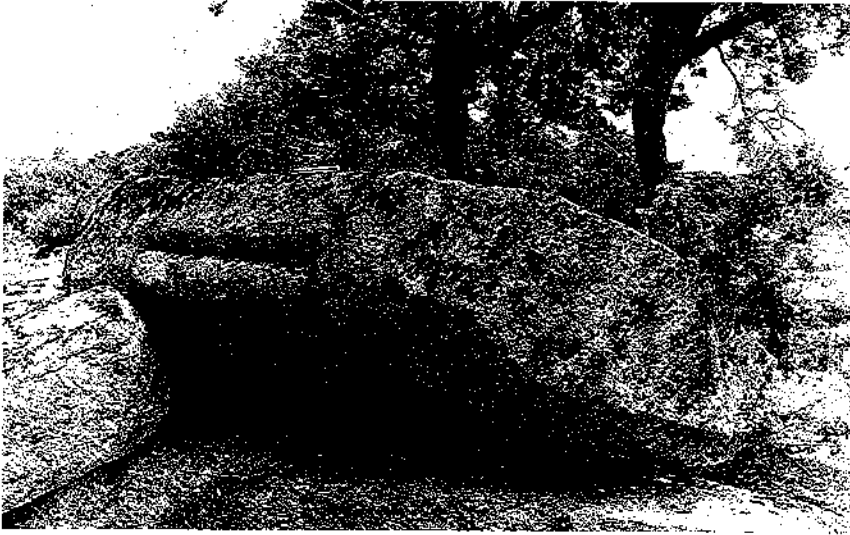

Abb. 5: Das Kultbild
 Resim 5: Kült heykeli

Abb. 6: Stelen und Becken östlich des "Giebelbaus".
Resim 6: "Ahnlık yapı"nın doğusundaki steller ve havuz.

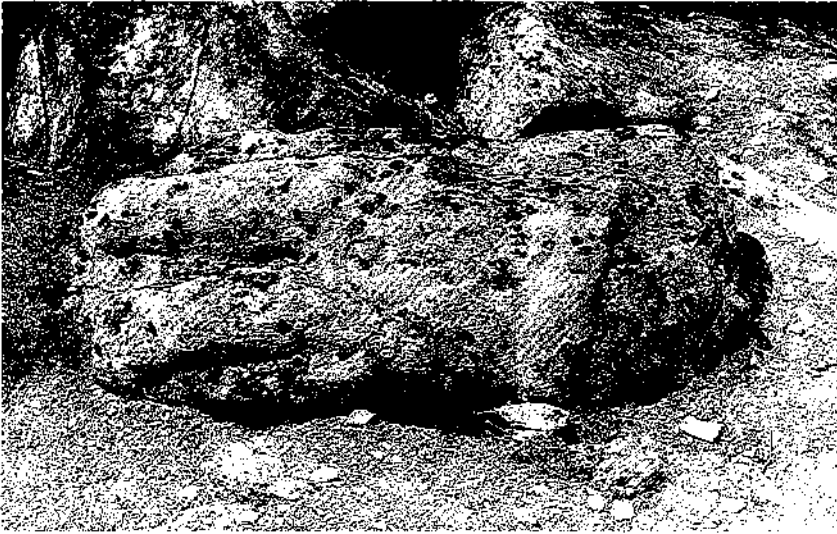

Abb. 7: Statuentorso
Resim 7: Torso.

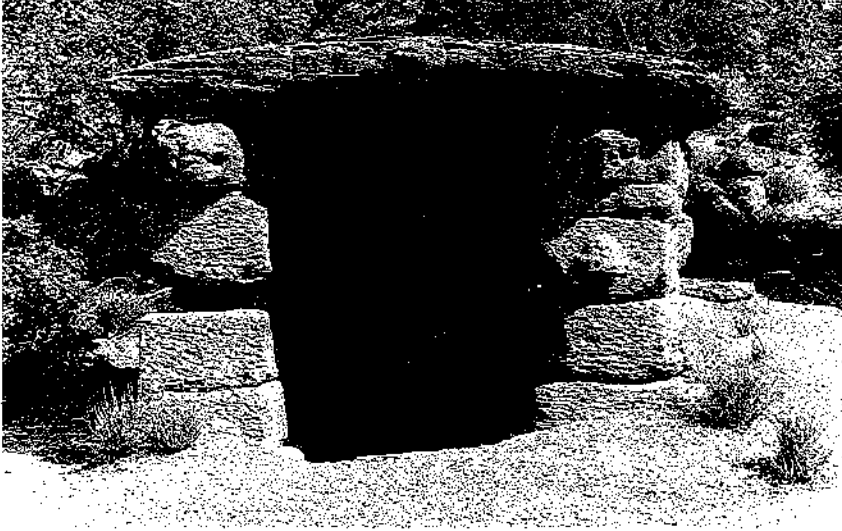

Abb 8: Quellhaus auf der Mittelterrasse
Resim 8: Orta terastaki ayazma.

Abb 9: Zerstörtes Quellhaus
Resim 9: Tahrip edilmiş ayazma.

Abb. 10: Felsinschrift
Resim 10: Kaya yazıtı.

1994 YILI OİNOANDA VE BATI PİSİDİA'DA YÜZEY ARAŞTIRMALARI

*Stephen MITCHELL**

OİNOANDA (Resim: 1)

10 Temmuz-21 Temmuz 1994 tarihleri arasında Kuzey Likya şehirlerinden Oinoanda'da Prof.S.Mitchell (Swansea) başkanlığında, Prof. Martin Smith (Durham), Prof.J.Rossiter (Edmonton), Dr.N.Milner ve Bay İlhan Güceren'den (Bakanlık temsilcisi, Isparta Müzesi) oluşan ekip bir yüzey araştırması gerçekleştirmiştir. Aynı alanda 1974-1983 yılları arasında müteveffa A.S.Hall'un yönetiminde de araştırmalar yapılmıştır. Bu yılki çalışma üç amaca yöneliktir: a) Yerleşimin bugünkü durumunun incelenmesi ve geçmiş sezonlarda ortaya çıkarılmış bazı önemli özelliklerin tekrar kontrolü b) Yerleşimde kazı yapılabilmesi için olasılıkların araştırılması (kazı özellikle Oinoanda filozof Diogenes'e ait felsefi yazıtın diğer parçalarının bulunması amacıyla yönelik olacaktır) c) Oinoanda sınırlarının araştırılmasıyla ilgili bir ön çalışma yapılması. Bu amaçla beş gün yerleşimde, beş gün de yerleşime ait topraklarda çalışılmış ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1) *Epigrafi*: Daha önce Alan Hall ve diğer epigrafist meslektaşlar tarafından kayıtlara geçirilmiş çok sayıdaki metin N.Milner tarafından kontrol edilmiştir. Bu kontrol sırasında bulunan birkaç yeni parça da kayıtlara geçirilmiştir. Bunların arasındaki, Oinoanda'da bulunmuş en eski tarihli bir kamusal yazıt parçası, Hellenistik Dönem'e tarihlenmiştir. Ayrıca, Milner bu sistematik çalışma sırasında Yukarı Agora'da yer alan yazıtlı veya yazıtsız tüm anıtları kayıtlara geçirmiş; M.S. 125 yılındaki çok

* Prof. Dr. Stephen MITCHELL, Department of Classics and Ancient History University of Wales, Swansea Singleton Park Swansea SA2 8 PP U.K.

konuşulan müzik festivalinin kurucusu C.Iulius Demosthenes'in bir heykeline ait kaidenin de bulunduğu bir exedrayı teşhis etmiş ve Licinnia Flavilla mozolesine ait yazıtlı yeni bir blok bulmuştur. Yerleşimin epigrafisiyle ilgili en dikkat çekici nokta, yerleşimin sınırlarındaki mezarlıklarda gözlenen çok sayıda adak kabartmalarıdır. Bunlar Ares, Helios ve Herakles dahil olmak üzere şehir tanrılarıyla ilgilidir.

Prof. Smith ise, Diogenes yazıtının görünen tüm parçalarının bugünkü durumunu kontrol etmiştir (Resim 2). İncelemelerini özellikle yazıtın bulunduğu ilk alanda yoğunlaştırmıştır. Yerleşimin seçilen değişik bölgelerinde sürdürülen araştırmalarda yüzeyde yeni yazıtlar bulunamadığı gibi, 19. yüzyılın sonlarından beri kayıp olan 29 yazıt parçasından hiçbirisi de bulunamamıştır. Bu durum, bu araştırmanın kazı yapmadan derinleştirilmesinin mümkün olamayacağını gösteren güzel bir kanıttır. Ancak yerleşim bekçisi geçmiş sezonlarda özellikle gömülmüş bazı yazıt parçalarını bize göstermek üzere topraktan çıkarırken, yazıtta ait ufak bir yeni parça (YF 183= yeni parça 125) bulmuştur. Metne ait daha önemli bir parça ise, Kınık köyünde bir çeşmenin yapımında kullanılmış olan parçanın tümüyle ortaya çıkarılması sırasında bulunmuştur (YF 180= parça 129 Smith).

Arazide birkaç yeni yazıt kayıtlara geçirilmiştir. Bunların en önemlisi, Kemerarası'ndaki büyük yerleşimden getirilmiş olan ve İmparator Claudius için yazılmış Latince bir yazıttır. Bu yazıtta Likya/Pamfilya yöneticisi Eprius Marcellus'un adı geçmektedir. Seki Ovası'nda bulunan bir mezar taşı ise, C.Iulius Antoninus'a aittir. C. Iulius Antoninus, eğer aynı kişi değilse, C.Iulius Demosthenes'in oğlu ile adaştır. Ayrıca bölgede yöresel tanrılar için adanmış birçok yazıt ve kabartma da mevcuttur, örneğin Pisidia tanrıçası ile birlikte Dioscurlar, Kakasbos ve Theoi Agrioi.

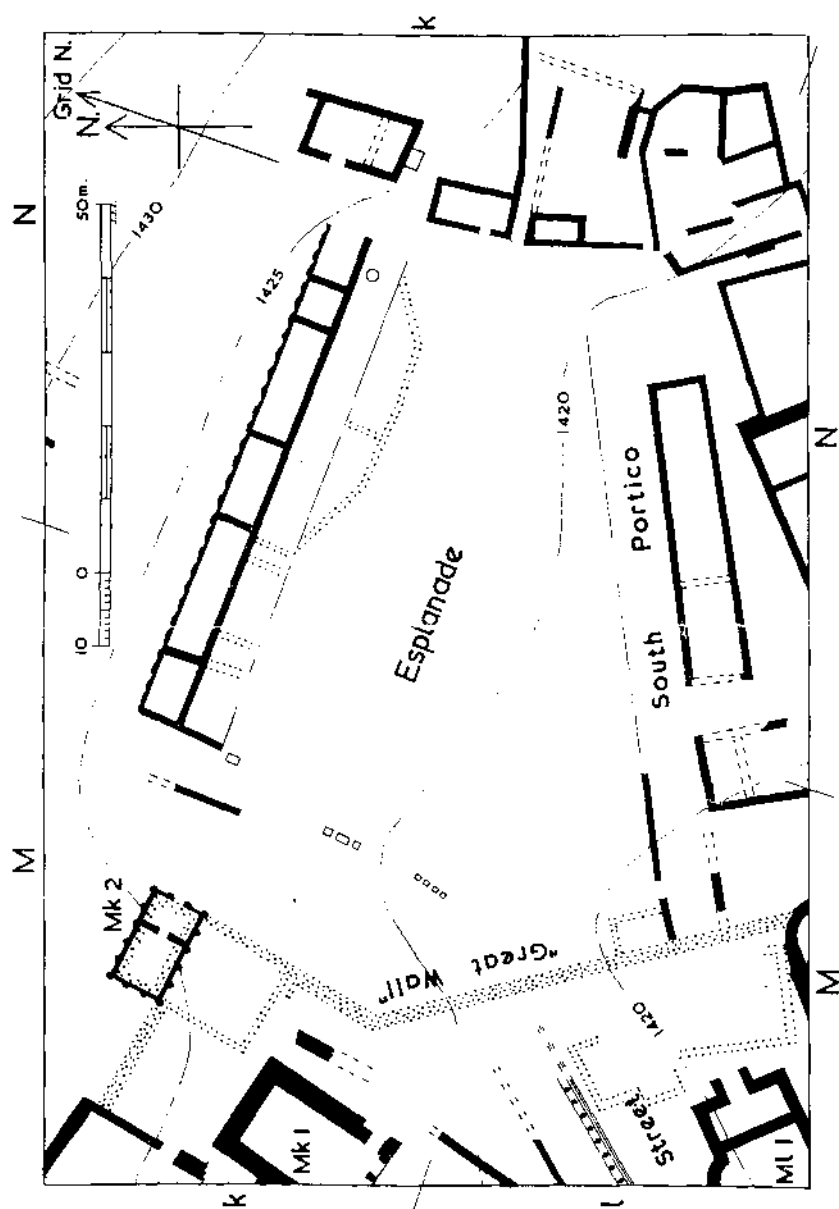
2) *Arkeoloji ve Mimari:* (Resim:2) Bu çalışmalar şehrin Gezi olarak bilinen yukarı ve eski agorasında yoğunlaştırılmıştır. Burasının Helenistik Oinoanda şehrinin kalbi olduğu açıkça bellidir. Bu önemini en azından Hadrian dönemine kadar da korumuştur. Agora çevresindeki yapıların büyük bir kısmı Geç Antik Dönem'de, olasılıkla M.S 3. yüzyılın ortalarında artık tahrip olmuştur. Yıkıntılardan alınan taşlar Geç Roma Dönemi savunma duvarlarının bir kısmını oluşturan "Büyük Duvar"ın (Great Wall) ve bazı diğer yapıların inşasında kullanılmıştır. Bununla beraber Kuzey Stoa'nın planı oldukça bellidir. Bir yazıttan burasının M.Ö 95 yılından daha eski bir tarihte inşa edildiği anlaşılmaktadır. Güney Stoa ise halen, felsefi yazıt için en uygun yer olma özelliğini korumaktadır. Ancak, yapının ve yazıtın büyük bir kısmı, büyük duvarın inşasında kullanılmak üzere taşınmıştır. Kuzeyden güneye uzanan büyük duvar Yukarı

Agora'yı ikiye ayırmaktadır. Bu noktada yapılacak kazılar hem stoanın kesin olarak tanımlanmasına yardımcı olacak, hem de felsefi yazıtın diğer parçalarının bulunmasına da olanak tanıyacaktır. Yukarı Agora'nın başka yerlerinde yapılacak kazılar ise, yalnızca Hellenistik Oinoanda ile ilgili önemli bilgiler vermeyecek, aynı zamanda şehrin kuruluşuyla ilgili olası bir tarih de sağlayacaktır.

3) *Şehrin topraklarında diğer yerleşimler:* Gerçekleştirilen keşif amaçlı kısa ziyaretler oldukça verimli olmuştur. Ekip daha önce Oinoanda ve Balbura sınırları içerisinde Dr. James Coulton ve bölgeyi ziyaret eden diğer meslektaşlarımız tarafından derlenen bilgilerden yararlanmıştı. Bu erken araştırmalar arazide 29 antik yerleşmenin olduğunu ortaya koymuştur. Bunlardan 11'i tekrar ziyaret edilmiş, ayrıca Hellenistik ve Geç Roma dönemleri arasına tarihlenen 16 yeni yerleşme kayıtlara geçirilmiştir. Daha geç ve daha erken dönemlere ait kalıntılar çok azdır. Kayıtlara geçirilen yeni yerleşmeler arasında Hellenistik Dönem'e tarihlenen iki tanesi özellikle dikkat çekicidir. Bunlardan ilki Girdev Yaylası'ndaki kurumuş göl yatağında, diğeri ise Seki'nin güneyinde Döğ'er'deki surlarla çevrili yerleşmedir. Seki Ovası'nın güney ucu çevresinde (Ceylan, Ören, Kincılar ve Seki'nin çevresinde) ve günümüzde de yerleşmelerin yoğun olduğu Seki'nin kuzeyindeki Çukurceylan ve Dont civarında birçok köy ve mezarlık mevcuttur (Resim: 3). Adak olarak sunulmuş kaya kabartmaları oldukça yaygındır ve özellikle mezarlıklarla ilişkilidir (Resim: 4). En dikkat çekici anıtsal adak Ören'de gözlenen 1.86 metre çapında taştan yapılmış bir disk'tir (Resim: 5). Daha önce G.E. Bean tarafından da kayıtlara geçirilmiş bu disk, bir kayaya oturtulmuştur. Benzer fakat daha geniş bir disk (2.37 m çapında) ise, Oinoanda sınırlarının doğusunda Küçükler ve Kayabaşı köyleri arasında yer alan bir yerleşimde kayıtlara geçirilmiştir. Üzerinde Apollonios'un oğlu heykeltıraş Apelles imzasını taşıyan bir kabartma vardır. Kabartmada şaha kalkmış bir atla binicisi tasvir edilmektedir (Resim: 6). Geç Roma Dönemi'ne ait en dikkat çekici buluntu ise, Çukurceylan'da bulunan bir kilisenin 2.54 metre genişliğindeki kapı lentosudur. Lentonun dış yüzünde bir Latin haçı iki disk arasında kabartma olarak tasvir edilmiştir. Alt tarafında ise bir başka haç işareti vardır. Ancak en ilgi çekici tasvir, lentonun kilisenin içinde kalan yüzünde olup, Evangelistleri temsil eden, bozaranlı iki atlı arasındaki bir Malta haçından oluşmaktadır. İkonografinin ayakta duran bir tanrıçanın her iki yanında yer alan Dioscur'ları örnek aldığı açıkça bellidir (Resim: 7). Hıristiyanlık sembollerinin bu seçimi, doğrudan pagan bir geleneğin varlığına işaret eder. Tasvirlerin stili ise dördüncü, hatta üçüncü yüzyıl sonları gibi oldukça erken bir tarih akla getirmektedir.

BATI PİSİDİA

22 Temmuz- 02 Ağustos tarihleri arasında S.Mitchell ve İlhan Gücceren ekip üyelerinden ayrılarak 1993 yılı Eylül ayında başlamış oldukları Pisidia yüzey araştırmasına devam etmişlerdir (bkz.*Anatolian Studies* 44 (1994) ile *XI. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (1993 deki raporlar). İncelemeler ilk üç gün Bucak ile Kuzey Bozova arasında kalan alan üzerinde yoğunlaştırılmış ve geçen yıl gidilemeyen yerleşimler ziyaret edilmiştir. Bunlar arasında Avdancık köyünün yukarı kısımlarında yer alan ve duvar resimleri oldukça tahrip olmuş bir Bizans şapeli, Karapınar yakınlarındaki bir Roma Dönemi sursuz köy yerleşimi (Resim: 8), ve Kızılkaya köyü arazisi içerisindeki bazı yerleşimler dikkat çekicidir. Kızılkaya sınırları içerisindeki yerleşimler, antik Ariassos kentine giden yol üzerindeki tahkimli han benzeri bir yapıdan ve Kızılkaya köyünün üst kısımlarında yer alan ve Asar olarak bilinen tepenin en üst noktasındaki Hellenistik Dönem'den Roma Dönemi'ne kadar uzanan bir yerleşimin sığınma amaçlı kalesinden oluşmaktadır. Bunlara ek olarak kaya mezarları, yazıtlı sınır taşı ve antik yola ait izler saptanmıştır. Geniş bir mezarlığa sahip olan Kestel'de (şimdi Yazıpınar) ve şehir yerleşimi Kaynar Kale'de yeni yazıtlar kayıtlara geçirilmiştir. Bu yazıtlar her iki yerleşimin de Roma kolonisi Comama sınırları içerisinde yer aldıklarını gösterir. Kaynar Kale kaçak kazılar nedeniyle oldukça tahrip edilmiş olmasına rağmen, kamu binaları, nitelikli surları ve Hellenistik - Roma dönemlerine ait ince işçiliğe sahip mezar anıtları ile etkileyici bir Helenistik yerleşim olarak halen ayakta durmaktadır. Araştırmanın son günleri Katrancı Dağ'ın batısında, Lysis Nehri Vadisi'nde ve Olbasa, Cormasa ve Hadrianopolis olan veya olmaları muhtemel yerleşimlerde sürdürülmüştür (Resim: 9). Aziziye ve Karacaören civarındaki antik yerleşimler, ki bunlardan Karacaören'in Hadrianopolis olması muhtemeldir, çekici mezar heykelleri ile de oldukça varıl görünmektedirler (Resim: 10). Ancak bunlar Pisidia'nın oldukça doğusunda yer alan dağınık yerleşimlerdir. Bunlar genel olarak sursuz olup, yalnızca Roma Dönemi'nde varlık gösterdikleri anlaşılmaktadır. Pisidia kültüründen oldukça farklılık gösteren buluntuları ile "Milyas" olarak anılan alanın yerleşmelerini temsil ederler.

Çizim 1: Oinoanda, Yukarı Agora'nın planı.

Resim 1: Seki Ovası ve Oinoanda.

Resim 2: Prof. M. F.Smith ile Diogenes'in yazatının bir bloku.

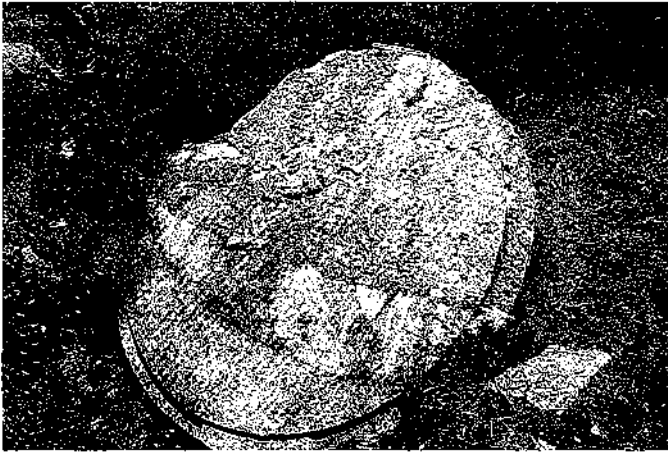
Resim 3: Boğular köyü etrafındaki Likya mezarı.

Resim 4: Seki: antik mezarlığın üzerindeki kutsal yer.

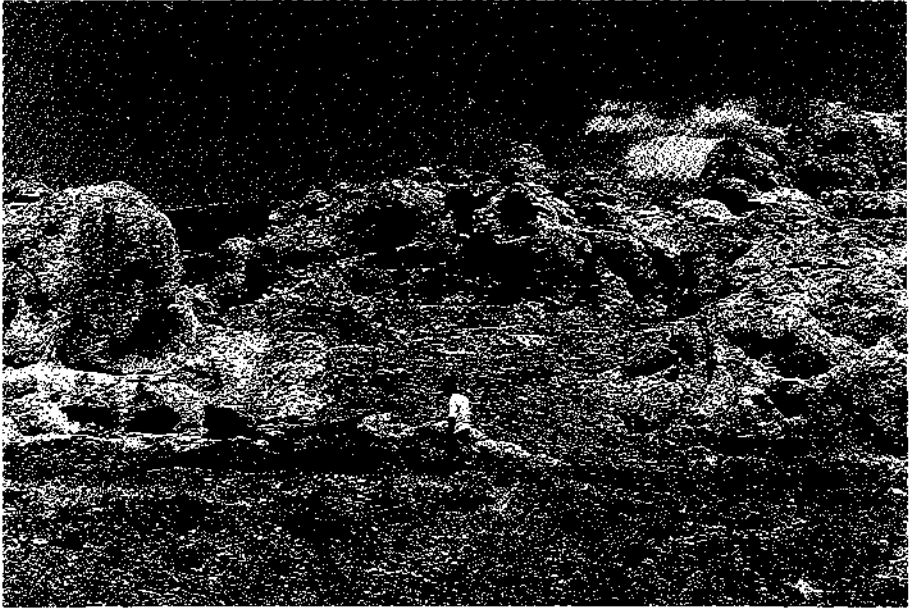
Resim 5: Ören (Seki Ovası), adak diskî.

Resim 6: Kayabaşı köyü etrafındaki adak diskî.

Resim 7: Çukurceylan, kilisenin kapı lentosu.

Resim 8: Karapınar (Bucak), antik köy.

Resim 9: Milyas, Lysis Nehri Ovası, Olbasa'dan bir görünüş.

Resim 10: Karacaören (Hadrianopolis), mezar heykeli.

1994 YILINDA LAODICEA'DA (FRİGYA) YAPILAN ARKEOLOJİK İNCELEME

*Gustavo TRAVERSARI **

Hemen şunu belirteyim ki, gerçekte beklenmedik çeşitli engeller nedeniyle Laodicea'da geçen yılın ekim ayında yapılan inceleme, ne yazık ki oldukça kısa, yani 4 Ekim'den 13 Ekim 1994'e kadar sürmüş olduğundan onunla ilgili yazım da kısa olacaktır.

Bu yüzden ilgi alanımız da üç araştırma çalışmasıyla sınırlanmıştır.

İlk iş olarak, odeon denilen yer ile, onun karşısındaki geniş dörtgen planlı alanın yıkıntıları, ilk yapıların kalıntılarının fotoğraflarının çekilip incelenmesi amacıyla, denetlenmiştir (Resim:1).

Fotoğrafların çekimi için, söz konusu alanın pek çok noktası sap-tanmış ve köşeölçer (teodolit) ile toprak üstünde bulunan mimari yapı kalıntılarının ölçüleri alınmış olup, bunların kağıt üstünde çizimi yapılacaktır. Venedik Mimarlık Üniversitesi Kuruluşu'nda görevli (Resim: 2), Mimar Dr.Francesco Guerra'nın fotoğraf çekerek elde ettiği sonuçlar, odeonun gerçekte bir bouleterion, onun önündeki, dörtgen planlı, geniş alanın da agora olduğu konusunda 1993 yılı yazımızda ileri sürülen varsayımı güçlendirmiştir.

Öbür yandan, şu sırada toprak üstünde açıkça görülen, iki yapının (bouleterion ile agoranın) planı, Küçük Asya'nın öbür kentlerinde de, örneğin İasos ve Aphrodisias'ta görülebilen plan çeşidini burada da yineler

* Prof. Dr. Gustavo TRAVERSARI, Università degli Studi Venezia Dipartimento Di Scienze Storico Archeologiche e Orientalistiche Palazzo Bernardo-S.Polo. 1977/A 30125 Venezia-ITALIA

Çeviri: Venedik Üniversitesi öğretim üyelerinden Asım Tanış tarafından yapılmıştır.

gibidir (Resim: 3). Örneğin, burada, grafikte gördüğümüz, Efes'le karşılaştırma, oldukça belirgin ve anlamlıdır (Resim:4). Birbirine sıkı sıkıya bağlı bouleuterion ile agoranın kent içindeki durumunu planda göstermektedir. Laodicea'da da bouleuterion ve agora benzeri sırada olmalıydı. Fakat Laodicea'nın bouleuterionun yapılış tarihi hangi dönem içinde yer alacak?

Laodicea bouleuterionunun mimari süslemesinde, değişik saçak süsleme öğelerine ait pek çok parçalar var: Düz başkirişler, süsler, saçaklar, Korint ve figürlü sütun başlıkları. (Dörtgen kesitli yuvarlak sütun başlığı, sivri uçlu ve oklu yumurta süslü İyon kyması gibi) çeşit özellikleri ve (hızlı çalışan matkabın sürekli kullanılışı ve çizimin yalınlaştırılması gibi) biçim özelliklerinin benzeri Hierapolis mimari süslemesinde görülmekte olup İmparator Severo çağında yani M.S. II.yüzyılın sonundan III. yüzyılın başlarına varan dönemde yapılmış olduğunu gösteriyor.

İncelemenin son gününde, Bakanlık Görevlisi, Dr.Koray Olşen'in yapıcı işbirliği sayesinde, eski kentin surlarının azıcık dışında, Asopos Irmağı (Resim: 5) üstündeki köprüünün ötesinde, geniş bir mezarlığın yerinin belirlenmesi sağlanmıştır. Köprüünün büyük destek sütunları şimdi bile görülür durumdadır.

Şimdi, bir pamuk tarlasına yönelik bir dikey kesitin çektiğimiz tek resmini gösteriyorum (Resim: 6). Bu resim onu açıkça ortaya koymaktadır. Kalın toprak tabakası altında, sanat açısından da büyük değeri olan lahitlerin saklı olduğu varsayılabilir. Dikey kesitin yüzünde mezar mimari yapılarının kalıntıları görülmektedir.

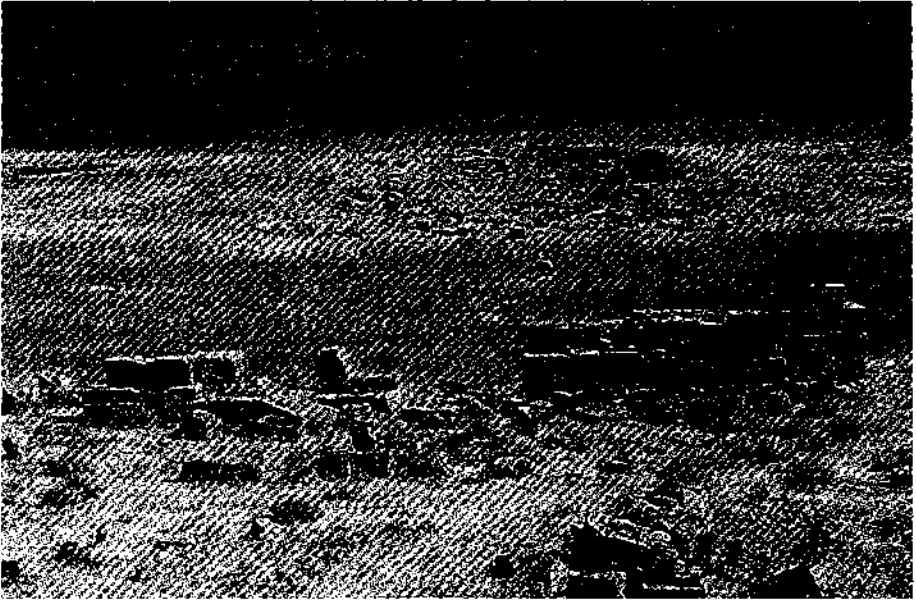
Örnek olarak, Laodicea'dan gelme iki lahiti gözönüne alabiliriz. Diyapozitifini gördüğümüz birinci lahit İzmir Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır (Resim:7). Ortada bir kanatlı melek ve uçlarındaki iki zafer tanrıçası ölmüş iki kişiyi (belki de bir karı kocayı) gösteren iki büstü çevreleyen iki ağır bitkisel süsü taşımaktadır. Saç düzeni ile kabartma ve renk biçimi nedeniyle, M.S. II.yüzyılda, daha kesin olmak gerekirse, İmparator Antonio döneminde yapılmış olmalı.

Laodicea mezarlığından gelme ikinci bir lahit Hierapolis Arkeoloji Müzesi'nde bulunmaktadır (Resim:8). Ancak bu konuda yayımlanmış hiç bir çalışma yoktur. Sözü edilen lahit Türk arkeologlarca inceleme konusunu oluşturacak.

Laodicea mezarlığı henüz tümüyle kazılıp ortaya konmak zorunda. Gördüğümüz gibi, sanat açısından oldukça değerli, Laodicea'nın geçmişi

bakımından büyük önem taşıyan arkeolojik buluntular sakladığı kesindir. Bilindiği gibi, ölülerin kenti, bize, dirilerin, bu durumda, Laodicea'nın eski halkının, yaşamını ve geçmişini tanıma ve ortaya koyma olanağını vermektedir.

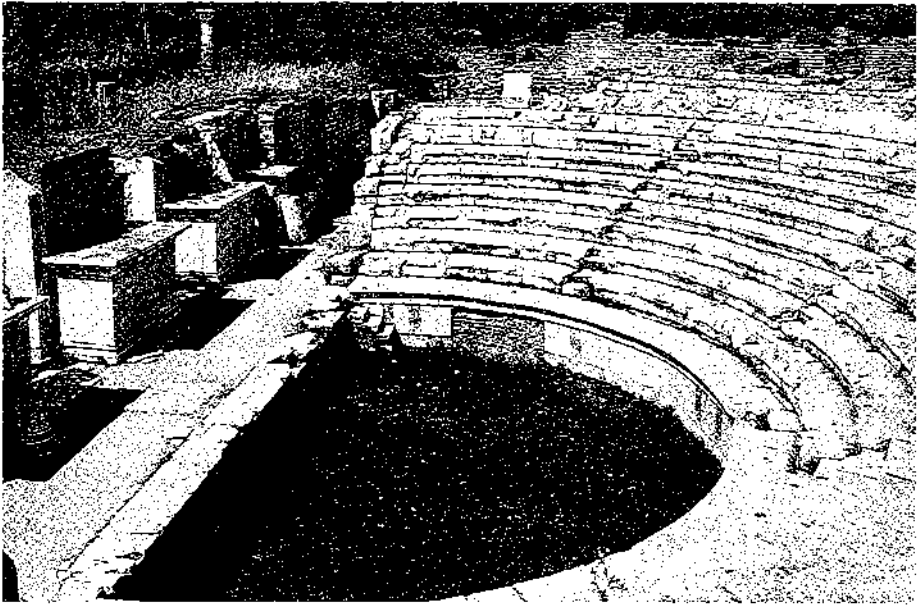
Son olarak şunu da söylemek gerekir ki Laodicea, onsekizinci yüzyılın sonunda Weber (Resim:9) tarafından yapılmış eski küçük haritada da gördüğümüz gibi (1 km x 1,5 km boyutlarında) çok geniş bir kenttir. Onu, kent düzeni ve o alanda birbirinden epeyce uzak ve dağınık olarak bulunan anıtlarıyla, iyice ve ayrıntılı biçimde anlayabilmek için, (Kültür Bakanlığı izin verirse) (1995 yılı Eylül-Ekim aylarında) yapılacak inceleme sırasında, kentin bulunduğu alanın yapısının anıtların arkeolojik kalıntılarının topografik ilişkisiyle birlikte, özellikle, kızılötesi ısı ışınları yardımıyla, kent alanını kaplayan kalın toprak tabakası ve sonradan oluşmuş tepecikler altında gömülü anıtların ve arkeolojik el yapımı eşyaların durumunu belirlemek amacıyla, kentin bulunduğu bütün alanın havadan fotoğraflarının çekilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece, toprak üstünde ve, olursa, aşağı yukarı 3 metre gibi oldukça büyük bir derinliğe kadar, toprak altında bulunanları belirleyip kağıt üstünde çizimi yapılabilecek ve kesin, amaçlı, bize tarih, kentbilim ve arkeoloji açısından daha kolay ve geçerli sonuçlar elde ettirebilecek kazı çalışmalarına başlanabilecek, tam anlamıyla gerçek bir arkeolojik harita, Laodicea'nın ilk arkeolojik haritası düzenlenebilecektir.

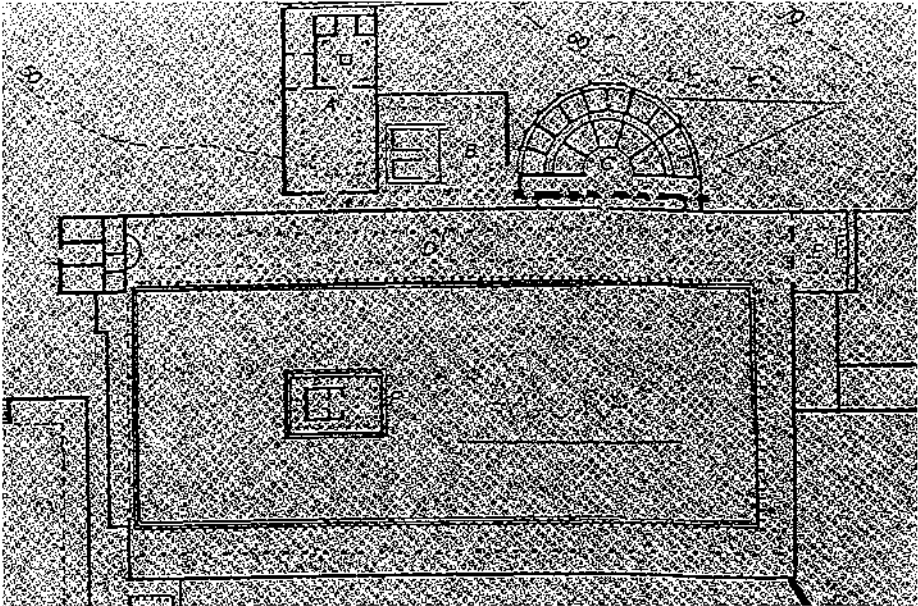
Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

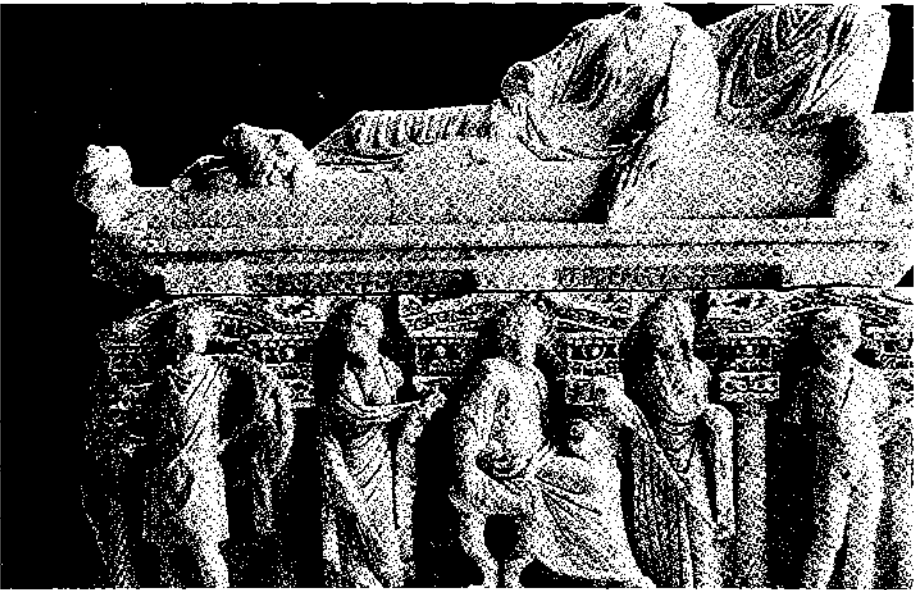
Resim 5

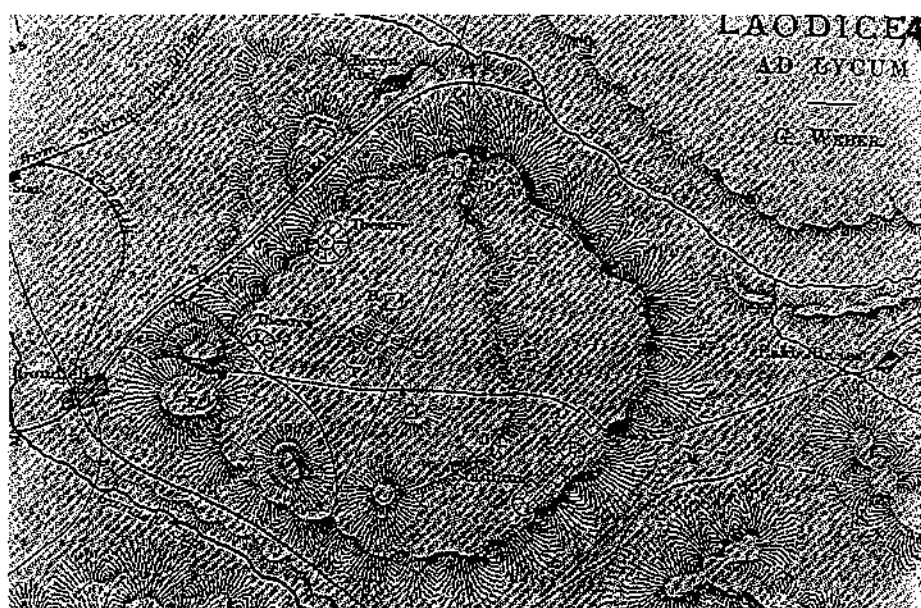
Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

DER ISTLADA SURVEY: DIE KAMPAGNE 1994

*Thomas MARKSTEINER**

Im Spätsommer 1994 konnte ein Archäologenteam der Universität Wien Dank einer durch die Altertümerverwaltung der türkischen Republik gewährten Genehmigung mit der Erforschung des Siedlungsraumes um die antike Niederlassung Istlada beginnen¹. Das im Vilayet Antalya, İlçe Demre, befindliche Survey-Gebiet liegt in hügeligem, von zahlreichen kleinen Fruchtebenen durchzogenem Küstenvorland, etwa 5 km westlich Demres in Zentrallykien. Für die großzügige Erteilung der Arbeitsgenehmigung sei der türkischen Antikenverwaltung herzlichster Dank ausgesprochen. Weiters darf die gute Zusammenarbeit mit unserem hilfreichen Regierungsvertreter Yasar Anilir (Istanbul) nicht unerwähnt bleiben. Für die Unterstützung des Unternehmens fühlen wir uns insbesondere Frau E.Örgen (Ankara) und J.Borchhardt (Wien) verpflichtet. Der Magistratsabteilung 7 der Stadt Wien schulde ich für ein Forschungstipendium herzlichen Dank, welches unsere Arbeiten ermöglicht hat. Das Vermessungsgerät, einen Theodolit mit elektronischem Entfernungsmesser und Zusatzmaterial, stellte großzügiger Weise die Firma Geodimeter (Wien), vertreten durch Herrn P.Glass, kostenlos zur Verfügung.

Die Zielsetzungen des in diesem Rahmen erstmals vorzustellenden Projektes und die Ergebnisse der ersten Kampagne sollen im folgenden Beitrag skizziert werden.

Unsere Untersuchungen haben die Erforschung des Ruinenbestandes und, längerfristig gesehen, möglichst auch eine Evaluierung der An-

* Thomas MARKSTEINER, Lykienarchiv des Institutes für Klassische Archäologie der Universität, WIEN

(1) Das Team setzte sich aus den Archäologen A. Konecny (Wien), Th. Marksteiner (Wien) und Banu Yener (Wien) sowie der Architektin Hande Cambilen (Ankara) zusammen.

baufächen des geographisch geschlossenen Siedlungsraumes um Istadla zum Ziel, wobei Aufschlüsse über die Siedlungsstruktur, die Siedlungstypologie und die Siedlungsentwicklung sowie über die demographische und wirtschaftliche Situation ländlicher Siedlungen der Kulturlandschaft Lykien in antiker und nachantiker Zeit erwartet werden.

Ältere Forschungen zu Istadla und dessen Umland sind spärlich: Im 19. Jh. untersuchten die Österreicher E. Petersen und A.v.Luschan die Siedlung und nahmen Inschriften auf². G. Bean bietet uns eine kurze Beschreibung des Ortes³. Eine zusammenfassende wissenschaftliche Auseinandersetzung mit dem Ruinenbestand von Istadla steht jedoch bis zum heutigen Tag aus.

Der hypothetische, auf der Basis von in der Landschaft vorgegebenen, natürlichen Grenzen determinierte Siedlungsraum von Istadla wird im Norden von einer mehrere hundert Höhenmeter steil aufragenden Geländestufe abgeschlossen, auf der die jüngst im Zuge des Kyaneaisurveys untersuchte antike Niederlassung Hoyran gelegen ist (Abb.1)⁴. Süd- und ostseitig bildet das Meer seine natürliche Grenze, während im Westen der ebenfalls abrupt ansteigende Gebirgsstock, auf dem die antike Siedlung Tyberissos und weiter südlich Simena gelegen sind, als Grenze anzusprechen ist⁵. Im Südosten, im Bereich des antiken Hafens Andriake, reicht das Gebiet bis an den in der Antike noch nicht versandeten Golf von Sura⁶. Das von einem tief eingeschnittenen, ungefähr N-S streichenden Trockental geteilte Surveyareal hat damit eine Gesamtfläche von etwas mehr als 10 km². Für die angestrebten Untersuchungen bietet das Gebiet um Istadla aufgrund seiner topographischen

- (2) O.Benndorf - G.Niemann, Reisen im südwestlichen Kleinasien I: *Reisen in Lykien und Karien* (1884) 30f.
- (3) G.E.Bean, Kleinasien 4, *Lykien* (1980) 120
- (4) In der Kaiserzeit dürfte Hoyran ausweislich einiger Grabinschriften auf dem Territorium der Polis Kyaneai gelegen haben. Die wichtigsten Beschreibungen und Planskizzen von Hoyran: O.Benndorf - G.Niemann, Reisen im südwestlichen Kleinasien I: *Reisen in Lykien und Karien* (1884) 39ff.; E.Petersen - F. v. Luschan, Reisen im südwestlichen Kleinasien II: *Reisen in Lykien, Milyas und Kibyris* (1889) 23-26; W.Wurster in: J.Borchhardt-G.Dobesch (Hrsg.) *Actes du 2. Internationalen Lykiensymposiums in Wien 1990*, Band 2 (1993) TAM Ergh.18, Denkschr. Wien 235, 10. 24 Abb. 18-19; Cl. Deltour Levie, *Les Piliers funéraires de Lycie* (1980) 131f.; Th. Marksteiner in: *Lykische Studien 2. Die Siedlungskammer von Kyaneai in Lykien*, Hrsg. von F.Kolb, *Asia Minor Studienreihe* (im Druck).
- (5) Lokalisierung und Beschreibungen von Tyberissos s. O.Benndorf, Vorläufiger Bericht über zwei österreichische Expeditionen nach Kleinasien, *AEM* VI, 1882, 18; E.Petersen - F. v. Luschan, Reisen im südwestlichen Kleinasien II: *Reisen in Lykien, Milyas und Kibyris* (1889) 53; G.Bean, *Lykien* 118ff.; Th. Marksteiner, *Öh Beih* 59, 1989, 70ff.; Th.Marksteiner in: *Lykische Studien 1, Asia Minor Studienreihe* Band 9 (1993) 129ff.
- (6) Zu Sura s.zuletzt J.Borchhardt in: J.Borchhardt et alii, *Myra. Eine Lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit. IstForsch* 30 (1975)

Geschlossenheit und des guten Erhaltungszustandes der Ruinen ideale Bedingungen.

Wie Grabinschriften zu erschließen erlauben, gehörte das Gebiet um Istlada in der Kaiserzeit zum Territorium der zentrallykischen Polis Myra⁷. Die Erwähnung einer Demos von Istlada in hellenistischen Grabinschriften bietet jedoch einen Hinweis auf eine beschränkte Eigenständigkeit des Gemeinwesens in dieser Periode⁸.

Das besondere Interesse des Zentralortes Istlada liegt einerseits in dem außerordentlichen Erhaltungszustand der antiken und spätantik-byzantinischen Ruinen begründet, welcher schon von den Teilnehmern an den österreichischen Expeditionen des 19. Jhs. hervorgehoben worden war. Andererseits scheint der Umstand, daß sich die Struktur der Niederlassung von jener anderer, untersuchter Ruinenstätten Zentrallykiens unterscheidet, für die Siedlungsgeschichte der Region von besonderer Bedeutung zu sein: In der Lage in einem Talkessel, dem Verzicht auf Befestigungen und dem Fehlen von Hinweisen auf Siedlungstätigkeit während der klassischen Periode spiegelt sich vielleicht eine späte Gründung, wohl in hellenistischer Zeit wieder. Wenn diese Arbeitshypothese richtig sein sollte, wäre der Ort als eine weitere Facette des zentrallykischen Siedlungsraumes anzusprechen, deren Erforschung unsere in den letzten Jahren stetig wachsende Kenntnis der Siedlungsgeschichte dieser Region zu vertiefen erlaubte.

Die Erstellung einer Typologie ländlicher Einzelbauten und Siedlungen, die Untersuchung der Siedlungslagen und der Siedlungsdichte sowie deren Veränderungen im Rahmen der zu untersuchenden Perioden stehen im Mittelpunkt des Surveyprojektes. Zu diesem Zweck sind nebst den Aufnahmearbeiten im Zentralort und den teils schon bekannten, jedoch noch nicht untersuchten antiken Dörfern auch Geländebegehungen notwendig, im Zuge derer Einzelgehöfte und freistehende Wirtschaftsgebäude aufgefunden und kartiert werden können. Die antiken und spätantik-byzantinischen Ruinen des Gebietes sollen vermessen und architektonische Aufnahmen gemacht werden. Flankierende zeichnerische Detailstudien besonders gut erhaltener Bauten sind vorgesehen. Weiters gilt es, die landwirtschaftlichen Einrichtungen, wie

(7) s. M. Zimmermann, Untersuchungen zur historischen Landeskunde Zentrallykiens, *Antiquitas Reihe 1*, Bd.42 (1992) 144 Anm. 11.

(8) Zu den Inschriften s. E. Petersen - F.v.Luschan, *Reisen im südwestlichen Kleinasien II: Reisen in Lykien. Milyas und Kibyrratis* (1889) 47 Nr. 85. Dazu s.auch M.Zimmermann a.O.150. Der Demos von Istlada scheint als Empfänger des androhten Bußgeldes auf.

etwa die häufig anzutreffenden Pressanlagen oder Dreschtmöhlen zu untersuchen sowie langfristig gesehen den Versuch zu unternehmen, Fläche und Erträge des verfügbaren Nutzlandes zu evaluieren. Die Auswertung der einigermaßen zahlreichen, schon von den österreichischen Forschungsreisenden vor über hundert Jahren gefundenen Inschriften in Verbindung mit den zu erwartenden Neufunden durch M. Wörle ist vorgesehen.

DIE ARBEITEN DER KAMPAGNE 1994

1) Iştlada

Am Anfang der Arbeiten stand die Erstellung des für die tachymetrische Aufnahme der Ruinen von Iştlada benötigten Vermessungsnetzes. Zu diesem Zweck wurden durch A. Konecny 11 Polygonpunkte eingemessen und vermarktet.

Im Zuge der Kampagne '94 konnte der Ruinenbestand von etwas mehr als einem Drittel der verbauten Fläche des Zentralortes Iştlada untersucht und eingemessen werden (Abb. 2). Rund fünfundzwanzig, aus einzelnen Hauseinheiten, aber auch aus teils relativ ausgedehnten Gebäudekomplexen bestehende Befunde, darunter eine Basilika mit Nebengebäuden, wurden aufgenommen. Im Bereich der einzelnen Befunde und im Feld unterhalb der Niederlassung wurde nach Keramik gesucht, es konnten jedoch nur wenige datierbare Fragmente gefunden werden, die größtenteils in die späten Siedlungsphasen gehören⁹.

Die Siedlungslage

Die Ruinen von Hayitli/Iştlada, dem antiken Siedlungszentrum des Surveygebietes, bedecken eine Fläche von etwa 2 Hektar. Das Zentrum der Niederlassung liegt am N-Rand einer kleinen, landwirtschaftlich nutzbaren Ebene und erstreckt sich entlang eines in seinem unteren Teil mäßig ansteigenden, nach oben hin aber immer steiler werdenden, konkaven Hanges. Im Norden reicht die Siedlung bis in einen kleinen Sattel, im Westen bis zum Ausgang eines von der nächsten kleinen Ebene her-

(9) Die einigermaßen charakteristischen Keramikfragmente wurde von Fr. Banu Yener aufgenommen und in das Depot des Museums von Antalya verbracht. Das nahezu völlige Fehlen aufschlußreichen keramischen Materials dürfte mit den örtlichen Bodenverhältnissen in Zusammenhang stehen und mußte auch im Zuge des Kyaneaisurveys festgestellt werden. Die lokale, rötliche Erosionserde zerstört die Oberfläche der obertägig gemachten Keramikfunde und erschwert folglich ihre Bestimmung. Dies läßt sich auch an gefirnister und sogar an glasierter Ware feststellen.

anführenden Trogtales. Im Südwesten und im Osten läuft sie an den Hängen ohne eine vom Gelände vorgegebene Grenze aus.

Die Struktur der Siedlung

Hayitli kann, wie ein Blick auf den-noch nicht vollständigen-Plan zeigt, im heutigen Zustand als agglutinierende Siedlung charakterisiert werden (Abb.2). Die zu verschiedenen Perioden entstandenen Häuser wurden gemäß dem zur Verfügung stehenden Raum und scheinbar ohne ein übergeordnetes Grundrißschema errichtet. Auffällig ist, daß großer Wert darauf gelegt wurde, möglichst wenig flaches, zur landwirtschaftlichen Nutzung geeignetes Gelände zu verbauen und man deshalb bevorzugt die an dessen Rand befindlichen Hänge als Bauland nutzte. Die Lage des Siedlungszentrums am Südhang bot darüberhinaus im Winter Schutz vor dem manchmal empfindlich kalten Nordwind.

Die frühen Siedlungsphasen

Die Bauten der frühen Siedlungsphasen haben sich vor allem im Nordwestbereich der Niederlassung in teils sehr gutem Zustand erhalten. So steht häufig aufgehendes Blockmauerwerk bis über Türsturzhöhe obertägig an, sodaß wichtige Details des Aufrisses am Befund ablesbar sind (Abb.3,4). Trotz späterer Um- und Anbauten läßt sich im Fall mehrerer Gebäudeeinheiten der ursprüngliche Grundriß erschließen. Dies gilt insbesondere für einen im äußersten Westen, am Wegrand, gelegenen, in polygonalem Stil errichteten Komplex, der aus zwei einräumigen Bauten mit vorgelagerten Höfen besteht (Abb.5). Dieser gehört zu einem größeren, zusammenhängenden Baublock, dessen Einheiten, trotz unterschiedlichen Mauerstils, einem gemeinsamen Baukonzept entsprechend errichtet worden sein dürften.

Die überwiegende Mehrzahl der Hausteinbauten Istlada wurde in Läufer-Bindertechnik errichtet und dürfte somit in nachklassischer Zeit entstanden sein. Nur zwei, in einiger Entfernung voneinander gelegene, einfache Gebäudeeinheiten könnten vielleicht aufgrund der binderlosen Mauertechnik einer früheren Siedlungsphase zugehörig sein.

Das Siedlungszentrum dürfte schon in antiker Zeit im Bereich der späteren Basilika gelegen haben. Dies läßt sich aus dem massierten Vorkommen von Spolienblöcken im Südbereich des Narthex erschliessen, von welchen mehrere Ehreninschriften und zu einer Bogenarchitektur gehörige Werkstücke hervorzuheben sind.

Die späten Siedlungsphasen

Im Zentrum der späten Siedlung befindet sich eine dreischiffige Basilika mit möglicherweise doppeltem Narthex, dreiseitig ummantelter Apsis und südseitigen Anbauten¹⁰. Letztere werden ostseitig von einem Zentralraum mit einer etwas aus der Achse der Kirche nach Süden verschobenen, halbkreisförmigen Apsis flankiert, bei dem es sich um ein Martyrion handeln könnte. Der einfache Bauschmuck der Gesamtanlage beschränkt sich auf Kreuze an Kapitellen und Konsolen. Im Chorbereich fand sich ein stark zerstörtes, aufgemauertes Ziborium. Reste der Kirchenausstattung – genannt seien Schrankenplattenbruchstücke, marmorne Verkleidungsplatten und Säulchen, sowie ein kleines, fein gearbeitetes korinthisches Kapitell, an dem sich rote Farbreste erhalten haben – konnten sichergestellt werden. Anhand vieler Parallelen in Lykien darf für diese Bauanlage vorläufig ein Datierungsansatz in das späte 5./6. Jh. n.Chr. angenommen werden.

Zu einem späten Zeitpunkt wurde eine zweite, bedeutend kleiner dimensionierte Kirche in den Bereich des linken Seitenschiffes und des Hauptschiffes der schon zerstörten Basilika eingebaut¹¹. Diese besteht aus einem von einer Längszone überwölbten und von einer Apsis beschlossenen Hauptraum, welchen einst ein einzelner Gurtbogen auf Pfeilervorlagen gliederte; die liturgischen Nebenräume wurden auf eine Nische im Chorbereich der Nordwand, vielleicht das 'Diakonikon', reduziert. Dürftige Reste figürlicher Fresken, darunter ein Ausschnitt eines kreisförmigen Nimbus, haben sich im Innenraum erhalten und auch an der Fassade lassen sich beiderseits des Einganges gemalte Kreuzzeichen ausmachen.

Beim Bau der spätantik-byzantinischen, von hangaufwärts laufenden Stichgassen gegliederten Wohnsiedlung wurde in vielen Fällen antike Bausubstanz einbezogen, sodaß eigentümliche Mischbauten entstanden (Abb. 3,7). Aufgrund der Bautechnik lassen sich zwei spätere Phasen der

(10) Die datierten lykischen Kirchen mit dreiseitig ummantelter Apside scheinen in das 6. Jh. zu gehören. Dazu s. B. Kupke, *IstMitt* 41, 1991, 216 Anm. 53 mit Literaturangaben.

(11) Zu dem an lykischen Kirchen häufig zu beobachtendem Phänomen einer Reduktion der Grundfläche s. zuletzt U. Peschlow in: J. Borchardt - G. Dobesch (Hrsg.) *Actes du 2. Internationalen Lykiensymposiums in Wien 1990*, Band 2 (1993) TAM Ergb. 18, Denkschriften 235, 61f. Als Beispiel seien nur die Kirche am Burgberg von Limyra (R. Jacobek, *ÖJh* 61 Beih., 1991/92, 172f.; ders. in: *Reallexikon zur byzantinischen Kunst*, Bd. V, Sp. 867f. mit Abb. 4) und die Basiliken von Kyaneai (B. Kupke, *IstMitt* 41, 1991, 214-214 Abb. 7) genannt. Die Zerstörung der ursprünglichen Basiliken wurde mit den Arabereinfällen bzw. mit Naturkatastrophen in Zusammenhang gebracht. s.P. Grossmann - H.- G. Severin, *TürkAD* 15/2, 1966, 101-103; Peschlow a.O. 59f.

Niederlassung unterscheiden: In antiker Bautradition stehende Blocksteinbauten, die ohne oder nur mit schwachem bzw. teilweise völlig ausgetrettem Mörtelverband errichtet worden waren und in welche zahlreiche Werkstücke als Spolien verbaut sind (Abb.6), heben sich deutlich von der in Mörtelbruchsteintechnik errichteten Basilika und zahlreichen, häufig tonnenüberwölbten, kleinräumigen Mörtelbruchsteinbauten ab (Abb.7). Funde reliefierter Glasurkeramik belegen die Besiedlung des Ortes bis in mittelalterliche Zeit; die kleinen Abmessungen der zweiten, als Ersatzbau in das Hauptschiff der Basilika eingebauten Kirche können jedoch als Hinweis auf eine Verringerung der Wohnbevölkerung in diesen späten Siedlungsphasen gewertet werden.

2) Die Untersuchung des Umlandes

Das Umland von Istlada ist lebhaft gegliedert: Bevorzugt ost-west streichende, nach Norden hin treppenartig ansteigende Bergrücken trennen zahlreiche kleine Täler und Binnenebenen voneinander (Abb.1.8). Diese werden durch meist leicht begehbare Pfade erschlossen. Das ausgedehnteste zusammenhängende Anbaugbiet, ein durchgehend terrasierter Schuttfächer mit mäßigem Gefälle, erstreckt sich im Norden des Surveygebietes, entlang des Fußes des schroffen Steilabfalls, an dessen Oberkante die antike Siedlung Hoyran liegt.

Die Talböden und Ebenen um Istlada unterliegen auch heute noch einer extensiven Bewirtschaftung: Sie dienen hauptsächlich als Viehweiden und teilweise auch dem Getreideanbau, wobei, nach Auskunft der örtlichen Bevölkerung, Brachzeiten von zwei Jahren eingehalten werden. Ein schütterer Bestand von Johannesbrotbäumen-*Keçiboynus*- wird im Zuge der heute in dem Gebiet betriebenen Subsistenzwirtschaft ebenso genutzt, wie einige Zisternen der antiken Siedlung.

Die Landschaft ist abseits der Talböden felsig, von Macchia bedeckt und schwierig zu begehen, die zu Getreideanbau nicht bzw. nur schwer verwendbaren Flächen-die meist felsigen Hänge und Kuppen-stehen heute brach. Sie dürften aber in der Antike, wie Terrassierungsmäuerchen und Pressanlagen belegen, zum Oliven-und Fruchtanbau genutzt worden sein.

Im Umland von Istlada konnten während der Kampagne 1994 mehrere antike und nachantike Siedlungsplätze aufgefunden und lokalisiert werden, zu deren genauer Untersuchung und Vermessung sich jedoch aufgrund einsetzender Regenfälle keine Gelegenheit ergab. So mußten

wir uns mit der Anfertigung erster Skizzen und einigen Kompasspeilungen begnügen.

Besonders hervorzuheben ist eine im südlichen Küstengebiet (Abb.8), an der Mündung des Gökkaya Dere befindliche, jedoch auf eine fruchtbare, von Ölbaumen bestandene Binnenebene orientierte Niederlassung, an der sich neben stark zerstörten antiken Siedlungsbefunden die Ruinen eines großen, aus Hauptbau, mehreren Nebengebäuden und Umfassungsmauer bestehenden, späten Gehöftes und einer Kirche erhalten haben.

Eine aus etwa zwanzig Gebäuden bestehende Siedlung nordwestlich von Işlada war, wie Kreuzzeichen an mehreren Decksteinen belegen, bis in christliche Zeit bewohnt, der auch ein Großteil der anstehenden Bausubstanz zuzuschreiben sein dürfte.

Weitere, zumeist späte Siedlungsreste, darunter mit Kreuzzeichen versehene Decksteine, wurden in das im Nordwesten des Surveygebietes gelegene, neuzeitliche Dorf İnşidibi integriert. In diesem Bereich dürfte, wie einige in Hausteintechnik ohne Bindemittel errichtete Bauten zu erschliessen erlauben, schon in antiker Zeit eine ausgedehnte Streusiedlung bestanden haben.

Im Zentrum des Surveygebietes, rund einen Kilometer östlich des Dorfes Kapaklı entfernt, liegt eine aus wohl mehr als einem Dutzend Hauseinheiten bestehende antike Niederlassung, die um einen großen turmgehöftartigen Bau gewachsen zu sein scheint, dessen SW-Eck noch Meter hoch ansteht (Abb.9). Mehrere Ölpresen und Fragmente großer Steinschalen belegen den agrarischen Charakter der Siedlung.

Weiters konnten antike Ruinen, darunter mehrere Sarkophage im Osten des Surveygebietes, nahe des modernen Dorfes İlvi festgestellt werden.

DER ARBEITSPLAN FÜR DIE KAMPAGNE 1995

Während der Kampagne 1995 sollen die Aufnahme- und Vermessungsarbeiten im Bereich des Zentralortes Işlada weitergeführt werden, wobei vor allem die Untersuchung des dicht verwachsenen Areales nordöstlich der Basilika zu einem Abschluß gebracht werden dürfte. Eine Verdichtung des Vermessungsnetzes in der Umgebung von Işlada und eine Verbindung mit dem Polygonnetz des Kyaneai-Surveys ist ebenfalls vorgesehen. Weiters ist die Aufnahme mehrerer im Umland auf-

gefundener Niederlassungen geplant, insbesondere der dörflichen Siedlung im Nordwesten von Istlada und des Ruinenbestandes in der Bucht von Gök Kaya im Süden des Survey-Gebietes, wo vorrömische Baureste von einer spätantik- byzantinischen Siedlung mit Kirche und einem großen, aus mehreren Gebäuden bestehenden Gehöft überlagert werden. Parallel zu diesen Arbeiten sind weitere Geländebegehungen innerhalb des formulierten Survey-Gebietes zwecks Erfassung und Aufnahme weiterer Fundplätze vorgesehen.

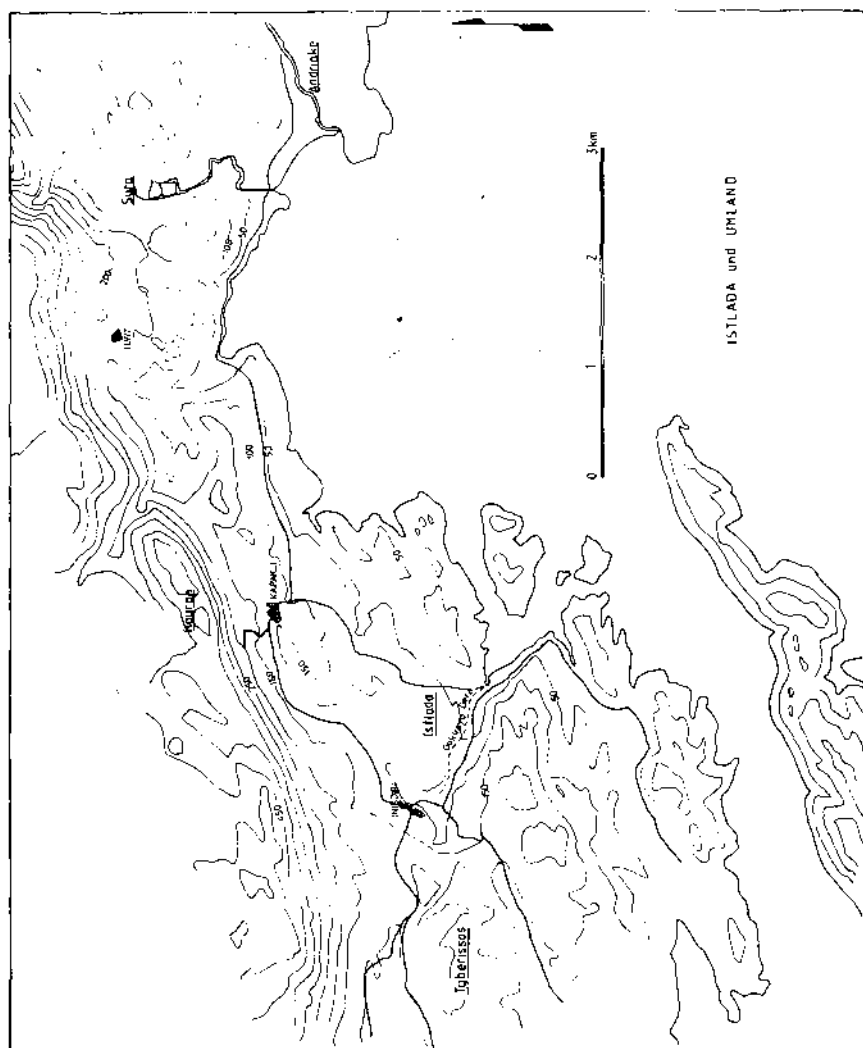

Abb. 1: Karte des Surveygebietes

Abb. 2: Plan der Ruinen von Istlada, Stand 1994

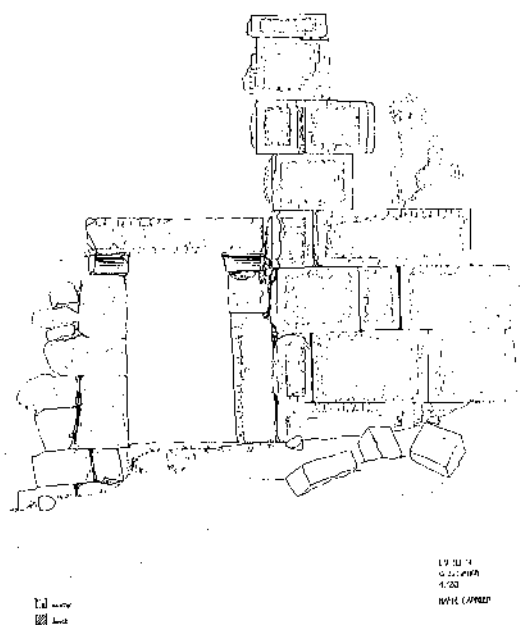

Abb. 3: Gebäude aus Quaderwerk mit vorgesetzter Loggia (H.Canbilen)

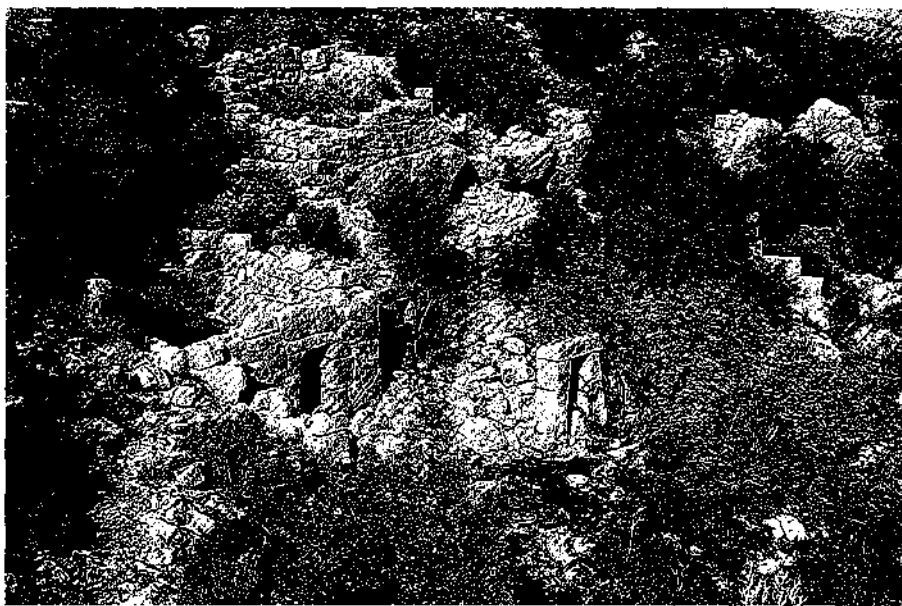
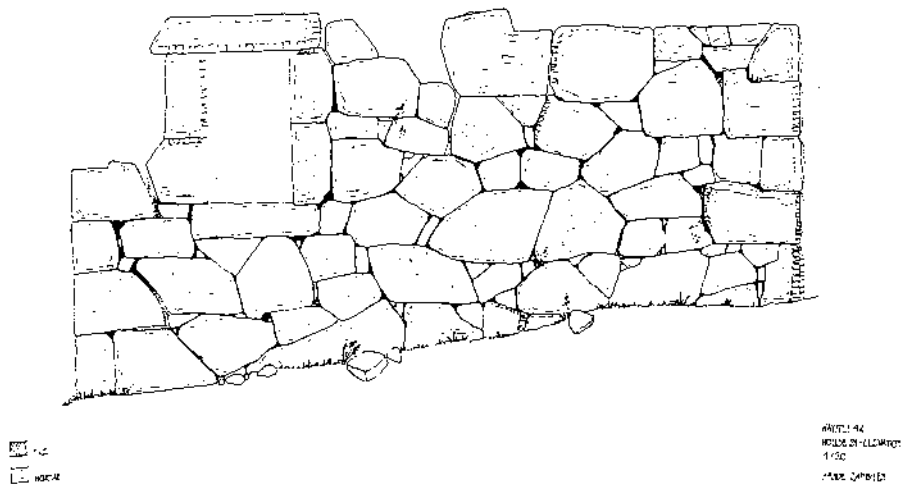

Abb. 6: Gebäude der mittleren Siedlungsphase

Abb. 7: Hangverbauung im Siedlungszentrum

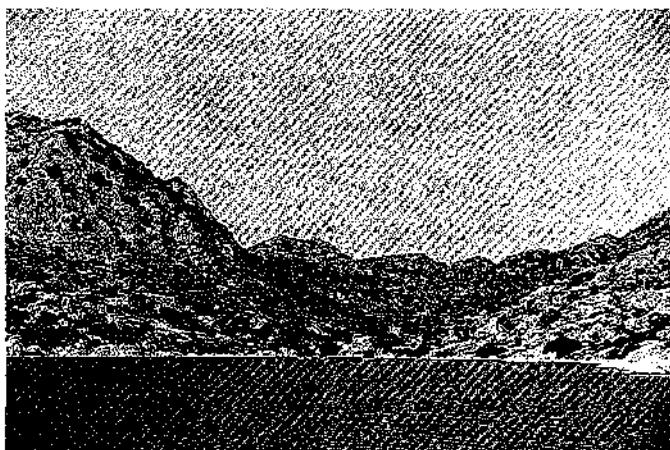

Abb. 8: Die Bucht am Gökkaya Dere

Abb. 9: Turmgehöft östlich von Kapaklı

ANTİOCHEİA VE ASTRA'DA YAPILAN ARAŞTIRMALAR

*Thomas DREW-BEAR **

Önce gereken izni vermek suretiyle bana bu araştırmayı yapma olanağını tanıyan Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün başta Genel Müdür Sayın Prof.Dr.E.Özgen'e ve onun değerli mesai arkadaşlarına; Pisidia Antiocheia'sındaki incelemelerimde bana gerekli kolaylığı gösteren ve bu kentin arkeoloji çalışmalarını yürüten Yalvaç Müzesi Müdürü Sayın Dr.Mehmet Taşlıalan'a; Konya/Hadım ilçesi sınırları içinde yer alan Astra antik kentindeki başarılı kazı çalışmalarını yöneten ve burada yaptığım araştırmada çok değerli yardımlarda bulunan Konya Müzesi Araştırmacısı Sayın Osman Ermişler'e içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

İ.PİSİDİA ANTİOCHEİA'SINDA BİR TİYATRO KEMERİ

Geçen yıl toplanan sempozyumda Sayın Barbara Levick tarafından Pisidia Antiocheia'sında bulunan ve dört ayrı yazıt olarak sunulan, ancak tarafımdan iki metne ait olduğu saptanan dört buluntuyu size tanıtmıştım. Ancak 1994 yılındaki araştırmalarım sırasında, aynı esere ait elde mevcut yedi yazıtlı bloka, Sayın Dr.M.Taşlıalan tarafından bulunan iki yazıtlı blok daha eklenmiş ve böylece yazıtlı blok sayısı dokuza ulaşmış bulunmaktadır. Sözü edilen bu blokların anıtsal bir kemere ait oldukları daha önce Sayın Prof.M.Christol ve tarafımdan saptanmıştı. Daha doğrusu, kentin doğu-batı yönünde uzanan ana cadde, Roma tiyatrosunun caveasının güney kısmının altından geçerek Augustus Tapınağı'na ulaşmakta ve bu anıt kemer de tonozlu alt yapının batı girişini oluşturmaktaydı.

* Prof. Dr. Thomas DREW-BEAR, Directeur de Recherche au Centre National de la Recherche Scientifique 31 rue Royale, 69001 Lyon-FRANCE.

Bilindiği gibi, Antiocheia antik kenti Hellenistik Dönem'de kurulmuş ve uygun bir yamaç üzerinde de bir tiyatro inşa edilmişti. Bugün bu tiyatronun kalıntıları ortadadır. Kentin ana caddesi, Hellenistik tiyatronun hemen yanından geçiyordu. Fakat Roma Dönemi'nde kent eyalet merkezi olunca, tiyatro binası da güney yöne doğru genişletilmiş ve güney kesimdeki oturma sıraları tonozlu bir alt yapı üzerine oturtulmuştu.

Son buluntularla birlikte, sözkonusu kemer üzerindeki yazıtı hemen hemen tümüyle anlamak mümkün olabilmektedir. Buna göre, yazıtın çevirisi şöyledir:

"Bu kemer, revak ve tüm bezemeleri ile birlikte, çok dindar Galerius Valerius Maximianus Augustus (yani Galerius), Galerius Valerius Maximinus Augustus (yani Maximinus Daia), Flavius Valerius Constantinus Augustus (yani Büyük Konstantin) ve Valerius Licinianus Licinnius Augustus'un refah dönemlerinde vali.. tarafından yaptırıldı".

Yukarıda adı geçen dört imparatorun yönetim dönemi İ.S.310-311 yılları arasına tarihlenmektedir. O halde bu anıt-kemerin de bu yıllarda yaptırılmış olması gerekir.

Şimdi de, bu kemerin kim tarafından yaptırıldığı konusu üzerinde duralım: Yapının yanında duran yazıtlı bloklar dikkatle incelendiğinde, kemerin sağ kısmını oluşturan dört kemer taşı üzerinde *"Bu bezemeli kemerin, bir vali (praeses) tarafından yaptırıldığı"* anlaşılmaktadır. Ancak valinin adı, şimdi kayıp olan bir blok üzerinde yer almaktaydı. Bu vali kimdi?

1888 yılında J.R.S.Sterrett tarafından bulunarak yayınlanan ve şu anda Yalvaç Müzesi'nde korunan yazıtlı bir heykel kaidesi bize bazı ipuçları vermektedir. Bu yazıtta (Resim: 1), *"Pisidia Eyaleti'nin Valisi Valerius Diogenes, dindar Augustus'larımıza bu heykeli sundu"* şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Bu yazıtı dayanarak, bu kemerde adları yazılı ve aynı sıfatı taşıyan dört imparatorun valisi olarak kemerin yapımı sırasında görevde bulunan kişinin, bu heykel kaidesinde adı geçen Valerius Diogenes olduğunu kabul etmek pek hatalı sayılmayacaktır. Nitekim İ.S.IV. yüzyılın başında bir eyalet merkezi olan Antiocheia'da, Vali Diogenes zamanında çok sayıda anıtsal yapıların inşa edildiğini gösteren diğer birçok yazıt da bilinmektedir.

II.İSAURİA'DA BİR YERLEŞİM:ASTRA

Astra antik kenti, Konya ili Hadim ilçesinin kuzeybatısında ve Hadim'e yaklaşık 8 km uzaklıkta bulunmaktadır. Toros Dağlarının 1800 m

yüksekliğindeki bir tepesi üzerinde kurulu olan kentin önemli yapıları arasında Zeus Astrenos Tapınağı, basilika, odeon ve birkaç anıtsal heroon bulunmaktadır. Öte yandan, kentin gerisindeki dik yamaçlarda taş ocakları bulunmaktadır. Kalıntılara bakılırsa bir Roma kenti olan Astra, aynı zamanda yazıtları ile de dikkatimizi çekmektedir. 1885 yılında ilk kez J.R.S.Sterrett tarafından lokalize edilen kentin adını da buradan çıkan yazıtlardan öğrenmekteyiz.

Sterrett'in bulduğu yazıtlardan birinde (Resim:2) Zeus Astrenos'un adı geçmektedir. Öte yandan ele geçen diğer yazıtlar da bize buranın kırsal ve dinsel bir yerleşim olduğunu göstermektedir. Bu yazıtlardan birinde bir karı-koca köy halkı tarafından onurlandırılmaktadır. Bu da bize Astra'nın bir kent değil, bir köy olduğunu göstermektedir.

Astra'nın İsauria sınırları içinde olduğu kesindir, öyle ki Astra'nın bulunduğu mevkiden, İsauria'nın başkenti olan Nova İsaura kentinin tepesi rahatlıkla görülebilmektedir.

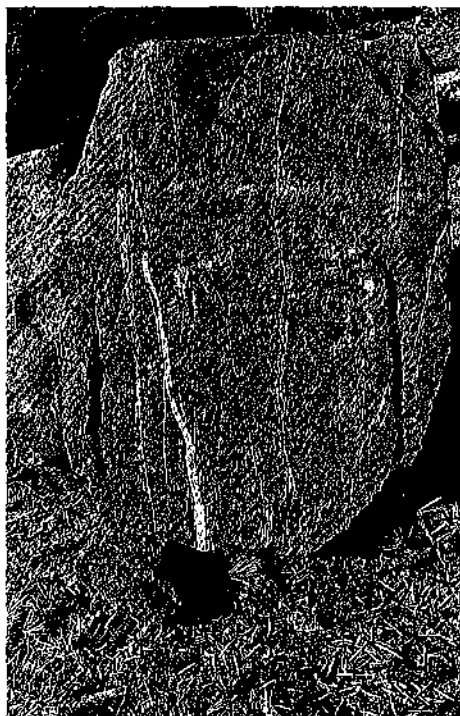
Astra yazıtlarından anlaşıldığına göre, burası rahipler tarafından yönetilen bir köydü. Kuşkusuz buradaki Zeus Astrenos rahipleri en önde gelen yöneticilerdi. Öte yandan, burada bulunan bir yazıtta (Resim: 3), "Menelaos oğlu Iulius, tanrı Pluto'nun ikinci gerousia'sı tarafından onurlandırıldığı" belirtilmektedir. Demek ki burada-belki bir başka tanrıya ithaf edilen-bir gerousia daha vardı.

Astra'da bulunan diğer yazıtları içerik bakımından özetlemek gerekirse; bir yazıttan (Resim: 4) Kottoes oğlu Aurelios Telephos'un üçüncü kez rahip olduğu ve yapılan harcamaları üstlendiği, başka bir yazıtta Poseidon rahibi Oulion'un bazı önemli işler yaptığı anlaşılmaktadır. Demek ki Astra'da imar faaliyetlerinin daha çok rahipler tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Öte yandan, Astra yazıtlarında Sisiphernes gibi bazı Pers kişi adlarının geçmesi, antik devirdeki Pers egemenliğinin buralara kadar yayılmış olduğunu göstermektedir.

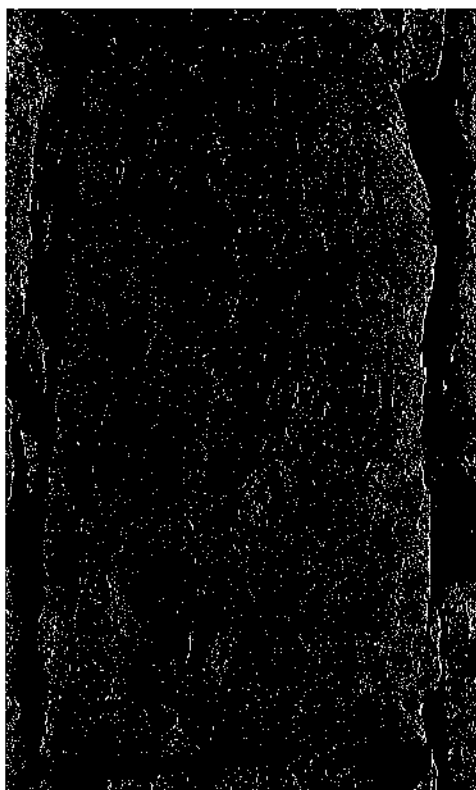
Sonuç olarak, Anadolu'nun dağlık iç kısmında yer alan bu küçük kutsal yerleşimde ele geçen malzeme, çoğunluğu gri renkli kireçtaşı üzerinde gelişigüzel yazılmış da olsa, Astra'nın tarihi, idari yapısı ve sosyal yaşamı hakkında bilgi vermesi bakımından son derece önemlidir.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

SURVEY IN VIRANŞEHİR (MOKISOS)

Albrecht BERGER*

Im Juli und August 1994 wurde im Auftrag der Abteilung Istanbul des Deutschen Archäologischen Instituts ein Survey in der frühbyzantinischen Ruinenstadt Viranşehir durchgeführt, die bei Aksaray in Zentralanatolien am Nordfuß des Hasan Dağı über dem Dorf Helvadere liegt (Abb.1)¹.

Wir begannen mit der Anfertigung eines Planes, der auch die Wohnbebauung im Detail berücksichtigt². Im Lauf des Surveys wurde der Hauptsiedlungshügel im Nordosten und seine Umgebung aufgenommen, der Rest soll in einer zukünftigen Kampagne erfaßt werden.

Viranşehir steht auf dem Gebiet einer älteren römischen Nekropole, die ebenfalls im Juli 1994 von E. Equini Schneider untersucht wurde. Die byzantinische Stadt war bis auf eine Akropolis unbefestigt und nur durch geröllbedeckte Steilhänge einigermaßen geschützt. Im bisher untersuchten Teil wurden etwa 450 Häuser gezählt; auf das ganze Stadtgebiet hochgerechnet ergibt sich daraus eine Gesamtzahl von mindestens 1000 bis 1200 Häusern.

* Dr. Albrecht BERGER, Deutsches Archäologisches Institut, Ayazpaşa Camii Sk. 48, TR-80090 Gümüşsuyu - Istanbul-TURKEY

- (1) Eine Zusammenfassung des bisherigen Forschungsstandes: F. Hild-M. Restle, *Kappadokien, Tabula imperii byzantini* 2, Denkschr. Wien 149 (1981) 238 f. - An dem Survey nahmen teil Axel Albiez, M. Ersel Duran, Filiz Songu und zeitweise Winfried Held. Als Vertreter der Antikenbehörde, der wir für die Erteilung der Genehmigung herzlich danken, begleitete uns Taner Aksoy vom Museum in Izmit.
- (2) Bisher publiziert ist nur eine Skizze: M. Restle, *Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*, Denkschr. Wien 138 (1979) Plan 2. Ein neuer Übersichtsplan mit Straßen und Wohnbebauung im Beitrag von E. Equini Schneider hier im selben Band.

Als Baumaterial diente durchweg der örtliche schwarze oder rote Basalt, der von selbst oder beim Brechen zu länglichen Stücken zerfällt und sich ohne weitere Bearbeitung zu grobem zyklischem Mauerwerk schichten läßt. Die Fugen besaßen wohl eine Füllung aus kleinen Steinen und Lehm, von der heute außer in einigen Kellern aber nichts mehr vorhanden ist. Nur die Kirchen und die Gräber der römischen Nekropole sind aus sorgfältig behauenen Steinen unter Verwendung von Mörtel gebaut.

Die meisten Häuser in Mokisos enthielten nur einen großen rechteckigen Raum mit einer von einem riesigen Sturzblock bedeckten Eingangstür. Fenster oder eine Unterteilung in mehrere Räume sind sehr selten. An sicher zweigeschossigen Häusern haben wir bisher nur ein einziges im äußersten Nordosten der Stadt entdeckt; es ist zwar bis auf das gewölbte Untergeschoß zerstört, doch ragt an einer Stelle die Außenmauer des Obergeschosses über das Gewölbeniveau hinaus. Die Häuser besaßen normalerweise wohl ein flaches Balkendach mit Lehmdichtung, ähnelten also den neuzeitlichen Häusern in der Umgebung. Daneben finden sich, besonders an der unteren Hügelrändern und im Tal, auch gewölbte Bauten. Die Form der Gewölbe ist vom Bau ohne Leckergerüst bestimmt, rechteckige Räume sind statt durch Tonnen meistens durch eine aus Trompen hervorgehende Stutzkuppel bedeckt. Die Spannweite beträgt wegen der Verwendung von unbehauenen Steinen in Lehmбетung, deren Auswaschung meist zum Einsturz geführt hat, nicht mehr als 2,5 - 3m.

Das Zyklopenmauerwerk findet sich vor allem auf den Kuppen und an den Hängen, wo der anstehende Fels einfach zerschlagen und aufgeschichtet wurde. An den unteren Hügelrändern und in der Ebene konnte diese Technik nicht angewendet werden, da die Bausteine von den Hügeln herabtransportiert und dazu zerkleinert werden mußten. Die Häuser hier sind deshalb aus kleineren Steinen errichtet und, wie erwähnt, häufiger gewölbt. Sie sind meist viel stärker zerstört als an den Hängen, weil das Niveau des Talbodens durch eingeschwennte Erde um 2,5 - 3 m gestiegen ist, dieser heute als Weide oder Ackerland dient und die handlichen Steine zur Anlage von Feldern beiseite geräumt oder zu Ziegenställen aufgeschichtet wurden. Eine Unterscheidung von alten und neuen Bauten in der Ebene ist, da sie aus demselben Material errichtet sind, schwierig und durch das unterschiedliche Bodenniveau nicht immer möglich.

Nur bei wenigen Gebäuden in der Stadt erlaubt die Architektur

Rückschlüsse auf den Verwendungszweck. Inmitten der Häuser fanden wir zwei Kapellen, die durch ihre sorgfältigere Bauweise und die Apsiden auffielen. Ein Baukomplex aus unregelmäßig angeordneten, untereinander verbundenen Gewölberäumen war wohl ein Bad (Abb.2), denn an der Straße unter ihm fand sich das Bruchstück einer aus Basalt gefertigten Druckwasserleitung.

Die ersten Forscher, Charles Texier 1833 und William Hamilton 1837, hielten die groben Mauern und Häuser für prähistorisch, die Gräber der Nekropole für hellenistisch und nur die Kirchen für frühbyzantinisch³. Tatsächlich sind aber der byzantinischen Siedlung, soweit wir wissen, nur die Nekropole und einige Einzelbauten vorausgegangen, an deren Datierung in die römische Zeit kein Zweifel bestehen kann. Daß die Häuser nach der Nekropole und in der byzantinischen Zeit entstanden sind, ist am architektonischen Zusammenhang mit den Kirchen erkennbar, und auch daran, daß hin und wieder gut bearbeitete Architekturteile als Spolien in den Zyklopenmauern verbaut sind. Bei Gewölben bestehen dort nur die Tragebögen aus Hausteinen, bei denen es sich meistens um Spolien aus der Nekropole handeln dürfte.

Über die bisher bekannten neun Kirchen von Viranşehir hinaus⁴ fanden wir außer den erwähnten Kapellen noch vier weitere. Die große dreischiffige Basilika inmitten des Talbodens scheint das Zentrum eines Baukomplexes gebildet zu haben, zu dem auf einer Anhöhe im Osten ein kleiner Palast und in der unmittelbaren Umgebung zwei weitere, wegen ihrer starken Zerstörung bisher nicht oder kaum bemerkte Kirchen gehören (Abb.3). Die eine davon war kreuzförmig⁵ und im Winkel zwischen Nord- und Ostarm nachträglich mit einem Apsisnebenraum versehen worden. Die andere besaß zwei Seitenräume, die vom Hauptraum statt durch Arkaden durch massive Mauern mit einem Bogendurchgang getrennt waren und wahrscheinlich als Begräbniskapellen dienten. In diesem Komplex können wir mit aller Vorsicht die Residenz eines Bischofs erkennen.

Das führt uns erneut zur Frage nach dem alten Namen der Stadt, der aus Mangel an Inschriften oder eindeutigen historischen Nachrichten noch immer nicht zweifelsfrei bestimmt ist. Charles Texier hielt sie für Nazianzos, die Heimat des Kirchenvaters Gregorios, das aber sicher er-

(3) Ch. Texier, *Déscription de l'Asie Mineure* II (1849) 94-96; W. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia* (1842) II 226-228.

(4) Zu diesen vgl. Restle a. O. 26.33, 46-50, 73.

(5) Erwähnt von H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler* (1908) 268.

heblich weiter im Nordosten lag. Heinrich Kiepert identifizierte Viranşehir 1903 mit Nora oder Neroassos, einer von antiken Quellen gelegentlich erwähnten Festung an der Westgrenze von Kappadokien⁶, und 1935 schlug Ernst Honigmann vor, in ihm das von Justinian neugegründete Mokisos zu sehen⁷. Die Beschreibung dieses Ortes bei Prokopios⁸ paßt sehr gut zur geschützten Lage von Viranşehir in einem Hochtal, und auch die stilistische Einordnung der Kirchenruinen in die Zeit Justinians spricht für die Identität.

Obwohl Mokisos, nach seinem Namen zu urteilen, ein sehr alter Ort ist, gibt es vor Prokopios keine Quellen. Die Stadt wurde wahrscheinlich 535 zur Metropolis der neuen Kirchenprovinz Kappadokia III erhoben und spielt als kirchliches Zentrum eine Rolle bis weit in die türkische Zeit hinein. Nichtkirchliche Quellen kennen Mokisos nach Justinians Zeit nicht mehr, der bei der Neugründung verliehene, aber von Prokopios nicht erwähnte Name Iustinianupolis erscheint zuletzt im Jahr 692. Die Stadt scheint in späteren Jahrhunderten militärisch keine Rolle gespielt zu haben und ist wohl bei den Einfällen der Perser und Araber bereits im 7. Jh. schon wieder weitgehend zerstört worden.

Der Fund des erwähnten Baukomplexes spricht für eine Identität mit Mokisos, schließt aber die Gleichsetzung mit Nora nicht aus, denn da Nora in Quellen der byzantinischen Zeit nirgends erwähnt wird, könnte der Name dieser Siedlung zur Zeit Justinians schon vergessen gewesen sein. Die neugebaute Stadt lag also vielleicht bei der alten Festung Nora, die mit der sogenannten Akropolis von Viranşehir identisch sein könnte, erhielt aber nicht ihren Namen, sondern den der Siedlung in der Ebene, aus der die Bevölkerung hierher umgesiedelt wurde. Abweichend von Ergebnissen von E. Equini Schneider⁹ ist aber meines Erachtens die Datierung der Akropolismauer in die hellenistische Zeit keineswegs sicher, da sie sich technisch in nichts von den dicken, zweischaligen Zyklopenmauern unterscheidet, wie sie vereinzelt in der byzantinischen Stadt zu finden sind.

Im Rahmen des Surveys wurden auch eine Kirche im äußersten Nordwesten des Stadtgebietes (Abb. 4) und die auf dem Domuz Düzlüğü aufgenommen, einer ca. 1500 m hoch liegenden Ebene am oberen Rand des Waldgürtels um den Hasan Dağı. Diese Kirche, die wahrscheinlich

(6) H. Kiepert, *Formae orbis antiqui* (1909) 17b.

(7) E. Honigmann, *Le Synèkdèmos d'Héroklès* (1939) 36.

(8) Prokopios, *Bauten* V 4, 15-18.

(9) Hier im selben Band.

zu einem Kloster gehörte, könnte wegen ihrer langgestreckten Form und der Wandpfeiler im Inneren eine Kuppel über dem mittleren Joch getragen haben. Ein derartiger Bau ist bisher in Kappadokien nicht bekannt gewesen. Vergleichbare Kirchen im ägäischen Raum, aber auch in Boğazköy, stammen erst aus der mittelbyzantinischen Zeit. Für eine entsprechende Datierung der Kirche auf dem Domuz Düzlüğü spricht auch der Narthex, der zum ursprünglichen Bestand gehört und nicht nachträglich angebaut ist. Die Kirche enthält auch mehrere Arkosolgräber, an ihrer Nordseite liegt eine nachträglich angebaute Seitenkapelle (Abb.5).

Mit der Kirche auf dem Domuz Düzlüğü haben wir einen weiteren Hinweis darauf, daß sich die Bauaktivität in der mittelbyzantinischen Zeit aus der weitgehend zerstörten Stadt hinaus auf die umgebenden Hügel verlagert hat¹⁰.

Ferner wurde die frühbyzantinische Ruine auf dem Hasan Dağı untersucht, die dort knapp unter dem Gipfel in etwa 3150 m Höhe liegt (Abb.6). Dieser Bau war keine Kirche, wie man aufgrund des 1909 veröffentlichten Planes von Gertrude Bell annahm, sondern ein im Grundriß L-förmiges, ursprünglich zweigeschossiges Haus, das sehr sorgfältig aus doppelschaligem Mauerwerk mit Mörtel und Metallklammern gebaut war. In einer zweiten Bauphase wurde der Ostraum, in den ursprünglich ein Bogendurchgang mit Pilasterkapitellen führte, ohne Rücksicht auf das umlaufende Gesims durch eine Wand mit Tür abgetrennt und in einer dritten zu einer Kapelle umgebaut. Ein weiterer Raum im Westen scheint eine spätere Ergänzung zu sein. Die Bestimmung dieses Baus ist unbekannt, ein Kloster, wie man angenommen hat, war er jedenfalls ursprünglich nicht.

(10) Vgl. die Süt Kilisesi, die Kirche von Yağdebaşı und die Han Kilisesi: Restle a. O. 84 f; Hild-Restle a. O. 188, 288, 304 mit wohl zu späten Daten für Yağdebaşı und Han Kilisesi (12./13. Jh).

VİRANŞEHİR (MOKİSOS) YÜZEY ARAŞTIRMASI

Albrecht BERGER*

Orta Anadolu'da Hasan Dağı'nın kuzey eteklerinde, Aksaray civarında Helvadere köyünün üst tarafında bulunan Erken Bizans örenyeri Viranşehir'de (Çizim:1), 1994 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında, Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi adına bir yüzey araştırması yapılmıştır¹.

Konut yerleşiminin de ayrıntılı olarak yer aldığı bir planın yapılması için çalışmalara başladık². Araştırma süresince, kuzeydoğudaki ana yerleşim tepesi ve yakın çevresi ele alındı, kalan yerler ilerideki kampanyada değerlendirilecektir.

Viranşehir, E.Equini Schneider tarafından 1994 yılı Temmuz ayında araştırılan Roma nekropol bölgesinin üzerindedir. Bizans kenti, akropolis dışında tahkim edilmemiş olup, çakılla kaplı dik yamaçlarla bir derece korunmuş oluyordu. Şimdiye dek araştırılan bölgede yaklaşık 450 kadar ev saptandı; buna dayanarak tüm yerleşimde 1000 ile 1200 evin varolduğu sonucuna varılabilir.

Hem kendiliğinden hem de kırılırken uzun parçalara ayrılan ve ko-

* Dr. Albrecht BERGER, Alman Arkeoloji Enstitüsü, Ayazpaşa Camii Sk. 48, TR-80090 Gülmüşsuyu-İSTANBUL.

- (1) Şimdiye kadar yapılan araştırmaların özeti: F. Hild-M. Restle, Kappadokien, Tabula imperii byzantini 2, DenkschrWien 149(1981) 238 f.-Araştırmaya, Axel Albiez, M. Ersel Duran, Filiz Songu ve kısmen Winfried Held katılmıştır. Araştırmaya izin verdikleri için teşekkür ettiğimiz Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nü, İzmit Müzesi'nden Taner Aksoy temsil etmiştir.
- (2) Şimdiye dek sadece bir kroki yayınlanmıştır: M. Restle, Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens, DenkschrWien 138(1979), Plan 2. Yolları ve yerleşimi gösteren bir genel plan, E. Equini Schneider'in buradaki makalesindedir.

layca üst üste istif edilerek kiklop duvar yapımına başka bir işlem yapılmaksızın olanak veren siyah veya kırmızı yerel bazalt taş, sürekli kullanılan yapı malzemesidir. Ek yerleri, küçük taş ve kil dolgu ile kapatılmış olmalıdır. Bu dolgu malzeme, bugün sadece birkaç bodrum duvarında görülmektedir. Yalnız kiliseler ve Roma nekropolü mezarları özenle işlenmiş taşlar ve harç kullanılarak yapılmıştır.

Mokisos'taki evlerin çoğu, kapısı dev boyutlarda bir blokla kapatılan büyük dikdörtgen bir mekandan oluşmaktaydı. Mekanın bir pencereye sahip olması, ya da birden fazla mekanla bölümlendirilmiş bir düzenlemeye sahip bulunması çok ender durumlardandır. Bugüne kadar, iki katlı olduğu kesinlik kazanan yalnız bir ev saptayabildik. Kuzeydoğuda, yerleşmenin uzak bir köşesindeki bu yapı, tonozla örtülü alt kat seviyesine kadar harap durumda olsa da, bir noktada üst kata ait dış duvar tonoz kotundan daha yukarıda korunmuştur. Evler olasılıkla kerpiçle örtülü düz çatılara sahipti; yani çevrede bugün hala benzer teknikte inşa edilen evleri andırmaktaydı. Bunların yanı sıra, özellikle tepenin aşağı eteklerinde ve vadide yine tonozlu yapılar bulunmaktadır. Tonozlar kalıpsız olarak biçimlendirilmiş, dikdörtgen mekanlar beşik tonoz yerine, geçişin tromplarla sağlandığı bindirme kubbelerle örtülmüştür. Açıklıklar, işlenmiş taşların suda çözülüp yıkılmaya neden olan kerpiç harç içine konmuş olmasından dolayı, 2,5-3 m'yi aşmamak üzere boyutlandırılmıştır.

Kiklop duvar özellikle tepenin üst tarafında ve yamaçlarda bulunuyordu. Buradaki kaya kırılarak birbiri üzerine istif ediliyordu. Yapı taşlarının, aşağıya taşınabilmesi için küçültülmesi gerektiğinden dolayı, bu yöntem ovada uygulanamazdı. Bu yüzden buradaki evler küçük taşlardan yapılmış ve daha önce söylendiği gibi tonozluydu. Ova tabanı seviyesinin, birikinti toprakla 2,5-3 m kadar yükselmiş olması ve günümüzde vadinin otlak veya tarım amaçlı kullanılması ve buradaki evlerin yapı malzemesinin, tarla sınırlarını belirlemek veya keçi ağılı yapmak amacıyla kullanılması nedeniyle, daha çok tahrip olmuştur. Aynı malzemeden yapılmış olduklarından dolayı ovadaki eski ve yeni yapıları birbirinden ayırmak güçtür ve taban seviyesinin farklılık göstermesi nedeniyle de artık mümkün değildir.

Kentte yalnız birkaç yapının mimarisi, kullanım amacına yönelik ipucu vermektedir. Özenli yapım tarzı ile apsisi dikkat çeken ve evlerin arasında bulunan iki şapel saptadık. Düzensiz ve birbiriyle bağlantılı tonoz mekanların oluşturduğu yapı kompleksi bir hamam olmalıdır (Çizim:2), çünkü, altındaki yolda, bazalt taşından basınçlı su yoluna ait parçalar vardı.

Charles Texier 1833 ve William Hamilton 1837 gibi ilk araştırmacılar, kaba duvarları ve evleri Prehistorik Dönem'e ve nekropolü Hellenistik ve yalnız kiliseleri Erken Bizans dönemlerine ait olduğunu sanmışlardır³. Gerçekte ise Bizans yerleşiminden önce Roma Dönemi'ne tarihlenmesinde şüphe edilmeyen yalnız bir nekropol ve bazı yapılar vardı. Evlerin nekropolden sonra ve Bizans Dönemi'nde yapıldıkları, hem kiliselerle olan mimari ilişkiden, hem de iyi işlenmiş mimari parçaların, kiklop duvarlarda yer yer devşirme malzeme olarak kullanılmasından anlaşılmaktadır. Tonozlarda taşıyıcı kemer genellikle işlenmiş taşlardan yapılmıştı. Bunlar olasılıkla nekropolden taşlar alınıp, burada devşirme malzeme olarak kullanılmış olmalıdır.

Viranşehir'de bilinen dokuz kiliseden⁴ ve sözünü ettiğim iki şapelden başka dört kilise daha bulduk. Vadinin ortasındaki üç nefli büyük bazilika, bir yapı kompleksinin merkezi gibi görünmekte, doğusunda biraz daha yüksek bir durumda küçük bir konak ve hemen yakın çevresinde bulunan, fakat çok tahrip olduğu için şimdiye dek fark edilmeyen iki kilise de bu yapı kompleksine ait olmalıdır (Çizim: 3). Bunlardan biri haçvari planlıydı⁵ ve kuzey ile doğu kolunun oluşturduğu açı arasına, sonradan yan bir apsis mekan eklenmişti. Diğerinde ise, ana mekandan arkad yerine kemerli geçiş yeri bulunan masif duvarla ayrılmış iki mekan vardı. Muhtemelen bunlar mezar şapeliydi. Bu yapı kompleksi olasılıkla bir pis-koposluk merkezi olmalıdır.

Bu da bizi, yazıtların veya açık tarihi bilgilerin azlığından hala tartışmalı olan kentin adı konusuna yöneltir. Charles Texier burayı kilise yazarı ve Patrik Gregorios'un vatani olan Nazianzos sanmıştır. Heinrich Kiepert 1903, antik kaynaklarda, Kappadokya'nın batı sınırında hisar olarak ara sıra sözü edilen Nora veya Neroassos'u Viranşehir ile bir tutmuştur⁶. Ve 1935 yılında Ernst Honigsmann, Iustinianos tarafından yeni kurulan Mokisos olarak görülmesini önerdi⁷. Prokopios'ta bu yerin tarifi⁸, Viranşehir'in yüksek bir vadiye savunmaya çok elverişli konumu ve kiliselerin düzeni, Iustinianos dönemine uygun olduğunu işaret eder.

Mokisos adından yola çıkarak, eski bir isim olduğu kabul edilirse de,

-
- (3) Ch. Texier, *Déscription de l'Asie Mineure* II (1849) 94-96; W. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia* (1842) II.226-228.
 - (4) Bununla ilgili. Restle, a.g.e 26. 33. 46-50. 73.
 - (5) H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler* (1908) 268 tarafından söz edilmektedir
 - (6) H. Kiepert, *Formae orbis antiqui* (1909) 17b.
 - (7) E. Honigsmann, *Le Synekdomos d'Hiérokles* (1939) 36.
 - (8) Prokopios, *Yapılar* V 4. 15-18.

Prokopios'tan önceye ait kaynak yoktur. Kent, 535 yılında kilise eyaleti Kappadokya III dini merkezi olma payesini almış olmalıdır ve bu işlevini Türk döneminin ileri safhalarına dek sürdürmüştür. Iustinianos döneminden sonra dinsel olmayan kaynaklarda Mokisos adı geçmez olmuş ve kuruluşunda verilen ama Prokopios'ta sözü edilmeyen Iustinianupolis adı son defa 692'de zikredilmiştir. Daha sonraki yüzyıllarda askeri bir önemi olmayan kent, 7. yüzyılda Pers ve Arap saldırılarında büyük tahripelere uğramıştır.

Sözii edilen yapı kompleksi buluntusu bu yerin Mokisos olduğunu doğruluyorsa da, Nora olamayacağını göstermez. Bizans Dönemi kaynaklarında, Nora adının hiçbir yerde açıkça geçmemesinin sebebi, Iustinianos döneminde bu yerleşmenin adının unutulmuş olmasındandır. Yeni kurulan şehir belki de Nora hisarı civarında idi ve burası Viranşehir akropolisi denilen yerle aynı yerd. Adını koruyamamış ve buraya göç eden halkın geldiği yerleşimin ismini almıştır. E. Equini Schneider'in vardığı sonuçlardan⁹ biri ile aynı kanıda değilim; Akropolis surlarının Hellenistik Dönem'e tarihlenmesi bence kesin değildir, çünkü bunlar Bizans şehrinde tek tük kalmış olan kalın iki sıralı kiklop duvarlardan teknik bakımından hiçbir farklılık göstermemektedir.

Araştırma kapsamında, kentin tam kuzeybatı sınırında bulunan bir kilise (Çizim:4) ve Hasan Dağı orman kuşağının üst kenarında, yaklaşık 1500 m yükseklikte bulunan Domuz Düzluğu Ovası'ndaki başka bir kilise daha belgelendi. Olasılıkla bir manastıra ait olan kilisenin uzun biçimi ve içinde yer alan duvar payesinden dolayı, orta mekan üzerinde bir kubbesi olduğu söylenebilir. Bu tip bir yapı şimdiye dek Kappadokya'da bilinmemekteydi. Ege Bölgesi'nde ve Boğazköy'de ancak Orta Bizans Dönemi'ne ait bazı kiliselerle karşılaştırılması mümkündür. Domuz Düzluğu'ndeki kilisenin tarihlenmesine, sonradan yapılmayıp, kilisenin özgün bir parçası olan narteks de ışık tutmaktadır. Kilisenin birkaç arkosoliumu ve sonradan eklenen bir yan şapeli vardır (Çizim:5).

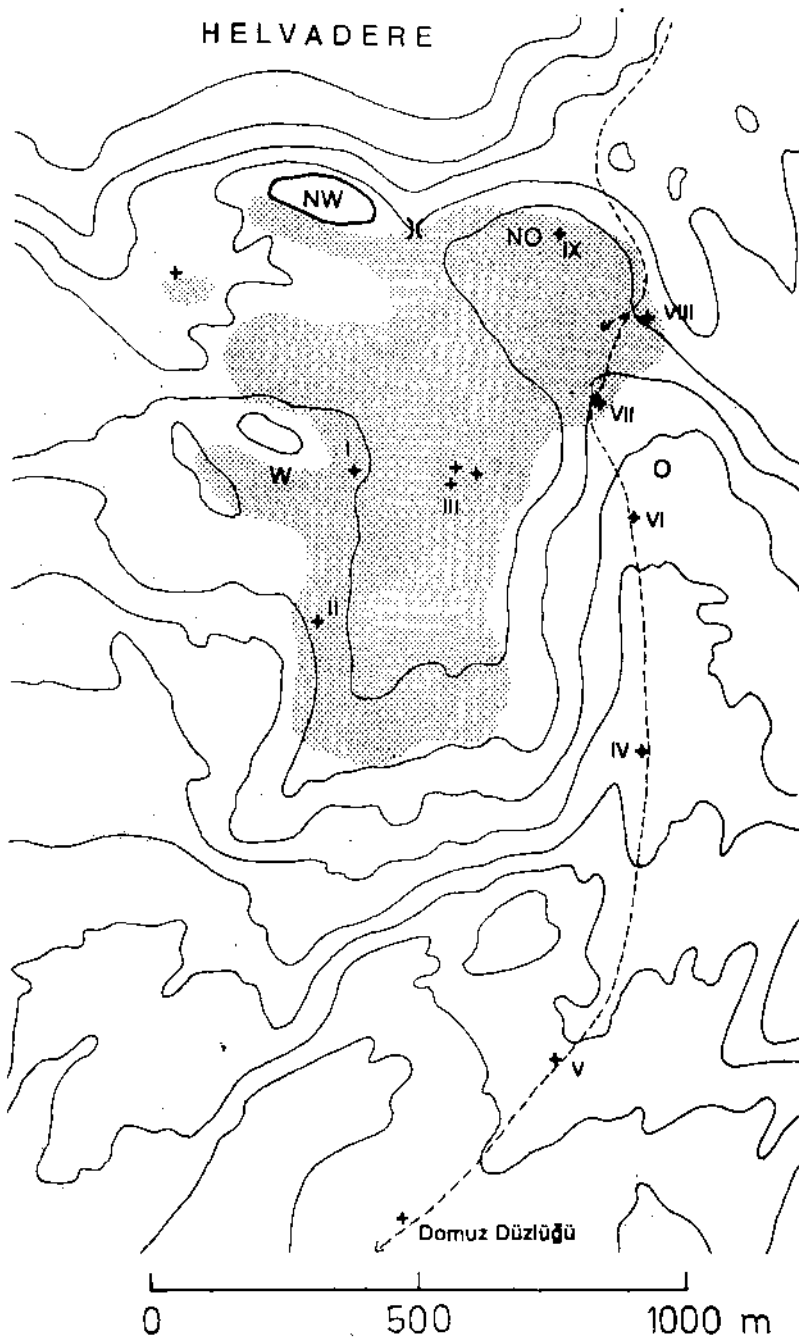
Yerleşmenin, geniş ölçüde tahrip edilen şehirden, onu çevreleyen tepenin üzerine kaydırılması ile birlikte Orta Bizans Dönemi'nde inşaat çalışmalarının yapıldığını gösteren ipuçları vardır¹⁰.

Ayrıca, Hasan Dağı'nın hemen hemen doruk noktasına yakın, yaklaşık 3150 m yükseklikteki Erken Bizans harabesi de araştırıldı (Çizim:6).

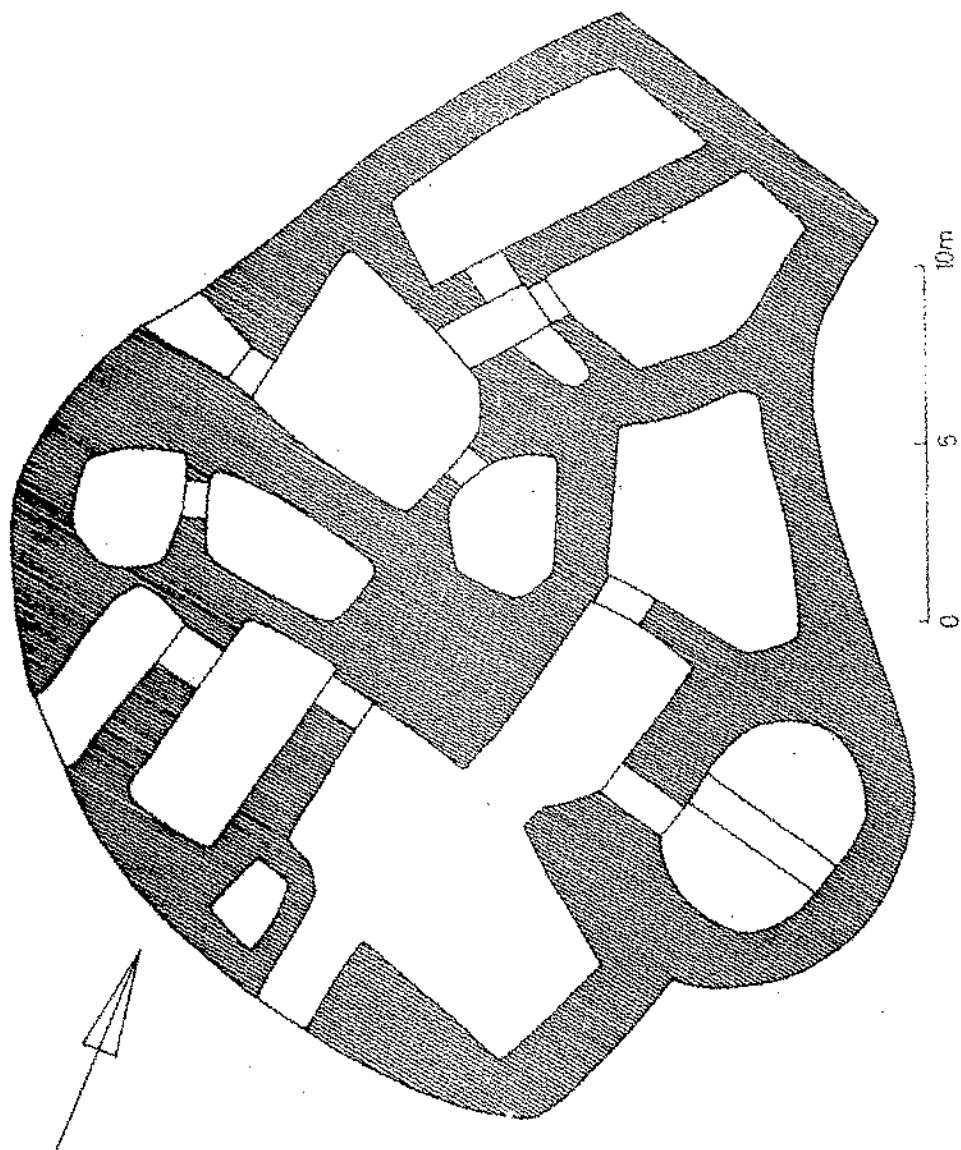
(9) Burada aynı kitapta.

(10) Krş. Süt Kilisesi, Yağdebaşı Kilisesi ve Han Kilisesi: Restle *a.g.e.* 84-85; Hild-Restle, *a.g.e.* 188, 288, 304, olasılıkla Yağdebaşı ve Han Kilisesi için geç tarihleme (12./13. yüzyıl).

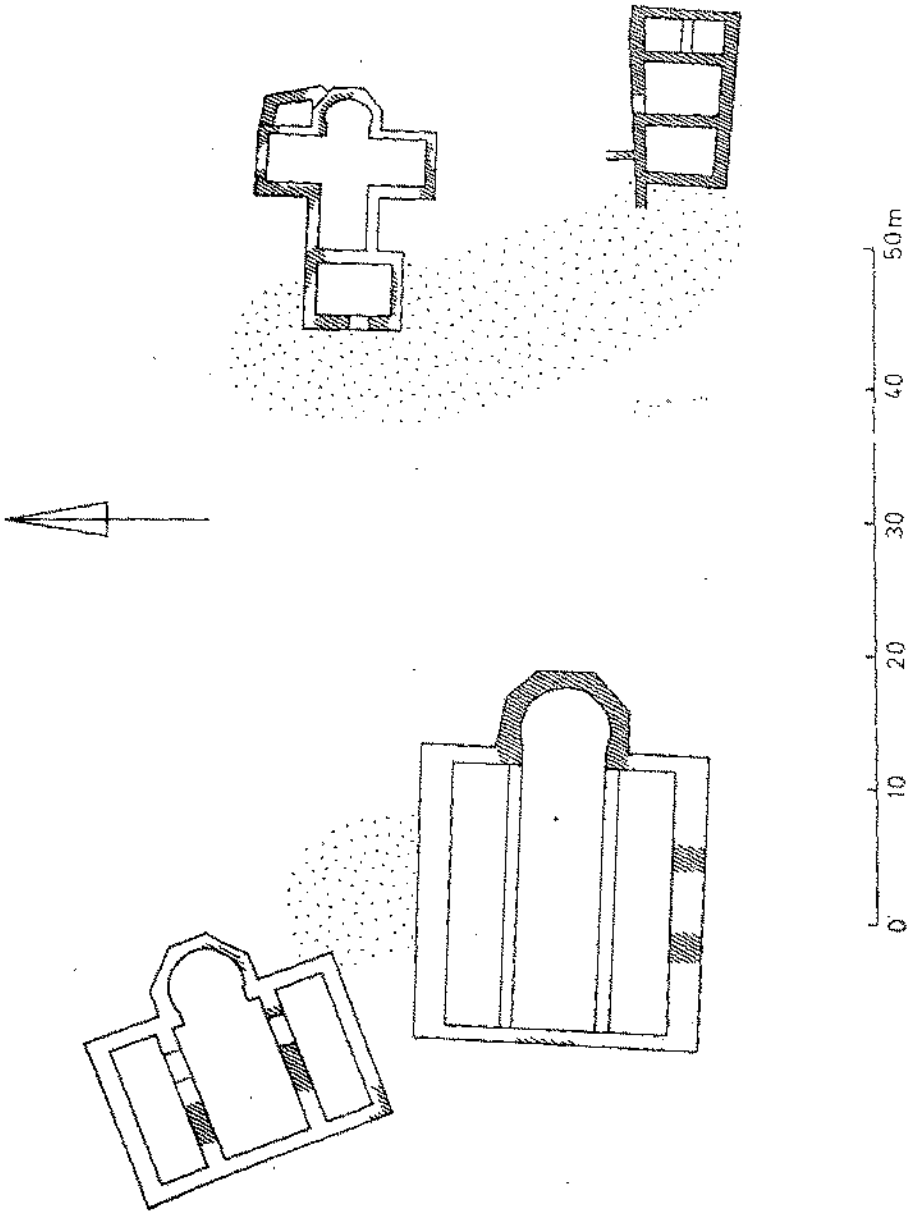
Bu yapının, 1909 da Gertrude Bell tarafından yayınlanan plandaki gibi bir kiliseye ait olmayıp, doğusuna sonradan bir şapel eklenen, "L" planlı, harç ve metal kenetlerin kullanıldığı özenle yapılmış iki sıralı duvarı bulunan ve o zamanlar iki katlı olan bir ev olduğu anlaşıldı. İkinci bir yapı evresinde ise, başlıklı pilasterleri olan kemerli geçişe doğru giden doğu mekan, etrafı çevreleyen kornişler dikkate alınmaksızın, kapılı bir duvarla ayrılmış ve üçüncü bir yapı evresinde de bir şapele dönüştürülmüştür. Batıdaki başka bir mekan ise sonradan bir ekleme izlenimi vermektedir. Yapının kullanım amacı bilinmemekle birlikte, sanıldığı gibi esasında bir manastır değildi.

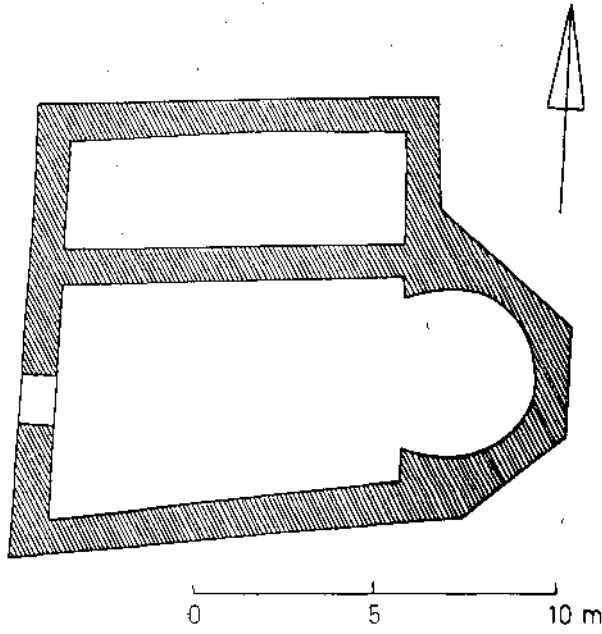
Çizim 1

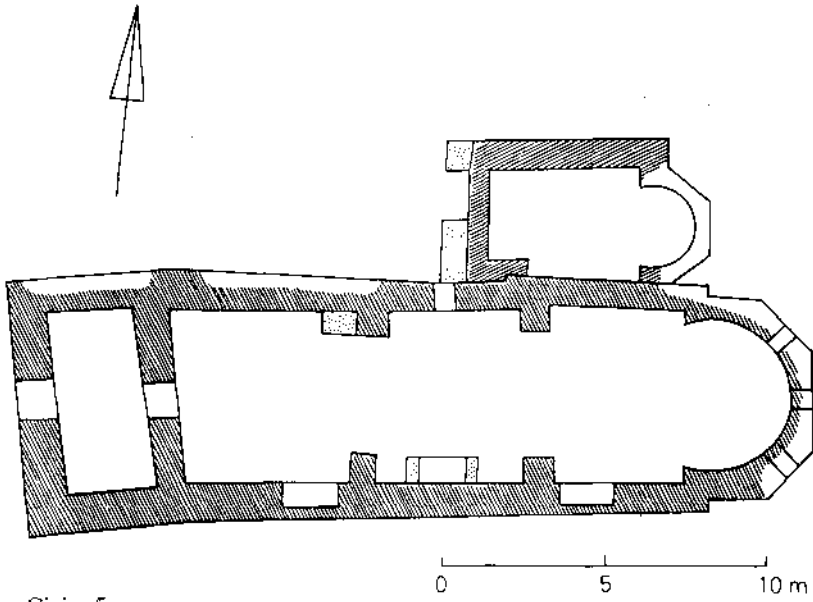
Çizim 2

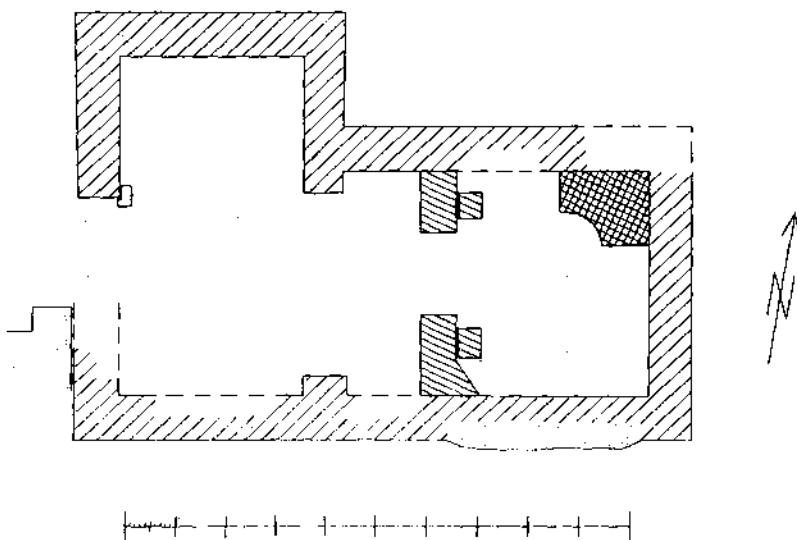
Çizim 3

Çizim 4

Çizim 5

Çizim: 6

Abb. 1: Wohnhaus, Tür mit Sturz
Konut, atkılı kapı.

Abb. 2: Kreuzförmige Kirche im Talboden, Bilck von Süden
Ovadaki haçvarı kilise, güneyden bakış.

Abb. 3: Dreischiffige Kirche neben der Basilika im Talboden, Blick nach Süden durch
die versunkenen Bogendurchgänge.
Ovada bazilikasının yanında bulunan üç nefli kilise, yeraltında kalan kemerli
geçitlerden güneye bakış.

Abb. 4: Kirche im Nordwesten, Westwand
Kuzeybatı kilise, batı duvarı.

Abb. 5: Kirche auf tem Domuz Düzüğü, Südwall mit Arkosolgräbern.
Domuz Düzüğü'ndeki kilise, arkosutimli güney duvarı.

THE GREAT PALACE SURVEY: SECOND SEASON¹

*Eugenia BOLOGNESI **
Recchi FRANCESCHINI

The Great Palace in Constantinople lay upon a hill and descended gradually from the level of the Hippodrome, today At Meydan, to the sea-shores; so that the combination of natural and man-made terracing is the most striking feature of the area.

Two main terraces, Upper and Lower terrace, were identified in the First Report of the Walker Trust Excavations in 1947; and their further subdivisions in six terraces, as I have shown on another occasion² can be derived from an accurate analysis of the heights above sea level of the

* Eugenia BOLOGNESI, Recchi FRANCESCHINI Piazza Monte di Pietà 30 00186 Roma-ITALY

(1) The second part of the Survey took place between 22 November and 11 December 1993. Members of the team were Mathew Impey and Mark Kesteven (surveyors), Susan O'Reilly and James Crawford (archaeologists). The commissar was Dr. Nayan Akyürek Vardar, to whom go our warmest thanks for her unexhausted and enthusiastic help in solving all sorts of every day and long term problems.

Our thanks go also to Professor Zeynep Ahunbay, in particular to Arch. Mehmet Demirel, from the Faculty of Architecture of Istanbul University; as to Professor Jacques Toby, from the French Institute for Anatolian Studies in Istanbul, in particular to M. Pascal Lebouffier. I would also like to acknowledge the interest shown to the project and the help given by Professor Alpay Pasinli and Dr. Şehrazad Karagöz, Istanbul Archaeological Museum; Professor Ülkü İzmirligil, Restoration and Means of Conservation, Istanbul Department, and Nurhan Ercan, Head of the Commission for the Conservation of Historical Monuments in Istanbul; by Professor Rahmi Çubukçu, Ministry of Culture, Istanbul Departments; by the Directorate of the Map Archives of Istanbul City Council; finally, by Ing. Çağlar Biçer, Project Manager of Sultanahmet Turizm Anonim Şirketi.

Funds were provided by the Russell Trust of St. Andrews University and by the Meyerstein Committee of the Institute of Archaeology, Oxford.

(2) E. Bolognesi Recchi-Franceschini, The Great Palace of Constantinople; main areas of activity, main levels and phases of development, JOEBG, forthcoming

buildings in the different sites recorded in Mamboury and Wiegand Survey of 1934³.

The terracing was only partially observed by the Insurance Map of 1917 which, reproducing the area's ground levels, has been up to now the basis of all subsequent archaeological maps of the district. The main purpose of the first part of this Survey, which took place in December 1992, was emphasizing in particular the major breaks in slope and the extensive terracing⁴.

The work focused on the border line between the Upper and the Lower Terrace of the Great Palace, along Akbıyık Sokağı, Torun sokağı and Tavukhane Sokağı. This is the border line between the Roman Palace of Constantine (312-337), near the Hippodrome, enlarged southwards by Justinian (527-565), and the Byzantine Palace of Basil I (867-886) and of Constantine VII (913-959), near the harbour of the Boukoleon⁵.

Three buildings, still unknown, help to define this line: to the north, the building of the massive wall near St.Sophia and the Topkapı Sarayı; to the east, the building of the parallel galleries between Torun sokağı and Akbıyık Değirmeni Sokağı; to the south, the small vaulted building at the corner of the Blue mosque precincts (Fig.1).

The building near St.Sophia and the Topkapı Saray lies upon the highest terrace of the Palace, immediately to the north of Site A in Mamboury and Wiegand Survey⁶. A parison was built there soon after the survey at the beginning of the century. The entire area is at the moment undergoing extensive re-development, and I am hopeful that new discoveries will be made available very soon (Fig.2).

Today, the main feature of this building appears to be a massive wall Aal, running parallel to the apse wall of St.Sophia, from south to north, turning eastwards in correspondence with the south-east corner of the cathedral. It is approximately aligned to Mamboury wall Aa. At the south end of the wall Aal a small tunnel curves to the west in the direction of

(3) E. Mamboury-Th. Wiegand, *Die Kaiserpaläste von Konstantinopel*, Berlin, 1934.

(4) E. Bolognesi, The Great Palace Survey: The First Season, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XI, Ankara 24-28 May, 1993, 19-34.

(5) For a summary of the history of the Palace see W. Mueller-Wiener, *Bildlexikon zur Konstantinopel*, Tübingen, 1977, 225-37; S. Eyice, İstanbul'da Byzans İmparatorlarının Sarayı: Büyük Saray, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, July 1988, 3-86.

(6) Mamboury-Wiegand, *Kaiserpaläste*, 35-37.

the Baths of Roxelana, built by Sinan in 1566 on the east side of the park-between St.Sophia and the Blue Mosque.

A terracotta drainage-pipe still partially survives along the tunnel and the massive wall, at the base of the piers. It might indicate the west side of this wall as the external side of the building erected on top of it.

A series of arches abut the wall on this side. A door opens in the wall between the piers at the base of the arches. This is the access to a barrel-vaulted chamber, running from east to west and opening onto other chambers on each side. The wall may have been built before or at the same time of the Byzantine structures abutting onto it.

The other side of the wall, to the east, is completely uncovered, except, at its northern extremity, for a barrel vaulted chamber which gives access to the entire area. The chamber runs in an east-west direction and abutts onto the wall.

It opens laterally straight onto the sector of domed chambers, which lay adjacent to the north of the massive wall Aa1. This is indeed characterized by a double row of small domed chambers, dated to the Ottoman period. They are founded upon a series of arches between which we can identify, to the west and to the north, earlier Byzantine structures.

Yet further north, beyond the sector of the small domed chambers and approximately aligned to the east wall of the Ottoman sector, the other massive wall Aa2 runs parallel to the wall Aa1, in north-south direction. To the east, a small barrel-vaulted cistern lay partially buried.

At the north end of the second wall Aa2 another terracotta drainage-pipe comes through a small tunnel, ca. 350 m.long, from the direction of St.Eirene. It probably drained the street-fountain of Ahmet III. Opposite the rear gate of St.Sophia and to the right of the outer entrance to Topkapı Saray.

The rounded shape still preserved by the borders of the modern terrace, built around the substructures under examination, may identify the Byzantine structures as the foundations of the rounded terrace called the Strongylon, built at the beginning of the seventh century.

It was located behind the magnaura, the old Senate House near the Constantinian Palace, becoming after Justinian (527-565) the grand hall where the foreign ambassadors were received by Theophilos (829-42)

seated on his golden throne that floated upwards while mechanical lions roared and birds sung⁷.

The second building (dal) we considered in the course of the second season of the Survey was further along the limits of the Upper terrace, to the south. It lies across Mamboury's Haghiasma Bg.⁸ On the other side of the narrow valley down which now runs Mahmet Aga Sokagi. It is adjacent to mamboury's Building of the Long Galleries⁹, opening eastwards, like our building, above Büyük Değirmeni Sokağı. This building is now used as a paper warehouse, excavated for private use in the late fifties (Fig.3).

The plan is very regular. Four barrel-vaulted galleries of identical dimensions survive, running parallel to one another in an east-west direction, with access from the east. The building technique of the vaults is characterized by a few radial bricks on the sides, turning into pitched bricks in the middle, spanning most of the vaults. This technique is exactly similar to the adjacent vaults of Mamboury's Building of the Long Galleries. In our building, the vaults are supported by arches. At the springing of the vaults and beneath the arches simple pilaster capitals are founded upon massive piers in cut stones: they further subdivide the galleries in two equal sectors, to the east and to the west. The height from the ground of these pilaster capitals at the western extremity of the northernmost surviving gallery suggests there the survival of the ancient floor level: which approximates that of the Mosaic Peristyle. Across the gallery, an Ottoman arch in different masonry re-inforces the Byzantine arch.

The two galleries to the south survive intact. The two other galleries to the north survive only at the western extremity. A fifth gallery (not on the plan), lay once yet to the north of the building. Its existence is confirmed by a few oblique bricks in situ springing from the pilaster capital in the middle of the north side of the northernmost surviving gallery. The dimensions of the lost gallery were identical with the dimensions of the other galleries. This is suggested by a modern wall running north of the complex in an east-west direction. Lying probably above ancient foundations: and by the north window, opening to the east in the Ottoman ex-

(7) R. Guillard, *La Magnaure*, *EEBS* 27 (1957), 63-74 (+*Etudes sur la Topographie du Grand Palais*, Paris, 1964, 9, 141-50. For the location see C.A.Mahgo, *The Brazen House*, Copenhagen, 1954, 56-58.

(8) Mamboury-Wiegand, *Kaiserpalaste*, 31.

(9) Mamboury-Wiegand, *Kaiserpalaste*, 32.

ternal wall, identical with the other windows meant to light up the other galleries to the south.

The building may be identified in a portion of the row of galleries which run along the eastern borders of the Lower Terrace of the Constantinian Palace, between the courtyard of the Sigma, near the hall of the Chrysotriclinos, to the south, and the courtyard of the Scholae, near the hall of the magnaaura, to the north. The portion identified by the galleries under examination probably corresponded with the northern sector of the Lower Private Apartments of the Constantinian Palace, rebuilt under Theophilos (827-842) with the name of Karianos¹⁰.

The two buildings I have described identify the limits of the Upper terrace to the north and to the east. To the south, a third building, of small dimensions but of extreme importance, lay to the west of the western corridor of the Mosaic Peristyle¹¹ at an higher level (Fig.4).

This buildings is composed by two vaulted chambers of different dimensions and by two adjoining corridors, running north-south. It opens eastwards, with direct access from the alley which ascends to the Blue Mosque from Tavukhane Sokağı. The two chambers are cross-vaulted.

The most interesting features are two lines of diagonally laid bricks, at different heights, on the two sides, north and south of the wall dividing the bigger chamber from the adjoining corridor to the south. In one case, on the north side, the relieving arch underneath is still partially visible. the complicate arrangement suggests the importance of a passageway underneath, which had to be kept open at all costs. This was probably part of the Passages of Daphnè, in correspondence with the Apsis and the Covered Hippodrome, upon the Lower terrace of the Constantinian Palace, at the feet of the Upper terrace¹².

After the Apsis and the Covered Hippodrome, the Passages ascended to the Upper terrace of the Constantinian Palace. The small building near the Blue Mosque would thus be part of the southern boundaries of this Upper-Terrace.

(10) R. Janin, *Constantinople Byzantine*, Paris 1964, 110-119.

(11) G. Martiny-R.B.K., Stevenson-G. Brett, *The Great Palace of the Byzantine Emperors*, First Report (Oxford, 1947), 9, 13.

(12) S. Miranda, *Justification du plan de reconstitution du Palais des empereurs byzantins*, 1969, 64-72; R. Guiland, *L'Hippodrome Couvert*, *ByzSl* 19 (1958), 26-72 (= *Etudes* I. 165-210); Idem, *L'escalier privé en colimaçon. Itinéraire du Salon d'Or à l'escalier privé en colimaçon*, *JOEBG* 2 (1952), 3-12 (= *Etudes*, I. 165-210).

THE THIRD SEASON OF THE GREAT PALACE SURVEY (1994)¹

*Eugenia BOLOGNESI **
Recchi FRANCESCHINI

In the previous seasons we established the existence of six man-made terraces built along the slope of the hill where the Great Place lay, bordered by the At Meydan to the west, Aya Sofya to the north, Küçük Aya Sofya to the south and the sea to the east². The terraces start at 32 metres above sea level and descend in five-metres increments to the sea-shores. Larger level areas on the terraces indicate where the monuments have concentrated. We had been able to define two major groups among the terraces, one near the Hippodrome, the other near the sea, where two groups of buildings which I have indentified repectively as the Upper and the Lower Palace lay. The Upper Palace lay on two main terraces at 32 and 26 metres above sea level; the Lower Palace upon two terraces at 16 and 11 metres above sea level. The terrace at 21 metres a.s.l. connected the two Palaces³.

* Eugenia BOLOGNESI, Recchi FRANCESCHINI, Piazza Monte di Pieta 30, 00186 Roma, ITALY

- (1) The third season of the Great Place Survey took place in Istanbul between 26 September and 14 October 1994. Members of the team were the arch. R. Scott and arch. Şeyda Güngör, both surveyers. The commissar was Dr. Mehmet Yenigül, from Sakarya Museum, to whom go our best thanks for his assistance in the long days of work. Our thanks go in particular to Professor Zeynep Ahunbay, from the Faculty of Architecture of İstanbul University, who has given us constant help and advice, primarily in allowing us to enjoy working together with arch. Güngör. Finally, I am pleased to acknowledge the interest shown in the project and the help given Professor Alpay Paşinli and Dr. Şehrazad Karagöz, İstanbul archaeological Museum; Professor Ülkü İzmirligil, Restoration and conservation İstanbul Department, and by Professor Nurhan Ercan, Head of the Commission for the conservation of Historical Monuments in İstanbul; by Professor Rahmi Çubukçu, Ministry of Culture İstanbul Department. Funds were provided by the Walker Trust of St. Andrews University.
- (2) E. Bolognesi, *The Great Palace Survey: The First Season*, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XI, Ankara 24-28 May 1993, 19-34.
- (3) E. Bolognesi, *The Great Palace Survey: The Second Season*, Ankara 30 May-3 June 1994, forthcoming.

The Upper Palace is the early palace of Constantine, founded in the fourth century, known as the Palace of Daphné (of the Laurel) in the tenth-century topography of the complex. The Lower Palace was annexed to the Upper palace at the time of Justinian, in the sixth century. It later became the focus of the Middle Byzantine Palace, centred around the Throne Hall of the Chrysotriclinos⁴.

After the annexation, the Upper Palace became a place of passage for the emperors coming from the Lower Palace. Only the XIX Couches⁵ and the Consistorion⁶, the Bangueting Hall and the Throne Hall of the Constantinian Place, as well as the Augusteus⁷. The main Hall of the Upper Private Apartments of the Early Palace, still used on special ceremonial occasions. The areas of the offices and of the residential quarters, moved near to the Chrysotriclinos, left empty spaces dotted with churches and oratories.

We concentrated this year upon the crucial area of the connection between the two Palaces, which lay at the southern borders of the Upper Palace and at the northern corner of the Lower Palace, sloping from 26 metres above sea level to 16 metres above sea level.

The most outstanding monument of the area, as regards both dimensions and the Palace topography, remains the Apsed Hall, excavated by the Walker Trust in 1946-46. It opens onto the east side of the Mosaic Peristyle (the north-west corner of which is today Mozaik Müzesi in Arasta Sokağı), at 26 metres above sea level⁸.

Our aim has been to interlock with each other the Apsed Hall and the buildings on its north and south sides (Mamboury-Wiegand Db and Dc. published in the Survey of the Great Palace of 1934)⁹. At the lower level of 21 metres above sea level; and to connect them with the Byzantine structures surviving to the south of the complex at the level of the Lower Palace (Fig.1).

4) J. Ebersolt, *Le Grand Palais de Constantinople et le Livre des Cérémonies*, Paris 1910, 72-93.

(5) R. Guiland, Les XIX lits, JOEBG 11/12 (1962-63), 85-113.

(6) R. Guiland, Le Consistoire Le Makron des Candidats, L'église du Seigneur, *Hell* 14(1955), 106-122 (*Etudes de Topographie de Constantinople Byzantine*, Berlin-Amsterdam 1969, I, 56-59).

(7) R. Guiland, L'Augusteus, la Main d'Or et l'Onopodion, *REB* 6 (1948), 167-180 (= *Etudes*, I, 81-93).

(8) *The Great Palace of the Byzantine Emperors*, 1st report (G. Martiny, R.B.K. Stevenson, G. Brett), Oxford 1947; 2nd report (ed. D. Talbot Rice), Edinburgh 1959.

(9) E. Mamboury-Th. Wiegand, *Die Kaiserpaläste von Konstantinopel*, Berlin 1934, 33-34.

At the sides of the Apsed hall, which today lie buried in the garden of the Ministry of Agriculture and Forrestry, the reexamination of the buildings Mamboury Db and Dc produced some important results, in terms of dating the structures and their location within the Palace topography.

In the first place, we ascertained the pertinence of the cross-shaped building Mamboury Db to an archaeological phase previous to that of the Apsed Hall. A big arched antrance and a small window in the south wall of Mamboury Db were in fact blocked by the construction of the foundations of the Apsed Hall. the phases are near in time, because the same greenstone, a sort of a decomposed granite, appears both in the single line of stones at the impost of the vaults in Mamboury Db and in the substructures of the Apsed Hall. The use of greenstone, following the excavators suggestions, favours a Justinianic dating of both mamboury Db and the subsequent Apsed Hall adjacent to the south.

Conversely, the building mamboury Dc on the other side of the Apsed Hall was constructed at a later date than the Apsed Hall. A series of deep cisterns already existed, abutting onto the south foundations of the Hall, when Mamboury Dc was constructed. This has been judged by the excavators of the Apsed Hall to be an Islamic building. Its history was long enough for there to have been two phases, the second of which added a portico on the east side of the square-plan building with the vaults resting upon a central pillar.

But this year's Survey revealed the existence of a previous building on the site. A small receptacle Lying near cistern No.II in the Walker Trust plan, opening also onto the cistern through an arched doorway, but blocked on the side of the portico which is the latest addition to Mamboury Dc, shows masonry of unequal bands of bricks and irregular stones which is probably Late Byzantine.

Attempting then a re-examination of the structures insofar as it concerns the Palace topography, both buildings mamboury Db and Dc would seem to be connected with other buildings respectively to the north and to the south.

Mamboury Db ends after a spacious side corridor, running east-west, closed by a small low corridor adjacent to it. But looking from the northern extremity of the side corridor running north south along the west front of the building, the existence of more corridors running northwards is certain (Fig.2).

Mamboury Dc ends southwards against a high wall with windows and a door today suspended in the air. At a lower level, the existence of a small opening in the wall, wider inside than outside, i.e. facing Mamboury Dc. confirms here the existence of a previous external wall facing north. The building to which this wall pertains has not been noticed before, but it is still identifiably a tower, marking the southern borders of the Upper Palace.

The high basement in grey ashlar (Fig.3), with an arched window in the east wall (Fig.4), survive at the feet of an observation point over the most spectacular view of the Sea of Marmara.

At the basis of the tower, a path runs south towards the sea. This remains today the easiest way to reach the area of the Lower Palace from the borders of the Upper Palace.

In the Lower Palace, near to the south east, a rectangular Byzantine basement stands today beneath the small mosque of Kapi Agassi Mehmet Aga (Fig.5). It was recognized as such by arch. Emel Dede from Yıldız Üniversitesi, who studied the mosque and proposed plans of restoration for the entire complex in 1986¹⁰. The basement is subdivided into three parts. Two of them are accessible: a west chamber, from the courtyard adjacent to the mosque, and the middle chamber, from a small street abutting onto Fenerli Kuyu Sokak. The east side of the basement is not accessible, but the existence of two windows in the eastern wall of the basement suggest an empty space inside. another interesting feature of the building is the slight deviation (ca 25o) from the line of an older wall, surviving at the feet of the east wall pierced by the two windows. This may explain the off-axis of the windows in the north and south walls of the two accessible chambers.

The mosque basement is inside the circuit defined by the fragmentary defensive wall to the east, now in the garden of the private house at No. 3 of Fenerli Kuyu Sokak (Fig.6), to which we could also have access and check the plan given by Mamboury and Wiegand in 1934 (Fh)¹¹ First Millingen, ¹² at the end of the last century, and more recently Mango,¹³ stressed the presence of slits which faced north and opened wider to

(10) E. Dede, *Kapı Ağısı Mahmuti Ağa Külliyesi ve Yakın Çevresinin Tarihsel-Fiziksel Oluşumunu İçin Bir Araştırma*, İstanbul 1986.

(11) Mambory-Wiegand, *Kaiserpalaste*, 18.

(12) A. Van Millingen, *Byzantine Constantinople. The Walls of the City and adjoining historical sites*, London 1899, 270f.

(13) C.A.Mango, *About the Great Palace: the area of the Boukoleon*, *IOEBG*, forthcoming.

the south. The Byzantine structures below the mosque, to the south of the wall, were thus inside the defended sector.

We may now attempt to identify the area at the borders of the Upper Terrace as the area of the Apsis, well known in the Great Palace topography as the fundamental crossroads of the itineraries of the imperial processions.¹⁴ In the tenth century they went up from the Chrysotriclinos, i.e. the Throne Hall in the Lower Palace, to St. Sophia, northwards, and to the City Hippodrome (the At Meydan), westwards. Seen in this context, the cross-shaped building Mamboury Db may have been the church of St. Mary of Daphné, "the first to be built", and which imperial processions passed close to the Apsis on their way to the Hippodrome. Bearing in mind a 6th-century dating of Mamboury Db, the building could also be the church of the Virgin where Sophia, wife of Justin II (565-578), went to pray, on coming to the Palace at Justinian's death in 565. The building south of Mamboury Dc might have been the Aetos, the Eagle, built by Basil I (867-886) at the borders of the upper Palace.¹⁵

Below it, the basement of the Little mosque of Kapi Agassi, at the northernmost corner of the Lower Palace, was probably the basement of the church of St. John the Theologian, built by Basil I at the feet of the Eagle, and before the hemicycle of the Sigma, where both factions met at the emperor's presence.¹⁶

Much remains to be done, but we have perhaps at least begun to understand one of the crucial knots of the Great Palace complex.

(14) S. Miranda, *Justification du plan de réconstitution du Palais des empereurs byzantins*, 1969, 64-72.

(15) R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1964, 113, 117.

(16) R. Guillard, *Le Sigma*, *EEBS* 28 (1958), 216-47, (= *Etudes*, I, 94-119).

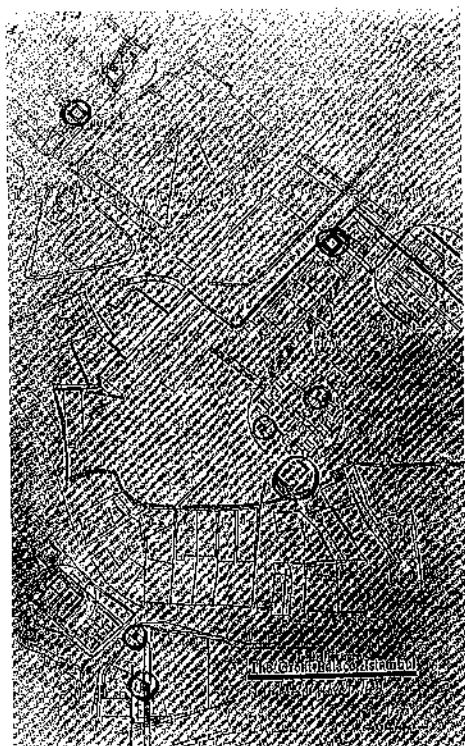

Fig. 1

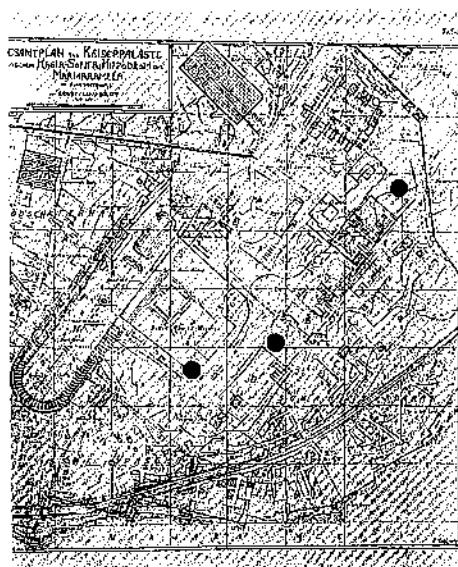

Fig. 1

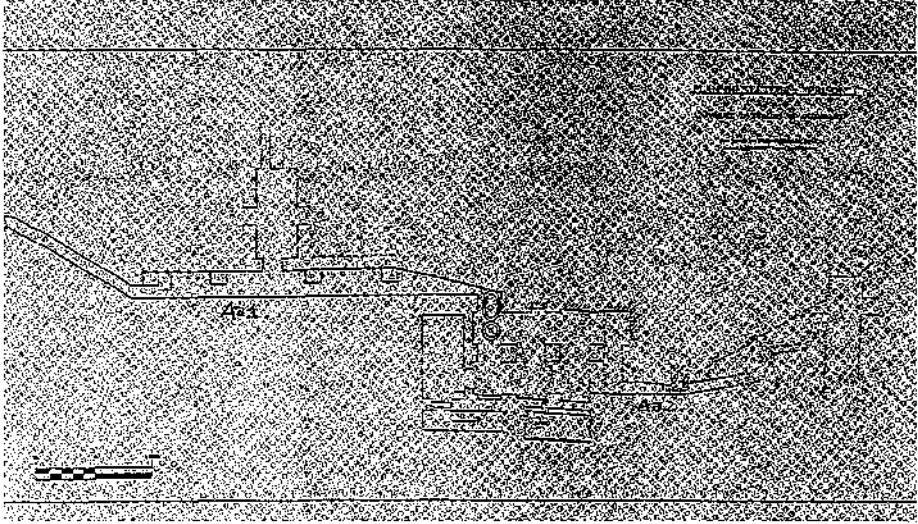

Fig. 2

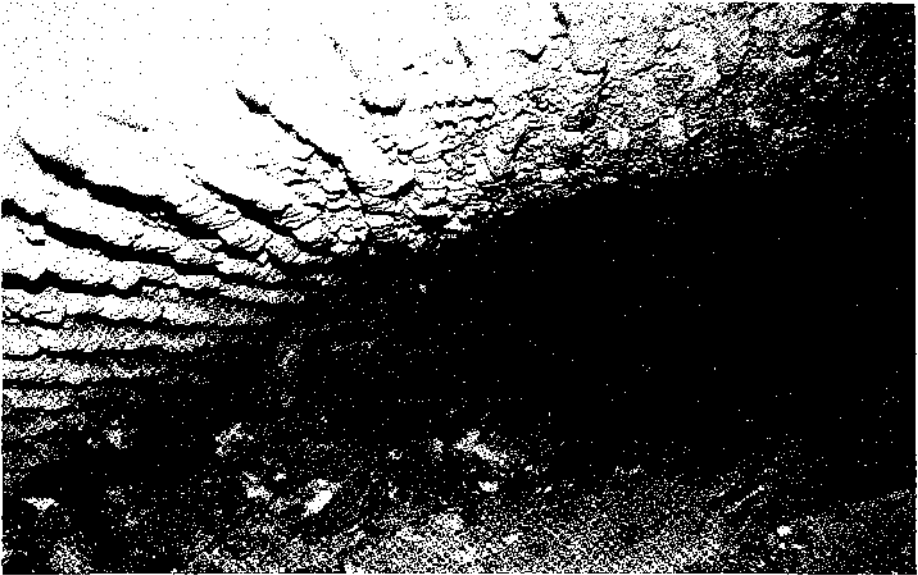

Fig. 2

Fig. 3

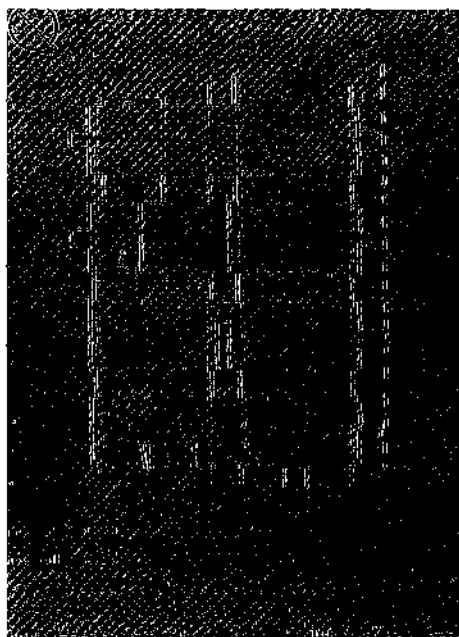

Fig. 3

Fig. 4

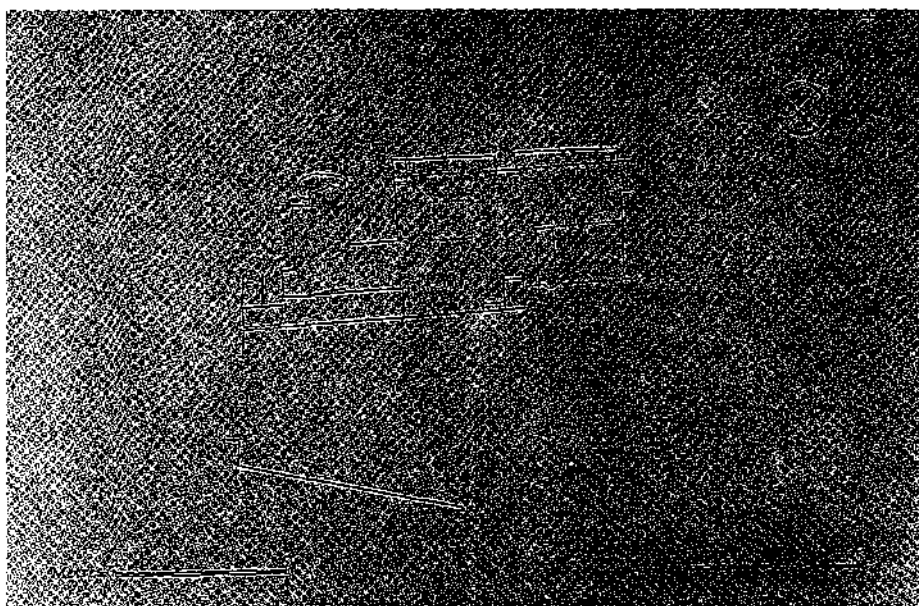

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

BERICHT ÜBER DIE WICHTIGSTEN ERGEBNISSE DES EPIGRAPHISCHEN SURVEY IN LYDIEN (12.BIS 30. SEPTEMBER 1994)

*George PETZL**

Der im Sommer 1994 durchgeführte Survey konzentrierte sich auf Siedlungen, die im Tal des Flusses Kogamos, des heutigen Alaşehir Çay, gelegen sind. Auch die Abhänge der an dieses Tal angrenzenden Gebirgszüge wurden bereist: im Süden die des Tmolos, im Norden die Ausläufer des sogenannten Verbrannten Lydien. Dort war die nördliche Begrenzung des zu untersuchenden Gebietes die Autostraße Salihli-Kula-Uşak. Nach Süden und Osten hin schließt sich an das Kogamostal ein Bergland an, das wie in der Antike so auch heute eine relativ dünne Besiedlung aufweist. Dies ist schon daran ablesbar, daß wir dort weniger Siedlungsspuren feststellen und Inschriften aufnehmen konnten als weiter westlich. Die östlichste von uns besuchte Ortslage war Blaundos, eine bedeutende Ruinenstätte, an der bis heute keinerlei archäologische Grabung stattgefunden hat. Die Stadt liegt im Iydisch-phrygischen Grenzgebiet.

Dem türkischen Kultusministerium (T.C.Kültür Bakanlığı) mit seinem Generaldirektor Prof.Dr.Engin Özgen gebührt Dank für die Gewährung der Arbeitserlaubnis. Als Kommissar begleitete mich Mehmet Önder, der als Assistent am Archäologischen Museum Manisa arbeitet. Er ist mit den Problemen, die mit der Aufnahme von Oberflächenfunden zusammenhängen, vertraut; außerdem besitzt er gute Kenntnisse der Geographie dieses Raumes. Besonders hervorzuheben ist aber, daß er ein unentbehrlicher Mittelsmann zwischen den Einheimischen und mir war.

* George PETZL, Institut Für Altertumskunde Albertus-Magnus-Platz, D.50923 Köln-GERMANY

Er arbeitete ungemein engagiert im Sinne unserer Aufgabe, wofür ihm ebenfalls Dank ausgesprochen sei.

Die wichtigsten Funde

Kogamostal einschließlich der angrenzenden Gebirgsausläufer

a) südlich des Flusses

* Rund 2 km südlich des Dorfes Köseali, am Weg nach Yağmurlar, fand sich ein Meilenstein mit Inschriften aus der Zeit der ersten Tetrarchie (293-305 n.Chr.) bzw. 402-408 n.Chr. Vermutlich liegen sein ursprünglicher Aufstellungsort und die Fundstelle nicht weit voneinander entfernt. Daraus ergibt sich, daß die Straße Philadelpheia-Sardeis, an der er gestanden haben muß, etwas weiter südlich als die moderne Asphaltstraße verlief. Daß der Stein die Entfernung (anscheinend 14 Meilen) "von Philadelpheia" angibt, kann möglicherweise als Hinweis auf die Ausdehnung des Stadtterritoriums mindestens bis zu dieser Stelle gewertet werden.

* J.Keil und A.v.Premmerstein hatten 1911 in dem nordwestlich von Sarıgöl am Nordhang des Karıncalı Dağ gelegenen Yeniköy eine Ehreninschrift aufgenommen, welche die Bewohner von Ka[] mea (οἱ κατοικοῦντες ἐν Κ[] μείῳς) errichtet hatten. Zu diesem bisher einzigen antiken Schriftzeugnis aus dem Ort fanden wir drei weitere hinzu. Eins von ihnen gibt den Ortsnamen (ebenfalls im Dativ) vollständig *Kapolmeiois* (οἱ κατοικοῦντες ἐν Καπολμείῳς); die anderen beiden nennen jeweils das Ethnikon (*Καπολμείῳς*) . Kapolme (i) a oder Kapolme (i) oi war also der Name dieser Katoikie.

Die umfangreichste der Inschriften, eine Grabschrift, erwähnt je einen Altar der Ana (e)itis und des Zeus. Was die dort belegten Kulte betrifft, so galt die bereits bekannte Ehrenin (b) nördlich des Flusses

* Rund 1 km westlich von Kemaliye (das noch bis vor wenigen Jahrzehnten Mendechora= πέριτε χωρία hieß): bei näherer Untersuchung 'verdächtiger' Steine, die auf diesem Acker lagen, gelang M.Önder ein überaus glücklicher Fund: eine rund 0,25 m x 0,25 m große Marmorplatte, die das achtzeilige Fragment einer in aramäischen Schriftzeichen ausgeführten Inschrift gibt. Diese dürfte sich in die nicht einmal ein Dutzend zählenden vergleichbaren Zeugnisse aus der Zeit der Perserherrschaft über Kleinasien einreihen. Mit der Entzifferung und Interpret-

tation ist derzeit Th. Kwasman vom Martin-Buber-Institut der Universität Köln beschäftigt. Über den Inhalt läßt sich noch nichts aussagen; es handelt sich möglicherweise um einen Grenzstein.

* Unmittelbar westlich neben dem Verbindungsweg zwischen der Straße Salihli-Kula und Esenyazi fanden wir etwa 2,5 km vor dem Ort mehrere Architekturteile aus Marmor, die an den Wegrand geräumt waren. Weitere lagen auf einem benachbarten Feld, darunter eine Weihestele etwa des 2. bis 3. Jhs.n.Chr. mit der Darstellung eines betenden Mannes und eines Adlers. Damit liegt die Vermutung nahe, daß die Gebäudereste zu einem ländlichen Heiligtum gehörten, deren es in Lydien viele gab. Die Darstellung des Adlers mag dabei auf einen (einheimischen ?) Zeuskult hinweisen.

* Unweit südöstlich von Esenyazi liegt Gökdere; zwischen beiden Orten verläuft ein Gebirgszug in Nord-Süd-Richtung. In einer halbstündigen Traktorfahrt durch unwegsames Gelände erreichten wir im Südwesten die "Burg von Gökdere" (Gökdere kalesi). Dies ist eine Ruinenstätte auf einer Anhöhe, die künstlich zu einem rechteckigen Plateau ausgebaut ist. Sehr sorgfältig zugehauene Architravstücke, Säulen usw. finden sich dort verstreut, und Raubgräber haben bereits beträchtliche Zerstörung angerichtet. Auch hierbei handelt es sich um die Reste eines Tempels. Das einzige mit Inschrift versehene Monument, das wir fanden, war ein Altar, der "als Dankesgabe" aufgestellt war. Adressatin dürfte "die Göttin" gewesen sein, die an anderer Stelle in dieser Inschrift erwähnt wird. Die Arbeit ist ins "Jahr 120" datiert, d.h. 89/90 n.Chr. bei Zugrundelegung der aktischen Ära (35/6 n.Chr. bei sullanischer).

* Die beiden Dörfer Bebekli und Başbüyük, die TAM V 1, Kapitel VII, dem Territorium von Castolupedion zugewiesen werden, verlohnten den Besuch: in Karakuyu Mevkii, in einem Feld etwa 2,5 km nördlich Bebekli, sind von Bauern Reste eines antiken Friedhofs freigelegt worden. Wir fanden eine Grabschrift, die auf einer Basis steht. Mit ihr "ehrte" eine Aurelia Eutychis ihren Mann. Ihr Aurelier-Name mag ein Datum nach der Constitutio Antoniniana (212 n.Chr.) nahelegen. Die Inschrift gibt das "Jahr 292" an, was nach der sullanischen Ära auf die Zeit 207/8 n.Chr. führt. Damit wird wahrscheinlich, daß nach der aktischen Ära gerechnet wurde, entsprechend welcher der Text 261/2 n.Chr. zu datieren wäre. Der Einfluß von Philadelpheia und seinen Institutionen auf das Dorf Kastollos ist aus TAM V 1, 222 bekannt, so daß bereits vermutet worden ist, daß dort auch die in dieser Stadt benützte aktische Ära übernommen wurde (TAM V 1, p.72). Der Neufund bestätigt diese Vermutung.

SURFACE SURVEY AND PLANNING AT HACI BABA KÖŞKÜ, ÇIKCILLI VILLAGE, ALANYA

*Scott REDFORD**

Surface survey and planning at Hacı Baba Köşkü took place in January 1994. I would like to thank Berrin Taymaz of the Alanya Museum, representative of the Ministry of Culture, Dr. İsmail Karamut, Director of the Alanya Museum, and survey team members surveyor Levent Eren and architect Nihat Günata.

Hacı Baba Köşkü is located within the boundaries of Çikcilli village on the outskirts of Alanya some 6 kilometers from the city center. As the city of Alanya grows, areas like this that are peripheral to the city are increasingly becoming developed. The spur to development at this site is the building of a road to and construction of a slaughterhouse above the kiosk site.

Two other reasons caused the initiation of this project. The first is the fact that this site had yet to be investigated systematically or published. The second was the presence of a partially preserved enclosure wall around the pavilion (Figure 1). Traditionally, attention has focused on the Seljuks as builders of public and religious buildings like caravansarays, mosques, and medreses. Palace pavilions like these, with their rubble construction and modest dimensions have been considered peripheral to the mainstream of Seljuk architecture, if at all. And yet these buildings reflect a sensitivity to landscape that makes them more important than simple architectural typologies would have it.

During the period of research, plans and sections of the building were measured and drawn (Figures 2 and 3) and a topographic map of

* Scott REDFORD, Fine Arts Department Georgetown University Washington, D.C., U.S.A.

the site was drawn (Figure 1). This allows us to see Hacı Baba Köşkü for what it was, a pavilion or belvedere situated within a garden enclosure wall. Inside the enclosure wall there is a spring, and the entrance to the garden was on the south side, at the bottom of the site.

The building itself consists of two stories. The upper story, probably reached by a staircase from the west side of the building, is largely ruined. It consisted of one large room. The lower story is divided into two rooms of unequal size. Inside the larger room are remains of a series of niches built around all four sides. The interiors of these niches were once decorated with frescoed vegetal designs painted in red. Above the niches in the barrel vault as well as on all four sides of the exterior of the buildings of the third and fourth decades of the thirteenth century in the Alanya citadel, Büyük Hasbahçe, Alara Hanı, and the Seljuk reuse of Aspendos theater, and also found on tiles at Kubadabad.

The plan of the Hacı baba pavilion bears a close resemblance to that of nearby Gülefsen Kasrı. Indeed, it is in this context that we must think of this building, as one of a series of hunting or garden pavilions; this one intermediate between Gülefsen and büyük Hasbahçe. Elements common to all of these are running water, an enclosure wall, and a view from the pavilion of mountains, sea, and verdure.

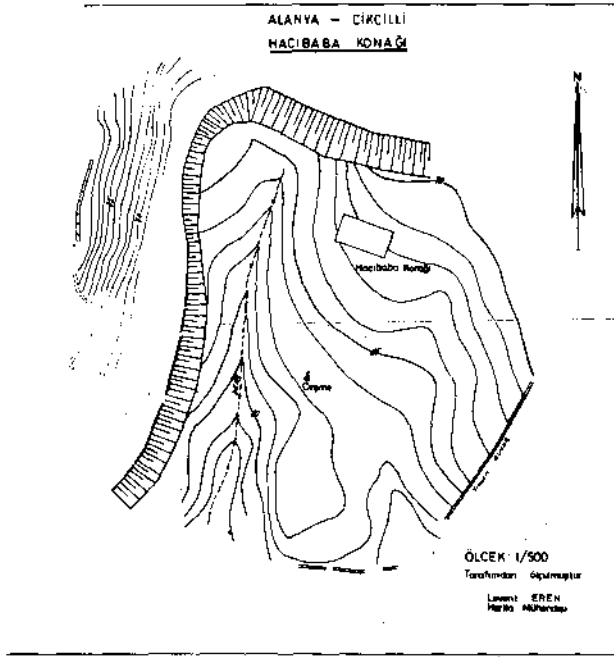

Fig. 1

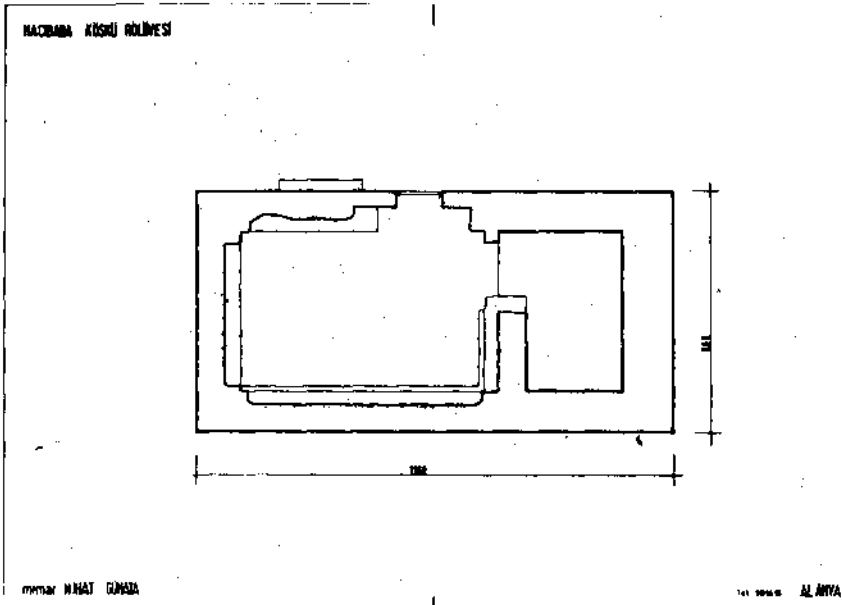
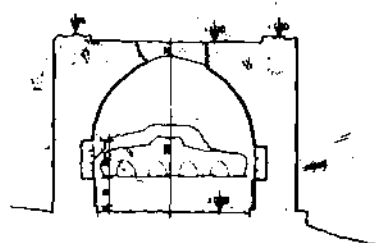

Fig. 2

HADBABA KÜŞKÜ RÖLÖYESİ

KESİT - ÇATIYI İÇEREN
DİĞER - ÇATIYI İÇEREN

minari NİHAZ GÜNAJA

101 1010000 ALANYA

Fig. 3

THE CITY IN THE SAND DUNES: A SURVEY OF A ROMAN PORT FACILITY IN CILICIA

Jennifer TOBIN*

INTRODUCTION

In 1987, in search of raw materials for cement, a local fertilizer company began bulldozing sand dunes along an isolated stretch of coast at the north tip of the Bay of Iskenderun. What was discovered was that the large dunes did not consist of pure sand but in fact merely formed a shallow mantle over buildings. Over the centuries the sand had built up against the structures until the site was effectively masked from view. No early traveler documented the site, nor has it been mentioned in any survey of the area conducted prior to 1987. Since the ancient name of the site has yet to be identified we are calling it Küçük Burnaz, the name farmers have for the general area, called after the small stream on which the site is located. Küçük Burnaz lies at the northernmost tip of the Bay of Iskenderun, in a region in antiquity known as Pedeias or Smooth Cilicia. Notable ancient sites in the region are Muttalip Höyük, most likely to be identified with ancient Castabolo (located up the coast 2 km west of Küçük Burnaz), Güzelhan, ancient Epiphaneia, lying 10 km to the northeast, Yumurtalık, ancient Aigaii to the west and Kinet Höyük, ancient Issus to the east (Fig.1)¹.

Küçük Burnaz was first documented in 1991 as part of a survey of the Bay of Iskenderun conducted by Bilkent University of Ankara². Its ex-

* Jennifer TOBIN, 975 South "L" Street Livermore, CA 94550 U.S.A.

- (1) H. Hellenkemper, F. Hild. *Neue Forschungen in Kilikien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Vienna, 1986). for Castabolo (Catavolo/Mutlubake/Muttalip Höyük) see page 127; for Epiphaneia see pages 102-4, 127-8.
- (2) M.H. Gates, I. Özgen. "Report on the Bilkent University Archaeological Survey in Cilicia and the Northern Hatay: August 1991, "XAS" (1992) 387-394

istence was reported to the Director of the Hatay Museum in Antakya, but lack of funds and the distance from Antakya made it difficult for the museum to protect the site. Between 1991 and 1994 Küçük Burnaz suffered both from mining for sand and from illegal excavations. In 1994, concerned about the rapid deterioration of such well-preserved architecture, a team from Bilkent University began studying the site. The goals were to create a plan, to photograph and draw the visible architecture, and to collect material to help date the site. This project was carried out during the first two weeks of August, 1994, and was funded by Bilkent University. Many thanks to Dr.Engin Özgen and the General Directorate of Monuments and Museums of Turkey for allowing permission for this study and to the staff at the Hatay Museum for their help. I would also like to thank my colleagues at Bilkent, Drs. Marie-Henriette Gates and İlknur Özgen for encouraging my study. Thanks also goes to my team, Ümmühan Eker, Ebru Tanır and Andrew Fletcher of Bilkent University, as well as Nurhan Turan, representative from the general directorate.

Discussion of Architecture

The following is a preliminary report of our first exploratory season. At present, at least 20 buildings have been identified, covering an area of about one half kilometer square (Fig.2). The term "building" is used fairly broadly for any wall with one or more cross wall. The plan displays the general orientation of the buildings, running slightly east of north. To the east the site is bounded by the Küçük Burnaz stream. Building 1 marks the westernmost point of habitation. To the north are cultivated fields, with Building 15, perhaps a tower, marking activity in that area. To the south, just beyond the band of architecture, the sand dunes drop off into a bed of reeds which lead down to the sea some 500 meters away. Dr.Sancar Ozaner, geomorphologist from the MTA has studied the dunes suggests this may have been an ancient harbor³.

The site displays an amazing degree of preservation, due, of course, to the protecting layer of sand. Some structures are preserved to ceiling level, with vaulting visible, while others are preserved only at their foundations, apparently destroyed before the sand had accumulated. The main building technique used on the site is *opus caementicium* with a facing of local black basalt laid in white concrete. A mixture of basalt chips and concrete forms the core. Bricks were also used, as facing and as string courses.

(3) F.S.Ozaner, M.H.Gates, I.Özgen, "Dating the Coastal Dunes of Karabasamak (İskenderun Bay) by Geomorphological and Archaeological Methods," *VIII.Ark.S.T.* (1992) 357-367

Running from east to west the most significant structures are the following. Next to the Küçük Burnaz stream, a gate marks the eastern boundary of the sit (Fig.3). The East Gate is fairly well preserved, although its arch has fallen in and much of the facing has disappeared. Nevertheless, the impressions of the blocks can be made out in the rough concrete core and the traces of facing which do exist speak of a facing of black basalt of a very high quality. Whereas throughout the rest of the site the basalt is brittle and porous, here it is solid and dense. On the east sides of the two piers are niches which perhaps originally held statues (Fig.4). Only the top curve of each niche emerges from the sand since here we are probably one to two meters above the ancient ground level.

One hundred meters northwest is the Central Gate, in poorer condition but still recognizable as the same kind of structure (Fig.5). The concrete core of the Central Gate, like that of the East Gate, bears the impressions of the facing, although here none of the blocks are still in situ. Instead, they litter the area around the arch, and are clearly the same high quality basalt used in the East Gate. On the western side of the Central Gate, the hollow of a niche can be made out, analogous to that in the East Gate. It is likely that a road ran between these two arches.

In the area between the gates are the remains of several buildings, preserved low to the ground and obscured by sand. Several structures, such as Buildings 7,8 and 12 share a long, narrow plan (Fig.2). Due to their proximity to the harbor they can perhaps be identified as storage facilities or granaries. Other buildings in this area show a capacity for water storage, such as Building 11 and Building 3, whose interiors are lined with waterproof cement (Fig.6). Water storage appears to be an important aspect for this site. Also in this area are a collection of architectural fragments designated as Building 9. Among the fragments were several basalt columns one of which was plastered and painted to resemble marble (Fig.7).

Just north of the Central Gate is Building 2, one of the best preserved buildings at Küçük Kurnaz. An aqueduct running in from the north supplied it with water (Fig.8). The piers and arches are of basalt and concrete with the occasional string courses of brick. It can be traced north, as far as the cultivated fields, but no farther. It most likely connected to a larger aqueduct system running along the foothills to the north (see below).

Building 2 itself consists of two sections: a rectangular vaulted sec-

tion in front and a multi-roomed complex behind. The front section is constructed of basalt and concrete and has a single vaulted chamber inside (Fig.9). The top of the structure has two basins lined with waterproof cement, doubtless to receive and temporarily store water brought in by the aqueduct. Behind this section are a series of rooms filled with sand. To the west only the vaults of the roof are visible. To the south are two other rooms which also were vaulted (Fig.10). Found here were large fragments of marble revetment, and red stucco still adheres to the walls in places. Pipes run through the walls in several areas and hypocaust tiles were found within. Thus Building 2 may be a bath building; certainly it had an hydraulic function.

Other buildings in this part of the site are less well preserved. To the north, Building 5 has been almost completely exposed by bulldozing. Today it consists of a mass of limestone blocks, a foundation for some building whose superstructure is now lost (Fig.11). Traces of it remain, however, in the green marble pediment block found nearby (Fig.12).

Far to the west, Building 1, by far the most impressive of the site, is preserved to a height of about 10 meters (Fig.13). Like Building 2, Building 1 consists of two parts. The front is a rectangular section of brick faced concrete with two barrel vaulted chambers within (Fig.14). On the top is a basin, lined with water proof cement, and today filled with sand. About 3 m south is a large series of rooms bounded at the north by a large wall of concrete and black basalt with string courses of brick. The complete plan of this section of Building 1 is difficult to determine, as sand fills most of the interior. As it stands now there are at least three large rooms (Fig.2). The westernmost room has an apse at the western end and was vaulted. Traces of red and yellow paint still adhere to the spring of the vault. Within the walls of Building 1 are terra-cotta pipes, and during the survey a hypocaust tile was found just south of the structure (Fig.15). It is possible that Building 1 is also a bath or again, had some sort of hydraulic function.

Historical Discussion and Date

In the short survey conducted in 1991 the pottery collected was dated from the mid-first century BC to the 13 th century AD. Our pottery from the 1994 survey has not been fully analyzed but so far it appears to confirm those dates, with the majority of the material dating to the 4 th through 6 th centuries. There is a great deal of historical argument to support a foundation in the mid first century BC. In 83 BC this part of Cilicia fell under the control of King Tigranes of Armenia who displaced the

natives of several Cilician cities in order to populate his new capital of Tigranocerta. Meanwhile the seas were dominated by pirates who devastated the shores of Eastern Cilicia. In 67 BC Pompey destroyed the pirates in only three months, and two years later forced Tigranes to relinquish this part of Cilicia. Then he set about reorganizing the area. The citizens of Cilicia who had been taken to Armenia were repatriated, and we are told that Pompey refounded numerous cities in Cilicia, including Adana and Epiphaneia, in which he settled pirates⁴. As mentioned before, Epiphaneia has been identified with the modern Güzelhan, located a few kilometers north of Küçük Burnaz.

Küçük Burnaz may well have been founded during Pompey's reorganization of Cilicia, or soon thereafter, perhaps as a port serving Epiphaneia and other inland cities. Although the ceramic remains indicate occupation in the Late Republican period, it is not clear how much, if any, of the architecture visible on the site at present dates to that time. We know that around 260 AD, the Sassanid king Shapur I attacked and destroyed most of the cities in this part of Cilicia including Epiphaneia and Castabolo, the two neighbors of Küçük Burnaz⁵. It is possible that if our site had been in existence at that time, it was attacked in Shapur's raid. In 272 AD the Emperor Aurelian regained Smooth Cilicia and it remained in Roman hands until the 7th c AD. I suggest that much of the architecture we see now represents a building or rebuilding of the site in the 4th or 5th centuries and maintained in the 6th century AD. Stylistically, the brick and concrete constructions seem to fit this time period, as well as the style of vaulting.

During the Arab raids of the 7th centuries AD, the site may have been partly destroyed or even abandoned. Some of the buildings seem to have been in use in the 13th century, when this part of Cilicia was part of the Kingdom of Lesser Armenia, but the area was soon lost to the Mamluks. As a result many sites in the area were abandoned, including the site at Küçük Burnaz, whose subsequent fate was to be engulfed in sand and to disappear from view.

Conclusion

Küçük Burnaz lies at the mouth of the plain of Issus—a well known crossroad between Anatolia and Syria. From the Roman period there is good evidence for the road system which connected Ankara and other cit-

(4) Plutarch, *Pomp.* XXIV-XXVIII; Appian, *Mith.* XV.105

(5) A.Marieq, "Res Gestae Divi Sapporis," *Syria* 35 (1958) 295-360

ies to the north with antakya to the south⁶. The road ran long the lip of the Bay of Iskenderun, and consequently past our site. The site at the Küçük Burnaz stream, then, is a port located on a major roadway. It also is probably connected to a large aqueduct system which ran through the plain from the northeast to the southwest, today from Erzin, through ancient Epiphaneia and on down to Yumurtalik, ancient Aigaiai (Fig.1)⁷. It would seem likely that the aqueduct leading into Building 2 fed off this major water course. Sited on a major roadway and sea lane, having access to a steady supply of water and possessing the facilities to store it, may indicate the purpose for this site: As a watering station for the army and other travelers where they could rest, gain water, take ship or come to shore before heading either to Syria or to the interior of Anatolia. It also probably served as a port for Epiphaneia and other inland cities of Smooth Cilicia. Although the site may have been founded in the first century BC, its full development came in Late Roman times, a a resource for the passage of armies when this section of the empire was under threat.

Perhaps the most important result of the 1994 survey was the fencing of the site. Due to our presence and to pressure exerted by the Hatay museum, Toros Fertilizer and Cement company, the company who first mined the site for sand, agreed to pay for the fencing of the site. Although much information has been lost through bulldozing, much has been learned, and fortunately, parts of the site remain untouched to be studied in subsequent seasons.

(6) D.French, *Roman Roads in Asia Minor*, BAR Int. Series 105 (1981); Hellenkemper and Hild (above, n.1) 101-2, abb. 158-159

(7) Hellenkemper and Hild (above, n.1) 127.

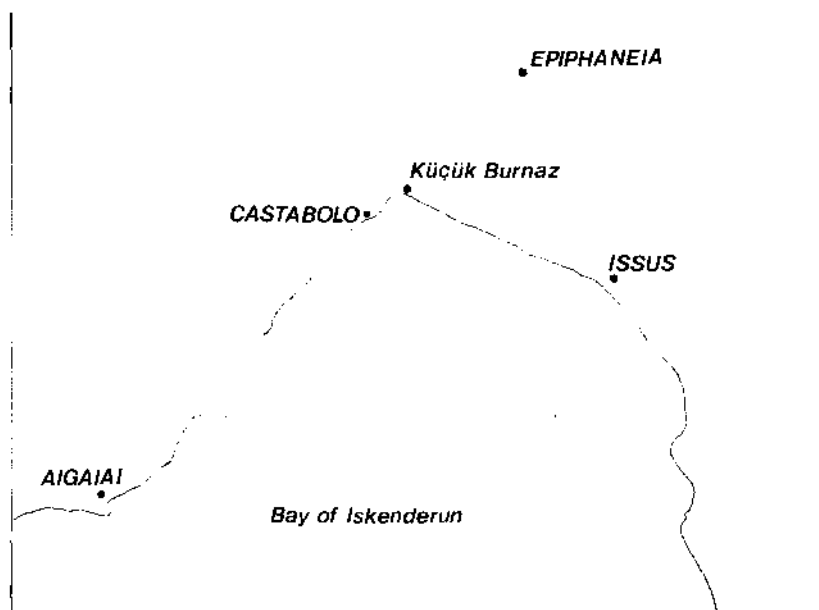

Fig. 1: Plan of the Bay of Iskenderun

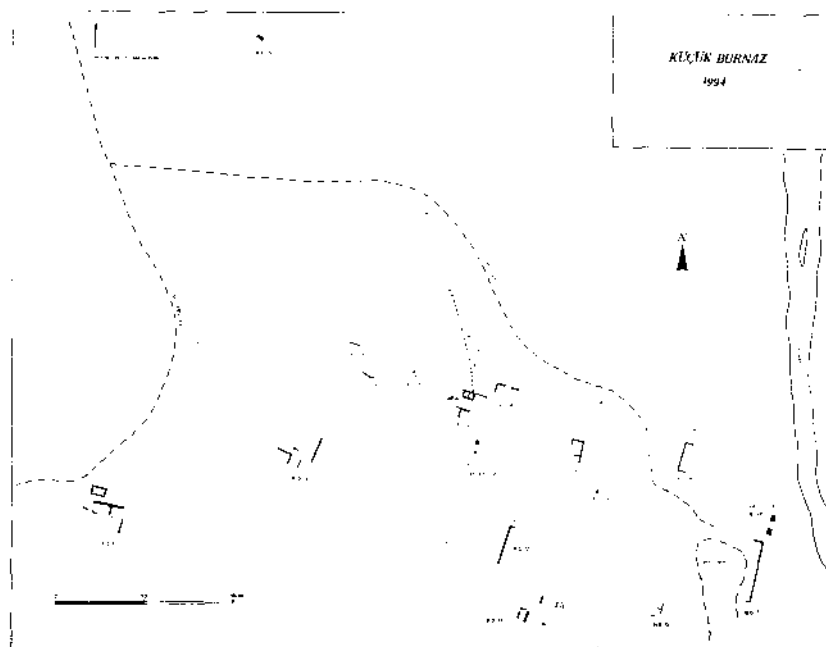

Fig. 2: Plan of Küçük Burnaz

Fig. 3: East Gate (Building 6 - west face)

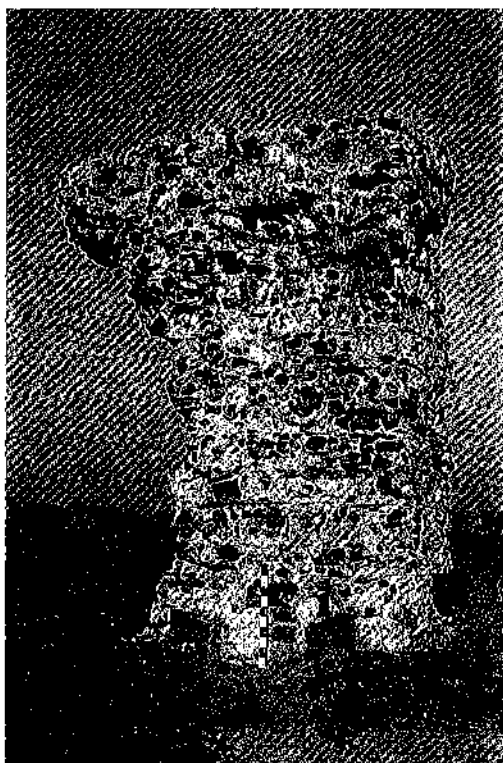

Fig. 4: East Gate (Building 6 - east face)

Fig. 5: Central Gate (Building 19-west face-note
East Gate at right of photo)

Fig. 6: Building 3

Fig. 7: Plastered column drum from Building 9

Fig. 8: Aqueduct (Building 16)

Fig. 9: Building 2 (rectangular chamber at north)

Fig. 10: Building 2 (southwestern room)

Fig. 11: Building 5

Fig. 12: Building 5 (marble pediment fragment)

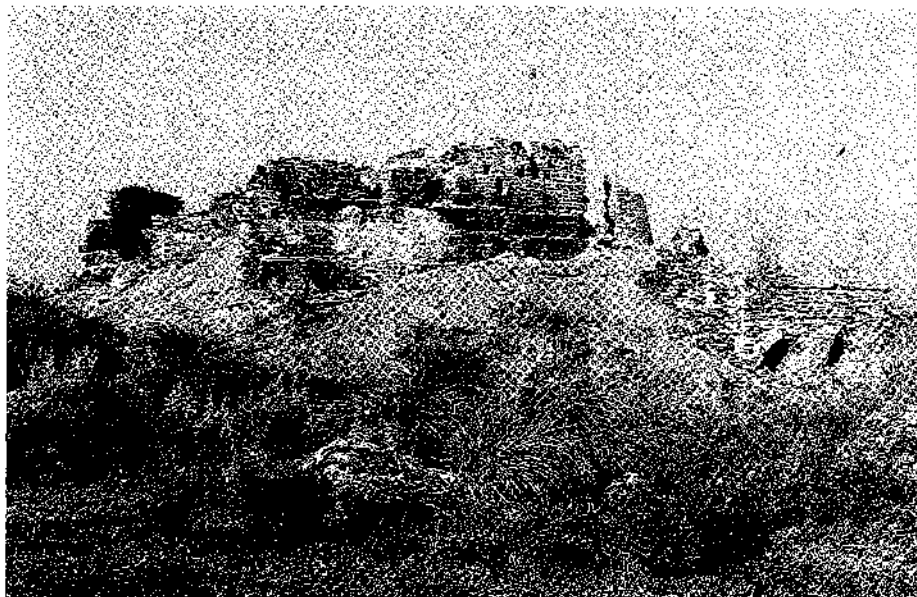

Fig. 13: Building 1

Fig. 14: Building 1 (rectangular chamber at north)

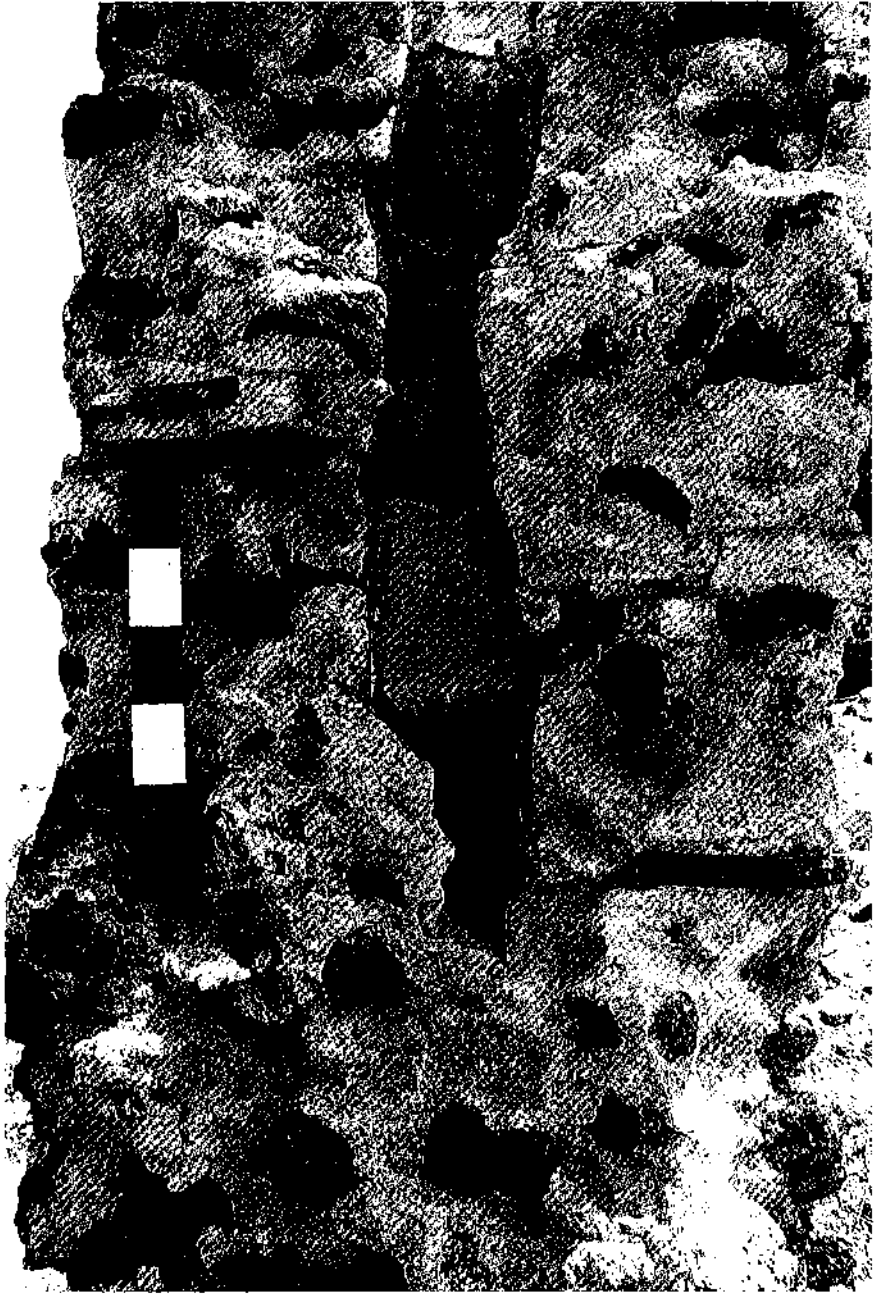

Fig. 15: Building 1 (pipe in wall)

THE 1994 SURVEY AT AKSİHAR-ÇANLI KİLİSE

Robert OUSTERHOUT*

"My heart sank when I saw it, for I know I could do nothing at it under three hours," wrote Gertrude Bell upon her arrival at Çanlı Kilise in 1907¹. In that brief time she managed to eat her lunch, draw the plan of the church, jot more than a few notes, and take about two dozen photographs². In fact, much of what we know about Çanlı Kilise is based on her three-hour visit. Few scholars have given this important site a longer examination.

Located several kilometers from the nearest village, the site is now abandoned, a picturesque ruin below the mountain of Hasan Dağı, in the region of Aksaray (Fig.1). The original dedication of the church and the name of the settlement around it are unknown³. The church has been published on several occasions⁴, but with incorrect or generalized plans, the deteriorating frescoes have been given scant attention⁵, and the extensive, rock-cut settlement has been virtually ignored.

* Prof.Dr.Robert OUSTERHOUT, University of Illinois at Urbana-Champaign, School of Architecture 611 Tuft Drive, Champaign, IL 61820-6969, USA

(1) G.Bell, in a letter to her mother dated 12 July 1907, from the archives of the University of Newcastle upon Tyne library.

(2) The finished plan, the commentary, and the best of the photographs were included in W.Ramsay and G.Bell, *The Thousand and One Churches* (London, 1909), 404-418.

(3) H.S.Karatsa, *Kappadokia, ho teleutaïos helenismos tes peripherias Akserai Gerveri* (Karvales) (Athens, 1985) 81-82, suggests the names St.Anthony and Ascension.

(4) Notably J.Strzygowski, *Kleinasion, ein Neuland der Kunstgeschichte* (Leipzig, 1903), 175; H.Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisiden, Pamphylien, Kappadokien und Lykien* (Leipzig, 1908), 257-262; N.Thierry, "Etudes cappadociennes. Région du Hasan Dağı", *Cahiers archéologiques*, 14 (1975), 183-189; M.Restle, *Studien zur frühbyzantinischen Architektur Kappadokiens*, VTIB 3 (Vienna, 1979), I: 133-35, II: pls. 155-63, fig. 45; F.Hild & M.Restle, *Kappadokien*, ITB 2 (Vienna, 1981), 277-78.

(5) The most complete publication to date is that by S.Y.Ötügen, "Aksıhar Çanlı Kilise Freskoları", *Bedrettin Cömert'e Armağan* (Ankara, 1980), 303-320. See also C.Jolivet-Lévy, *Les églises byzantines de Cappadoce. Le programme iconographique de l'apside et de ses abords* (Paris, 1991), 285-287.

A detailed examination of the site was begun during a three-week season in June 1994. I am grateful to the Turkish authorities for permission to survey. The laborious recording of the building with architectural drawings and the preparation of a site plan was undertaken by a team consisting of advanced students from the University of Illinois, the University of Newcastle upon Tyne (U.K.), and Hacettepe University, as well as myself, and a government representative⁶. The survey was greatly facilitated by the use of a Sokkia Total Station EDM, on special loan from the British Institute of Archaeology in Ankara. The results of the first season are summarized as follows.

The church. In spite of incomplete knowledge, Çanlı Kilise is regularly cited in textbooks on Byzantine architecture⁷. The elegant church is constructed of brick and stone, and it consists of a naos, measuring 9.2 m. square, originally topped by a dome, which collapsed ca. 1954. An elongated two-storied narthex and a north chapel of squared stone construction represent slightly later additions (Figs.2-4). On the basis of style, all phases of the church and its fresco decoration are normally dated to the 11th century, although there is not complete agreement on this⁸. Dendrochronological analysis conducted by Prof.Dr.Peter Kuniholm last year could produce only a very, very tentative date of 1028 for a single piece of wood from the latest phase of the church⁹.

- (6) Participants included Henry Hill II, Kristy Lindenbach, Clark Longnecker, Richard Osgood, Jr., and Anthony Rubano (University of Illinois), Richard Bayliss and Maeve Jackson (University of Newcastle), Nilay Çorağan (Hacettepe University), and our *temsileci* Mehmet Demir (Ankara Ethnographic Museum). Funding was provided by the Research Board and the University Scholar program at the University of Illinois and by the American Research Institute in Turkey, whose support I gratefully acknowledge.
- (7) The church has been noted for its elegant construction and numerous Constantinopolitan details--the latter enumerated R.Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture* (4th rev. ed., with S.Curcio, Harmondsworth 1986), 423-24, who concludes, "In short, the design...stems from Constantinople and was executed by a crew in which at least some members must have been trained in the capital". Among the Constantinopolitan features, Krautheimer notes the cross-in-square plan, the alternating brick and stone construction with broad mortar joints, the tall proportions of the interior, the recessed, blind arcades and half-columns of the exterior, and the brick decoration.
- (8) N.Thierry, "Notes cappadociennes", has proposed the 11th-century dating on the basis of stylistic analysis of the frescoes; M.Restle, *Studien*, favors a date in the 13th century, based on the "Palaiologishen Gusto" of the architecture; Öülken, "Akhisar Çanlı Kilise", also favors a later date, based on her analysis of the iconography of the fresco program; Jolivet-Lévy, *Églises byzantines*, views the naos frescoes as 11th-century and the narthex and purrekklion frescoes as 13th-century.
- (9) The wood is juniper, the tie beam for an arch that once joined the north narthex to the rock-cut facade. The sample had 177 rings with sapwood just beginning and no bark. It does not fit with the established juniper chronology for Turkey, which is secure back to 1103, and must be earlier. It was fitted provisionally with conifers, with the year 1028 for the outermost ring. Seven additional pieces of chestnut and olive from the naos were sampled, but they did not possess enough rings to provide a date. I am grateful to Prof.Kuniholm for this information.

Much of our effort in the 1994 season was directed to the preparation of a new plan, elevations, and sections of the building. Because of collapses and landslides, the area to the north of the church could not be properly examined, but it would appear that the church was originally constructed as a freestanding element, positioned immediately in front of a rock-cut facade to which it was subsequently joined by the long narthex. The lower level of the narthex consists of two quite different spaces, and the north narthex has a considerably lower floor level than the south narthex.

Certain construction details are worth noting (Fig. 2): [1] The foundations of the church are stepped, built partially of masonry cut from the bedrock. The bedrock falls away in the southwest corner, and tall masonry foundations were necessary here. These have apparently settled, and the building sags noticeably at this corner. [2] The construction technique is of neatly cut stone and brick facing on a mortared rubble core. The rubble was neatly laid, with rough stones set an angle, the height of each layer corresponding of each layer corresponding to that of the facing. [3] Although the Constantinopolitan appearance of the naos is enhanced by the alternating bands of brick and stone on the exterior facades, the brick is used almost exclusively as a facing material. Brick does not appear in the vaulting, which is entirely stone. And its used in the building is limited--apparently only a small quantity was to be had. All of this distinguishes the building from the typical construction technique of the Byzantine capital. [4] The naos was exceptionally carefully constructed, and there is an exactness to the measurements of details. In addition, the diameter of the dome can be calculated to 4.65 m., or almost exactly 15 Byzantine feet--one half the width of the naos¹⁰. The additions, although carefully constructed, are not as exacting, and there is occasionally a lack of alignment between the various components.

The fragmentary fresco painting of the naos was equally fine, by an artist of considerable skill¹¹. A cycle of the Ministry and Miracles of Christ can be discerned in the naos. Frescoes in the north narthex and parekklesion are presumably later and by a different artist, working in a more linear style and with a more limited palette. The details and pigments of the naos and south narthex paintings appear identical, and this suggests that the church was painted until after the narthex was constructed. There are also numerous points at which the fresco scenes are awkwardly coordinated within the architectural framework of the naos,

(10) Restle, *Studien*, I: 133-35, for further comments on measurements.

(11) For a preliminary assessment, see Ötügen, "Akhisar Çanlı Kilise".

and this would also suggest that the masons and artists worked independently of each other. Pigment analysis, now being undertaken, may help to clarify the relative chronology of the painting. In addition, several areas of repair were observed in the naos frescoes, notably in relationship to cuttings for the installation of an iconostasis that extended from the lateral walls and connected to the eastern piers. This change in the organization of the sanctuary may have some implications for the chronology and lifespan of the site.

The settlement. A line of rock-cut features extends east and west of the church, for a distance of perhaps two kilometers, following the slope of the hill, in a layer of welded tuff¹². In the first season we were able to survey an area measuring 100 x 250 m. immediately around the church and extending eastward to the end of the settlement. We identified four distinct areas.

Area I. A "street" cut into the bedrock on a north-south axis is lined with both rock-cut and built features. It connects to a so-called courtyard monastery, arranged with the main facade facing eastward (Figs.5-6). The major chambers are arranged along this side, which was once fronted by a rock-cut portico. The portico has fallen, and the courtyard is partially buried. Along the main facade, rooms are organized on two levels, with the lower facade formed by gabled horseshoe arcades. The upper level has been converted to columbaria. A large, flat-roofed hall with an axial niche and a transpet wing to the south forms the main space on the east side. A finely carved room with a cross-in-square plan-but *not* a church-is located in the northwest corner, its piers now missing (Fig.7)¹³. A room on the north side may have been the kitchen, with a hemispherical dome above a square plan. There is no church, but a small, inconspicuous chapel is set into the south range of rooms.

Another range of rock-carved spaces lies to the east of the courtyard, but on a lower level. These rooms have no relationship to the court, opening only to the east. They appear to have been domestic or agricultural in function.

(12) I am grateful to Prof.Richard L.Hay of the University of Illinois for clarifying the geology of the site. The plateau is topped by a non-volcanic layer of limestone, from which the primary building materials for the church were taken. Below this, the stratified ignimbrite exposed in the slope of the hill has layers of ashflow tuff, including vitric welded tuff and devitrified welded tuff, as well as unwelded tuff.

(13) A similar space once existed in the built monastery of Değirli 32/39/43; Ramsay and Bell, *Thousand and One Churches*, 199-209; S.Eyice, *Karadağ ve Karaman* (Istanbul, 1971), 53-55, suggests that the unit may have been part of an episcopal palace. Similar rooms are found in other rock-cut complexes, such as Hallaç; Rodley, *Cave Monasteries*, 11-24 (no.5)

Area 2. The area immediately to the southwest is irregular, and many of the rock-cut chambers have been buried by landslides and collapses. Along the lower level are several small, rock-cut courts with apparently stables and other farm chambers. On the upper levels, interconnecting barrel-vaulted rooms terrace up the hill.

Toward the north of Area 2 is a church with curious, twin barrel-vaulted narthex (Fig.5). Entered from the east, the narthex connects to a church oriented to the north. The church itself is barrel-vaulted with two transverse barrel-vaulted spaces on either side. An inscription is partially preserved on a narthex cornice, painted in black on a white background. The decipherment is difficult: the central portion is missing, and it is not formulaic. The words "fear" (*phoberas*) and "sins" (*amarties*) may be discerned.

Area 3 comprises the area immediately around Çanlı Kilise and to the west. A row of rock-cut chambers extends on a lower level immediately to the south of the church. Some lines of stones suggest that there may have been other built features in this area—such as a well immediately below and parallel to the church. A cemetery immediately to the southwest of church includes numerous anthropomorphic graves cut into the bedrock—one of several in the settlement.

Several irregularly built rooms appear partially buried immediately to the east of the church. These are composed of a series of a series of stone arches connected by corbels, but their plan is irregular. The position of the church seems to have been determined by a preexisting rock-cut facade immediately to the north. The arched structure to the east connects to one end of this facade, and the other end is visible through the door of the north narthex. Further to the east, a long corridor penetrates deep into the hill. It is lined with stalls and connects to a series of underground rooms and a blocked passage.

Area 4. To the west of Çanlı kilise is a rather modest, rock-cut, cross-in-square church on a lower level. It has a burial chamber off its central bay containing three raised, rock-cut tombs. To the west is a flight of stairs, now blocked. This may have communicated with the higher, main level of a courtyard to the west. To the south is a sort of narthex with chambers on two levels.

Behind the rock-cut church and on an upper level was another courtyard monastery, but it is now almost completely destroyed by collapse

and buried by landslides (Fig.8). The northwest corner, with arches and a pier, helps to define its limits. Its western spaces, including a cruciform chamber, now interpenetrate with the next, better preserved courtyard monastery. Along the ruined north facade are a row of regularly -planned rectangular halls. The main space is virtually identical to the hall in Area I. Through its transept is a connection to an adjacent room. Thence a passage leads down a narrow corridor guarded by rolling stone doors (Fig.9). Beyond this is a small "underground city." A second entrance to the same was found in a room to the west of the main hall. On an upper level of the monastery, three tunnels open behind a rock-cut chamber; one is now blocked, but the western two lead to a second "underground city."

The Underground Cities. Perhaps the biggest surprise of the 1994 season was the discovery of two multi-level series of rooms cut deep in the bedrock behind the rock-cut monasteries. Following the common parlance of Cappadocia, we refer to these as "underground cities"-although they are perhaps no more than "villages." They are considerably smaller than the more famous examples in eastern Cappadocia, but perhaps possessing additional levels now blocked. The entrances were protected by an elaborate series of rolling stone doors. The first "underground city" discovered consisted of a labyrinthine series of small rooms and tunnels on four levels, connected by stairs or chimneys (Fig.8). It had three separate entrances-two in Area 4, and another in the Area 5 Courtyard to the west.

The second "underground city" was unusual in plan and articulation, with a series of large, parallel rooms, including one measuring 35 m. long, and some detailed with barrel vaults and cornices (Fig.8). Its southern walls were built of rubble rather than cut from the bedrock. Careful examination revealed that this was originally a residential unit, probably contemporaneous to those still exposed. At a later date it was buried by a landslide and subsequently converted into a place of refuge with the addition of tunnel entrances guarded by rollings stone doors. New rooms were carved on several levels, some of them never completed and still showing the quarrying techniques.

Further Comments. In addition to the above mentioned areas, a cemetery with Christian tombstones was examined. The carved stones have few details and are of a rough, porous stone¹⁴. Stone roofing tiles and ar-

(14) The presence of the cemetery was noted by H.Rott, *Kleinasiatische Denkmäler*, 262, who recorded an inscription from the tombstone of a monk; this has subsequently disappeared.

chitectural sculpture were recorded as well. The pottery samples remain to be studied.

An unanswered question remains: what exactly was this settlement? Following her 1907 visit, Gertrude Bell commented "I have no doubt that the whole site is monastic"¹⁵. Her sentiments have been repeated up to the present. Recently Lyn Rodley, without examination, included the settlement at Çanlı Kilise in her list of so-called "courtyard monasteries"¹⁶. Indeed, it is common to identify the courtyard forms as monastic.

However, the courtyard in Area 1 lacks a prominent church, and in others (included in the 1995 survey), the church is always in a subsidiary position. Our conclusion is that the courtyard units at Çanlı Kilise are not monasteries, but rather dwellings for large households. The standard front- U-shaped, with a portico on the main facade and a chapel off to one side- is identical to what has been reconstructed at the 10th-century Myrelaion Palace in Constantinople¹⁷. That is to say, the rock-cut courtyard units probably imitated built residential architecture.

It was common in this period for houses of any consequence to have a private chapel, complete with a household priest, as Byzantine legislation indicates¹⁸. Texts suggest that the functional organization of Middle Byzantine palaces and monasteries was often similar¹⁹. A large house or a palace could be converted to a monastery with no major changes. And although it is common to view Cappadocia as an area of monastic settlement, there are no documents to support this claim: it was probably no more monastic than any other area in the empire. It is certainly a mistake to call every Cappadocian complex that possesses a painted church a monastery. To my mind the settlement at Çanlı Kilise looks more like a typical Byzantine town, with large and small houses-some with private chapels-barns, stables, storerooms, cemeteries, and even a few monasteries, all mixed together. This conclusion should encourage us to re-examine other "monastic" settlements in Cappadocia.

(15) Ramsay and Bell, *Thousand and One Churches*, 418.

(16) L. Rodley, *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia* (Cambridge, 1985).

(17) C.L. Striker, *The Myrelaion (Bodrum Camii) in Istanbul* (Princeton, 1981), fig. 26 for reconstruction.

(18) P. Nouilles and A. Dain, eds., *Les nouvelles de Léon le Sage* (Paris, 1944), 21 ff. (novel 4), 59 ff. (novel 15); also C. Mango, *Byzantium, Empire of New Rome* (New York, 1980), 82.

(19) See the comments by P. Magdalino, "The Byzantine Aristocratic Oikos", in *The Byzantine Aristocracy*, British Archaeological Reports, International Series, 221, ed. M. Angold (Oxford, 1984), 92-111.

Fig.1: Canlı Kilise, general view from northeast, with Hasan Dağı in the background.

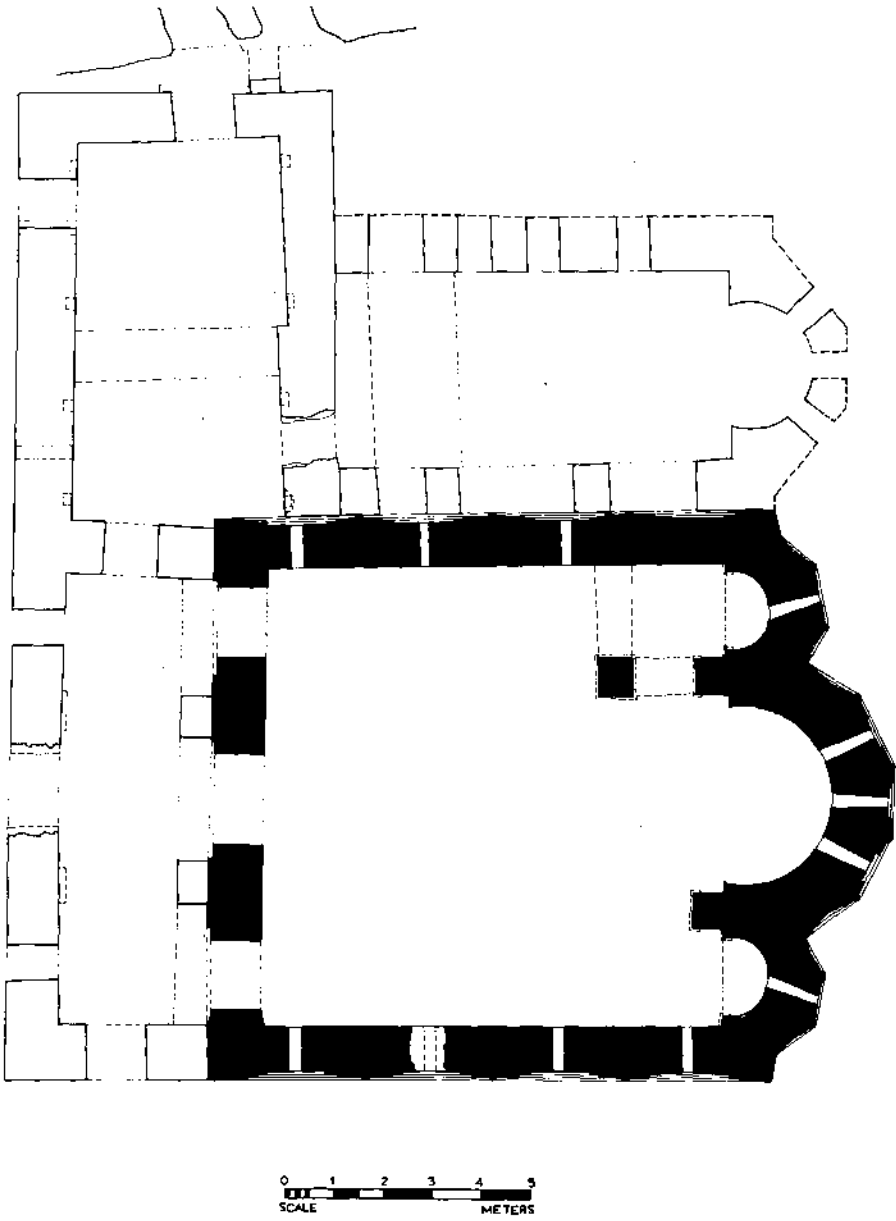

Fig.2: Çanlı Kilise. plan, present state.

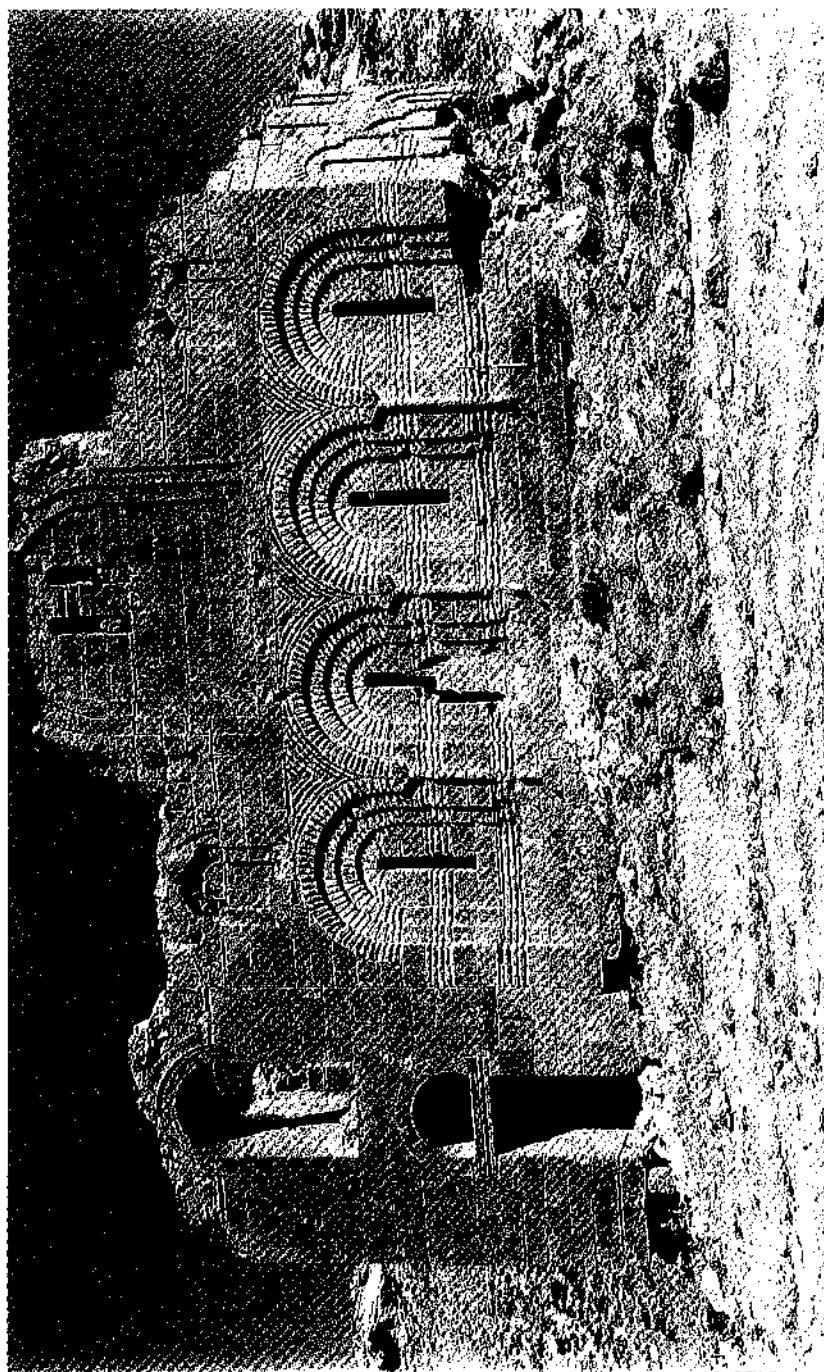

Fig.3: Çanlı Kilise, view of south facade

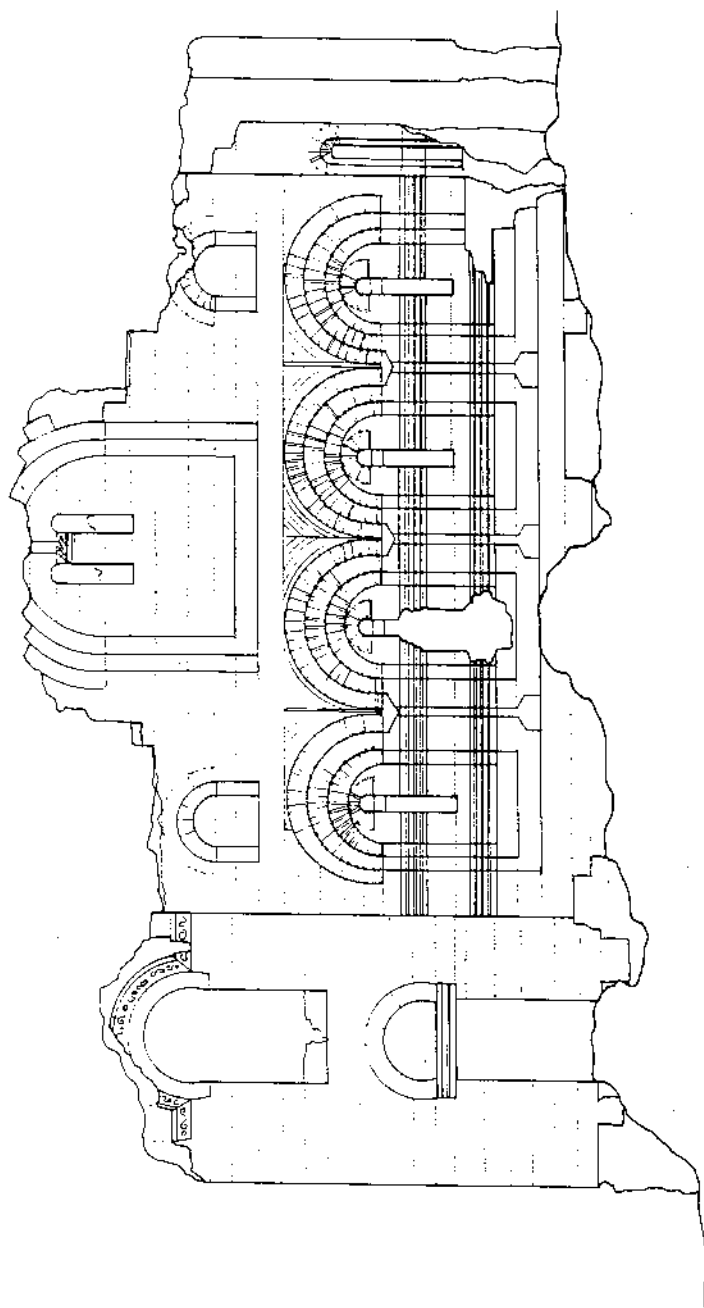

Fig. 4: Çanlı Kilise, south facade. Elevation drawing.

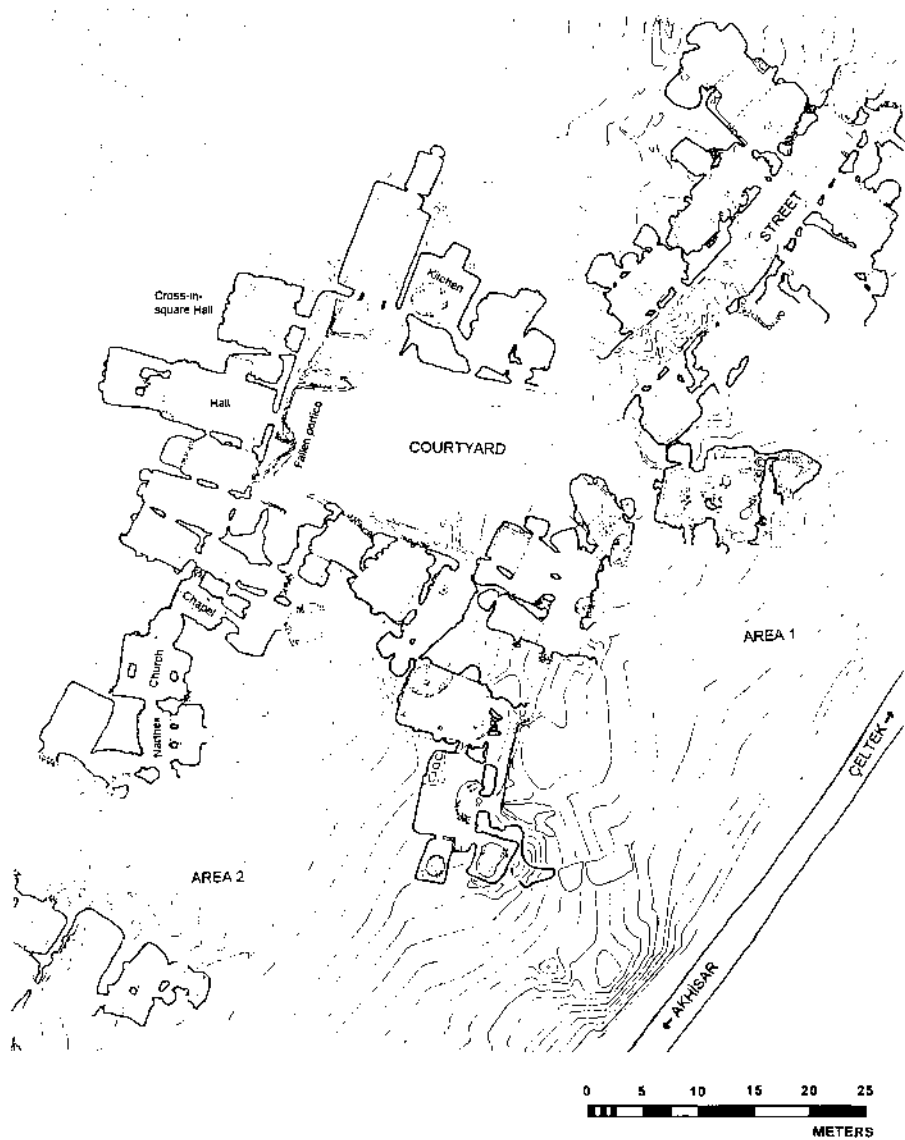

Fig. 5: Çanlı Kilise settlement. Detail of site plan showing Area 1 with courtyard and street, and part of Area 2 with church.

Fig. 6: Çanlı Kilise settlement, Area 1. Courtyard facade.

Fig. 7: Çanlı Kilise settlement, Area 1, Cross-in-square hall, interior view

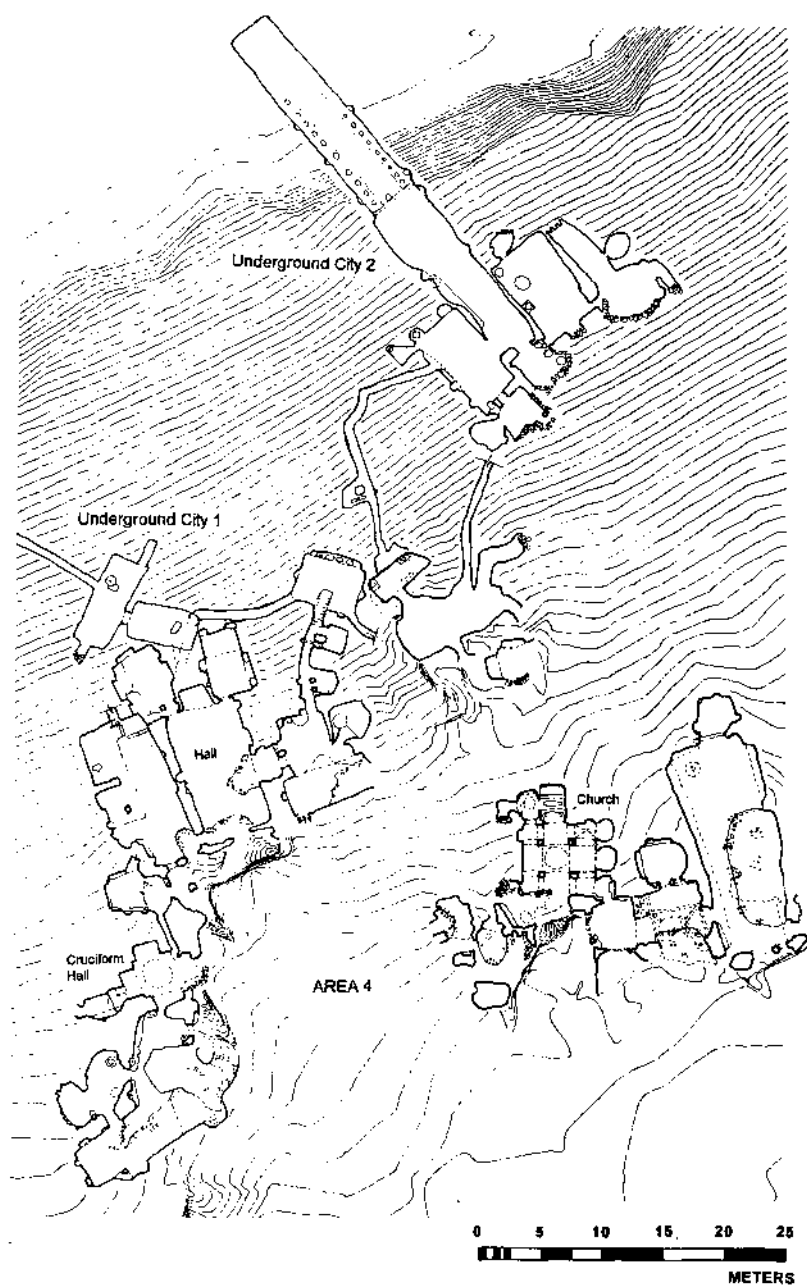

Fig. 8: Çanlı Kilise settlement. Detail of site plan showing Area 4 with a partially buried residential unit and two "underground cities".

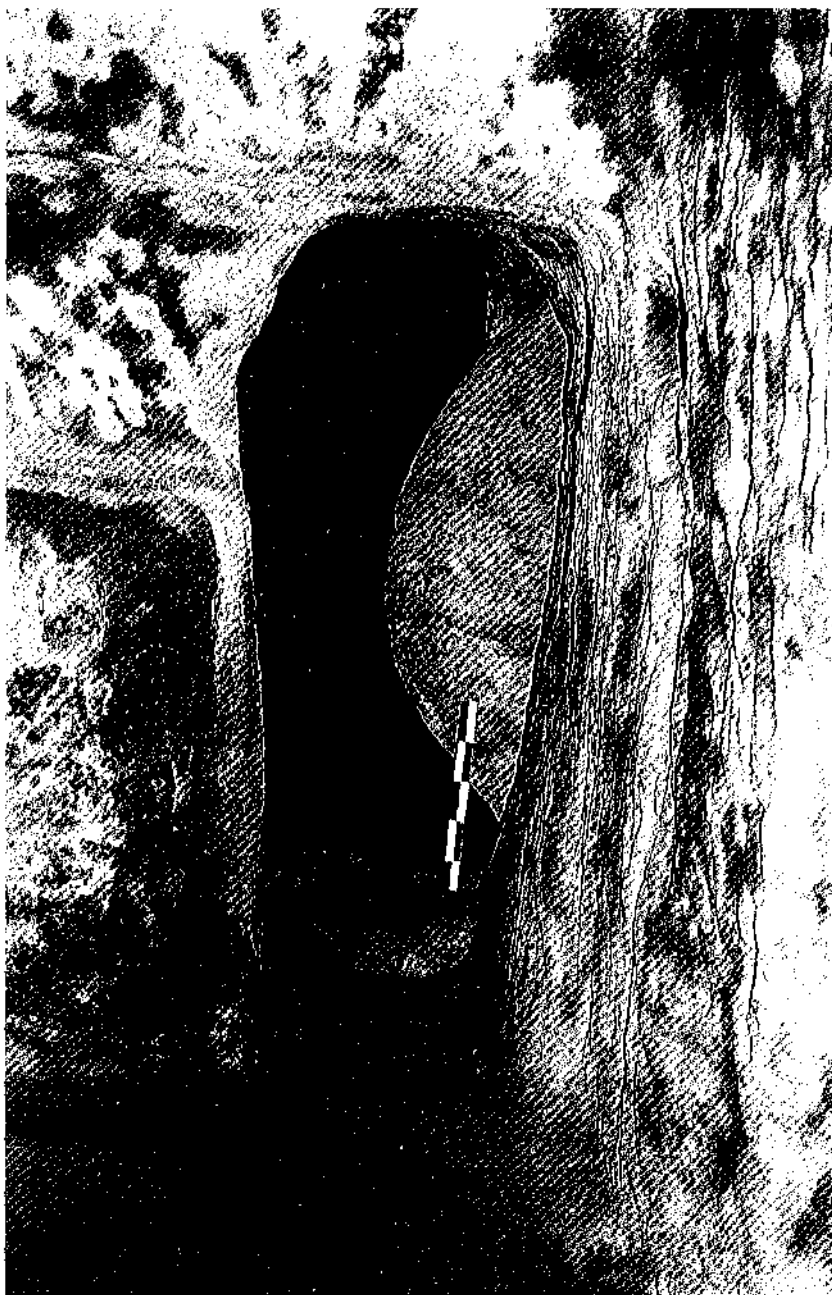

Fig. 9: Çanlı Kilise settlement, Area 4. Rolling stone door in the tunnel leading to the first "underground city".

GAVURKALESİ, 1994

Stephen LUMSDEN *

The second season of Bilkent University's investigations at Gavurkalesi took place between 23 August and 15 September, 1994¹. Bilkent's first season, in September of 1993, was mainly concerned with investigating the extent and nature of the archaeological remains at Gavurkalesi by means of surface survey (Lumsden 1995). The primary objective of the 1994 season was to plan all architecture visible on the surface. Other goals included the continuation of the surface survey and the assessment of the condition of this important monument. With regard to the last stated goal, deterioration of the site was recorded in reference to future programs of conservation and preservation.

Due to the complete lack of vegetation cover on Gavurkalesi in the summer of 1994, the visibility of surface architecture was almost 100 %. The architectural features recorded by H.H. von der Osten in 1930 (von der Osten 1933)- the cyclopean structure on the summit, the walls that circumvent the summit, and the towers and walls directly below the reliefs- were replotted. In addition, walls at or near the summit were added to the earlier plan, and walls farther down the slope that von der Osten apparently did not see or have time to record were also plotted. Following are the salient points of the new plan at Gavurkalesi (see Fig.1):

* Dr. Stephen LUMSDEN, The Carsten Niebuhr Institute, University of Copenhagen, Copenhagen, DENMARK

(1) The staff of the 1994 season included Stevan Beverly, Surveyor, and eight Bilkent Students (Murat Aslan, Aslı Birand, Ufuk Bulutoğlu, Ayşegül Coşkun, Ayşegül Durukan, Gülüm Ergün, Selin Ertur, and Ebru Rende). I would like to express my gratitude to Dr.Engin Özgen, Director General of the Directorate of Monuments and Museums for permission to work at Gavurkalesi, and to Dr.Ilhan Temizsoy, Director of the Museum of Anatolian Civilizations, Ankara, for his kind assistance. Special thanks go to our representative, Ms.Nezihe Gögez, for her able assistance. The 1994 Gavurkalesi season was wholly funded by Bilkent University.

1. The amount of architecture revealed in the new plan indicates that Gavurkalesi is a much larger and more complex site than had been realized up till now.

2. Von der Osten's plan is fairly accurate. However, the new plan includes corrections to the earlier plan, more details, and it places the architecture in better topographical context.

3. A major deviation from the earlier plan of the cyclopean structure on the summit of Gavurkalesi is an extension on the western side, which may represent the remnants of a platform projecting out onto the western slope of the Gavurkalesi hill (Fig.1,A) (see for earlier plan, von der Osten 1933: 67-9, Fig.56).

4. A more accurate plan of the walls that circumvent the summit of the Gavurkalesi hill has been produced (Fig.1,B). Details have been added and gaps filled. Massive wall fragments have been added to the plan at the northeast corner, the most easily accessible part of the hill and where von der Osten located the most likely route to the summit (von der Osten 1933:80) (Fig.1,C). The new investigations may also have located another means of access to the summit via a ramp leading to a narrow gate on the northwest side (Fig.1,D).

5. Farther down the slope and extending around the hill to the east are the towers and walls that von der Osten connected with the Hittite Period reliefs and cyclopean structure (von der Osten 1933:77) (Fig.1,F). This connection needs to be reinvestigated. There seems a real possibility-based on building techniques and overall plan-that these elements postdate the reliefs and cyclopean monument. The investigations in 1994 have also documented the remnants of a massive construction on the eastern extension of these lower walls, possibly including a monumental tower (Fig.1,G).

6. New additions to the complex of walls at Gavurkalesi are those midway down the slope which extend around the hill on its western, southern, and eastern sides (Fig.1,H). These walls are located on terraces which are distinctive topographical features on these parts of the Gavurkalesi hill and which are clearly indicated by the contour plan. The walls on the western and southern terraces seem to represent a series of connected enclosures. A wall-or, series of walls-appears to connect these enclosures to the broad eastern terrace, which may also have been fortified.

7. Farther down the slope again are a series of walls at the southwestern corner which extend upslope and may connect the intermediate structures on the terraces with the valley floor (Fig.1,I). There are also wall fragments extending along the southern base of the hill, below the reliefs (Fig.1,J).

8. A number of fragmentary stone walls were discovered within the valley, directly east of the Gavurkalesi hill.

In summary, the combined evidence of the surface survey of 1993 and the architectural planning of 1994 indicates that the site at Gavurkalesi is much larger, more complex, and more problematic, than that proposed by von der Osten, the dates, functions, and relationships of its various architectural elements need to be rethought. It is clear, though, that further investigations at this unique site will offer important new insights into Second and First Millennium B.C. Central Anatolia.

BIBLIOGRAPHY

- LUMSDEN, S. 1995 "Gavurkalesi, 1993". Pp.267-80 in *XII.Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara.
VON DER OSTEN, H.H., 1933 "Gavurkalesi". *Oriental Institute Communications* 14: 56-90.

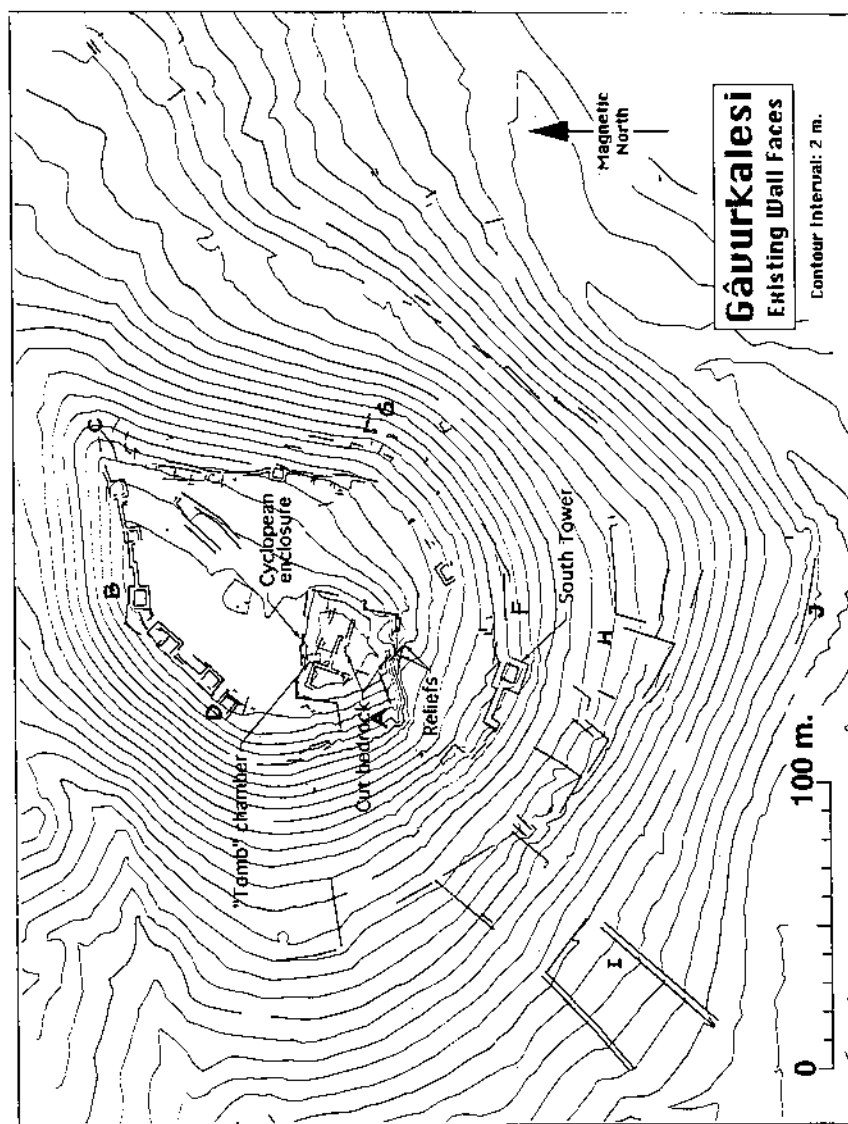

Fig. 1: Gaurkalesi: 1994 architectural and topographic plan.

SURVEY OF ROMAN AND BYZANTINE REMAINS AT DİNAR, IŞIKLI AND PINARBAŞI, 1994

Michael BALLANCE *

The purpose of this survey was to obtain further archaeological and topographical information on four sites, three of which I had visited in the 1950s and revisited very hurriedly in 1991. At Dinar, the main object was to make a small-scale plan of the entire area of the ancient Kelainai/Apameia to illustrate an article, written but not published many years ago, on the local topography. At Işıklı, ancient Eumeneia, our main interest was in the fort that once housed the only cohort garrison regularly stationed in the province of Asia. But at both these major sites there were numerous other features that deserved to be recorded. At the Hendek, a late Roman fort near Ağaçbeyli, between Çivril and Sivash, we intended, but in fact failed, to improve on a sketch-plan made in 1955. Pınarbaşı (Eldere) east of Dinar, was the approximate site of yet another Roman fort, known from inscriptions but not satisfactorily located on the ground.

The original party consisted of Dr. Derek Welsby of the British Museum, Isabella Welsby-Sjöström and myself. At Afyon we were joined by Arkeolog Mustafa Çakalgöz, whose energy and local knowledge proved invaluable, and by the Kültür Bakanlığı Temsilcisi Emel Orhan, of the Türk-İslam Müzesi at Bursa, who was tireless in negotiating on our behalf with the local authorities. We are deeply indebted to the Director-General for permission to do the work, to the Kültür Müdürleri and Museum Directors at Afyon and Denizli for their help; to the Kaymakam and the Belediye Başkanı of Dinar, the Kaymakam of Çivril and the Belediye Başkanı of Işıklı for their keen interest and for their readiness to provide copies of large-scale surveys of Dinar and Işıklı; and not least to the British Institute of Archaeology at Ankara, the British Acad-

* Dr.M.H.BALLANCE, Institute of Archaeology, 37 Beaumont Street, Oxford, U.S.A.

emy, the Oxford Craven Committee and the Seven Pillars of Wisdom Trust for funds that made the whole thing possible.

Pınarbaşı (Eldere / ?Aulutra)

We began work at Pınarbaşı, where a great group of springs flows out of the rock to form an extensive marshy lake, which eventually drains into two swallow-holes (düden) that presumably supply the sources of the Meander and of its tributaries that rise around Dinar. Since the 1950s, when Kurt Erdmann visited it, the landscape has been much altered by the enlargement of the road leading from Dinar and Sandıklı to Uluborlu, by the installation of pumps that divert much of the spring-water to irrigation schemes, and by the gradual movement of the village of Eldere down towards the lake-side. One casualty of this movement was a large ruined building, the remains of which Erdmann had measured and which, with the help of a description by Arundell, who had seen it in a more complete state, he made out a good case for considering as a Selçuk han¹. About thirty years ago, more of the ruin was demolished and a row of three houses was built across it (Fig.1). Subsequently several Roman military inscriptions were found in the immediate area. One of these, dated to the time of Septimius Severus, refers, among other things, to vexi (*illatio*) Aulutre (*na*), apparently a sizable detachment drawn from two Danubian legions and commanded by a p (*rimi*) p (*ilaris*), and to the building or previous existence of a fort *kastelli*. This seems to have led M.Christol and Th.Drew-Bear² to identify the ruin with the fort. Our survey confirms most of Erdmann's plan of the ruin; and its construction, in mortared rubble with a facing of re-used stone, also suggests a han rather than a Severan fort (though the same might perhaps be said of the fort at Eumeneia, as described below). The presence of both dedications and military epitaphs implies that the fort, which may have been quite large, lay in the immediate vicinity. There is no mention in these inscriptions of any of the units known at Eumeneia, and the fort probably served both as a guard-post controlling the various roads that converged in this plain and as a transit-camp for troops on their way to and from the eastern frontier of the Empire. Despite touring some of the more suitable sites round about, including the hill immediately above the springs, we could not find any convincing sign of it.

(1) K.Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts* (Istanbuler Forschungen 21, 1961) 1, 54-5, Figs. 63-4, plan IV.

(2) M.Christol and Th.Drew-Bear, *Un castellum romain mprès d'Apanée de Phrygie (IAM Ergänzungsheft 12, Wien 1987)*; M.Speidel, *Epigraphica Anatolica* 10 (1987), 97f. Professor Drew-Bear tells me that I was wrong in thinking that he identified the remains of the han with the *kastellum*. I am sorry if I overinterpreted his p.34.

Dinar (Kelainai/Apameia)

In addition to collecting data for a general plan of this very extensive site³, we did building surveys of the stadium and of an apse revealed by recent road-widening (on the right as one enters the town when coming from Sandıklı). This latter building consists of a curved two-faced wall of heavy stone blocks bearing signs of fixings for marble cladding on the interior (Fig.2); it is unlikely to belong to a church (except possibly a triconch) as it is oriented north-west. It could however belong to a Roman bath-building.

The Stadium

On the other side of the main road, further down the slope and partly hidden behind a small petrol-station and a disused cinema, are the remains of part of a stadium running along the narrow valley of the Dinar Su. We were able to plot two short stretches of seating, in fine white limestone; one of these stretches now stands five rows high and is up to 7 m. long (Fig.3); according to Mustafa Çakalgöz, who took part in a rapid rescue excavation by the Afyon Museum in 1987, it extends at least six rows further underground. The other stretch, three rows high and about 3 m. long, starts one row higher up the hill, so that the total height must have been at least twelve rows (5.30 m.). This south-east side of the stadium is supported by, or even cut into, the slope of the hill, but the opposite side must have been on built substructures and nothing is now visible of it. Nor is it possible to decide where the ends of the stadium had been.

The Church

In 1956 I was able to make an accurate plan of the church on the hill high above the springs (Subaşı) of the Dinar Su, which, unlike those published by Arundell and Weber⁴, showed that it was a basilica with nave and aisles divided by seven-bay arcades supported on monolithic rectangular piers (Fig.4); our visit to it in 1994 took place in heavy rain, but we were at least able to note that treasure-hunters had partly uncovered a monolithic baptismal font, with a square central tank surrounded by

(3) The standard discussion of Apameian topography (W.M.Ramsay, *Cities and Bishoprics of Phrygia*, ii, London 1897, 396-412) is almost certainly wrong in identifying the hill with the church, rather than the one with the theatre, as the acropolis of Kelainai. The theatre was excavated in 1986-9 by Ahmet Topbaş, then director of the Afyon Museum, and published in *İ.Müze Kortarma Kazıları Semineri*, 1990 (Ankara 1991), 309-339.

(4) F.V.J.Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, London 1834, I, 190f., 217f. and plan; G.Weber, *Dinair, Célénes, Apamée-Cibotos, Besançon* 1892, 34-36 and plan. I have not seen Weber's *Une eglise antique à Dinair etc. Besançon* 1891.

four semicircular recesses, in the room that projects from the south end of the narthex.

The Hendek near Ağaçbeyli

The Hendek or Kale is a late Roman or early Byzantine fortification between Çivril and Sivasslı, just to the south of the road from Gürpınar to Karahallı⁵. A plan that I made in 1955 contains one or two serious errors in either distances or compass-bearings, but shows numerous details, such as towers and sections of the ditch, that have since been obscured by bulldozing. We had intended to do an accurate survey of it in its present form, but discovered that, contrary to information from various source, it was in fact 50 m. inside the boundary of the Vilayet of Uşak, for which our permit was not valid. This will have to wait until another year.

Işıklı (Eumeneia)

The dominant features of the site of Eumeneia⁶ are the steep and rocky mountain now known as Sarıbaba (1297 m.) (Fig.5) and the great springs that gush out at its southern foot (at about 830 m.) and contribute their water to a marshy lake, now regulated by the Gümüşsu Barrage, and thence to the Maeander (Büyük Menderes). The modern town of Işıklı lies a little to the west of the springs and mainly to the west of its own earliest buildings, a mosque, a now isolated minaret and a ruined hamam. The extent of the late Hellenistic, Roman and early Byzantine city is by no means certain, though its centre perhaps lay between the modern town and the springs, and may have included areas that are now under water. It is probably fair to assume that the ground-level of the plain has risen considerably since antiquity, as the Maeander in its upper course is almost as sluggish and indecisive as in its lower valley between Sarayköy and the sea, and the deposition of silt from its more active tributaries such as the Kufu Çayı is unlikely to have been matched by the erosion of the bed of the main stream.

The Cohort Fort

The presence of a Roman garrison at Eumeneia probably goes back to the second half of the first century A.D. The earliest evidence of it is probably an inscription at Elbeos (Payamalanı) honouring a decurion of

(5) K.Belke and N.Mersich, *Tabula Imperii Byzantini 7, Phrygien und Pisidien*, Wien 1990, 215f. s.v.Bria.

(6) For general descriptions of the topography, see Ramsay (op.cit.in n.3) 353-373; Th.Drew-Bear, *Nouvelles Inscriptions de Phrygie*, Zutphen 1978, 53-5; Belke-Mersich (op.cit.in n.5) 251f.

Ala Bosporanorum. This cavalry unit had served in Syria in the middle of the century and perhaps moved to Asia about A.D.70; it was transferred to Pannonia before 113 and not long after that to Dacia. Its immediate successor at Eumeneia was probably *Cohors I Raetorum*, a mixed infantry-cavalry unit (*cohort equitata*) which remained there at least until 238 and perhaps much later. About 116, however, *Cohors I Raetorum* seems to have been temporarily replaced by *Cohors I Sugambrorum Veterana*, and in 135 its cavalrymen at least were operating in Cappadocia. It was certainly for *Cohors I Raetorum* that the fort at Eumeneia was rebuilt by Septimius Severus after an earthquake⁷.

When I visited Işıklı in 1954 and 1955, the outline of the fort, '115 shortish paces square' according to my notebook, was quite clear, although the stone wall, about two metres thick, was in a very poor state and none of the facing was visible. My only record of its position was that it lay 150 m. east of the tombstone of the 3rd-century Christian bishop Aur(elius) Glykon (ides?). In 1994 we failed to find this stone; but we did find a straight wall about eighty metres long that could well have been the west wall of the fort; almost all the rest had been levelled to form a football field. Fortunately the Belediye's development plan, drawn in 1974 to a scale of 1:1000, shows at this point a platform about two metres high and ninety metres square, which corresponds well enough to my 115 paces; one additional feature of the levelling was that a great deal of earth was removed from just outside the west wall, so that the outer face is now about 4.50 m. high; it has a 45-degree bend at the north end, which must either have belonged to a corner tower or have been built when the fort was incorporated into an early Byzantine city-wall (of which no other trace seems to remain). Certainly the previously buried outer face is of re-used stone and could hardly be Severan (Fig.6,7); but the shape visible in the 1950s and recorded on the 1974 survey makes it virtually certain that this was the fort built by Severus. Its area was of course only about 8000 square metres, roughly half the size normally required for a *cohort equitata*; but, since one of the main duties of this cohort was to provide escorts and other staff for the governor, procurator and perhaps other officials in the province, it is reasonable to assume that half the troops were in practice stationed in Ephesus.

Before the re-discovery of the cohort fort I had wondered whether a photograph taken in 1930 (or perhaps 1924) and reproduced in M.A.M.A.

(7) The latest general discussion of the garrison of Eumeneia is that of B.Overbeck, *Chiron* 11 (1981), 265-276: the Elibeos inscription and one referring to *Cohors I Raetorum Gordiana* were recorded by Calder and Ballance in 1954 and will be published shortly.

it showed the outline of it⁸; it is now clear that it does not; but the three parallel lines of wall shown in the photograph, enclosing an area that corresponds roughly to the playground of the ilkokul, may belong to a large colonnaded building, perhaps an agora or gymnasium. Column-capitals were found when the school was built, and an architrave recently dug out just to the west of it bears part of a dedication to the Emperor Nerva (or more probably Traianus), which may possibly have belonged to the same building.

City Walls

During the second century A.D. the presence of several hundred Roman troops at Eumeneia, when most cities had none at all, would have ensured its safety. But it is hard to believe that the original hellenistic city, founded in the middle of the second century B.C., would have been safe without a city wall. The founder, Attalos II of Pergamon, would have had to choose between two systems of defence. Either he could have included the whole south face of the mountain that dominated the site, as Lysimachos did at Ephesos; or he could have built his city far enough out into the plain to be beyond catapult-range of an enemy established on the lower slopes.

So far we have no real evidence of the position of the Hellenistic city. A systematic survey of surface pottery might produce an answer; but we did not have time for it, nor for a careful examination of the slope of Sarıhaba that might have produced evidence of a long-destroyed Hellenistic wall reaching up to the summit, which previous visitors to the site also failed to find⁹.

The Fortified Höyük

In inscription of 1070/71 mentions a thorough repair of a fortress (kastron), and it has reasonably been suggested that this refers to a fortification, of re-used stone and already largely demolished, that Hamilton saw on a höyük a short distance south-east of Işıklı¹⁰. The mound, about 8 m. high, stands isolated in a marshy area now perhaps one metre above

(8) W.Buckler, W.Calder, W.Guthrie, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* iv, Manchester 1933, pl. 11.

(9) Arundell (op.cit in n.4, I, 148) climbed nearly to the top in the hope of finding the "some little remains of the ancient fortress" mentioned by R.Pococke (*A Description of the East* etc, London 1745, II, ii, 80). Arundell found nothing, and Pococke may have been referring to our "yayla".

(10) W.Hamilton, *Researches in Asia Minor* etc. London 1842, II, 166; Belke and Mersich (op.cit in n.5) give a partial text of the inscription.

the late-summer water-level and in the eleventh century perhaps wetter than it is now (Fig.8). The walls ran round only just above the foot of the slope; apart from a few scattered blocks, only the robber-trenches are now visible, and they are best preserved at the south end. The general pattern of the circuit is a roughly elliptical polygon about 280 by 210 m. with perhaps seven or eight towers (not traceable even as robber-trenches) at the angles, joined by straight lengths of curtain-wall; at one point on the south side there are signs of a more complex layout of trenches that may be indications of a gate. To judge from the much-eroded profile of the robber-trenches (Fig.9), the wall was at least two metres thick, and it seems unlikely that much of it, apart from the foundations, has survived below ground.

The Wall above the Springs

Yet another apparently defensive wall is one that ran along the foot of the slope of Saribaba only a few metres above the level of the springs. I have no record or memory that this was visible in 1955, and can only assume that it was exposed by subsequent improvements to the grading of the road to Dinar, which cut away a long stretch of it leaving about 33 m. visible above the road at the west end and a further 62 m. below it at the east; where the thickness can be measured it is about two metres, and at two or perhaps three points there are what appear to be shallow towers facing downhill. It is built of roughly-hewn lumps of stone, with occasional use of bricks rather over 30 cm. square, all set in fairly strong mortar (Fig.10); in general the stone does not seem to be re-used, though some re-used lengths of column were incorporated in the lower parts (Fig.11). This choice of materials might suggest a date between the third and fifth century A.D.

Though at first sight this wall looks defensive, its position at the foot of a 30° slope and dominated by several large outcrops of rock shows that it could not have been held against attacks from above; moreover the 'towers' seem to face downhill. In this case one would expect it to be the downhill side of a circuit extending up the hill and, in view of the steep gradient and the lack of any other good defensive line, probably to the top, as for instance at Anemourion (Eski Anamur). Though we had no time for a thorough examination of the whole south face of Saribaba, which rises some 450 m. above the springs, we kept our eyes open for any walls running up the slope and found no evidence of any. Moreover the whole lower part of the slope was, to judge from the pits and burrows left by tomb-robbers, certainly a necropolis. Provisionally, it is probably safer

to assume that our 'late Roman city wall' here was merely a terrace intended to support either the ancient road to Apameia or, more probably, a range of buildings (monumental tombs?) immediately above the road. Just east of the point where the western stretch of wall is interrupted by the modern road, deep foundations appear in the section, which makes it clear that at some period the space immediately uphill of the wall was built on.

The Settlement on Saribaba

Though the lower part of the hillside appears to have been exclusively taken up by a scatter of tombs, we had been told of buildings higher up the slope, and Derek Welsby had noticed remains of a large wall through the theodolite telescope. In the hope that this wall might be part of the Hellenistic defences, we climbed to the spot, about 300 m. above the plain, and found that it was a terrace wall supporting part of the edge of a pleteau that was otherwise upheld by a continuous series of rock outcrops. The wall is built of large rough slabs of limestone carefully fitted together, and is in places more than a metre high (Fig.12). Behind and to north-east of this terrace wall there were scatters of material from a number of buildings, including a small one in brick, and several further stretches of terrace, most of which followed a consistent alignment. At several points, treasure-hunters (hardly stone-robbers in this inaccessible spot) had cleared away the earth from around the walls or foundations, which were of rough stone, without mortar and usually about 60 cm. thick; these seem to have belonged to houses rather than to tombs, though there were also a few well cut limestone blocks, including some thresholds. The wide but thin distribution of the buildings suggests that there was a series of small villas scattered over the slopes, probably for use in summer, when the heat and humidity of the city below must have been unpleasant; in short, this would have been the *yayla* of Eumeneia.

Conclusion

Our work at Işıklı was intended to answer a number of questions. So far as the cohort fort and the fortifications of the *hüyük* are concerned, it seems to have produced reasonable answers; but the position of the Hellenistic city and the purpose of the late Roman wall above the springs remain problematical, and there is plenty of work left for the urban archaeologists of the future.

Fig. 1: Pınarbaşı; main cross-wall of han under modern houses.

Fig. 2: Dinar; apse of probable bath-building.

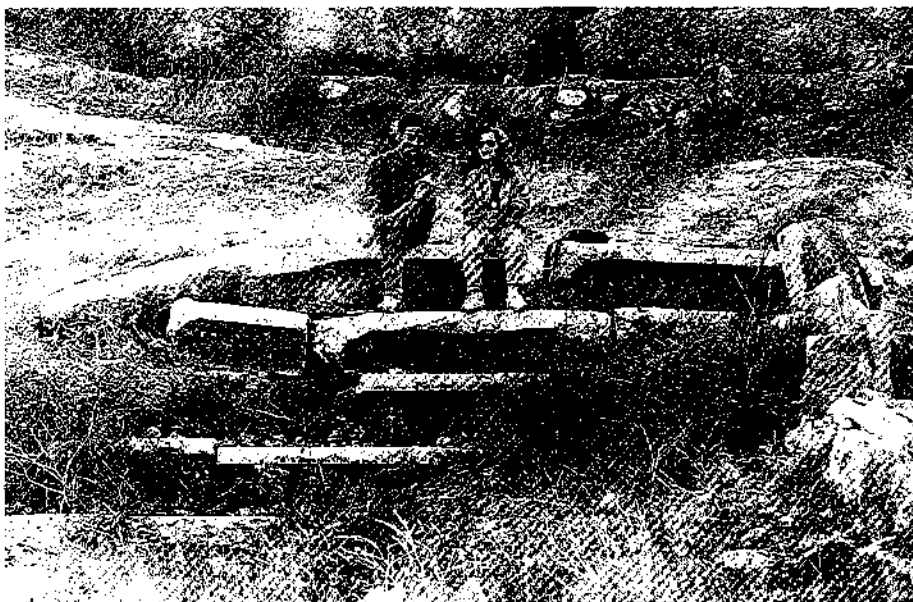

Fig. 3: Dinar, seating in stadium.

Fig. 4: Dinar, church; view east from narthex.

Fig. 5: Işıklı, Saribaba Tepesi from the west. Işıklı lies at the southern foot.

Fig. 6: Işıklı, cohort fort; exterior of north end of west wall.

Fig. 7: Işıkli, cohort fort; change of angle at north end of west wall.

Fig. 8: Işıkli; fortified höyük from the "yayla".

Fig. 9: Işıklı; robber trench of höyük fortification.

Fig. 10: Işıklı; bricks in eastern stretch of wall above springs.

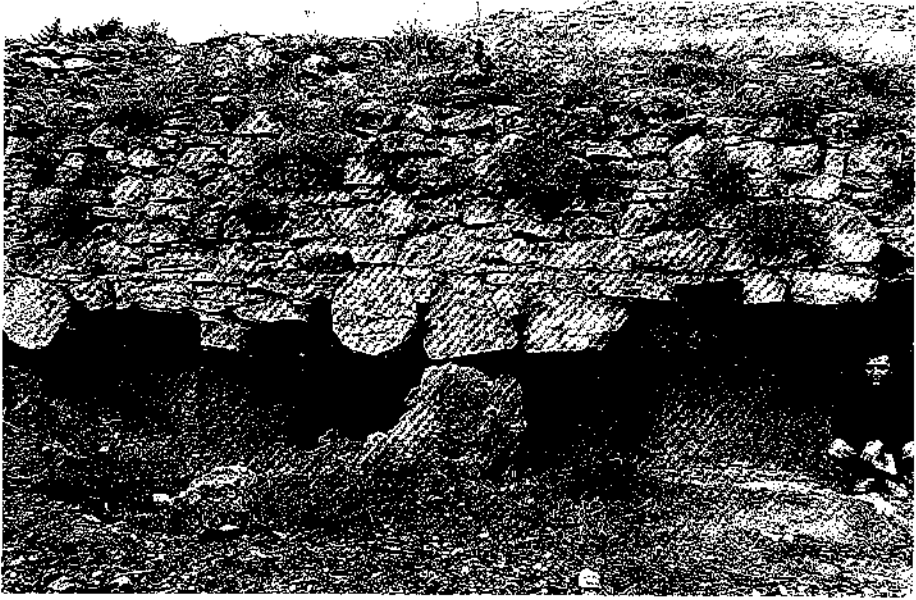

Fig. 11: Işıkli; part of western stretch of wall above springs.

Fig. 12: Işıkli; main terrace wall of the "yayla" on Sarıbaba Tepesi

SURFACE RESEARCH AT TILBESHAR 1994

*Christine KEPINSKI-LECOMTE **

In 1994, after obtaining authorization to prospect Tilbeshar, we carried out the first season in June with funding from the French Foreign Ministry. I would like to take this opportunity to thank the General Directorate of Monuments and Museums, and in particular Prof. Dr. Engin Özgen for permission to undertake this research. I would like to thank also Mr. Rifat Ergeç, director of Gaziantep Museum.

Besides myself, our team included archaeologist Catherine Marro, and topographer Pascal Lebouteiller, both employed at the French Institute of Anatolian Studies in İstanbul.

In addition, we were greatly aided by the efficient help of our commissioner Mr. Erhan Özcan: it is a pleasure to thank him for his patience and devotion.

During this first prospection, our main goal was to establish a topographical map of the site and to begin collecting sherds found at the surface. We worked with a theodolite, total station, equipped with an electronic notebook and a portable computer.

Geographical Environment

Tilbeshar is located in the valley of a tributary of the Euphrates, the Sajour, whose source is near Gaziantep. Tilbeshar lies about 20 km to the south-east of Gaziantep, near the smaller town of Oğuzeli. The region is bordered to the south by a series of hills that separate it from the great plains that extend towards northern Syria; to the west, mountains separ-

* Christine KEPINSKI-LECOMTE, C.N.R.S., E.R.A. 41, Institut d'Art et d'Archéologie, 3, rue Michelet, 75006 PARIS

ate it from the small plains of the Amuq and Islahiye; to the east, it is bordered by the Euphrates.

The whole region, situated to the south of Taurus, forms an obligatory natural passage for the network of routes that have linked Anatolia to Mesopotamia and Syria since the Neolithic Era. Nonetheless, travel is not that easy here. All the depressions and valleys favorable to ancient occupation are separated from one another by mountain ranges which, although not very high, are rocky and scrubby, and not easy to cross. This explains the dividing up of the country into many small centers; the large ancient centers such as Carchemish and Alep/Yamhad were situated either on the plains or along the Euphrates.

Previous Archaeological Activity

The Sajour valley has known few archaeological activities. It was prospected hurriedly in the context of a larger project concerning a zone located around Gaziantep. The results of this survey were published in 1971 by Archi, Peccorella and Salvini.

In a generally hospitable environment it is not surprising to find a rather dense ancient occupation; most of the archaeological sites seem to have been inhabited in the Chalcolithic and the Bronze Ages. Romano-Byzantine and Islamic presence is well documented too.

The lower Sajour, located in Syria, was prospected in 1977 and 1979 by teams including both geographers and archaeologists, and the results were published in 1985 by Paul Sanlaville. Here, as well, colonization began early. In this area, men found indispensable water and complementary types of land: pasture and grain cultivation on the plateau, irrigation in the valleys. More precisely, maps of occupation of the sites show an alternation between periods of dense population (Middle Bronze Age, Romano-Byzantine period, Islamic epoch) and periods of decline; in the Late Bronze Age, for example, we find no occupied site along the Sajour. In the Iron Age and the Hellenistic period, as well, the valley seems practically abandoned. Similar observations have been made in neighboring areas such as the Qoueiq valley.

General Description of Tilbeshar

As previously noted, Tilbeshar is located on one of the humid basins of the Sajour, bordered by small, arid elevations. The site is irregularly shaped, with a maximum perimeter of 3000 meters. Its total surface is

approximately sixty hectares (55.7 in fact). It includes an upper city of about 6 hectares and a lower city. The citadel is preserved to a height of forty meters and the lower city to a height of 6 to 7 m. with a wall ending to the south, nine meters above the surface. The irregularity of the perimeter, which has no clear form, shows that habitation was expanded and displaced at different times.

Surface study: lower town north.

We collected sherds from the northern part of the lower city. Measuring about five hundred meters long and two hundred meters wide, its surface is about ten hectares. This part of the site is completely cultivated. However in June, the harvest was over, so the surface collection proceeded normally almost everywhere except in the western part where a residue of straw made our work extremely difficult.

Since Tilbeshar is a vast site, rather homogeneous in its northern section, we used a loose grid for analysis: squares of twenty meters per side, with systematic collection within every other square. During this first survey, the sherds were sorted and their identification was begun, but of course this work remains to be completed.

The first results tentatively indicate that the occupation of the northern lower city goes back to the Chalcolithic, with a majority of Halafian sherds and several Obeidian sherds, leading us to believe that the transition Halaf/Obeid, rather scarcely documented in this region is represented here. Halafian sherds were found both to the east and to the west, indicating a fairly important ancient occupation.

Ceramics from the Late Chalcolithic and the Early Bronze Age are also well represented: reserved slip ware, both diagonally and horizontally, metallic ware, red and orange coated ware and so on....

Most importantly, we find a very high percentage of Middle Bronze Age ceramics, especially those forms that we find all along the Euphrates as far away as Haradum, in Irak. This altogether surprising cultural identity from the second millenium is confined to a precise area extending from Kurban Höyük to Haradum, and including the regions of Alep/Yamhad, Ebla and the Balikh Valley. This is an idea I developed in a recent paper published in *Anatolia Antiqua* 3.

Hellenistic and Roman sherds are extremely rare. As for the medieval period, surface material is abundant and can be traced to a short period in the thirteenth century¹.

In addition to ceramics, lithic artifacts are also numerous at the surface, and obsidian blades are well represented, as well.

The citadel

We also began studying the upper city. Measuring three hundred twenty meters long and one hundred eighty meters wide, its surface covers about six hectares. It was occupied from the Chalcolithic at least up to the medieval period. At the summit of the citadel is a well-known medieval fortress. This fortress rests on the ruins of an older one. The remains of several other fortification walls are easily visible on the slopes of the citadel.

Towards the west, we can see a rather large outcropping outside the confines of the medieval fortress: this is an ideal location for the stratigraphic trench we would like to undertake, beginning in 1996.

Southern lower town

The southern section of the lower city has not yet been studied. At first glance, its surface of about 40 hectares is heterogeneous and medieval remains are more abundant. Two streets are still visible as are the walls of a fair number of buildings. Cultivation of the area has unfortunately disturbed the ruins of most of the buildings. To the west we can see a cemetery still in use today, and which has caused erosion in the city wall. Another older burial ground is located at the foot of the citadel. Several alignments of walls are easily visible outside the city walls, in particular in the cavity outside the northern angle of the city wall. One can easily suppose a main entrance to the south, and several others to the west and the east.

Outside, near what must have been one of the city's gates, one can see two structures carved out of the bedrock, probably tombs that were looted and filled in afterwards.

Based on our observations and surface collection, we already have a substantial amount of information.

(1) I would like to thank A. Northedge, *maître de conférences* of Islamic art and archaeology at the University of Paris (IV) for this indication.

Written sources

Written sources are also numerous, especially during the medieval period, when the site was known as Tell Bashir².

The ancient name of Tell Bashir is still unknown and if there are some hypotheses, it's too early to speak about them. Nevertheless, the Assyrians under Salmanasar mention a city known as Til Basere.

Classical writers do not clearly mention the city, however, in the tenth century, we learn that Tell Bashir is located within Byzantine territory.

Arab authors rarely mention Tell Bashir before the period of the Crusades. In 1097 Baudouin de Boulogne took over Tell Bashir, then known as Turbessel. The city became part of the earldom of Edesse. In 1102, Baudouin gave it to his nephew Jocelin de Courtenay. After his death, in 1131, it belonged to his son Jocelin the Second of Edesse. With the dismantling of the earldom of Edesse in 1150, the site was sold to the Byzantines by the Franks. A year later, this Byzantine garrison capitulated to Hassan, the emir of Manbidj and faithful ally of Nur ad-din, who by taking over Tell Bashir, put an end to the earldom of Edesse in 1151.

Hassan repaired the fortifications and supplied the location with provisions for several years. We know also that after the city was recaptured by Nour al-Din, the citadel consisted of a veritable fortress with fifteen towers and a perimeter of three hundred fathoms, and, next to it, to the north, a courtyard with a second wall whose perimeter was four hundred twenty-five fathoms and which included two more towers. Ancient texts describe the northern lower town as a large courtyard and that is an important point since we learn that during the 12th c. at least, the northern lower town seemed to be unoccupied. To the south now, a village nestled against the fortress, and the traces of its defensive wall, measuring six hundred twenty-five fathoms, can still be seen today. In the village were a hostel and several churches, including one dedicated to Saint Roman.

The city remained under the absolute authority of Nur al-Din until 1168 or 69, after which it changed hands often, before falling into the hands of the Turkish emir Badr ad-Din Dildirim bin Yaruq, leader of the

(2) I would like to thank A.M. Eddé-Terrasse, *maître de conférences* of Islamic History at the University of Paris (IV) for the bibliographical information she provided me concerning Tell Bashir during the Middle Ages.

Turkish tribe of the Yeruq. When the latter took over the city, he both beautified and fortified it. He saw to the construction of a mosque, of decorated houses, and added suburbs to the city.

So, in the thirteenth century, historian Ibn Shaddad describes Tell Bashir as a famous city with a prosperous citadel: the site, with plenty of water from the Sajour and the various springs in the area, boasted many gardens famous for their delicious plums.

At his death in 1214 or 1215, Badr al-Din Dildirim left the city to his son; then once again it changed hands often until 1248 when it came into possession of al-Malik al-Asraf, who kept it until his death on december 15, 1263.

Shortly thereafter, in the same month, the city was destroyed by the Mameluks. When the sultan al-Malik al-Zahir Baybars gained possession of the city he had its citadel demolished and no one lived there subsequently, except for a small group of Turks.

From the foregoing facts, one can conclude that there are few mentions of Tilbeshar during the Byzantine period before the eleventh century, the period during which the fortress was most probably constructed at the summit of the citadel. This fortress and the suburb below it were regularly kept up and beautified until final destruction in the thirteenth century.

Conclusion

Based on the preliminary results of the surface study, an analysis of historical sources, and a cursory analysis of the environmental milieu, we begin to see the outlines of a site which during the Chalcolithic Period, was probably first occupied in its northern area, next to the Sajour River and to the springs nearby. As for the last occupation, we learn that during the 12 th. c., the northern lower town seem to be unoccupied because the texts mention the construction of a wall around a courtyard. This is why we can expect to find underneath the upper levels which most probably date from the 13 th.c., an ancient settlement. Moreover, if we rely on the results of the surface collection and of the survey of the Sajour and the surrounding regions, which attest to a lack of occupation during the Late Bronze Age and the Iron Age, this occupation could well date from a pre-classical period, specifically the middle Bronze Age.

The southern extension of the city remains to be dated, since the

northern and southern lower cities were not necessarily contemporaneous. The final outgrowth to the southeast could well correspond to one of the suburbs added by the Turkish emir Badr ad-Din Dildirim bin Yaruq or it could be from even earlier. But all these conclusions are hypothetical and only future excavations can confirm, modify or refine them.

In 1995, with additional collections, we hope to complete the surface study of the citadel and of the southern lower city, so that data on the ceramic material can be published. We also hope to open two sounding trenches in northern lower city.

The scientific potential of Tilbeshar is evident, and numerous programs could be developed there. Choosing Tilbeshar means above all choosing a region still almost totally unknown archaeologically, but one for which all indications lead us to conclude that it has known intense activity throughout ancient history.

BIBLIOGRAPHY

- ARCHI, A., PECORELLA, P.E., SALVINI, M. 1971, *Gaziantep e la sua regione*. Roma: Edizioni dell'Ateneo.
- CAHEN, C. 1940, *La Syrie du Nord à l'époque des croisades et la principauté franque d'Antioche*. Paris: 116-117 et index. *Encyclopédie de l'Islam*, 1ère édition, IV: 759-761 (E.Honigmann)
- GROUSSET, R. 1934-1936, *Histoire des Croisades et du royaume franc de Jérusalem*. Paris.
- 'IZZ AL-DIN IBN SADDAD, trad. A.M.EDDE-TERRASSE 1984, *Description de la Syrie du Nord*. Damas: 61-67.
- KEPINSKI-LECOMTE, C.1992, *Haradum I*. Paris: edit. E.R.C.
- KEPINSKI-LECOMTE, C. 1995, "La polarité occidentale d'Haradum ou ses relations avec la Syrie et l'Anatolie". *Anatolia Antiqua*, vol. III. pp.33-63.
- SANLAVILLE, P.1985, *Holocene settlement in North Syria. Resultats de deux prospections archéologiques dans la région du Nahr Sajour et sur le haut Euphrate Syrien*. Oxford: B.A.R.n° 238.

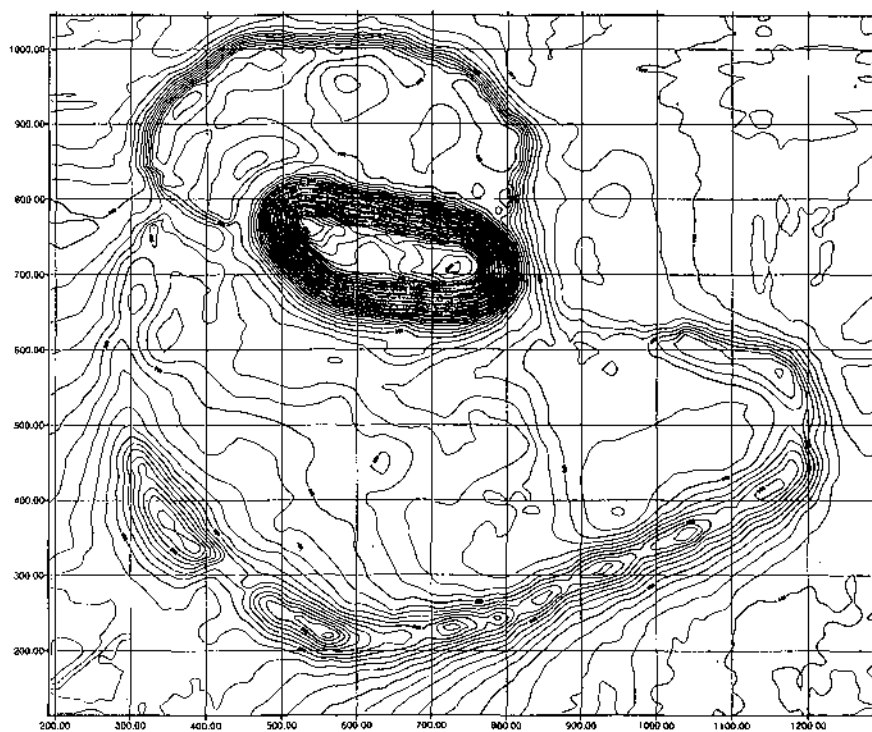

Fig. 1: Topographical plan of Tilbeshar

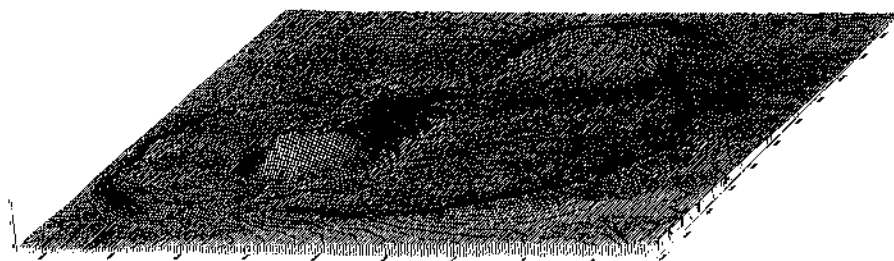

Fig. 2: Three dimensional surface image of Tilbeshar

Fig. 3: Medieval remains from the citadel of Tilbeshar

Fig. 4: Medieval pottery of the 13th. century: surface survey from Tilbeshar lower town north.

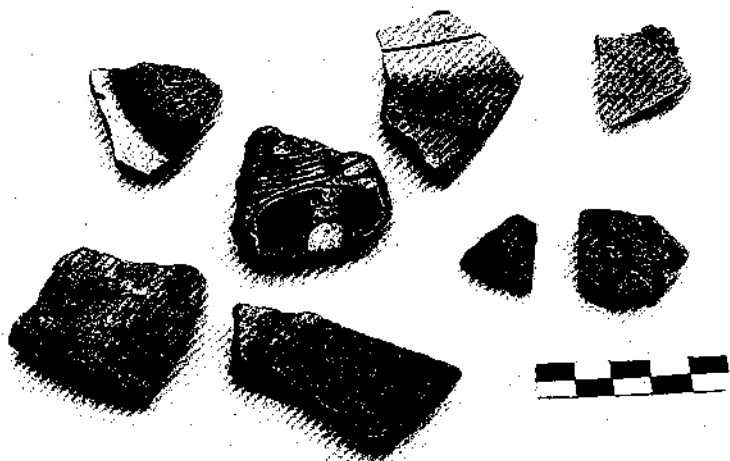

Fig. 5: Medieval pottery of the 13th. century: surface survey from Tilbeshar lower town north.

Fig. 6: Middle Bronze pottery: surface survey from Tilbeshar lower town north.

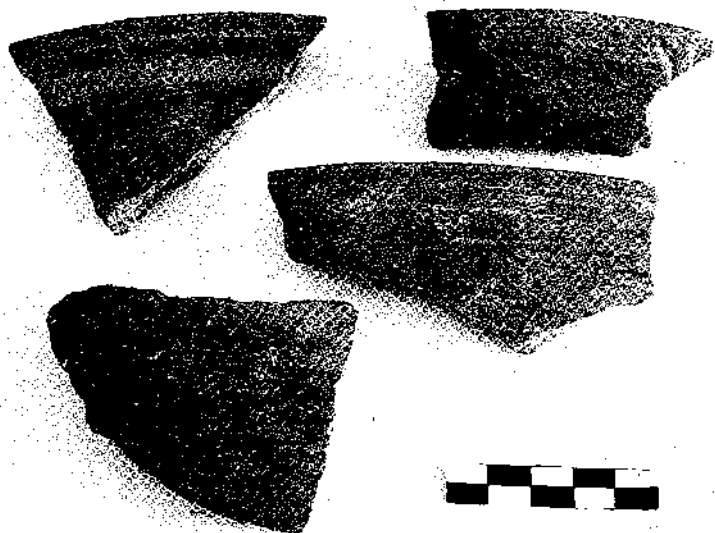

Fig. 7: Early Bronze pottery: surface survey from Tilbeshar lower town north.

Fig. 8: Chalcolithic pottery: surface survey from Tilbeshar lower town north.

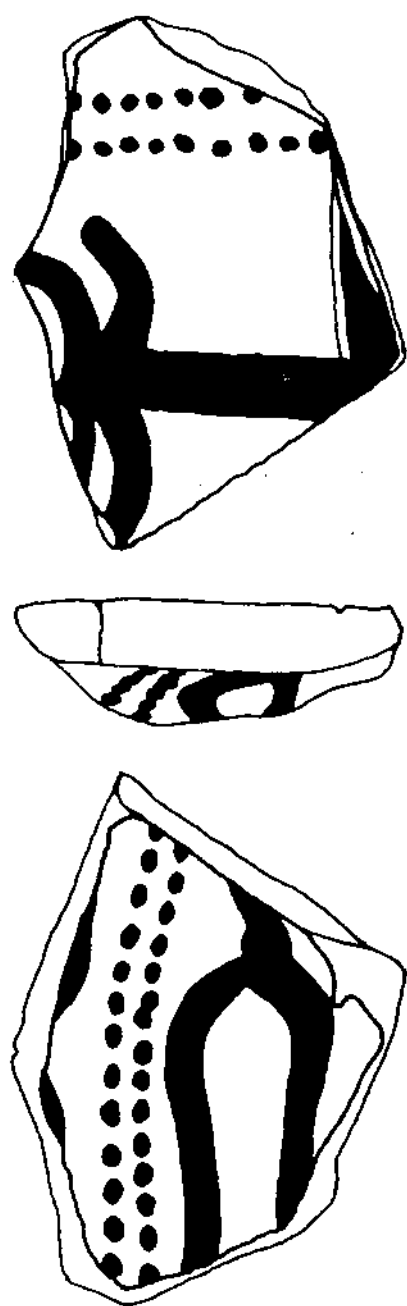

Fig. 9: Chalcolithic pottery: surface survey from Tilbeshar lower town north.

DIE ARBEITEN DES JAHRES 1994 IM TERRITORIUM VON HERAKLEIA AM LATMOS

*Anneliese PESCHLOW**

Die vom 12. September bis 25. Oktober dauernden Feldforschungen im Gebiet von Herakleia am Latmos galten zwei Projekten: der weiteren Erkundung der antiken Straßen und Siedlungen im Beşparmak und der Untersuchung der Höhensiedlung bei Bağarcık.

Die antiken Straßen

Von den noch austehenden Fragen nach dem weiteren Verlauf der antiken Straßen konnten einige geklärt werden, so die Führung der Myusstraße am Açıktepe und das Ziel der von Herakleia in Richtung Çavdar führenden Straße. Aufgrund von Straßenresten bei den Dörfern Merçiler, Akmesit und Cumalar (Abb.1) kann es nur, wie bereits vermutet, Alinda gewesen sein. Damit ist eine Verbindung von Herakleia zu der von Tralles nach Süden abgehenden großen Straße im Marsyastal hergestellt. Gleiches gilt für Myus, da die Myusstraße oberhalb der Hochebene von Bozalan in die Herakleia-Çavdarstraße mündet.

Antike und nachantike Siedlungsreste

Während unserer Geländebegehungen stießen wir auf verschiedene unbekannte Siedlungsreste: am Nordfuß des Beşparmak, bei Mektep ma-

* Dr. Anneliese PESCHLOW, Deutsches Archäologisches Institut, Podbielskiallee 69, D-14195 Berlin.

Teilnehmer der Unternehmung waren: Dr. G. Traina (byzantinische Inschriften und Graffiti), Dr. V. Höhfeld (Kartierung der Straßen und Siedlungen, Untersuchung der osmanischen Wüstungen) und Prof. Dr. Urs Peschlow (byzantinische Siedlungsreste). Als Regierungsvertreter nahm Murat E. Gülyaz vom Nevşehir Museum teil. Ihm gilt für seine tatkräftige Hilfe mein ganz besonderer Dank.

hallesi auf eine unbekannte, hellenistische oder vielleicht auch ältere Tal-sperre, auf dem 600 m hohen Aztepe, der im Umkreis höchsten Erhebung an der Nordseite des Gebirges auf einen lelegischen Ringwall von ca. 50 m Breite und 80 m Länge (Abb.2) und schließlich auf halber Strecke zwischen Köprüalan und Karakaya auf eine verhältnismäßig weit gestreute antike Siedlung. Diese Siedlung liegt auf 220 m Höhe unmittelbar unterhalb einer steilen Felswand und zieht sich von dort den Hang hinunter in eine kleine Ebene. Allem Anschein nach war sie nicht befestigt. Unter den erhaltenen Bauresten fallen vor allem eine Reihe von Rechteckbauten unterhalb der Felswand auf, von denen einer verhältnismäßig gut erhalten ist. Dieser, 6 x 8 m große Bau steht an seiner NV-Ecke noch vier Schichten hoch an mit Schichthöhen von 90/55/70/60 cm und Ecklehre (Abb.3). Es ist ein rohes, teils ein-teils zweischaliges Quadermauerwerk von 60-70 cm Stärke. Die Funktion dieser Bauten ist bisher unklar. Ziegelfunde aus der Nähe bezeugen eine Besiedlung dieses Platzes vom 6-4. Jh.v.Chr. In der kleinen Ebene fanden sich Reste eines größeren Gebäudes, vermutlich eines Tempels, zu dem die in der Nähe in den Feldmauern verbauten Ortostaten gehören dürften (Abb.4).

Was ins Auge fällt, ist die Tatsache, daß sich bei den Gebäuden mehrfach Gräber finden ähnlich wie in dem alten Latmos, der Vorgängersiedlung von Herakleia (Abb.4). Wurde die Siedlung bei Karakaya vielleicht wie die des alten Latmos bei der Neugründung von Herakleia verlassen und ihre Bewohner umgesiedelt und wurde das aufgegebene Stadtgebiet danach Nekropole wie dort?

Neben den genannten antiken Siedlungsreste fanden sich auch solche byzantinischer Zeit, darunter eine nördlich der alten Stadt Latmos gelegene Höhle mit Freskenresten, eine Klosteranlage auf dem Weg vom Kloster Jediler zum Styloskloster und ferner einige Inschriften und Graffiti. Hinzukommen zahlreiche osmanische Wüstungen.

Die Höhensiedlung von Bağarcık

Die Siedlung liegt auf der Spitze eines 800 m hohen Bergrückens, 100 m oberhalb der antiken, vom Catalpaß nach Osten führenden Straße. Der Hauptzugang liegt an der Nordseite, wo ein sorgfältig gepflasterter, 2.50 -2.70 m breiter, von Gräbern gesäumter Weg hinaufführt (Abb.5). Ein zweiter Pflasterweg führt an der Südseite zum Südtor.

Von der Siedlung wurde ein Gesamtplan im Maßstab 1:500, der noch nicht ganz vollständig ist. Form und Größe der Gesamtanlage werden vom Gelände bestimmt, dessen steil abfallende Felswände Teil der Stadt-

mauern sind. Im Grundriß bildet die Siedlung grob gesehen ein Rechteck von maximal 350 m Länge und 150 m Breite. Sie besteht aus einer Akropolis auf der Höhe, deren Mauern mit einem hochgelegenen Turm versehen waren und einen tiefer am Hang gelegenen Bebauungsgürtel, der von einem Mauerring eingefafßt war. Letzterer war mit acht Türmen und einer Bastion bewehrt. Hinzukommt ein Fort im Nordwesten, das vermutlich auch als Residenz diente (Abb.6-7). Die Siedlung besaß zwei große Tore an der Nord-und Südseite und zwei kleinere an der Ostseite (Abb.8).

Die Akropolis betrat man über zwei Tore an der Ostseite, weitere Zugänge gab es offensichtlich nicht.

Das Mauerwerk beider Ringe besteht aus einer seit dem 4. Jh.v.Chr. nachgewiesenen Zweischalen-mauer mit Läufer-und Binderwechsel in jeder Schicht, wobei die Akropolismauer mit 1.30-2.60 m Breite stärker ist als die durchschnittlich nur 1.50 m breite Stadtmauer (Abb.8-9).

Das Innere der Akropolis war nach dem Oberflächenbefund zu urteilen nicht sehr dicht bebaut. Ins Auge fällt vor allem eine große umfriedete, fast quadratische Hofanlage von 17.60 x 17.70 m mit einem nicht ganz in der Mitte gelegenen quadratischen Bau von 4.70 m Seitenlänge, der ganz in sich zusammengefallen ist (Abb.10). Hierbei handelt es sich höchstwahrscheinlich um einen Kultbezirk. Die Innenbebauung des restlichen Stadtgebietes besteht aus 23 Rechteckbauten, Breit-und Langhäuser, deren Funktion im einzelnen noch zu klären ist. Ohnehin ist es bislang eine offene Frage, ob es sich bei der Kale von Bağarcık um eine Siedlung im üblichen Sinne oder nicht etwa wie im Falle von Amyzon oder Labranda um ein großes zentrales Heiligtum handelt. Dafür spräche auch der Kultbezirk am Südeingang, den wir als ein Mysteriumheiligtum angesprochen haben. Der Südeingang ist als eine große Toranlage gestaltet (Abb.11). Sie führt direkt auf einen an zwei Seiten von Sitzstufen eingefafßten Platz (Abb.12), auf dem sich verstürzt verschiedene Architekturglieder finden, die vermutlich zu einer Stoa gehörten. Von diesem Heiligtum führt ein breiter Treppenaufgang in doppelter Kehre zur Südseite der Akropolis, an deren Mauer eine weitere Stoa angesetzt war. Vorher zweigt ein Weg nach Osten in das übrige Stadtgebiet ab.

Inschriften wurden bisher nicht gefunden. Doch fanden sich auf der Oberfläche zahlreiche Fragmente von Ziegeln und Gebrauchskeramik, auch Reste zweier Glasgefäße, die eine Besiedlung des Platzes vom 4. Jh.v.Chr.bis in römische Zeit bezeugen.

Der sog. Zeus Stratios-Tempel

Mit der Erforschung des im Tal zu Füßen der Höhensiedlung gelegenen kleinen Zeustempels stehen wir noch ganz am Anfang. Bei Reinigung des Geländes vom Bewuchs fanden sich die beiden Säulen in antis, das Antenkapitell der westlichen Ante (Abb.13) und die drei Architravblöcke der Front. Zwei davon trafen auf ihrer freiliegenden Ansichtsseite Inschriften, die jedoch wegen der rauen Oberfläche des Steins nur schwer zu entziffern sind und noch genauer untersucht werden müssen. Auf dem zweiten Blick ist ΟΓΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥΓΑ zu lesen. Von einer vollständigen Lesung erwarten wir wichtige Aufschlüsse über den Tempel, vielleicht auch über die Höhensiedlung. Man kann davon ausgehen, daß Tempel und Siedlung miteinander in Beziehung standen.

Die prähistorischen Felsmalereien

Bisher waren wir während unserer Geländearbeiten auf keine prähistorischen Siedlungsspuren gestoßen, obwohl diese allein schon aufgrund der Überlieferung zu erwarten waren. Aus der im 10.Jh.n.Chr.verfaßten Vita des hl. Paulus des Jüngeren, des berühmtesten der Latmosmönche geht hervor, daß sich auf der Spitze des Gebirges ein uralter Stein befand, der noch im Mittelalter als heilig galt¹. In der Fachliteratur über antike Steinkulte wird auch der Latmos genannt². Was bei der Auswertung dieser Quelle bisher jedoch nicht beachtet wurde, ist, daß sich hinter der Verehrung des Steins der Kult des kleinasiatischen Wetter- und Regengottes verbirgt. Das ergibt sich aus der Erzählung in der Vita des Heiligen, nach der man noch im 10. Jh.n.bei großer Trockenheit Bittprozessionen unternahm, um bei diesem Stein Regen zu erfliehen. Es dürfte damit außer Frage stehen, daß der Latmos einer der heiligen Berge Anatoliens war, auf dessen Gipfel der Regen- und Wettergott verehrt wurde³. Diese Kultradition hat sich bis ins Mittelalter gehalten hat.

Dieses Jahr fanden wir die ersten prähistorischen Spuren im Latmos. Es handelt sich dabei um zwei Höhlen mit Malereien. Die besser erhaltene liegt ca. 500 m südlich des Weilers Söğütözü auf 290 m Höhe am Rande einer flachen, von einem Bachlauf umflossenen Anhöhe

(1) H.Delchaye, *Monumenta Latrensia Hagiographica* in: Th. Wiegand, *Der Latmos*. Milet III 1 (1913) 116 f. Kap. 18 f.

(2) RE III A 2 s.v. Steinkult 2302 f. (1929) (Latte); A. Laumonier, *Les Cultes indigènes en Carie* (1938) 548.

(3) Vgl. dazu V. Haas, *Hethitische Berggötter und hurritische Steindämonen* (1982) passim.

(Abb.14). Die 4.70 m lange, 1.40 m tiefe und maximal 1.50 m hohe Höhle öffnet sich nach Westen und war zu allen Zeiten dem Tageslicht ausgesetzt (Abb.15). Sie war insgesamt ausgemalt, erhalten hat sich davon jedoch nur die südliche Hälfte. Die Malereien waren ausschließlich in roter Farbe ausgeführt, wobei dem Farbauftrag nach zu schließen, der Finger oder Daumen als Werkzeug benutzt wurde⁴.

Die Höhlenrückwand bildet keine gleichmäßig gewölbte Fläche, sondern ist durch die Verwitterung in mehrere kleine Nischen unterteilt. Entsprechend den Verwitterungskanten gliedert sich das Hauptbild in drei Zonen (Abb.16): in der oberen erkennt man mehrere Einzelpaare, von denen vor allem das im Bilde rechts oben gut erhalten ist. Die 13 cm hohe, im Profil nach rechts wiedergegebene weibliche Gestalt mit ihrem sich stark vorwölbenden Busen und weit ausladendem Gesäß wirkt wie ein in die Malerei umgesetztes weibliches Idol neolithischer Zeit. Der ihr gegenüberstehende Mann ist en face dargestellt mit hängenden Armen und ohne Andeutung des Geschlechts. Die mittlere Bildzone besteht im Gegensatz zu der oberen aus einer friesartigen Aneinanderreihung von menschlichen Figuren und Gebilden: links zwei eng beieinander stehende größere, 28 cm hohe Figuren, rechts daneben in einer natürlichen Ausbuchtung der Felswand ein bisher nicht gedeutetes, aus mehreren Streifen bestehendes Gebilde, außerhalb davon ein ähnliches und dann in dichter Folge mehrere menschliche Gestalten, von denen sieben deutlich zu erkennen sind, links wieder im Profil vier Frauen, unmittelbar rechts anschließend drei Männer en face. An ihrer abgeknickten Beinstellung ist zu sehen, daß sie in heftiger, wohl tanzender Bewegung begriffen sind. Unterhalb der vier Tänzerinnen befindet sich eine weitere natürliche nischenartige Vertiefung, die zu den unteren Bildzone gehört und die im Gegensatz zu der mittleren Zone von einem roten Streifen eingefasst ist. Was hier dargestellt war, läßt sich wegen der Beschädigung des Bildfeldes nicht mehr genau sagen. Das ist umso bedauerlicher, als diese Szene durch die Rahmung von ihrem Umfeld deutlich unterschieden ist. Dies gibt ihr ein besonderes Gewicht und läßt daran denken, darin das Zentrum des Geschehens zu sehen. War es vielleicht wieder ein Paar? Jedenfalls gewinnt man den Eindruck, als würden die Tänzer die Nische umtanzen.

Auch die Höhlendecke war ausgemalt. Zu erkennen sind hier noch Abdrücke zweier linker Hände, ein in der prähistorischen Malerei sehr

(4) Zu den Höhlenmalereien s. Verf., Ziegenjagd und Kultanz. Die ältesten prähistorischen Felsmalereien in Westkleinasien. AW 26, 1995, 114 - 117 Abb. 1-8 des.

verbreitetes Motiv. Ferner lassen sich noch ein kleineres und größeres geometrisches Zeichen ausmachen.

Wie auch immer die figürliche Darstellung auf der Rückwand dieser Höhle im einzelnen zu verstehen ist, so deutet doch die Anordnung der menschlichen Gestalten zu Paaren auf die Beziehung der Geschlechter und damit vermutlich auf die Fruchtbarkeit hin. Vielleicht war diese kleine Höhle einem Fruchtbarkeitskult geweiht. Die heilige Handlung vollzog sich dabei vermutlich in der gerahmten Nische, dem eigentlichen Kultmittelpunkt.

Die Thematik der zweiten, ca. 1 km südlich der ersten gelegenen, 4,50 m breiten, 1,80 m tiefen und maximal 3,20 m hohen Höhle entspricht dem bekannten Repertoire prähistorischer Felsmalerei. Vom ursprünglichen Bestand ist wenig erhalten geblieben. Es lassen sich nur noch eine gehörnte Bergziege und ein geometrisches gestreiftes Zeichen erkennen.

Die beiden Höhlen des Latmos sind die ersten Zeugen prähistorischer Felsmalerei des westlichen Anatolien. Allein dies verleiht ihnen eine besondere Bedeutung. In ihrer Thematik ist die erste m. W. singulär. Eine genaue zeitliche Einordnung ist bisher nicht möglich. Es kommt dafür vermutlich der Zeitraum zwischen dem Spätpaläolithikum und dem akeramischen Neolithikum infrage.

Abb. 1: Straße bei Cumafar (Nähe Alinda)

Abb. 2: Aztepe, ilegischer Ringwall. Nordseite

Abb. 3: Karakaya, antike Siedlung. Quaderbau

Abb. 4: Karakaya, antike Siedlung. Tempelreste (?) und Grab

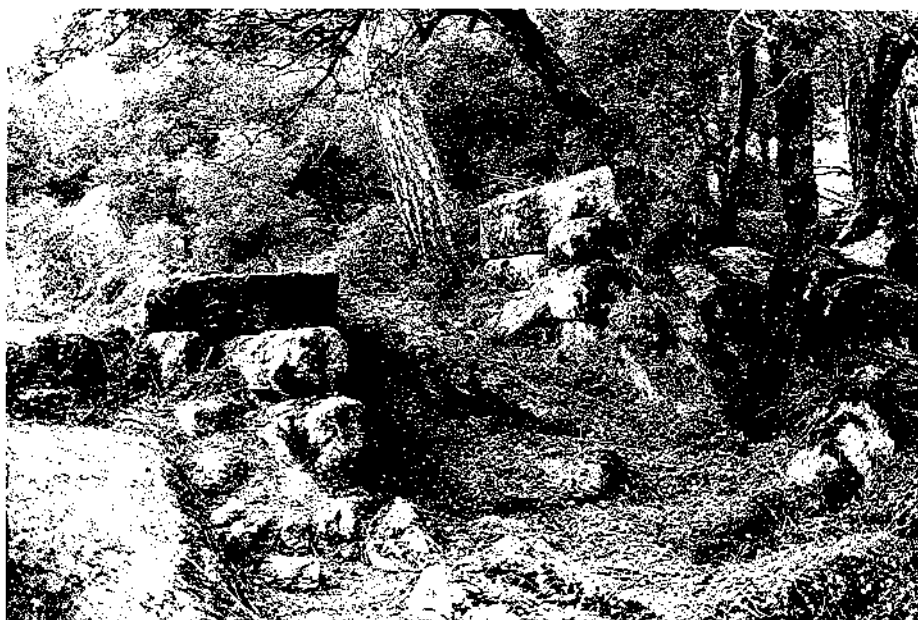

Abb. 5: Bağarcık, Höhensiedlung. Nordtor

Abb. 6: Bağarcık, Höhensiedlung. Nordwestfort von Südwesten

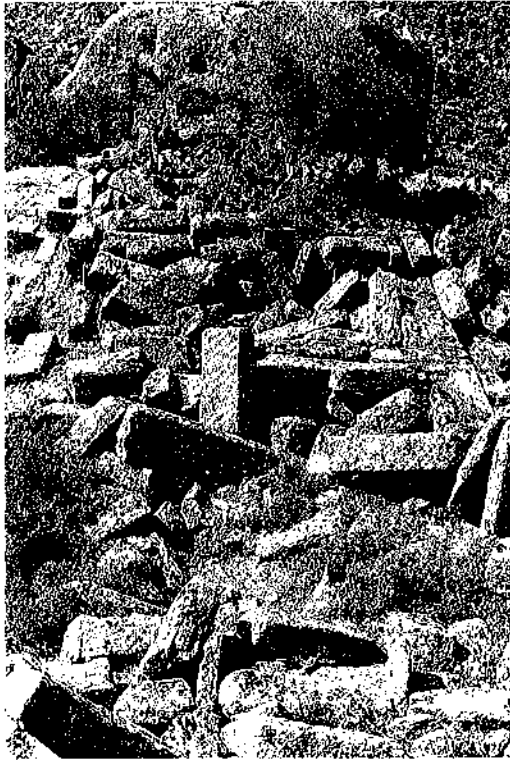

Abb. 7: Bağarcık, Höhengiedlung, Nordwestfort,
Inneres

Abb. 8: Bağarcık, Höhengiedlung, Ostpforte

Abb. 9: Bağarcık, Höhensiedlung. Östliche Stadtmauer

Abb. 10: Bağarcık, Höhensiedlung. Kultbezirk auf der Akropolis

Abb. 11: Bağarcık, Höhensiedlung, Kultbezirk am Südfor

Abb. 12: Bağarcık, Höhensiedlung, Kultbezirk am Südfor, westliche Sitzstufen

Abb. 13: Bağarcık, sog. Zeus-Stratiostempel, westliches Antenkapitell

Abb. 14: Söğütözü. Umgebung der ersten Höhle

Abb. 15: Blick von Westen auf die erste Höhle

Abb. 16: Erste Höhle, Skizze des Hauptbildes

NEUE FORSCHUNGEN IN TYANA

*Dietrich BERGES **

Die antike Stadt Tyana im südwestlichen Kappadokien, deren Reste heute von den Bauten des türkischen Dorfes Kemerhisar überdeckt werden, liegt circa 4 km südlich von Bor in der Provinz Niğde. Seit 1994 führt dort das Archäologische Institut der Universität Erlangen unter Leitung von Prof. Chr. Börker eine Survey Untersuchung durch, die die Dokumentation aller antiker Zeugnisse Tyanas zum Ziel hat¹.

Die geographische Situation dieses Ortes wird durch eine Reihe von Gunstfaktoren gekennzeichnet. Zunächst verdient die große Fruchtbarkeit der Böden Beachtung. Diese Diluvialböden sind, sofern eine ausreichende Bewässerung statt findet, außerordentlich ertragreich. In der Antike erfolgte die Bewässerung über zum Teil sehr reich schüttenden Karstquellen, die am Fuß der Hügelketten um die Ebene von Kemerhisar gelegen sind.

Entscheidende Bedeutung für die antike Stadt hatte die verkehrsgeographische Gunstlage. So ist Tyana einerseits die letzte größere Station auf dem Weg zur Kilikischen Pforte², die das anatolische Hochland mit den Küstenzonen Kilikiens und mit der syrisch-phönizischen Levante verbindet. Andererseits bündelt Tyana den Nord-Süd-Verkehr ins anatolische Landesinnere. So öffnet im Norden die Senke von Niğde den Weg über Mazaka-Caesarea nach Zentral-und Ostanatolien. Im Nord-

* Dr.Dietrich BERGES, Archäologisches Institut der Universität Hamburg Johnsallee 35, 20148 Hamburg-ALMANYA

- (1) Der Generaldirektion der Museen in Ankara sei an dieser Stelle für die großzügig gewährte Forschungsgenehmigung sehr herzlich gedankt. Dank schulden wir auch dem Vertreter der türkischen Generaldirektion, Herrn Zeki Akean, der uns mit Rat und Tat zur Seite stand. - Das Survey- Unternehmen wird ermöglicht durch eine Sachmittelhilfe der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Bonn.
- (2) F.Hild, Das byzantinische Straßensystem in Kappadokien, *Tabula imperii Byzantini* II (1977) 51ff.

westen³ führt der Weg durch die Täler des Melendiz Dağı und entlang des Großen Salzsees nach Galatien und zum Propontisgebiet. Die bis an das Ende der Antike anhaltende Blüte der Stadt leitet sich vor allem aus dieser verkehrsgünstigen Position her und ging zu Ende, als darin eine Änderung eintrat. So ist Tyana infolge der wiederholten Arabereinfälle im 7. und 8. Jh. n. Chr. stark in Mitleidenschaft gezogen worden und hat seine Bedeutung an andere Städte abgeben müssen.

Den genannten Gunstfaktoren verdankt Tyana auch die Existenz reicher prähistorischer Befunde. Neben Streufunden an Obsidianwerkzeugen und prähistorischer Keramik, die sich vor allem in der Nähe der perennierenden Quellen finden, ist die neolithische Siedlung auf dem Köşk Höyük in Bahçeli zu nennen, die ihre Blüte möglicherweise der Verarbeitung und dem Handel des aus dem Melendiz Dağı stammenden Obsidians verdankt⁴.

Historisch läßt sich die Stadt erstmals zur Zeit des Hethiterreiches nachweisen, als sie unter dem Namen Tuwanuwa eine bedeutende Rolle spielte⁵. Allerdings fehlen in Kemerhisar bislang die Zeugnisse aus der hethitischen Periode. Insofern wissen wir nicht sicher, ob die Stadt der Groß- und Spätreichszeit an derselben Stelle wie das spätere Tyana gelegen war. So sind fast alle antiken Siedlungsreste unter den Bauten des modernen türkischen Dorfes verborgen, und dort schlummern vermutlich auch die Zeugnisse der hethitischen Besiedlung.

Besondere Erwähnung verdienen die nachhethitischen Funde. So ist nach Ausweis der Inschriften auf den Reliefbildern von Ivriž⁶ und aus Bor⁷ die Stadt Tuwana im letzten Drittes des 8. Jhs. v. Chr. Sitz eines regionalen Königums, das in den Auseinandersetzungen zwischen dem aufstrebenden neuassyrischen Reich und den zentralanatolischen Mächten eine bedeutsame Rolle spielte. Funde von altphyrgischen Inschriften⁸ und der Nachweis eines starken phrygischen Einflusses⁹ im Gebiet Tu-

(3) Hild a.O.41.

(4) U.Silistrel, Les fouilles de Köşk Höyük, in: *La Cappadoce méridionale jusqu'à l'époque romaine* (1991) 5ff.

(5) J.Fridrich, *Der Alte Orient* 24, 1925, 6ff.; G.F.del Monte- J.Tischler, Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte, *Répertoire géographique des textes cunéiformes* 6 (1978) 447f.

(6) E.Akurgal M.Hirmer, *Die Kunst der Hethiter* (1961) Taf. 140 und Farbtaf. 24; K.Bittel, *Die Hethiter* (1976) 236 Abb. 327, 328; S.289f.

(7) K.Bittel, *Die Hethiter* (1976) 291ff. Abb. 330.331.

(8) Cl. Brixhe - M.Lejeune, *Corpus des inscriptions paléo-phrygiennes* I.II.(1984) 255ff. Nr. T 01-02; E.Varinlioglu und Cl. Brixhe, in: *La Cappadoce méridionale jusqu'à l'époque romaine* (1991) 29ff. 37ff.

(9) M.Akkaya, Objets phrygiens en bronze du tumulus de Kaynarca, in: *La Cappadoce méridionale jusqu'à l'époque romaine* (1991) 25ff.

wanas lassen daran denken, daß dieses Fürstentum in einer gewissen Abhängigkeit von der zentralanatolischen Regionalmacht der Phryger stand. Dies geht besonders deutlich aus dem Reskript Sargons II¹⁰. An seinen Statthalter in Kilikien hervor. In diesem Schreiben wird der König Urbala, der identisch ist mit Warpalawas von Tuwana, als Vasall des Phrygerkönigs Midas dargestellt.

Die Funde aus dieser frühen Periode sind sehr selten. Grund dafür ist vermutlich die wiederholte Überbauung älterer Schichten durch die nachfolgende Besiedlung, die bis in die heutige Zeit hinein anhält. So liegt der Kern des türkischen Dorfes auf einem höyükartigen Hügel von circa 10 m Höhe, der zu einem guten Teil aus kaiserzeitlichen und vorrömischen Siedlungsresten besteht. Baugruben, die bei dem raschen Wachstum des Dorfes allenthalben entstehen, zeigen, daß die Reste antiker Bauten bis zu fünf Meter tief verschüttet sind. Es liegt auf der Hand, daß dadurch der Erforschung des antiken Baubestandes ohne aufwendige Grabungen enge Grenzen gesetzt sind¹¹.

Antike Bauwerke, die ohne weiteres zugänglich sind, haben sich nur in geringer Zahl erhalten. Dazu gehört in erster Linie der Aquädukt, nach dem der moderne Ort Kemerhisar seinen Namen trägt. Diese Wasserleitung nimmt bei dem kaiserzeitlichen Quellbecken in Bahçeli ihren Ausgang, das erst vor einigen Jahren entdeckt und freigelegt wurde. Bemerkenswert ist neben dem beträchtlichen Umfang - das Becken mißt 60 auf 21 m - der gute Erhaltungszustand der marmornen Beckenfassung. Die Wasserleitung, die aus diesem Becken gespeist wurde, ist zunächst als ebenerdiger Kanal gestaltet und wird über die Hälfte des Weges bis zur Stadtgrenze als Aquädukt geführt.

Dieser Aquädukt ist recht gut erhalten. So lassen sich alle konstruktiven Details - die Bogen- und Pfeilerkonstruktionen, das Schalenmauerwerk der Träger, wie auch die Vorrichtungen für die Wasserführung - ohne weiteres erkennen oder rekonstruieren. Obwohl die Wasserleitung seit langem bekannt und gut erhalten ist, war sie bislang nicht Gegenstand einer wissenschaftlichen Dokumentation. So ist nun ge-

(10) S. Parpola, The correspondence of Sargon II.; Part 1, *State archives of Assyria* 1 (1987) Nr. 1.

(11) Der Bereich der antiken Stadt, der unter dem Altstadt kern der türkischen Siedlung liegt, ist vom zuständigen Ministerium dankenswerter Weise zur archäologischen Schutzzone der Stufe II erklärt worden. Freilich gibt es sichere Anzeichen dafür, daß auch der andere Teil von Kemerhisar - oft als Ambar Tepe bezeichnet - gleichfalls über der antiken Stadt errichtet wurde. Dieser Stadtteil wurde zur Schutzzone der Stufe III erklärt. Angesichts der antiken Befunde, die dort zutage kamen, ist freilich auch in diesem Bereich eine Schutzzone der 2. Kategorie erforderlich.

plant, zunächst den Verlauf der Anlage zu dokumentieren und ausgewählte Partien auf ihre technischen Besonderheiten hin zu untersuchen. Darüber hinaus ist die Ermittlung sowohl des Gefälles als auch des Leitungsquerschnitts beabsichtigt. So sollte es möglich sein, anhand der ermittelten Daten die Fließgeschwindigkeit und Förderkapazität der Leitung zu ermitteln und so den quantitativen Umfang der Wasserversorgung Tyanas auch im Vergleich mit anderen kleinasiatischen Städten zu ermitteln.

Neben dem Aquädukt sind nur wenige Monumente erhalten. So im Zentrum von Kemerhisar eine einzelne aufrecht stehende dorische Säule, die sich freilich bei genauer Untersuchung als sekundär aufgerichtet erweist, sowie die Reste eines kaiserzeitlichen Thermenkomplexes, der stark zerstört und teilweise überbaut ist.

Neben den baulichen Befunden fallen die Spolien ins Auge, die in Kemerhisar und Umgebung häufig angetroffen werden. Sehr zahlreich sind- wie kaum anders zu erwarten- Kapitelle namentlich aus der späten Kaiserzeit. Daneben finden sich Fragmente von Konsolgeisa, Architraven, Girlanden- und Rankenfriesen und ähnlichem, die die Existenz mehrerer umfangreicher und prächtig ausgestatteter öffentlicher Prunkbauten aus der hohen Kaiserzeit anzeigen. Hinzu kommen vor allem Fragmente von meist recht einfach dekorierten Sarkophagen, die wohl aus einer lokalen Produktion stammen. Freilich fehlen auch dort nicht die teuren, von weit her importierten Prunkstücke.

Besondere Beachtung verdienen in dieser Hinsicht die Inschriftenfunde, die namentlich für die Zeit des hellenistischen Königtums wichtige Zeugnisse für die Bedeutung der Stadt liefern. Zahlreiche Inschriften, die die Epigraphike¹² im vorigen Jahrhundert sahen, müssen heute als verloren gelten. Dafür aber sind neue Funde hinzugekommen, die zu erschließen auch Aufgabe unseres Survey-Unternehmung sein wird.

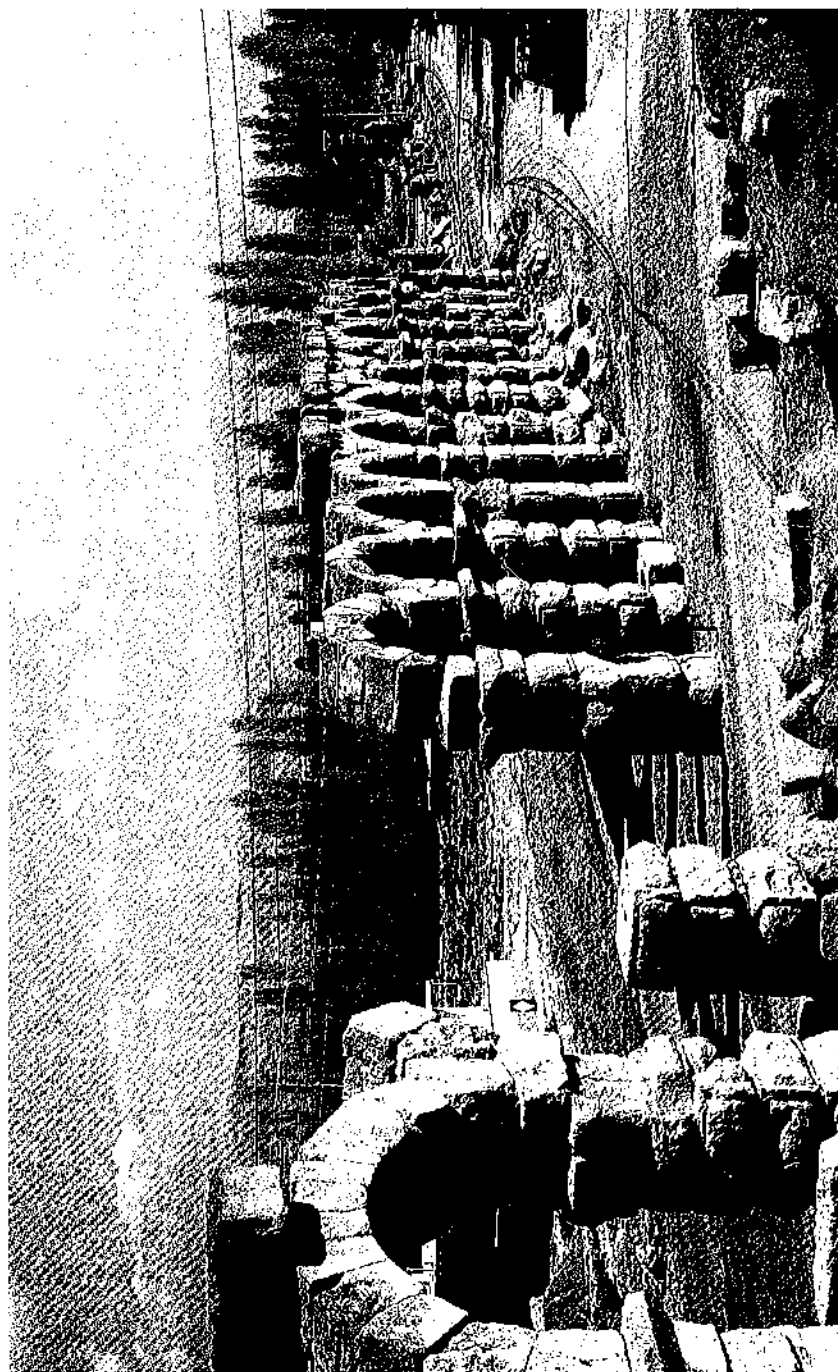
Um den Überblick über unsere künftigen Tätigkeitsfelder abzuschließen sei ein Blick auf die hauptsächlichen extraurbanen Fundplätze gerichtet. Dabei handelt es sich vor allem um die Gemarkung Direktaş, etwa 4 km östlich von Kemerhisar, als dessen Landmarke bis vor kurzem eine dorische Säule diente. In unmittelbarer Nähe haben die

(12) W. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia II* (1942) 299ff. 485 Nr. 419f.; H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien* (1908) 98ff. 370ff. Nr. 77ff. (W. Weber); H. Grégoire, *BCH* 33, 1909, 142ff.

Raubgrabungen, denen auch die Säule zum Opfer gefallen ist, die Fundamentzüge vermutlich des Stylobates zutage gebracht. Bei dieser Anlage könnte es sich, worauf bereits G.Jacopi¹³ aufmerksam machte, um das Heiligtum des Zeus Asbarnaios handeln, das nach Ausweis der literarischen Überlieferung außerhalb der Stadt und bei einem See gelegen war. Ein solcher See, der zudem aus einer stark schwefelhaltigen Quelle gespeist wird, findet sich in Resten nahe bei. Eine sichere Identifizierung ist aber in diesem Fall wohl nur mittels künftiger Inschriftenfunde möglich.

Als extraurbane Gehöftsiedlung dürfen die antiken Reste einer Talbebauung angesprochen werden, die sich südöstlich von Kemerhisar im Dinekdere bei Havuzlu finden. Dabei handelt es sich um eine durch eine perennierende Quelle und sehr fruchtbares Gartenland ausgezeichnete Tallage, an deren Nordosthang sich die Spuren einer Gehöftbebauung und zahlreicher Terrassierungen nachweisen lassen. Der das Tal durchziehende Bach wurde dort mittels eines Quellbeckens, dessen antike Reste der moderne Nachfolgebau bewahrte, gestaut und dann für die Bewässerung des Gartenlandes genutzt. Dort fand sich auch eine Gruppe von insgesamt vier in den Fels gearbeiteten Sarkophagen mit zum Teil erhaltenen dachförmigen Deckeln, die vermutlich als die Grablege dieser Gehöftsiedlung angesprochen werden kann. Man kann diesen bislang singulären Fundkomplex als Hinweis auf die Existenz extraurbaner Gehöfte werten. So wird man bei der künftigen Erforschung des Territoriums von Tyana das Augenmerk auch auf ähnliche Befunde richten.

(13) G.Jacopi, *Esplorazioni e studi in Paflagonia e Cappadocia. Relazione sulla seconda campagna esplorativa, Agosto-Ottobre 1936* (1937) 21f.

Neue forschungen in Kappadokien

TWO CHURCHES IN ÖLÜDENİZ AREA (FETHİYE-MUĞLA)

Kazuo ASANO*

The early Byzantine sites in Ölüdeniz Area near Fethiye, Muğla, contain all sorts of monuments of this period such as extensive colonies, churches, chapels, harbour facilities and tombs of various type and scale. In the series of survey expeditions since 1991, eleven churches were found on Gemiler Ada, Karacaören Ada and the coastline around these two islands. While nine churches were already surveyed and published in the previous issues of *Araştırma Sonuçları Toplantısı* and other reports¹. Last two were surveyed for the first time in our fifth campaign in 1994 and are published here².

Karacaören Beach Church

Karacaören Beach is located at the south-west end of a bay that surrounds Gemiler Ada and Karacaören ada (Fig.1). A finger-like cape protrudes from the peninsula toward Karacaören Ada. This cape surrounds a small inlet, which we temporarily call Karacaören Beach. The inlet forms a natural good harbour, and there are a number of ruins of small secular buildings, possibly residences, around it.

The basilica stands at the base of the cape (Figs.2,3). It measures about 25 meters long and 15 meters wide, and is preceded by an atrium

- * Kazuo ASANO, Aichi University of Education 1, Hiro-sawa, Igayacho, Kariya, 448 JAPAN
- (1) K.Asano, "Survey of the Byzantine Sites on Lycian Coast Near Fethiye by Osaka University, Japan," in *X Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, 1993), 7-17; Asano, "Survey of the Early Byzantine Sites in Ölüdeniz - Gemiler Ada Area" in *XII Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Ankara, 1995), 407-419; S.Tsuji ed., *The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area (Lycia, Turkey). The First Preliminary Report* (Osaka, 1995).
- (2) The survey work took place in September and October of 1994. The team consisted of five members: Prof.Shigebumi Tsuji, Prof. Thin'ya Fukunaga, Mr. Takeshi Sugii, Ms. Hozumi Fujisawa and the author. We would like to thank Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü and Fethiye Museum for their kind collaboration with us.

with a deep cistern. The buildings is constructed of ashlar, rubble and mortar, as are other churches in this area. The apse is 6 metres wide. It has a synthronon in it. Tesserae which are stuck to the debris in the apse suggest that the conch was decorated with mosaics. On the north of the apse two small chapels are attached (Fig.4). The west chapel is accessible from the north aisle of the church, while the east chapel seems to have had an entrance to the outside of the church. A long arcade was originally attached to the outer surface of the south wall of the aisle, and only the arcade still remains standing after the wall itself fell down to the north (Fig.5). Its counterpart, i.e., the outer surface of the north wall also bears the traces of mortar for attaching an arcade. In this part, the arcade also fell down to the north and the wall remained almost intact (Fig.6). From this situation it is surmised that the building was destroyed by a severe earthquake.

To the south of the church there is a natural huge rock, about 10 meters high. A spectacular view of the sea and mountains is obtained from the top of the rock. Two pits of graves, each c.2 meters long, are found here. The basilica originally may have been built related to the veneration of saintly figures buried here.

The basilical plan of the church, as well as the masonry that is similar to that of the other churches in this area, tells that Karacaören Beach Church was built in early Byzantine period. Some scholars suggest an identification of this colony around Karacaören Beach as the part of Marikiane, which appears in *Notitiae episcopatum*³. Further investigation of the monuments here may shed light on this question.

Gemiler Beach Church

The other church we surveyed in 1994 is situated near a bay called Gemiler Beach, on the foot of Kara Dağ (Fig.1,7). The site is entirely covered with dense pine woods. The church stands on an elevated shelf of land overlooking Gemiler Ada beyond a narrow channel. It is a three-aisled basilica constructed of ashlar, rubble and mortar, and of approximately the same size as the former one, 25.5 meters long and 14.5 meters wide (Fig.8). Almost all the walls collapsed, except for the north wall of the chapel to the north of the apse (Fig.9). The chapel is 9 metres

(3) Louis Robert, *Hellenika* X (1955) 1 201, n. 5; Jean-Pierre Sodini, "Restes Byzantins au Sud de Fethiye (Makri, Telmessos) en Lycie occidentale", in *Ενφρονισμοί. Αφιέρωμα στον Μανώλη Χατζηδάκη-Πομόε* 2 (Athens, 1992), 549-560. Also see J.Darrouzès, *Notitiae episcopatum ecclesiae constantinopolitanae*, Paris, 1981.

long and 4 metres wide, and is accessible from the north aisle of the church. Traces of fresco paintings remain on this wall, but they are too much damaged and fragmental to date with any certainty. There is a large cistern to the west of the basilica, in the midst of the atrium. Unlike the other cisterns which are dug into the bedrock, here it has a large arch opening in its south side (Fig.10). It is supposed to have been a natural fountain, and the water seems to have gushed through the opening. Fragments of reliefs and mosaics were collected from the surface in the site of the church. The church seems to belong the same period as the other churches in this area.

Location of the churches in Ölüdeniz Area

As is mentioned above, in Ölüdeniz Area there are eleven churches including four on Gemiler Ada and one on Karacaören Ada. Three other churches are located on Karacaören Beach, Gemiler beach, near Beştaş Bay. In addition to them, three churches were found in and around the modern resort village of Ölüdeniz, including one of which existence is inferred from a ruined apse wall in the village of Ölüdeniz. Needless to say, these three churches suggest that there used to be an extensive medieval colony on the site of present Ölüdeniz, though almost all the buildings seem to have been demolished. We tried to demonstrate that this early Byzantine colony is identified as Symbolon, which appears in *The Life of St. Nicholas of Sion* as a place that this saint visited⁴.

The map of Ölüdeniz area (Fig.1) may tell us the outline of the activity of the people who lived here in early Byzantine times. First, it is obvious that the affluence of this region was brought by maritime transportation of local and even international scale. Not only the two islands, but also other places on the coastline are more easily accessible by a boat than climbing up and down mountains. This area is one of the best examples of maritime culture in late antique and early Byzantine periods. However, the words "maritime transportation" are not sufficient to explain the abundance and richness of religious architecture in this region. As we have mentioned before, "pilgrimage" venerating St. Nicholas must be another key word used to analyze the history of our region⁵.

Secondly, the location of these churches also throws light on the history of this area, including an inland village which is called Kaya today

(4) Asano, "Survey of the Early Byzantine Sites in Ölüdeniz-Gemiler Ada Area." 410.

(5) Asano and Tomoyuki Masuda, "Monuments on Gemiler Ada and Karacaören Ada," in Tsuji ed., *The Survey of Early Byzantine Sites in Ölüdeniz Area*, 55ff.

(see Fig.). This village is situated in a basin, quite close to Gemiler Ada, but is hidden from the sea by mountains. It was one of the largest Greek colonies in this district, had continued to be active until the beginning of this century under the name of Levisi, and finally was evacuated during the World War I. It is not easy to know what it was like before modern times, because medieval buildings, if any, may have been completely demolished and replaced by modern constructions. There is very little evidence which clearly shows the existence of an early Byzantine colony here, though several architectural sculptures which are fixed in the walls of chapels may suggest that they were taken from older buildings which existed here. Looking at the map of Ölüdeniz, area, we see that the churches are plotted at all the anchorages from which Kaya village is accessible. The church on Ölüdeniz lagoon is located on the route connecting Ölüdeniz and Kaya. Thus this may suggest that the foundation of Kaya, or Levisi, dates back to early Byzantine period.

The study of the archaeology, history and topography of this region has greatly advanced in these past several years⁶. Subsequent survey and excavation will contribute to the total understanding of the culture of mediaeval Lycia.

(6) K.Hattersley Smith and V.Ruggieri, "A Byzantine City near Osmaniye (Dalaman) in Turkey. A Preliminary Report" in *Orientalia Christiana Periodica*, 56 (1990), 135-164; Sodini, "Restes byzantins"; C.Foss, "The Lycian Coast in the Byzantine Age". in *Dumbarton Oaks Papers*, No. 48 (1994), 1-52.

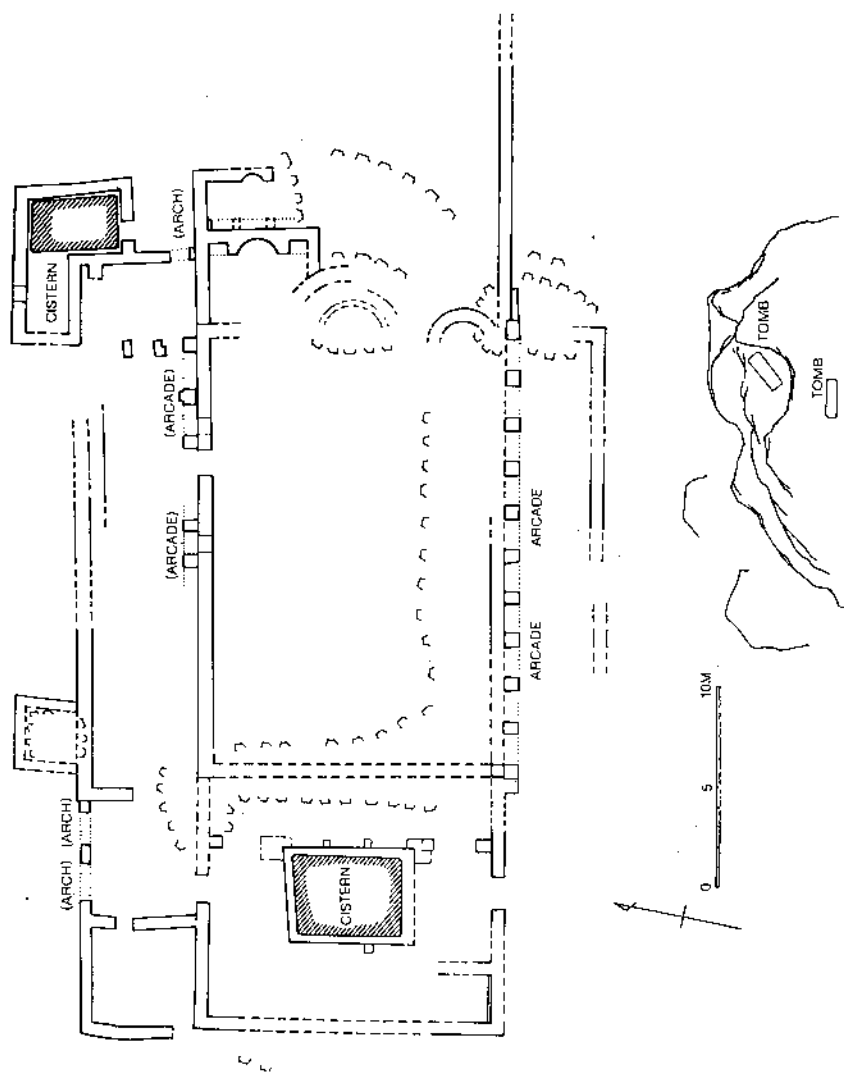

Fig. 2: Plan of Karacaören Beach Church

Fig. 3: General view of Karacaören Beach Church

Fig. 4: North chapel, Karacaören Beach Church

Fig. 5: Arcade, Karacaören Beach Church

Fig. 6: North wall, Karacaören Beach Church

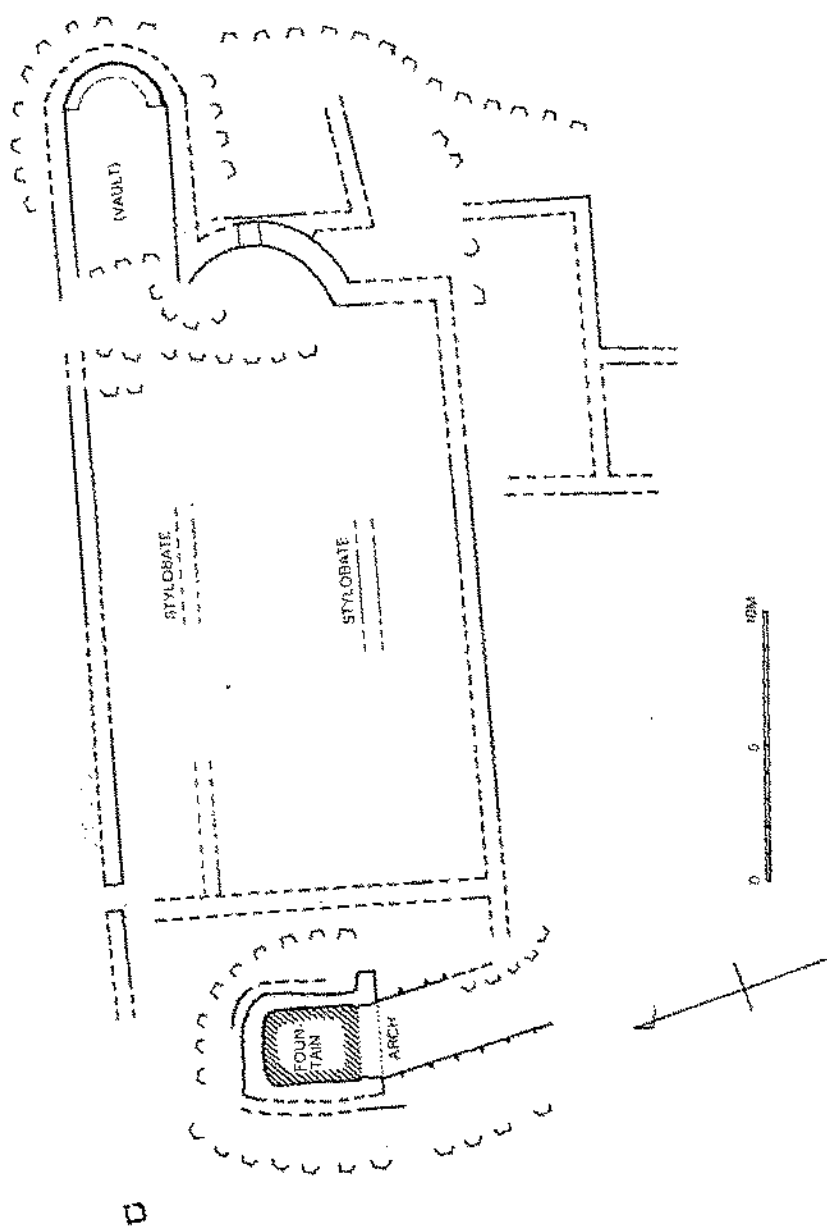

Fig. 7: Plan of Gemiler Beach Church

Fig. 8: Apse, Gemiler Beach Church

Fig. 9: North chapel, Gemiler Beach Church

Fig. 10: Cistern in atrium, Gemiler Beach Church

1994 YILI İÇ ANADOLU'DA YÜRÜTÜLEN YÜZEY ARAŞTIRMALARI

*Sachihiro OMURA **

1994 yılı yüzey araştırmaları, hazırlanan program doğrultusunda, Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle 19 Eylül- 10 Ekim arasında Ankara ve Kırşehir ili sınırları içinde sürdürüldü. Yüzey araştırmalarını Kaman-Kalehöyük kazı heyeti üyeleri: Sachihiro Omura, Mamoru Yamashita, Masako Omura, Fikri Kulakoğlu, Kimiyoshi Matsumura yürüttü. Bakanlıı Anadolu Medeniyetleri Müzesi aratırmacılarından Mustafa Metin temsil etti. Yüzey araştırmalarının başarı ile tamamlanmasına katkıda bulunan heyet üyelerine, özellikle her zaman olduğu gibi, bilimsel yardım ve ilgisini esirgemeyen hocamız Prof. Dr. Tahsin Özgüç'e teşekkürlerimi sunarım.

1. Yüzey Araştırmalarının Amacı

1986'dan 1993'e kadar sürdürdüğümüz yüzey araştırmaları hakkındaki amacımızı üç noktada özetleyebiliriz.

1. İç Anadolu sınırları içinde henüz incelenmemiş höyükleri tespit etmek ve bilinenleri de harita üzerinde yerlerine oturtmak.

2. 1986 yılında başlayan Kaman-Kalehöyük kazılarında sağlanan verilere göre, yeni görülen höyüklerden derlenen malzemeyi değerlendirmek ve kültür çevrelerini izlemek.

3. Kaman-Kalehöyük kültürlerinin yayılış sahasını ve yerel özellikleri saptamak.

* Sachihiro OMURA, Japonya ,Ortadoğu Kültür Merkezi, Reşit Galip Cad. 63/5 Gaziosmanpaşa-ANKARA

1994 yılı yüzey araştırmalarında, özellikle, Kaman-Kalehöyük IIc, IId, yani M.Ö.2. binin sonundan M.Ö.8. yüzyıla kadar süren kültürlerin yayılış sahasını tespit etmeğe özen gösterdik.

II. Yüzey Araştırmalarının Alanı

1994 yılı yüzey araştırmaları, alan olarak, Ankara ili, Gölbaşı, Haymana, Polatlı, Sincan, Ayaş, Kazan, Gündül, Beypazarı, Çubuk ilçelerini, Kırşehir ili, Kaman ilçesini kapsamıştır. Özellikle, Haymana'nın kuzey bölgesi, Gölbaşı'nın batısı, Kazan, Gündül ve Beypazarı'nın güneyi araştırmamızın ağırlık noktasını teşkil etti. Bu bölgede 45 höyük ve düz yerleşim yeri araştırılmıştır.

III. 1986-1993 Yüzey Araştırmalarının Özeti

1986 yılı yüzey araştırmalarımızda, Kaman-Kalehöyük merkez alınmak üzere, 30 km yarıçapındaki dairesel bir alan taranarak höyükler ve düz yerleşim yerleri belirlendi. 1987 ve 1988' de Kırşehir merkez alınmak üzere, Kızılırmak kavisi içindeki höyükler ve düz yerleşim yerleri üzerindeki çalışmalarımıza devam edildi. 1989-1990'da, ilk kez Kızılırmak kavisini geçerek, Aksaray, Niğde, Nevşehir ve kayseri illerinin sınırları içinde Neolitik, Kalkolitik yerleşim yerleri üzerindeki araştırmalarımıza başladık. 1991, 1992, 1993'de de, Kızılırmak kavisinin batı ve güneybatı yöresinde gezilerimizi sürdürdük. 1986'dan 1993'a kadar sağlanan önemli sonuçları kısaca sunalım.

1. Kızılırmak kavisi içinde şimdilik herhangi bir Neolitik yerleşim yeri bulunmamıştır¹.
2. Kızılırmak kavisi ile Kızılırmak'ın güney ve batı bölgelerindeki Kalkolitik seramik arasında önemli ayrılıklar vardır.
3. Eski Tunç Çağı'nda Çıradere, III. Alişar, Delice, Intermediate türü boya nakışlı seramik, Kızılırmak kavisinden Kayseri Ovası'na doğru uzanan bölgede yoğunluk kazanmaktadır.
4. Assur Ticaret Kolonileri Çağı'na ait seramik, en çok Yassı, Va-

(1) Sachihiro Omura, "1989 Yılı Kırşehir, Yozgat, Nevşehir, Aksaray İlleri Sınırları İçinde Yürütülen Yüzey Araştırmaları", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, s.78. Resim:8. Hasanlar'da derlenen malzemelere göre, bazı obsidiyen objelerden, bu höyükte Neolitik yerleşimin yeri var olduğunu gözlemlemiştik. Ancak, burada toplanan çanak-çömlek parçalarından, bu höyükte Neolitik yerleşimin olmadığını tam olarak saptayamadık.

ravan gibi iki, üç tepeden oluşan yayvan höyüklerden derlenmiştir². Ancak bu çağ seramiği Kızılırmak'ın batı bölgesine doğru birden bire azalmaya başlamaktadır.

5. Eski Hitit Çağı seramiği, Kızılırmak kavisi içinde yer alan höyüklerde yaygındır.

6. Hitit İmparatorluk Çağı seramiğine, Kızılırmak kavisi içinde ve dışındaki höyüklerde pek fazla rastlanamamıştır.

7. Demir Çağı seramiği gördüğümüz höyüklerin çoğunda temsil edilmiştir.

Yüzey araştırmaları, bu bölge höyüklerinde az da olsa, Neolitik'ten itibaren Orta Çağ'a kadar devam eden kültürlerin var olduğu anlaşıyor.

IV. 1994 Yılında Tespit Edilen Höyükler ve Düz Yerleşim Yerleri

1994 yılı yüzey araştırmalarında Kırşehir ilinde 1, Ankara ilinde 42 höyük ve 2 düz yerleşim yeri tespit edildi ve incelendi (Resim: 1).

A. Kırşehir İli

1. Karakaya

Kırşehir ili, Kaman ilçesi, Karakaya köyünün hemen güneyinde (Resim: 1-1) doğal bir kayalık üzerine kurulmuştur. Höyüğün batı yamacı çok dik, kenarında çay akmaktadır. Kuzey-güney istikametinde yaklaşık 140 m, doğu-batıda 130 m yüksekliği 9 m dir. Toplanan çanak-çömlek parçaları, M.Ö.1 bine aittir (Resim: 2-1~3). Az miktarda M.Ö. 2. bine ait seramik parçaları da bulundu (Resim: 2-4).

B. Ankara İli

2. Karaağzılı

Ankara ili, Kaman ilçesi, Hacımuratlı köyünün sınırları içinde, Gök-çehöyük köyünün 9 km güneybatısında (Resim: 1-2), kuzey-güney istikametinde yaklaşık 100 m doğu-batıda 75 m yüksekliği 11 m dir. Düz

(2) Sachihiro Omura, "1986 Kırşehir İli Sınırları İçinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, s.126, Resim:17-37, "1991 Yılı İç Anadolu'da Yürütülen Yüzey Araştırmaları", *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, s.373.

arazinin üzerinde oluşmuş tümsek formulu bir höyüktür. Kaçak kazı izleri görülmektedir. Derlenen çanak-çömlek parçaları, Eski Tunç Çağı'na aittir (Resim: 2-8). M.Ö. 2. ve 1 bine ait çanak-çömlek parçaları çok azdır (Resim: 2-5~7).

3. Gökçe

Ankara ili, Gölbaşı ilçesi, Gökçehöyük köyünün sınırları içinde (Resim: 1-3) kuzey-güney istikametinde 102 m doğu-batıda 100 m yüksekliği 10 m'dir. Eteğinde taş temel izleri görülmektedir. Derlenen çanak-çömlek parçalarının çoğu Eski Tunç Çağı'na aittir (Resim: 2-9~10,12). Az miktarda M.Ö. 2 ve 1 bine ait örnekler de ele geçti (Resim: 2-11).

4. Höyük-Çayırılı

Ankara ili, Gölbaşı ilçesi, Çayırılı köyü sınırları içindedir. Köyün 500 m güneydoğusunda (Resim: 1-4). Höyüğün üzerinde kaçak kazı izleri görülmektedir. Güneyinde tarla olarak kullanılan terası vardır. Doğu-batıda 135 m kuzey-güneyde 126 m yüksekliği 13 m dir. toplanan parçalar Eski, Orta, Geç Tunç (Resim: 3-1~4) ve az miktarı da Demir Çağı'na aittir.

5. Gubullu

Ankara ili, Polatlı ilçesi, Alagöz köyün sınırları içindedir. Köyün 2 km güneydoğusunda (Resim: 1-5), doğu-batıda 127 m kuzey-güneyde 120 m yüksekliği 10 m dir. Tümsek formudur. Tam ortasında kazı makinası ile kazılmış büyük bir kaçak kazı izi görülmektedir. Derlenen çanak-çömlek parçalarının çoğu Eski Tunç Çağı'na aittir (Resim: 3-5~8).

6. Höyük- Hacılar

Ankara ili, Gölbaşı ilçesi, Hacılar'ın 1 km doğusunda (Resim: 1-6), doğu-batı istikametinde 82 m, kuzey-güneyde 125 m yüksekliği 14 m dir. Höyüğün güney kısmın da terasıdır. Tepesinde mimari kalıntılar görülmektedir. Kuzey yamacında kaçak kazı izleri var. Derlenen çanak-çömlek parçaları Orta, Geç Tunç Çağı'na aittir (Resim: 3-10~12). Eski Tunç (Resim: 3-9,13). Demir Devri'ne ait seramik parçaları az miktarda ele geçti.

7. Kültepe-İkizce

Ankara ili, Haymana ilçesi, İkizce köyünün 500 m doğusunda (Resim: 1-7), doğal bir yamaca kurulmuştur. Doğu-batı istikametinde 125

m kuzey-güneyinden 165 m yüksekliği yaklaşık 25 m dir. Höyüğün hemen kuzeyinde ve doğusunda çay ve doğu kenarında bir çeşme vardır. Höyük, tarla olarak kullanılmaktadır. Kaçak kazı izleri belli. Derlediğimiz çanak-çömlek parçalarının çoğu Eski Tunç Çağı'na aittir (Resim: 4-3~4). Orta, Geç Tunç (Resim: 4-8). Demir Devri'ne ait olanları fazla değildir.

8. Höyüktepe

Ankara ili, Haymana ilçesi, Dereköyü içinde. Haymana'nın kuş uçuşu 5 km kuzeyinde, Ankara-Haymana karayolunun kenarında (Resim: 1-8). Doğu-batı istikametinde 85 m, kuzey-güney'de 70 m yüksekliği 6,5 m dir. Üzerinde yer-yer kalker yapı taşları görülmektedir. Etekleri tarla olarak kullanılmaktadır. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski Tunç Çağı'na aittir (Resim: 4-5~7). Öteki dönemlere ait seramik parçaları ele geçmedi (Resim: 4-8). Buna göre, bu höyük Eski Tunç Çağı'nın, Ahlatlıbel, Etiyokuşu tipinde bir Eski Tunç Çağı yerleşim birimidir.

9. Bayramhöyüğü

Ankara ili, Haymana ilçesi, Oyacaköyün 3 km kuzeyinde, Haymana'nın kuşuçuşu 17 km kuzeydoğusunda (Resim: 1-9), hafif doğal yamaç üzerine kurulmuştur. Doğu-batı istikametinde 110 m, güney-kuzey de 230 m yüksekliği 3,5 m dir. Oval bir höyüktür. Höyük, tarla olarak kullanılmıştır. Yüksekliği çok azdır. Höyüğün doğusundan Oyaca köyüne giden yolu geçer. Höyük üzerinde iki yüksekçe kısım vardır. Höyüğün kuzeyinde bir çeşme vardır. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski Tunç Çağı'na aittir (Resim: 4-9~12). Orta, Geç Tunç ve Demir Çağı'na ait seramik parçaları yoktur.

10. Boz Höyük

Ankara ili, Polatlı ilçesi, Çökören köyü içinde, Polatlı'nın kuşuçuşu 29 km kuzeydoğusunda (Resim: 1-10). Çökören köyünün 3 km kuzeydoğusunda, doğal tepenin üzerine kurulmuş. Doğu-batı istikametinde 53 m kuzey-güneyde 97 m, yüksekliği 11 m dir. Derlediğimiz çanak-çömlek parçaları Demir Çağı'na aittir. Özellikle gri astarlı tipik Frig seramiği çok kullanılmıştır (Resim: 5-1~4).

11. Höyük-Esenler

Ankara ili, Sincan ilçesi, Esenler köyünün 1 km kuzeybatısında, Ayaş'ın 22 km güneydoğusunda (Resim: 1-11). Kuzey-güney istikame-

tinde 138 m, doğu-batı'da 76 m, yüksekliği 14 m dir. Höyüğün batı yamacında T şeklinde kaçak kazı izleri var. Burada toplanan çanak-çömlek parçaları Orta Tunç (Resim: 5-5~7), Demir Çağı'na aittir.

12. Paşatepesi

Ankara ili, Polatlı ilçesi, Alagöz köyünün içinde, Ankara Polatlı karayolunun kenarında, Polatlı'nın kuşuçuğu 8 km uzağındadır (Resim: 1-12). Terası ile beraber kuzey-güney istikametinde 193 m doğu -batıda 115 m yüksekliği 17 m dir. Terasın yüksekliği 7 m dir. Terastan derlenen seramik Klasik Çağı'na aittir. Tepede, Orta, Geç Tunç Çağı'na ait parçaları derlendi (Resim: 5-11,13). Eski Tunç Çağı, Demir Çağı (Resim: 5-9~10,12) parçaları azdır.

13. Türkoğlu Çiftliği

Ankara ili, Polatlı ilçesi, Temelli köyünde. Polatlı'nın kuşuçuğu 25.5 km kuzeydoğusunda, Temelli'nin yaklaşık 1 km kuzeydoğusunda (Resim: 1-13). Kuzey-güney istikametinde 77 m doğu-batı'da 70 m, yüksekliği 7 m dir. Eteklerinde kaçak kazı izleri görülmektedir. Çanak-çömlek parçaları Orta, Geç Tunç Çağı'na aittir (Resim: 6-1~4). Demir Çağı'na ait bir buluntu ele geçmedi.

14. Hanağzı

Ankara ili, Ayaş ilçesi, Tekke köyünde. Ayaş'ın kuşuçuğu 17 km güneyinde, Tekkeköy'ün 5 km güneyinde, Temelli-Tekkeköy karayolunun kenarında (Resim: 1-14). Kuzey-güney istikametinde 70 m, doğu-batıda 72 m yüksekliği 3.5 m dir. Güney yamacında mimari kalıntı izleri andıran taş duvarlar görülüyor. Yalnız Eski Tunç Çağı'na ait olan seramik'in çoğu kırmızı astarlı, çok iyi perdahlıdır (Resim: 6-5~8).

15. Datçabelen

Ankara ili, Ayaş ilçesi, tekke köyü içinde, Ayaş'ın kuşuçuğu 13 km güneyinde, Tekke köyün 500 m güneyinde (Resim: 1-15). Kuzey-güney istikametinde 115 m doğu-batıda 60 m, yüksekliği yaklaşık 18 m dir. Doğal bir tepe'nin üzerine kurulmuş olup, kuzey kısmında mimari kalıntılar görülüyor. Her tarafında kaçak kazı izleri görülmekte. Çanak-çömlek parçaları Orta, Geç, Tunç Çağı'na aittir (Resim: 6-9~12). En önemlisi Hitit İmparatorluk Çağı'na ait seramiğin bolluğudur. Demir Çağı'na ait kalıntı yoktur.

16. Sincan

Ankara ili, Sincan ilçesi, Eryaman'ın 2 km güneydoğusunda, Ankara-Sincan karoyolunun kenarında, Ankara Çayı'nın yaklaşık 400 m güneyinde (Resim: 1-19). Kuzey-güney istikametinde 85 m, doğu-batıda 70 m, yüksekliği yaklaşık 8 m dir. Dozerle kazı yapılan izleri görülmekte. Bol miktarda derlenen çanak-çömlek parçaları, Kalkolitik ve Eski Tunç Çağı'na aittir (Resim: 7-1~4).

17. Höyük-Dutluca

Ankara ili, Sincan ilçesi, İncirlik köyü içinde. Yenikent'in 11 km kuzeyinde, Deve yolu denilen yolun kenarında (Resim: 1-20). Kuzey-güney istikametinde 130 m, doğu-batıda 118 m, yüksekliği 5.5 m dir. Kuzey, güneydoğu eteklerinde evler, güneybatı yamacında mezarlık vardır. Höyüğün yaklaşık 200 m kuzeyinden çay akmaktadır. Derlenen çanak-çömlek parçaları, Kalkolitik, Eski Tunç (Resim: 7-5~8) ve Klasik Çağ'a aittir.

18. Bitik

Kuzey-güney istikametinde yaklaşık 240 m, doğu-batıda 250 m, yüksekliği yaklaşık 18 m dir. 1942 yılında Remzi Oğuz Arık tarafından kazıldı³. Ünlü kabartmalı Bitik vazosu Tahsin Özgüç tarafından yayınlandı⁴. Her tarafta kaçak kazı izleri görülüyor. Derlenen çanak-çömlek parçaları azdır. Kazıların da gösterdiği gibi, Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir Devri'ne ait seramik parçaları toplandı. Ankara ili, Kazan ilçesi, Bitik köyü ortasında (Resim: 1-21).

19. Halkavun

Ankara ili, Kazan ilçesi, Halkavun köyü içinde Kazan'ın 5 km güneyinde, Yazıbeyli köyünün 500 m güneyinde (Resim: 1-22). Kazan ovasındaki höyük kuzey-güney istikametinde yaklaşık 127 m, doğu-batıda yaklaşık 152 m, yüksekliği yaklaşık 8.5 m dir. Höyüğün doğusunda Türk mezarlığı vardır. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski, Orta, Geç Tunç (Resim: 8-1,3) ve Demir Devri'ne aittir. Özellikle Eski Tunç Çağı'na ait seramik parçaları çoktur (Resim: 8-2,4).

(3) Remzi Oğuz Arık, "1942'de Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor", *Belleken* VIII, s.341-378.

(4) Tahsin Özgüç, "The Bitik Vazosu", *Anatolia* II, s.57-78

20. Döğmekale

Ankara ili, Kazan ilçesi, Sancar köyünün doğusunda (Resim: 1-23). Kuzey güney istikametinde yaklaşık 82 m, doğu-batıda 96 m, yüksekliği 5.5 m dir. Höyük tarla olarak kullanılmaktadır. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski, Orta, ve Geç Tunç Çağı'na aittir (Resim: 8-5~7). Az miktarda Demir Devri'ne ait seramik parçaları da derlendi.

21. Höyük-Güvenç

Ankara ili, Kazan ilçesi, Güvenç köyünün 1 km kuzeyinde, Kazan'ın kuşuçu 7 km güneydoğusunda (Resim: 1-24), kuzey-güney istikametinde yaklaşık 125 m doğu-batıda 105 m yüksekliği 7.5 m dir. Höyüğün kuzey yamacında iki yerde kaçak izi görülmektedir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski, Orta ve Geç Tunç Çağı'na aittir (Resim: 8-8~12). Özellikle Eski Tunç Çağı'na ait seramik parçaları çok sayıda ele geçmektedir.

22. Höyük Ortabereketli

Ankara ili, Ayaş ilçesi, Ortabereket köyü kuzeyinde, Ayaş-Feruz karayolunun kenarında (Resim: 1-25). Kuzey-güney istikametinde yaklaşık 75 m, doğu-batıda 85 m, yüksekliği 10.5 m dir. derlenen çanak-çömlek parçaları Eski Tunç Çağı'na aittir (Resim: 9-1~4). Demir Devri'ne ait seramik parçaları azdır.

23. Höyük-Feruz

Ankara ili, Ayaş ilçesi, Feruz köyünün 2 km güneyinde, Ayaş'ın kuşuçu 24 km kuzeydoğusunda, Feruz-Bayat yolu kenarında (Resim: 1-26). Kuzey-güney istikametinde yaklaşık 120 m, doğu-batıda 115 m, yüksekliği 8 m dir. Höyük tarla olarak kullanılmaktadır. Kuzeybatı yamacında kaçak kazı yerleri görülmektedir. Derlenen çanak-çömlek parçalarının çoğu Eski Tunç Çağı'na aittir (Resim: 9-5~8). Özellikle Eski Tunç Çağı'nın I. safhasına ait seramik parçaları çoktur.

24. Höyük-Uludere

Ankara ili, Polatlı ilçesi, Sarioaba köyünün 5.5 km kuzeydoğusunda, Sinanlı kasabasının kuşuçu 17 km güneybatısında, Ayaş'ın yaklaşık 20.5 km güneybatısında, Sinanlı-Polatlı karayolunu Uludere çiftliğine bağlayan yolun kenarında (Resim: 1-27). Doğal kayalık üzerine kurulmuş höyük, kuzey-güney istikametinde 52 m, doğu-batıda 75 m, yüksekliği

6 m dir. Höyüğün kuzeyinde Memduh Bey Çiftliği vardır. Derlenen çanak çömlek parçaları Orta, Geç Tunç Çağı'na aittir (Resim: 9-9~12).

25. Asarcık

Ankara ili, ayaş ilçesi, Ilıca köyünün kuzeydoğusunda (Resim: 1-28). kayalık üzerine kurulmuş. 1963 yılında W. Orthmann tarafından kazılmıştır⁵. Burada derlenen çanak-çömlek parçaları, Eski, Orta, Geç Tunç (Resim: 10-1~3) ve Demir Devri'ne (Resim: 10-4) aittir.

26. Höyük-Akçaören

Ankara ili, Sincan ilçesi, Akçaören köyü içinde, Ankara-Ayaş karayolunun yaklaşık 800 m doğusunda, Yenikent'in kuşuğunu yaklaşık 5 km kuzeyinde (Resim: 1-29). Kuzey-güney istikametinde yaklaşık 77 m, doğu-batıda 106 m, yüksekliği yaklaşık 15 m dir. Tarla olarak kullanılmaktadır. Derlenen çanak-çömleğe göre, M.Ö. I.binin sonundan Bizans Çağı'na kadar iskan edilmiş (Resim: 10-5~8).

27. Höyük-Güneyce

Ankara ili, Gündül ilçesi, Güneyce köyünün 2.5 km güneybatısında, Ayaş'ın kuşuğunu yaklaşık 15 km batısında, Ayaş-Beyşehir karayolunun 400 m kuzeyinde (Resim:1-30), kuzey-güney istikametinde 105 m doğu-batıda 114 m, yüksekliği 6.5 m dir. Kuzey yamacında büyük kaçak kazı yerleri görülmektedir. Derlenen çanak-çömlek parçaları, Eski Tunç (Resim: 10-9,11), Orta, Geç Tunç (Resim: 10-10,12) Çağı'na aittir.

28. Sarıkaya

Ankara ili, Gündül ilçesi, Sarıkaya köyü içinde, Ayaş'ın 16 km batısında, Güneyce köyünün 4.5 km batısında, Akkaya köyünün 2.5 km doğusunda, Ayaş Dere'nin güneyinde, Ankara-Beyşehir Karayolunun kenarında (Resim: 1-31), düz yerleşim yeridir. Derlenen çanak-çömlek parçaları, Roma Devri'ne aittir (Resim: 11-1~2).

29. Höyük-Dikmen

Ankara ili, Beyşehir ilçesi, Dikmen köyünün 4.5 km güneyinde, Ayaş'ın 28 km batısında, Akkaya-Dikmen karayolu kenarındadır (Resim: 1-32). Kuzey-güney istikametinde 87 m, doğu-batıda 121 m, yüksekliği

(5) W.Orthmann, "Ausgrabungen in Ilıca 1963-1964", *Türk Arkeoloji Dergisi* XIII-1, s.107-113, Das Gräberfeld bei Ilıca, Wiesbaden 1967.

9,5 m dir. Burada derlenen çanak-çömleğe göre, Eski, Orta, Geç Tunç ve Demir Çağı'nda iskan edilmiştir (Resim: 11-3~6).

30. Höyük-Oymaağaç

Ankara ili, Beypazar ilçesi, Oymaağaç köyü içinde, Akkaya-Dikmen karayolunun 1 km batısında, Ayaş'ın 26 km batısında, Dikmen köyünün 9 km güneyindedir (Resim: 1-33). Kuzey-güney istikametinde 156 m, doğu-batıda 134 m, yüksekliği 15 m, terasının yüksekliği yaklaşık 7.7 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları, Eski Tunç ve Orta Tunç Çağı'nda iskan edildiğini kanıtlıyor.

31. Ortapınar

Ankara ili, Ayaş ilçesi, Oltan köyünün yaklaşık 2 km güneybatısında, Sarıoba köyünün 15 km kuzeybatısında, Ayaş-Polatlı karayolunun kenarında (Resim: 1-34), doğal yükseklik üzerine kurulmuş höyük, kuzey-güney istikametinde 155 m doğu-batıda 130 m yüksekliği 5,6 m dir. Güneydoğu yamacından derlenen çanak-çömlek parçaları Demir Devri'ne, kuzey yamacındakiler Eski Tunç Çağı'na aittir.

32. Barcın

Ankara ili, Ayaş ilçesi, Oltan köyünün 6 km güneybatısında, Sarıoba köyünün 11 km kuzeydoğusunda, Oltan -Sarıoba karayolunun kenarındadır (Resim: 1-35). Kuzey-güney istikametinde 106.5 m, doğu-batıda 77,5 m, yüksekliği 1.6 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçalarına göre, Eski Tunç Çağı'nda iskan edilmiştir (Resim: 11-11, 14~15).

33. Höyük-Sarıoba

Ankara ili, Polatlı ilçesi, Sarıoba köyünün yaklaşık 2 km güneyinde, Polatlı'nın 30 km kuzeybatısındadır (Resim: 1-36). Kuzey-güney istikametinde 371 m, doğu-batıda 138 m, yüksekliği 21.8 m, terasının yüksekliği 13,6 m dir. Kaçak kazı çukurları görülüyor. Derlenen çanak-çömlek parçalarına göre, Eski Tunç (Resim: 12-1,3), Orta Tunç, Geç Tunç (Resim: 12-2) ve Demir Devri'nde iskan edilmiştir.

34. Höyük-Müslüm

Ankara ili, Polatlı ilçesi, Müslüm köyünün 500 m batısındadır (Resim: 1-37). Kuzey-güney istikametinde 103 m, doğu-batıda 88,5 m, yüksekliği 16,6 m dir. Kuzey-batı yamacında kaçak kazı çukurları gö-

rülmektedir. Derlenen  anak-çömlek parçalarına göre, Eski (Resim: 12-4,7), Orta, Geç Tunç (Resim: 12-5) ve Demir (Resim: 12-6) Devri'nde iskan edilmiştir. Az miktarda Roma Devri'ne ait seramik parçaları da bulundu.

35. Karatepe

Ankara ili, Polatlı ilçesi, Beyce iz köyünün 4 km doğusunda, Ankara-Polatlı karayolunun kenarındadır (Resim: 1-38). Kuzey-güney istikametinde 79 m, doğu-batıda 117 m, yüksekliği 11 m dir. H y  n kuzeyinden köy yolu geçmektedir. Derlenen  anak-çömlek parçaları Eski, Orta, Geç Tunç ve Demir Devri'ne aittir (Resim: 12-8~11). Özellikle Eski Tunç  a ı'na ait parçalar çoktur. H y  n kuzeybatısında ayrı bir h y k daha vardır. Serami ine göre, Demir  a ı'nda iskan edilmiştir.

36. Ye iltepe

Ankara ili, Polatlı ilçesi, Karapınar köyünün 500 m güneyinde, Ankara-Polatlı karayolunun 1 km kuzeyindedir (Resim: 1-39). Kuzey-güney istikametinde 105 m, doğu-batıda 112 m, yüksekliği 5.3 m dir. Her tarafta kaçak kazı çukurları görülmektedir. Derlenen  anak-çömlek parçaları Eski (Resim: 12-12~14) ve Orta Tunç  a ı'na aittir.

37. H y k- aban z 

Ankara ili, Polatlı ilçesi,  aban z  köyünün 5 km güneybatısında,  aban z  Polatlı karayolunun kenarındadır (Resim: 1-40). İki h y kten oluşan bu h y k, kuzey-güney istikametinde 250 m, doğu-batıda 147 m, yüksekliği yaklaşık 10.3 m dir. H y k tarla olarak kullanılmaktadır. kuzey eteğinde suru andıran kalıntılara rastlanmaktadır. Derlenen  anak-çömlek parçaları Demir Devri'ne aittir (Resim: 13-1~2,4). Kaçak kazı çukurlarının yanında az miktarda Eski Tunç  a ı'na ait seramik parçaları bulundu (Resim: 13-3).

38. H y k I-Gündoğan

Ankara ili, Polatlı ilçesi, Gündoğan köyünün 1 km batısındadır. Vadi'nin hemen kenarına kurulmuştur (Resim: 1-41). Kuzey-güney istikametinde 124 m, doğu-batıda 134 m, yüksekliği yaklaşık 10.3 m dir. Derlenen  anak-çömlek parçaları Eski (Resim: 13-5~8), Orta Tunç ve Roma Devri'ne aittir.

39. Höyük II-Gündoğan

Ankara ili, Polatlı ilçesi, Gündoğan köyünün 1 km kuzeybatısında (Resim: 1-42), doğal yamaca kurulmuş düz bir yerleşim yeridir. Kuzey-güney istikametinde 92 m, doğu-batıda 55 m, yüksekliği 2.8 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Roma Devri'ne aittir (Resim: 13-9-10).

40. Höyük-Eski Köşeler

Ankara ili, Polatlı ilçesi, Eski Köşeler köyünün 1.5 km güneyinde (Resim: 1-43), doğal yamaca kurulmuş olan bu höyük, kuzey-güney istikametinde 125 m, doğu-batıda 114 m, yüksekliği yaklaşık 6.2 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Eski, Orta, Geç Tunç (Resim: 13-11-13-14) ve Demir (Resim: 13-12) Devri'ne aittir.

41. Höyük-Kuşucu

Ankara ili, Polatlı ilçesi, Kuşucu köyün içindedir (Resim: 1-44). Kuzey-güney istikametinde 98 m, doğu-batıda 120 m, yüksekliği 13,4 m dir. Kuşucu köyü yanında derlenen çanak-çömlek parçalarının çoğu Eski Tunç Çağı'na aittir (Resim: 14-1-4).

42. Çalbayır

Ankara ili, Polatlı ilçesi, İçciler köyünün güneyindedir (Resim: 1-45). Kuzey güney istikametinde 139 m, doğu-batıda 119 m, yüksekliği 2.1 m dir. Kuzey ve güney yamaçlarında kaçak kazı çukurları vardır. Derlediğimiz çanak-çömlek parçaları yalnız Eski Tunç Çağı'na aittir (Resim: 14-3-4).

43. Karahöyük

Ankara ili, Çubuk ilçesi, Akkuzulu köyünün 3 km batısında, Çubuk'un 7 km güneydoğusunda, Akyurt'un 9 km kuzeyinde, Çubuk-Akkuzulu karayolunun kenarındadır (Resim: 1-46). Kuzey-güney istikametinde 287 m, doğu-batıda 258 m, yüksekliği 21.9 m dir. Höyüğün üzerinde Türk mezarlığı vardır. Çanak-çömlek parçaları Eski Tunç ve Demir (Resim: 14-5-7) Devri'ne aittir.

44. Höyük-Taşpınar

Ankara ili, Gölbaşı ilçesi, Taşpınar köyü içindedir (Resim: 1-47). Yamaç üzerine kurulmuş höyük, kuzey-güney istikametinde 124 m, doğu-batıda 95 m, yüksekliği yaklaşık 6 m dir. Derlenen çanak-çömlek par-

çalarına göre, Eski, Orta, Geç Tunç ve Demir Devri'nde iskan edilmiştir (Resim: 14-8~11).

45. Höyük-Etimesgut

Ankara ili, Etimesgut ilçesi, Zırlı Birlikler Okulu ve Eğitim Tümen Komutanlığı'nın yaklaşık 500 m doğusundadır (Resim: 1-48). Kuzey-güney istikametinde 120 m, doğu-batıda 83 m, yüksekliği 6.1 m dir. Derlenen çanak-çömlek parçaları Roma Devri'ne aittir (Resim: 14-12~14).

IV. Kaman-Kalehöyük Kültürlerinin Yayılış Sahası

Bilindiği gibi, Kaman, Kalehöyük kazılarında, kuzey açmada, üç kültür katı tespit edilmiştir. Birincisi Osmanlı, ikincisi Demir-Frig Çağı, üçüncüsü Orta ve Geç Tunç Çağı'na ait kültür katlarıdır. Mimari kalıntıların özelliğine ve ele geçen küçük buluntulara göre, I kata ait iki evre, yani yukarıdan aşağıya doğru Ia, Ib evreleri, II kata ait dört evre, yani IIa, IIb, IIc ve IId evreleri, III kata ait üç, yani IIIa-Hitit İmparatorluk, IIIb-Eski Hitit, ve IIIc-Assur Ticaret Kolonileri evreleri saptanmıştır.

Kaman Kalehöyük IIa, IIb, IIc, IId ve IIIa evrelerinde ele geçen seramiğin yayılış sahası üzerinde, kısaca, durmak istiyorum. IIa, IIb evrelerinde iki veya üç renkle nakışlı seramik, gri renkli seramik bol miktarda ele geçmiştir. IIc evresinde stilize geyik, kelebek, satranç tahtası, baklava dilimi, dil motifleri ile nakışlı seramik kullanılmıştır. IId evresinde düz hatlar arasında zikzaklar, dalgalı şeritler görülür. IIc evresinde sık sık görülen stilize geyik, kelebek, satranç tahtası türünde motifler IId evresinde hiç yoktur. Yalnız profil ve motifleri bakımından, IIc seramiğinin, IId'den geldiği şüphesizdir.

1994 yılında incelenen höyüklerin çoğunun, kuzey-güney istikametinde uzunluğu yaklaşık 100-300 m, yükseklikleri 10-20 m dir. Geçen sezon araştırılan höyüklerde, Kaman-Kalehöyük IIa, IIb evrelerinin iki, ya da üç renkli nakışlı ve gri renkli seramiği Çubuk ilçesi, Akkuzulu köyü yakınındaki Karahöyük'te, az miktarda, ele geçmiştir. Diğer höyüklerde bu tür seramiğe rastlanmadı. Özellikle gri renkli seramik hiç bulunmadı. 1991,1992,1993 yıllarında Ankara'nın güneyinde, yani Gölbaşı, Haymana, Bala, ve Kızılırmak kavisi içindeki höyüklerde Kaman-Kalehöyük IIa, IIb evrelerinde kullanılmış nakışlı ve gri seramik türü çok sayıda derlenmiştir. Bu sonucun yerel bir özellik olup olmadığı tarafımızdan ayrıca incelenecektir.

IIc evresinin stilize tipik geyik motifli örneklerine ve hatta IId'nin boya nakışlı seramiğine de rastlanmadı.

Bunların dışında, Polatlı ilçesi, Alagöz köyü sınırları içindeki Gubullu, Ayaş ilçesinde Feruz köyü ve höyükte, Güdül, Güneyce köyü yanındaki höyükte ve ayrıca Ayaş-Tekke köyü yanındaki Hanağzı'nda ve Remzi Oğuz Arık tarafından araştırılan Bitik Höyük'te de Eski tunç Çağı seramiği derlenmiştir. Ancak Kızılırmak'tan Kayseri'ye doğru uzayan alanda çok yaygın olduğunu söylediğimiz boya nakışlı seramik türüne bu bölgede hiç rastlanmadı.

Kaman-Kalehöyük'ün III katı, Orta ve Geç Tunç Çağı'nı temsil eder. Bu kata ait üç evreden IIIa, Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenir. 1986-1994 yılı yüzey araştırmalarında Eski Hitit Çağı'na ait seramiğe çok rastlandı. Ancak, Hitit İmparatorluk Çağı seramiği elimize çok az geçti. Buna karşın Datçabelen'de bu çağ seramiği çok bol idi. Krem astarlı, ince kum katkılı bu seramik türü iyi pişirilmiştir.

1985 yılında Kaman-Kalehöyük'te yapılan yüzey araştırmalarında sahtıtan toplanan seramik parçalarının sayısı yaklaşık 240.000 idi. Bunların arasında Eski Tunç, Orta Tunç, Geç Tunç ve Demir Çağ parçaları vardır. Ancak Hitit İmparatorluk Çağı parçaları çok azdır. 1986-1994 yılları Kaman-Kalehöyük kazılarında Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen mimari kalıntılar çok zayıf bir görünümündedir. Kazı verileri, yüzey araştırmalarının sonucunu doğrulamaktadır. Hem Kaman-Kalehöyük'te, hem de araştırdığımız höyüklerde (1986-1994) Hitit İmparatorluk Çağı'nın çok zayıf olarak temsil edilmesi çok önemli bir araştırma sonucudur. Bu durumda yoğun olarak iskan edilmiş olan bölgelerdeki Hitit İmparatorluk Çağı höyüklerinin araştırılması ve saptanmaları gerekmektedir. Önümüzdeki araştırma mevsiminde çalışmalarımızı bu yönde yoğunlaştıracamız.

IV. 1994 Yılı Yüzey Araştırmalarının Sonuçları

Bu araştırmalarda, 45 höyük ve düz yerleşim yerini inceledik. Neolitik-Kalkolitik'ten Demir Çağı'na kadar derlenen seramik türlerine göre,

I. Neolitik Çağ'a ait seramiğe, obsidiyen aletlere hiç rastlanmadı. Kaçak kazı izleri görülen Gubullu, Sincan höyüklerinde de Kalkolitik Çağ çanak-çömlek parçaları çok az ele geçmişti. Ancak Neolitik Çağ seramiği ele geçmedi. Daha önce de açıkladığımız gibi, Konya'nın kuzey, Ankara'nın güney bölgesinde de Neolitik seramik parçaları bulunmamıştı. Buna göre, Tuz Gölü'nün kuzeybatısında Neolitik Çağa ait yerleşim yerlerinin olmadığı anlaşılıyor. Yani, Neolitik'in Kızılırmak kavisinin güneyine yayıldığı ve nehrin batısına geçmediği gözleniyor.

2. Sincan'da Kalkolitik seramiği parçalarına çok az rastlandı.

3. Eski Tunç Çağı'nın erken safhasına ait içi siyah, dışı kırmızı, içi-dışı çok iyi perdahlı seramik, Gubullu, Sincan ve öteki höyüklerde boldur. Bunlar Karaoğlan, Ahlatlıbel ve Eriyokuşu'nun durumuna çok uygunluk gösterirler. Kızılırmak kavisi içindeki höyüklerde bu tipe giren örnekler çok azdır. Bu seramik türünün örneklerini, höyük-Beynam, Çakmaklı ve diğer höyüklerde derledik. İlginç olan bu seramiğin yoğun olarak derlendiği höyüklerin Kızılırmak kavisi içinde değil, dışında olmasıdır. Özellikle, Gölbaşı'ndan itibaren kuzeye doğru uzayan bölgedeki höyüklerde çok görünürler ve yayılış alanının saptanmasını kolaylaştırırlar.

4. Eski Tunç Çağı seramiği hemen hemen her höyükte, bazılarında az da olsa ele geçmiştir. Özellikle küçük höyüklerde daha çoktur. Ancak bu bölgede Eski Tunç Çağı'nın son evresine ait boya nakışlı seramik türleri yoktur. Gölbaşı, Haymana, Bala höyüklerinde de, bu tür nakışlı seramik kullanılmamıştır. Onun için bu seramik türünün adı geçen bölgenin yerel bir ürünü olduğunu, bir kez daha, vurgulamak gerekir.

5. Assur Ticaret Kolonileri Çağı'nın, yani Kültepe-Karum II ve Ib katları boyalı seramiğine de rastlanmadı. Bu seramiğin örneklerine Kızılırmak kavisi içinde ve Tuz Gölü yataklarındaki höyüklerin bazılarında rastlandı. Araştırmalarımıza göre, bu ilk tarih dönemine ait seramiğin yayılış alanı, Kayseri ovası ve Kızılırmak kavsinin kuzeybatısına doğru uzayan geniş bölgeyi kapsamaktadır. Bu sonuç tüccarların ekonomik etkinlikleri ile de bağlantılı olabilir.

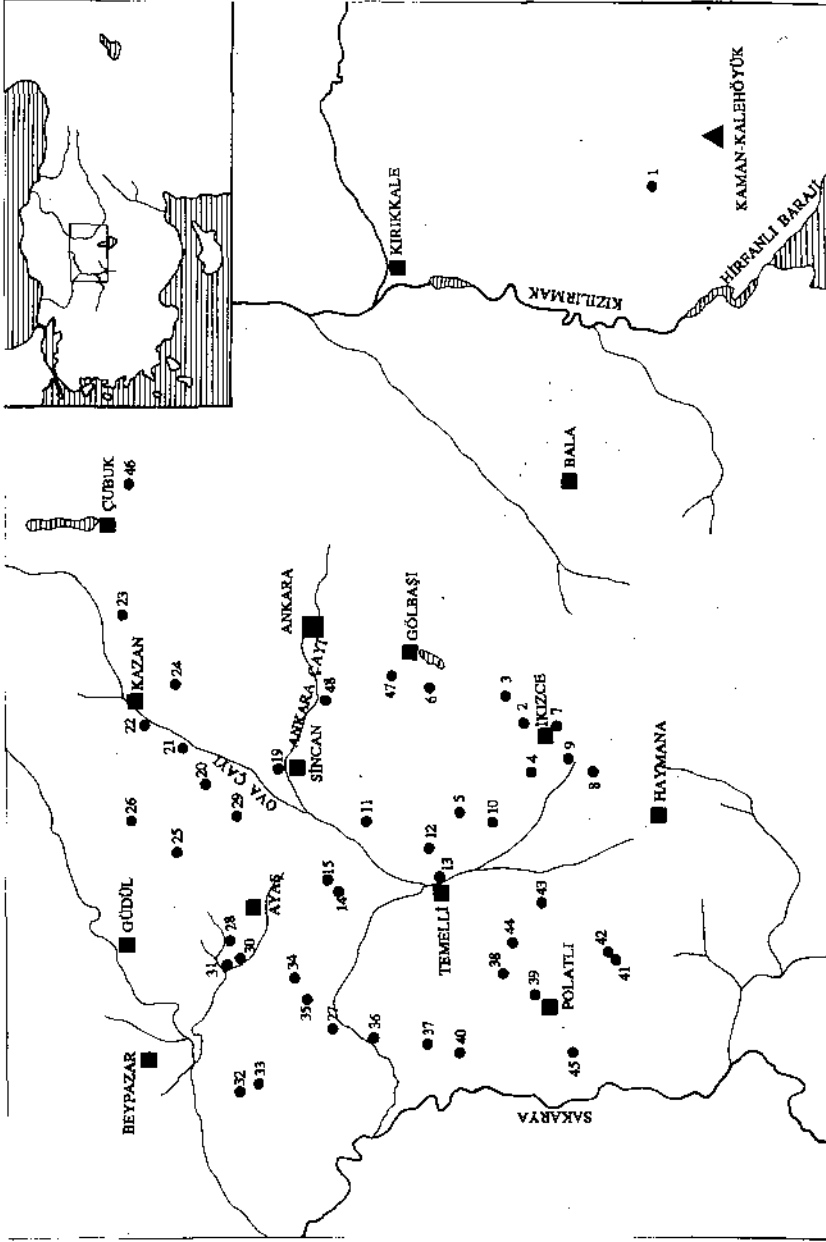
6. Orta Tunç Çağı'nın ikinci çeyreğinde ve Eski Hitit Çağı'na ait seramiğe Bitik'den başka bir höyükte rastlanmadı.

7. Yukarıda söylediğimiz gibi, Hitit İmparatorluk Çağı seramiği Datçabelen'de çok bulundu. Buna karşın Eski Hitit Çağı seramiği çok azdı. Bu münasebetle Kızılırmak yöresindeki höyüklerde Hitit İmparatorluk Çağı'na tarihlenen seramiğin çok az ele geçirildiğini vurgulamak isterim. Bu şaşırtıcı sonuç bir tesadüf de olabilir, ancak Datçabelen buluntuları bir gerçeğin ifadesidir. Kanımca, Datçabelen uzun süre iskan edilmemiştir. Buluntulara göre, Eski ve Hitit İmparatorluk Çağı'ndan sonra, terk edilmiş olmalıdır. 1985 yılında yürütülen yüzey araştırmalarında topladığımız 240,000 seramik parçası arasında Hitit İmparatorluk Çağı seramiğinin çok az olduğunu açıklamıştık. Kaman-Kalehöyük'te de bu çağa ait yapı kalıntıları çok zayıftır. Önemli bir şehir olarak görülmüyor.

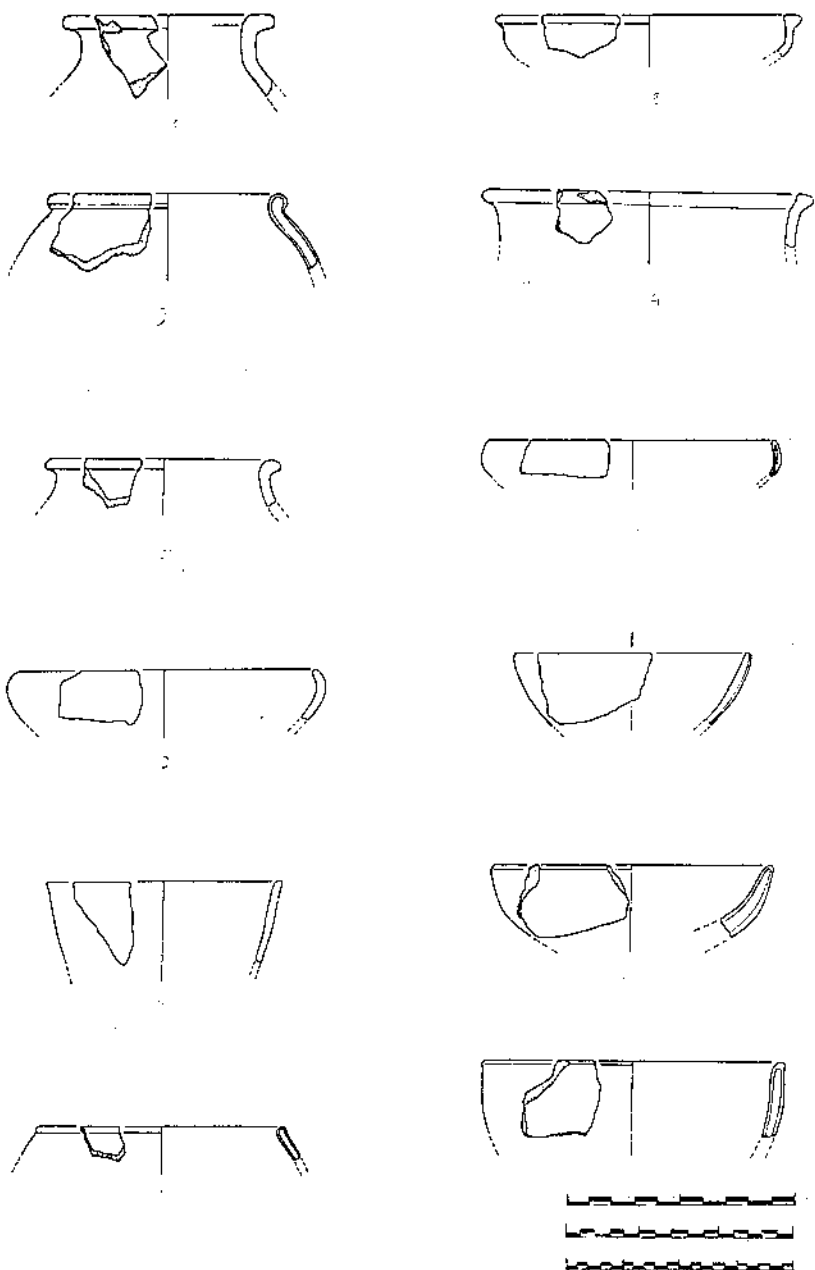
8. Demir Çağı seramiği, Karakaya, Boz, höyük-Esenler, höyük-Akçaören, Sarıkaya, Paşatepesi, höyük II-Gündoğan, höyük-Şabanözü ve Karahöyük'ten derlendi. Yalnız bunlarda, Kızılırmak kavisini içindeki höyüklerde çok görülen, stilize geyik motifli örnekler hiç rastlanmadı. Hatta, Kaman-Kalehöyük Ila ve IIB katlarında kullanılmış olan iki veya üç renkle süslenmiş seramiğe de rastlanmadı. Gri renkli seramik de Çubuk-Karahöyük'ten başka bir höyükte bulunmadı.

9. Kaman-Kalehöyük IId katında kullanılmış el yapımı, boya nakışlı seramiğe Ankara, Konya yörelerindeki höyüklerde rastlanmadı. Bu saptamanın ışığında IId kültürünün yayılış alanının, IIC evresinde olduğu gibi, Kızılırmak kavisine ve Aksaray, Niğde'ye doğru, yani, Geç -Hitit kültür çevresine doğru uzayan bölgede aranması gerektiğini düşünüyorum.

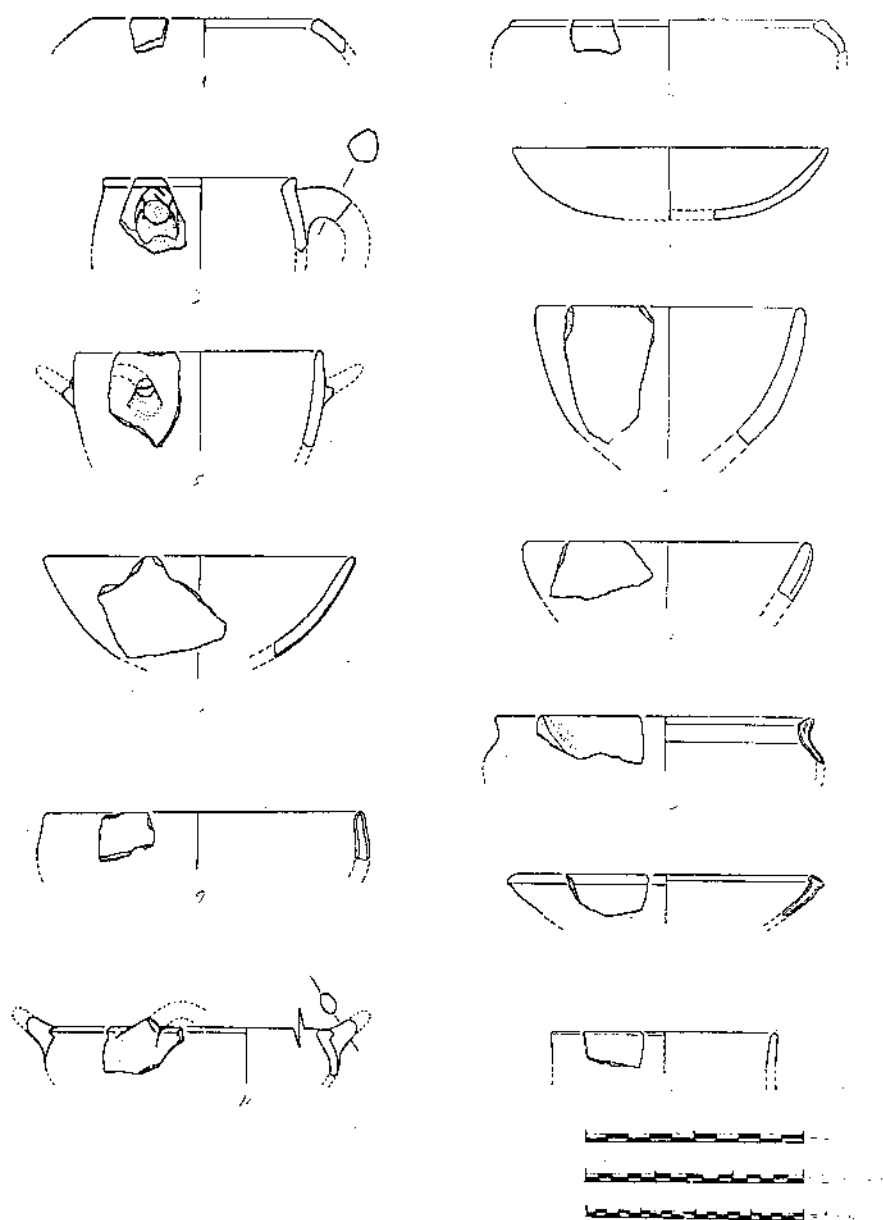
1994 yılı yüzey araştırmalarımızda derlenen malzeme Orta Anadolu höyüklerinin bilinen genel karakterini, içeriklerini yeniden kanıtlamaktadır. Ayrıca, bu araştırmalar bölgeler arasındaki yerel özelliklerin aydınlanmasına da önemli ışık tutmaktadır. Çalışmalarımız-araştırma projemiz doğrultusunda 1995 yılında da sürdürülecektir.

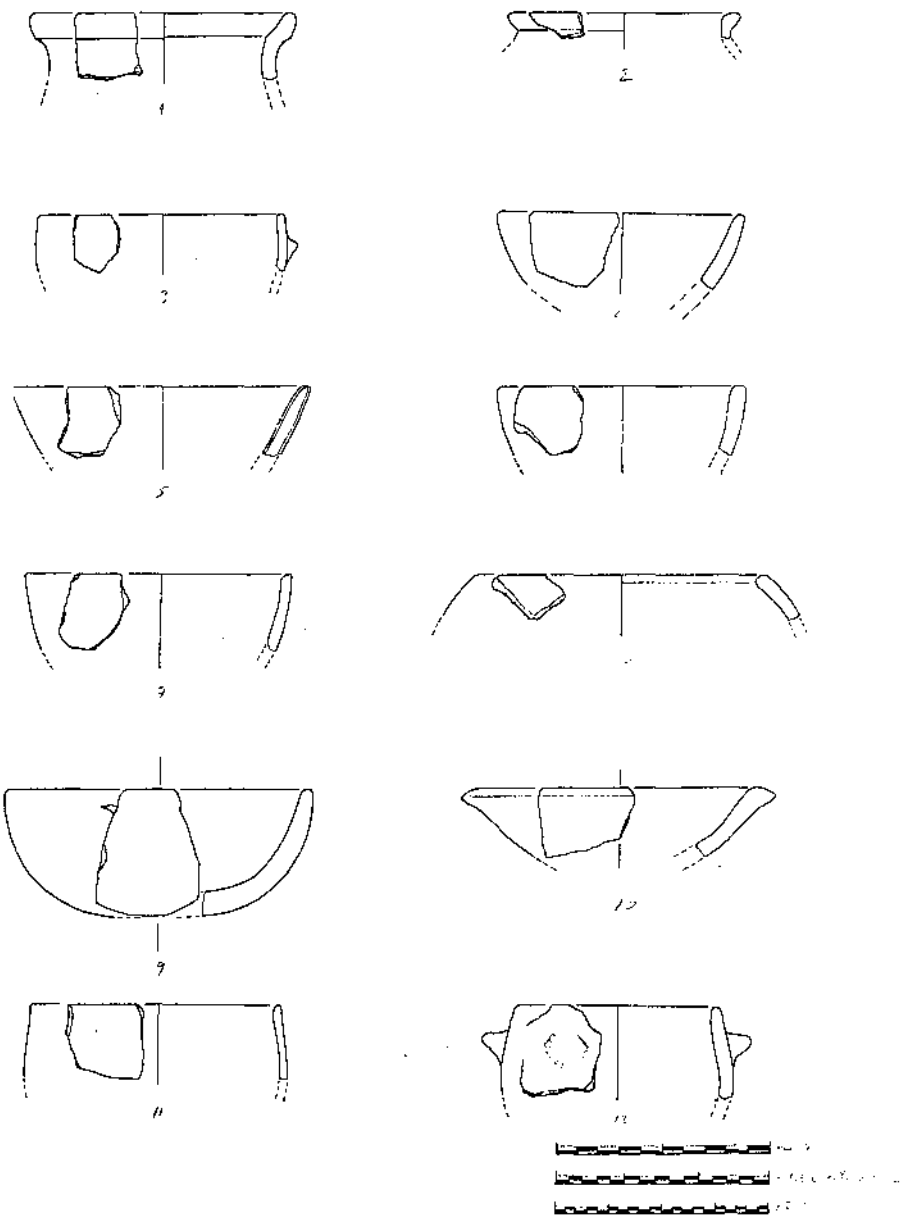
Resim 1

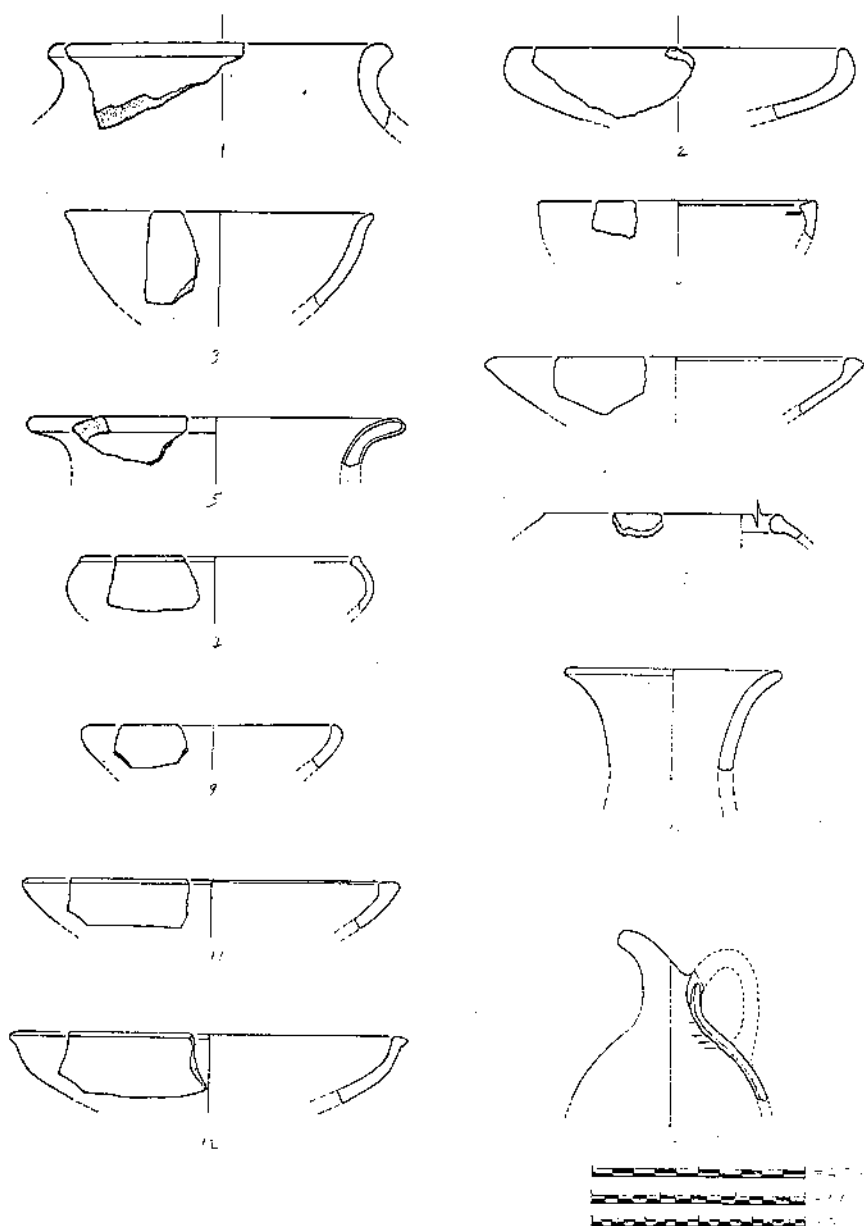
Resim 2

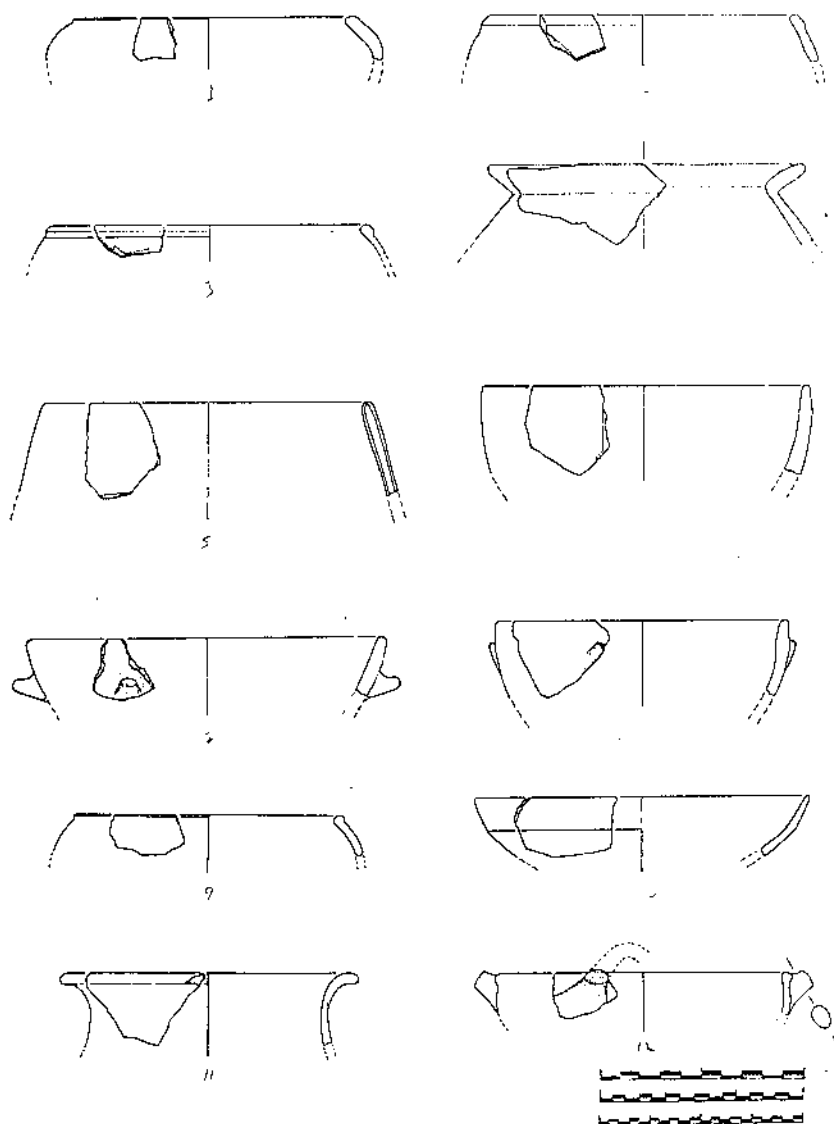
Resim 3

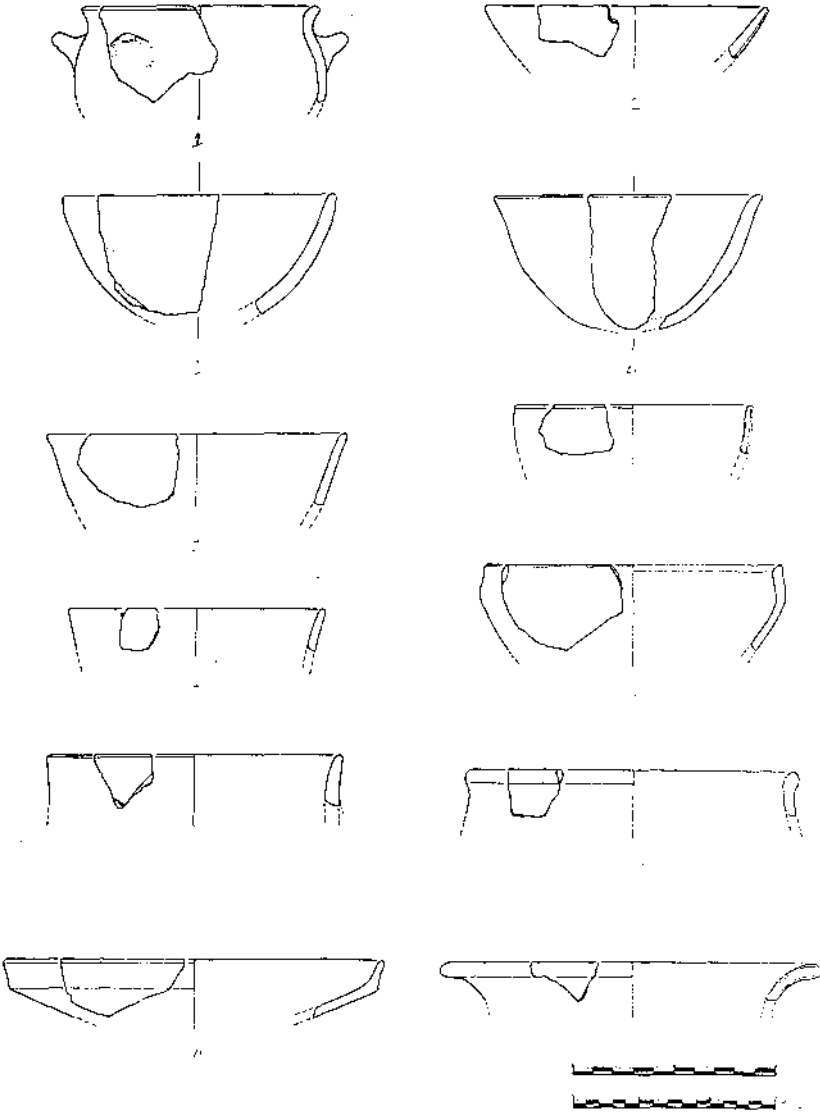
Resim 4

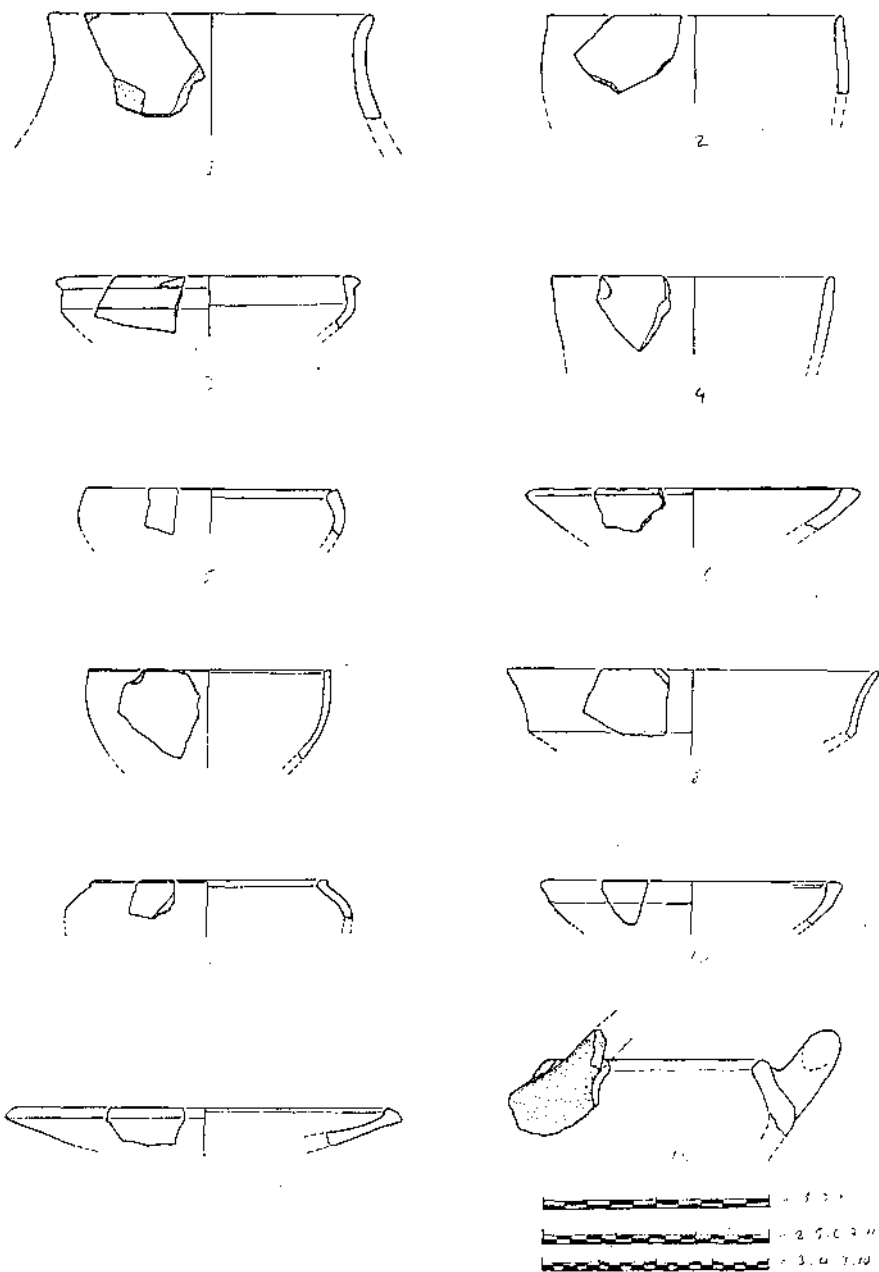
Resim 5

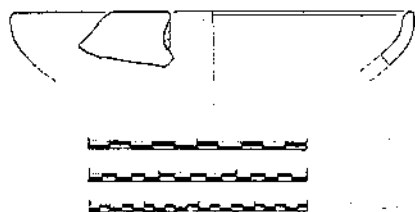
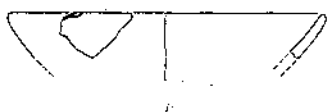
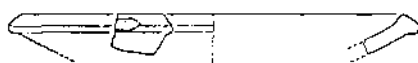
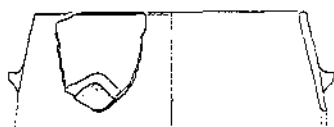
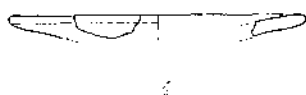
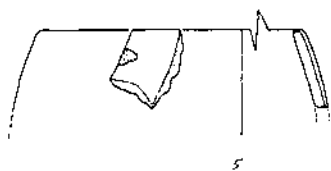
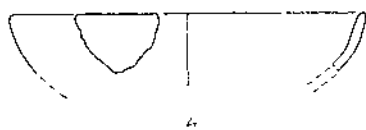
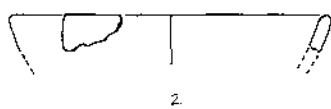
Resim 6

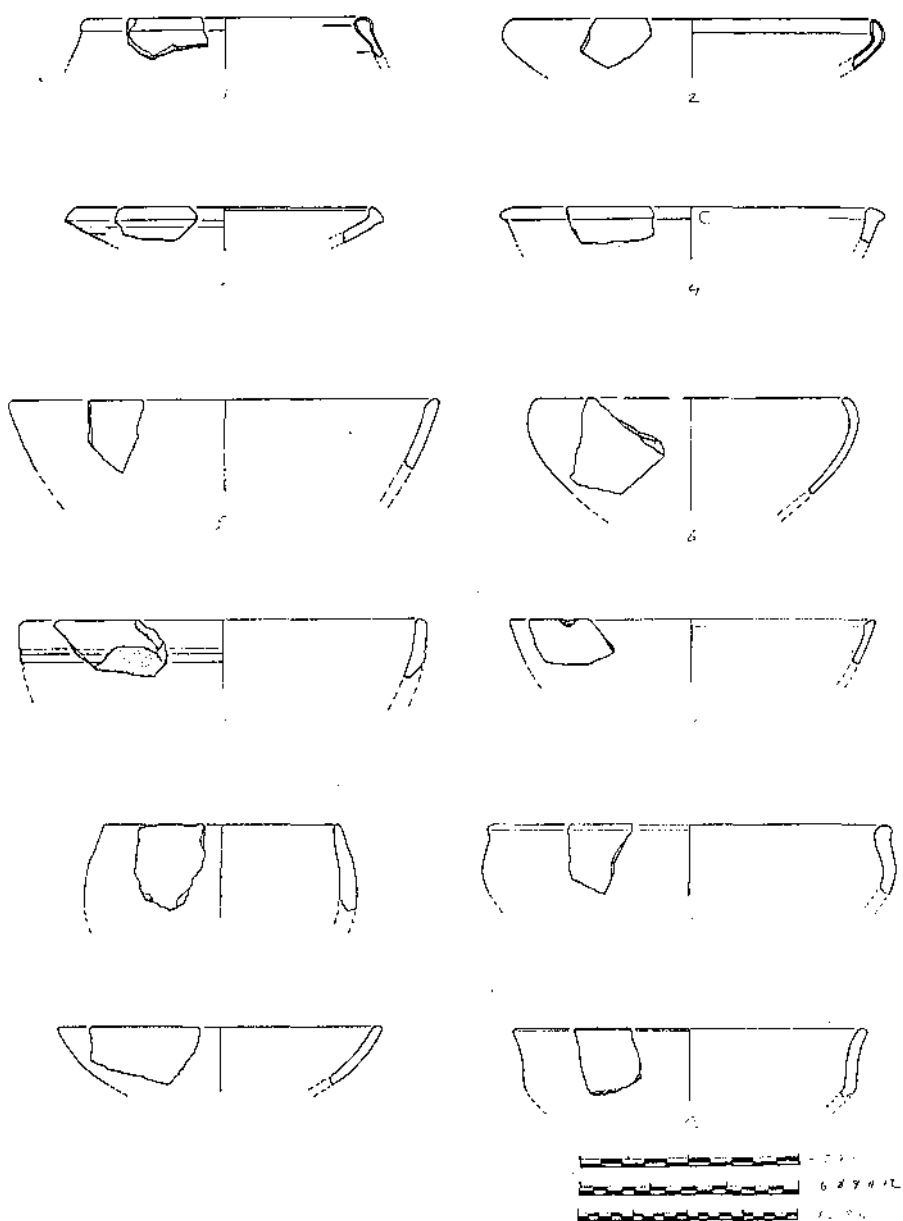
Resim 7

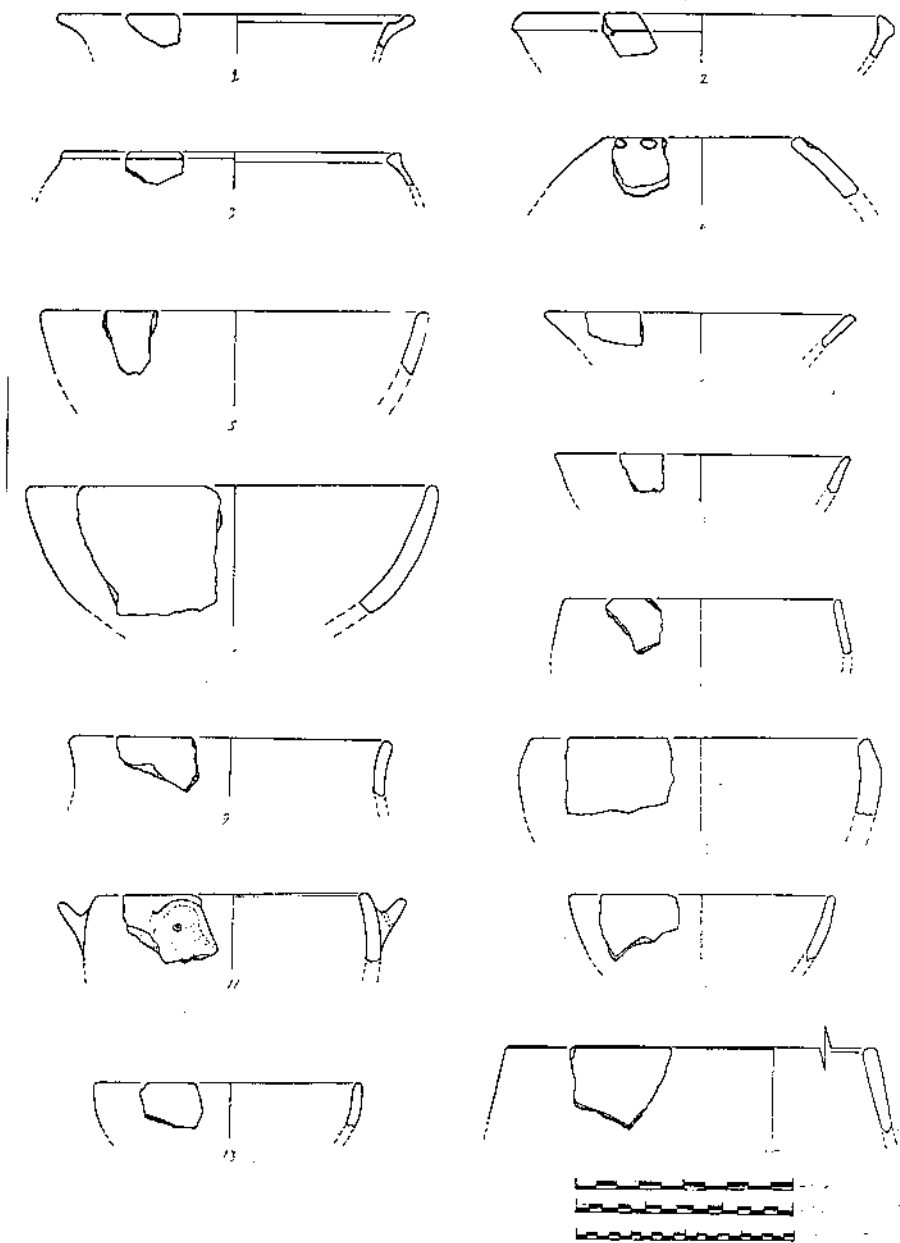
Resim 8

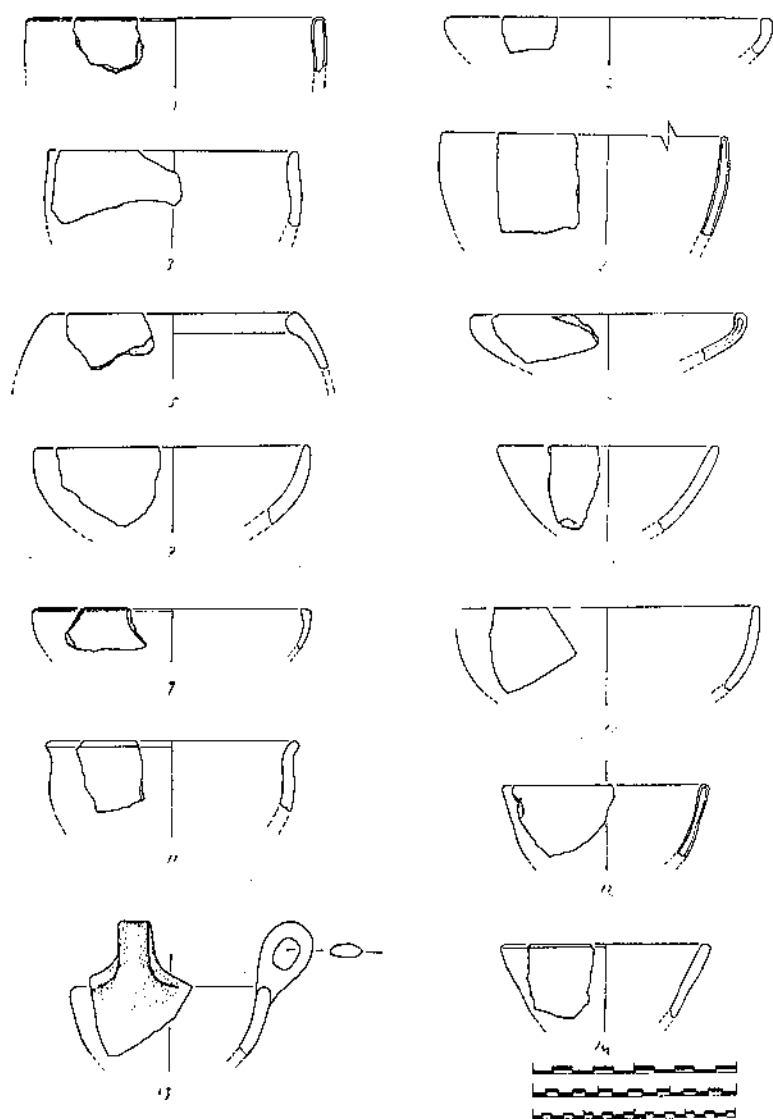
Resim 9

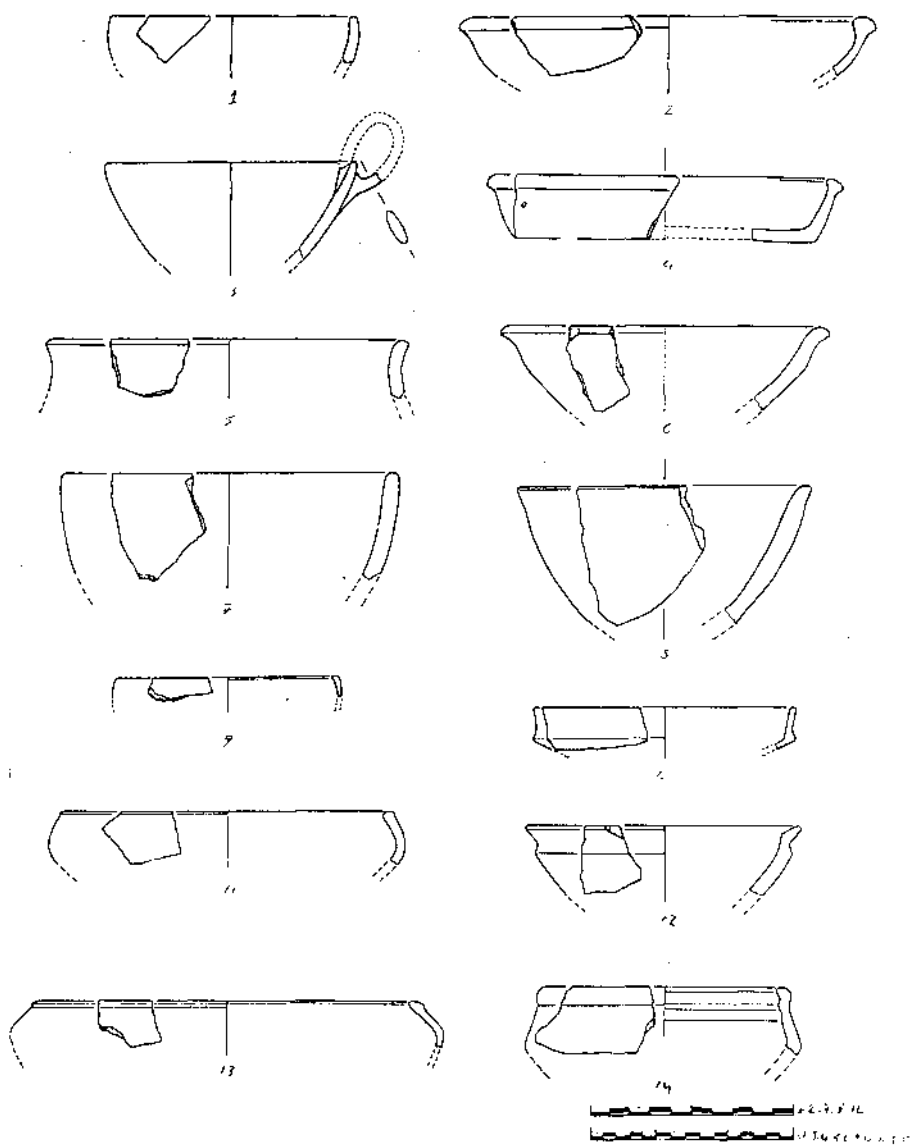
Resim 10

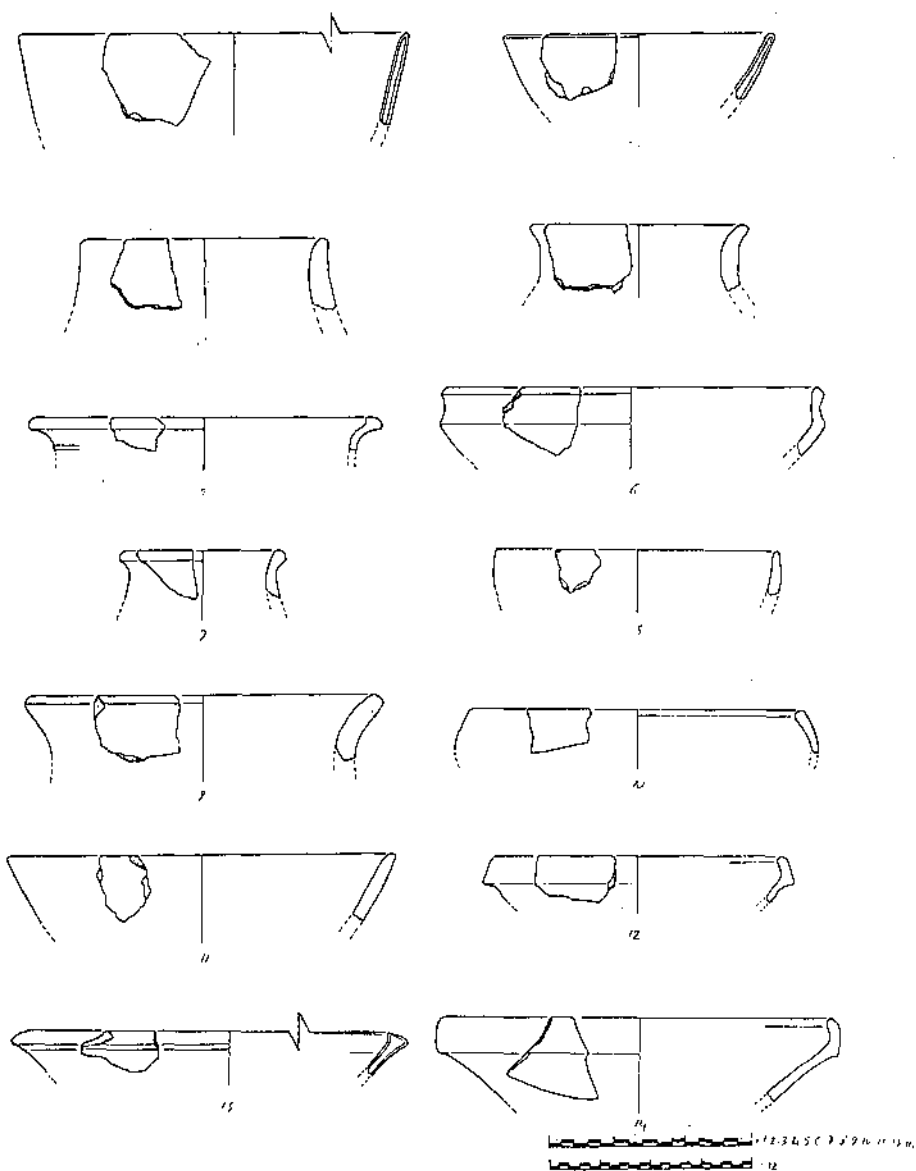
Resim 11

Resin 12

Resim 13

Resim 14

1994 YILI AMASYA- TAŞOVA YÜZEY ARAŞTIRMALARI

*Mehmet ÖZSAIT **
Özdemir KOÇAK

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile İ. Ü. Edebiyat Fakültesi adına dokuz yıldan beri sürdürdüğümüz Karadeniz Bölgesi araştırmalarına 1994 yılı Temmuz ve Ağustos aylarında Amasya'nın Taşova, Merzifon ve Gümüşhacıköy ilçelerinde devam edilmiştir.

Araştırmalarımıza katkıda bulunan İ.Ü.Rektörlüğü Araştırma Fonu Yürütücü Sekreterliği'ne¹, İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Müdürlüğü'ne, TTK Başkanlığı'na, TTOK Başkanlığı'na yürekten teşekkür ederiz.

Arazi çalışmalarımızın bu kadar verimli olmasında Taşova Kaymakamı Sayın Ali Kazgan etken olmuştur. Kendilerine burada minnettarlığımızı ifade etmek isteriz. Aynı şekilde Tarım İlçe Müdürü Sayın İsmet Küp'e, Tekel Yaprak İşleme Müdürü Sayın Ramazan Uyanık'a, Amasya Müzesi Müdürü Sayın Ahmet Yüce'ye teşekkürlerimizi sunarız.

Merzifon araştırmalarında değerli yardımlarını aldığımız İlçe Emniyet Müdürü Sayın M.Aybars Çelik ile Tarım İlçe Müdürü Sayın Mehmet Taşan'a teşekkürü zevkli bir görev sayarız.

Dokuz yıldır devam ettiğimiz Karadeniz Bölgesi araştırmalarımıza bu yıl yazarların dışında Arkeolog Nesrin Özsait, Tokat Gazi Osman Paşa

* Prof.Dr.Mehmet ÖZSAIT, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı 34459 Vezneciler-İSTANBUL
Doktorant Özdemir KOÇAK, Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampüs-KONYA

(1) Proje Sayısı 596/171193'tür.

Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlilerinden Abdullah Dündar; Bakanlık temsilcisi olarak da Rize Müzesi'nden Arkeolog M.Yücel Kumandaş katılmışlardır. Sayın Kumandaş ve ekip üyelerine özverili ve uyum içindeki çalışmalarından dolayı yürekten teşekkür ederiz.

1994 yılı araştırmalarımız Amasya'nın Taşova ilçesi ile kısmen de Merzifon ve Gümüşhacıköy ilçelerinde gerçekleştirilmiştir. Burada araştırmasını ana çizgileri ile tamamladığımız Taşova'da elde ettiğimiz sonuçlar üzerinde durulacaktır.

Amasya'nın kuzeydoğusunda, Yeşilırmak Vadisi'nin kuzeyinde ve güneyinde uzanan Canik Dağları yükseklikleri üzerinde yer alan Taşova'nın Umutlu, Mülkbükü, Uluköy, Gemibükü, Esençay, Çakırsu, Tatlıpınar, Ballica, Belevi, Dutluk, Alpaslan, Karsavul, Çalkaya, Gürsu, Arpaderesi, Sepetli, Destek, Çambükü, Gölbeği, Dört Yol, Aşağı Baraklı, Yukarı Baraklı gibi 37 belde ve köyünü sistematik olarak araştırdık. Sonuçta 42 yerleşme yeri tespit ettik. Bunlardan 14 tanesi tarihöncesi, 10 tanesi M.Ö.II. bin yılı kalanı da Demir Çağı yerleşmesidir.

Burada, 1987 yılından beri aralıklarla çalışmalar yaptığımız Taşova'nın, tarihöncesi yerleşmelerine değineceğiz (Harita No: 1).

KABAYAR (Harita No: 63, Resim: 1,2)

Uluköy'ün 3.5 km güneydoğusunda, Yeşilırmak kıyısında yer alan höyüğü ilk kez 1987 yılında incelemiştik. Höyüğün mevcut boyutları 100 x 40 m, yüksekliği de 1 m kadardır. Mülkbükü-Umutlu yolu ile Yeşilırmak arasında kalan höyük, kuzeybatısından geçen yol ve güneyinden akan Yeşilırmak yüzünden çok büyük tahribata uğramıştır. *Kabayar'ın (Sonusa)* hemen güney eteğinde bir kaynak, 150 m kadar batısında Göl-düzü Gölçüğe Pınarı vardır.

Höyük yüzeyinde, çoğunluğu kurşuni renkli, bazıları çizgi bezekli İTİ keramikleri bulunmuştur.

MÜLKBÜKÜ (Harita No: 130 Resim: 3,4)

Taşova'nın 9 km güneydoğusunda, Taşova-Umutlu yolunun 30 m kuzeyinde, Mülkbükü köyünün 1 km kuzeybatısındaki Sivritepe (Üyücek) mevkiindedir. Doğal bir tepe üzerinde yer alan yerleşmenin boyutları 150 x 200 m ova yüzeyinden yüksekliği de 40 m kadardır.

Tarla açmak amacıyla tesviyesine başlanan yerleşme yüzeyinde İT I ve M.Ö.II. bin keramikleri görülmektedir.

EKİZTEPE (Harita No: 131, Resim: 5,6)

Taşova'nın 13 km kadar kuzeybatısında yer alan Sepetli köyünün 1 km kadar güneyinde, Sepetli Suyu vadisindedir. Vadi tabanına paralel olarak birbirini izleyen iki tepeden doğudaki tepe üzerindeki yoğun tahribat nedeniyle İT I ve yoğun olarak da M.Ö.II. bin yerleşmelerine ait keramikler bulunmuştur.

KUŞ TEPEŞİ (Harita No: 132, Resim: 7,8)

Taşova'nın 20 km kuzeybatısında yer alan Destek çevresindeki araştırmalarımızda, Destek Belediyesi'nin 500 m kadar kuzeybatısında önemli ölçüde tahrip edilmiş bir yerleşme yeri bulduk. *Kuş Tepesi* olarak bilinen, doğu-batı doğrultusunda 125 m kuzey-güney doğrultusunda ise 175 m, yüksekliği de 8 m kadar olan yerleşme yüzeyinde çoğunluğu kuruşunirenkli İT I keramikleri görülmektedir.

ILGINCAK I (Harita No: 133, Resim: 9,10,11)

Destek'in 8 km kuzeybatısında yer alan Karamuk Mahallesi'nin arazisinde, Karamuk'un 2 km kadar güneydoğusunda Mahmarardı Yaylası'nın Ilgıncak mevkiinde iki yerleşme tespit edilmiştir. Bunlardan *Ilgıncak I* üzerinde yoğun olarak İT I-2 yerleşmesine ait keramikler bulduk.

ANSAR KALESİ (Harita No: 134, Resim: 12,13)

Taşova'nın 17 km güneybatısında yer alan Çakırsu köyü ve çevresini de çok iyi bir şekilde araştırdık. Köyün 3 km kuzeydoğusunda tespit ettiğimiz Ansar Kalesi kuzey-güney doğrultusunda 150 m, doğu-batı doğrultusunda ise 200 m dir. Yüksekliği de 15 m kadardır. Kumluca'dan gelen Boladan Çayı yerleşmenin kuzeyinden akmaktadır.

Fazlaca tahribata uğrayan *Ansar* yerleşmesinin eteklerinde ve üst kesiminde İT I-2, M.Ö.II. ve I. bin yılı yerleşmelerine ait keramikler bulunmaktadır.

YENİPİNAR (Harita No: 135, Resim: 12)

Ansar Kalesi'nin 100-150 m güneybatısından itibaren başlayan *Yenipınar* yerleşmesi 100 x 125 m boyutlarında ve yer yer 1-2 m yük-

sekiğinde'dir. Tarım nedeniyle oldukça tahrip edilen yerleşme yüzeyinde İT I, M.Ö.II. binyılı ve Roma Çağı keramikleri görülmektedir.

KÜTÜKLÜK (Harita No: 136, Resim: 14,15)

Taşova'nın 23 km güneybatısında yer alan Ballica'nın 2 km kadar doğusunda, Çermik'in karşısında, Taşkın Çayı vadisinin kenarında bir İlk Tunç Çağı yerleşmesi tespit edilmiştir. *Kütüklük* olarak bilinen bu yerleşme, bir taraftan Taşkın Çayı, esas olarak da heyelan nedeniyle tahrip olmuştur. Bugün boyutlarını ve yüksekliğini belirlemek olanaksızdır.

BIDAK (Harita No: 137, Resim: 16,17)

Ballica köyünün 1,5 km kadar kuzeydoğusunda Daraklık mevkiindeki *Bidak Yeri*'nde, Taşkın Çayı tarafından önemli ölçüde tahribata uğratılmış bir İT 1-2 yerleşmesi bulduk. Üzerinde tarım da yapılan yerleşmenin sınırlarını belirlemek olanaksızdır².

KORAMA PINARI (Harita No: 138, Resim: 18)

Taşova'nın 5 km güneybatısında bulunan Dutluk köyünün 1 km güneybatısındaki Evliya Tepesi Tümülüsü'nü inceledik. Dutluk-Güngörmüş köyleri sınırındaki bu tümülüs önemli ölçüde tahrip edilmiştir.

Dutluk'un 3 km kadar güneybatısında Dört Yol'un 2 km güneydoğusunda *Korama Pınarı* mevkiinin hemen kuzeyindeki yamaçta iyi bir teknik ve işçilik gösteren İT 1-2 keramikleri bulduk.

Tarım yapılan arazide yer alan *Korama Pınarı* yerleşmesinin heyelan nedeniyle sınırlarını belirlemek imkansızdır.

ÇAMBÜKÜ (Harita No: 139, Resim: 19)

Taşova'nın 11 km güneybatısındaki Çambükü köyünün 200 m Yeşilirmak'ın da 300 m kuzeybatısında yer alan bu İTÇ yerleşmesi, EKO Şirketi'nin telsiz kulesi yapımı nedeniyle kazılması sırasında tahrip olmuştur.

Yaklaşık 40 m yükseklikteki tepe üzerinde yer alan Çambükü yerleşmesinin, gerek tahribat, gerekse heyelan nedeniyle sınırlarını belirlemek imkansızdır.

(2) Ballica köyü araştırmalarında bize yardımcı olan Sayın Bahattin Söyler'e candan teşekkür ederiz.

KALE-HIZARÖNÜ (Harita No: 140)

Taşova'nın 23 km güneybatısında yer alan Belevi beldesini de araştırdık. Yerleşmenin 500 m güneybatısında 1964 yılında bir lahitin çıktığı Zeytintepe Tümülüsü'nü ve çevresini inceledik. Daha sonra Belevi'nin 1 km kuzeyinde Akınoğlu beldesinin (Yerkozlu-Tekke) 2 km doğusunda Hızarönü mevkiinde İTÇ ve Demir Çağı yerleşmelerine ait keramikler saptadık. Yerleşmeye, Hızarocağı Dere yatağından itibaren bir duvar gibi yükseldiğinden, üst kesime Kale adı verilmiştir.

ÇÖMLEKLİK (Harita No: 141)

Taşova'nın 23 km güneybatısında yer alan Akınoğlu beldesine ait olan Yerkozlu Mahallesi'nin 2 km kuzeydoğusunda, Kartal Konacak'ın altında, Çömleklik mevkiinde zayıf bir İTÇ yerleşme yeri bulduk. Önemli ölçüde erozyona uğramış bulunan tepenin yamaç ve eteklerini kapladığını düşündüğümüz yerleşmenin boyutlarını vermek imkansızdır.

AKYAZI TEPEŞİ (Harita No: 142 Resim: 20,21)

Taşova'nın 29 km güneybatısında yer alan Yukarı Baraklı kesiminde yaptığımız araştırmalarda, üzerinde tarım yapılan ve fazlaca tabriyata uğramış bir yamaç yerleşmesi tespit ettik. Boyutları kuzey-güney doğrultusunda 125 m ve doğu-batı doğrultusunda 100 m kadar olan yerleşmenin güney eteklerinden Direkli (Gündes) sırtlarından doğan Değirmenbaşı Deresi; kuzey sırtlarından Yukarı Baraklı, Örene-Kayabaşı mevkiine giden yol geçmektedir³.

Akyazı Tepesi'nde, bölgede az görülen⁴ kurşuni ince cidarlı, çizgi bezekli, iyi bir teknik gösteren İlk ve Son Kalkolitik Çağ keramiği yanında İTÇ keramikleri de görülmektedir⁵.

Taşova'nın 60 belde ve köyünden ancak 37 kadarı sistematik olarak

-
- (3) Yukarı Baraklı köyü sınırları içinde kalan Roma Kalesi, Nekropol alanı, Kayabaşı mevkiinde örenyerinde doğal mağara, şelale ve çevresinin araştırılmasında bize yardımcı olan Yukarı Baraklı Köyü Muhtarı Sayın Şükrü Aktar'a candan teşekkür ederiz.
 - (4) Akyazı Tepesi Kalkolitik Çağ keramikleri, Mesudiye çevresinde yaptığımız araştırmalarda Arıcılar Yaylası'nda *Nal Tepesi*’nde bulduğumuz çok ince kum katkılı, iyi pişirilmiş, iç ve dış yüzeyleri kurşuni-siyah bazen de kahverengi astarlı, son derece özenle açılanmış, çizgilerle bezenmiş, bazıları memecikli olan keramiklerle aynı ortak özellikleri gösterirler. (Bkz. Mehmet Özsait, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, X, 1992, s.316, Res.24, Hrt.No.104)
 - (5) Burada özet olarak verdiğimiz Taşova yerleşmelerini, ayrı bir yazımızda, çizimli ve ayrıntılı olarak yeniden ele almak düşüncesindeyiz.

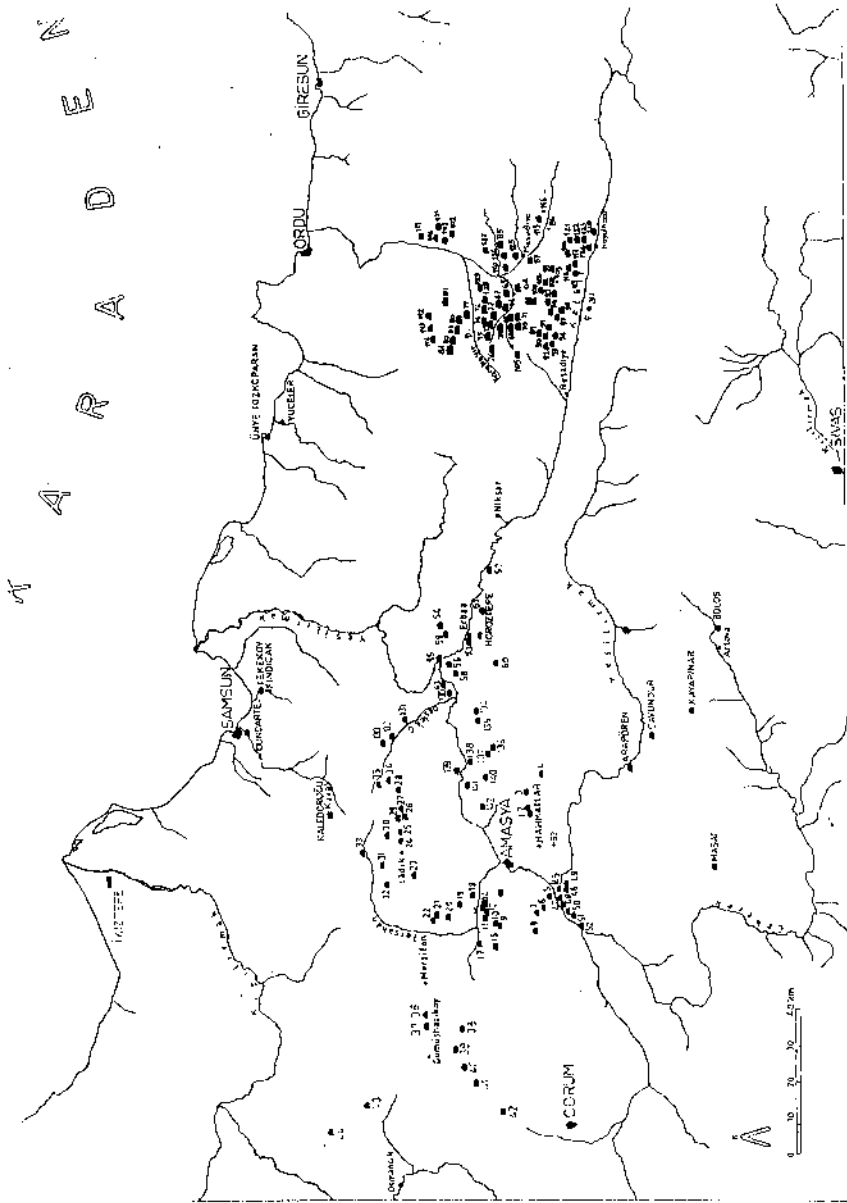
araştırılmıştır. Bunun sonucunda, Ordu-Mesudiye kesiminde olduğu gibi, bölgenin en eski tarihini M.Ö. V. binyılı başlarına kadar çıkarabiliriz. Bununla birlikte Taşova sınırları içinde kalan Yeşilirmak ve kolları üzerinde yoğun olarak İT 1 ve İT2 dönemlerinde yerleşildiğini söyleyebiliriz. Bölgede, ayrı bir çalışmayı yapacak kadar M.Ö. II. binyılı yerleşmesi tespit ettik. Demir Çağı'nın ilk iki safhası içinde yok denecek kadar az olan yerleşme sayısının, Son Demir Çağı'nın ortalarına doğru yeniden arttığını izledik.

Önümüzdeki yıllarda tamamlamayı düşündüğümüz Taşova araştırmalarının sonucunda daha ayrıntılı bilgiler elde edebileceğimiz umundayız.

YERLEŞMELER: HARİTA: I

1- Koşapınar	32-İnkaya	63-Sonusa
2- Elipınar	33-Salur(Yüktepe)	64-Göllüyazı
3- Sarımeşe	34-Dolmatepe	65-Harmanlık
4- Perçemlikaya	35-Kaletepe	66-Çamarası I
5- Dökmektepe	36-Hacıpınarı	67-Çamarası II
6- Bozhöyük	37-Karacaören	68-A.Güngörmez I
7- Gökhöyük-Somtepe	38-Kıdımpınarı	69-A.Güngörmez II
8- Doğanıtepe	39-Selçuk	70-Y.Güngörmez I
9- Eğrektepe	40-Asarcık(Çal)	71-Y.Güngörmez II
10-Sarıkaya	41-Yeniköy	72-Güleyanı Tepesi
11-Göllübağlar	42-Hamamözü	73-Körüktepesi
12-Bekçitepesi	43-Niyazbaba	74-Çağlankaya
13-Türkmenlik	44-Kartalkaya	75-Bektaş Tepesi
14-Aşıtepesi	45-Ayvalıpınar I	76-Esmahan Pınarı
15-Dereçihil	46-Ayvalıpınar II	77-Kınklar
16-Kanaıpınar(Devret)	47-Cinlitepe	78-Meydandüzü
17-Yoğutçubaba	48-Yalınztepe	79-Ziyaret Tepesi
18-Kiliseitepe	49-Kavançayır	80-Naltepe
19-Kurnaztepe	50-Çaylakdeğirmeni	81-Evliya Tepesi
20-Alevitepe(Kümbettepe)	51-Toklutepe	82-Tepedibi
21-Ahırı	52-Kocamantepe	83-Kıyan
22-Oğulbağı	53-Tuğla Fabrika H.	84-Kömüşarmudu
23-Sarıgazel	54-Karayaka	85-Köyüçi
24-Kümbettepe	55-Kale	86-Buzluk
25-Devşerkaya	56-Kızılçubuk	87-Çiftliksarıca
26-Tombultepe	57-Untepe	88-Ziraat Tepesi
27-Kiliseitepe	58-Çayönü	89-Maltepesi
28-Kurban	59-Kömüslük	90-Tepetarla
29-Köyüçitepesi	60-Teveri	91-Kargatepesi
30-Ağcitepe	61-Çernik	92-Söğütözü
31-Dedcalutepe	62-Nekropol	93-Karapınar I

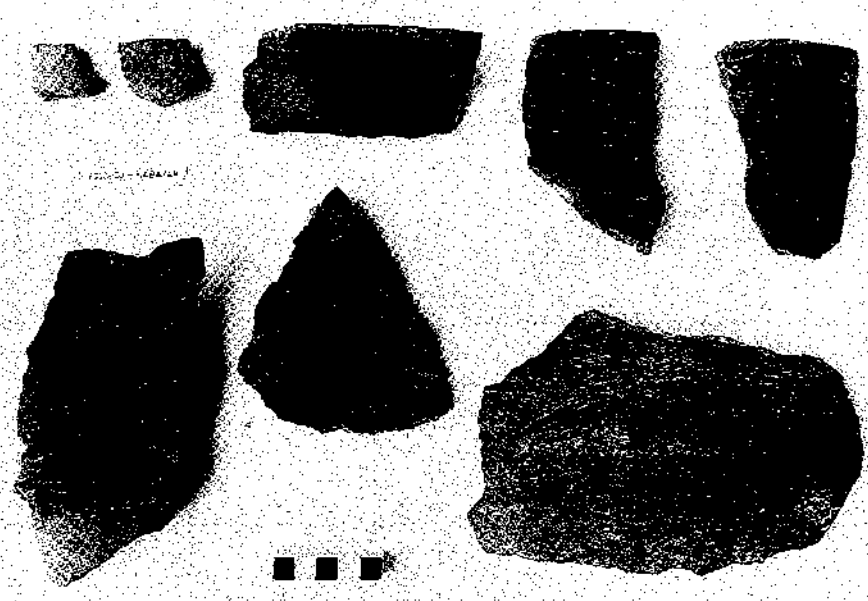
94- Karapınar II	111-Atyolu(Bayır)	127-Karababa
95- Yazıtarla	112-Dıgılıkaya	128-Sahanlı
96- Kuzuluk Boğazı	113-Fırırlık	129-Üçyol
97- Çukurçayır	114-Abdili Yayla Höyük	130-Mülkbükü
98- Hohurdan	115-Yardere-Bahçeler	131-Ekiztepe
99- Pilav Tepesi	116-Bahçeler-Nekropol	132-Kuştepesi
100-Dayılı Yaylası	117-Kalacuk I	133-İlgincak I
101-Harmanyeri Tepesi	118-Kalacuk II	134-Ansar Kalesi
102-Çamaşlıoğlu Tepesi	119-Kalacuk III	135-Yeniçınar
103-Sayaca Tepesi	120-Kuruseki	136-Kütüklük
104-Nal Tepesi(Arıclar)	121-Yeniaslan I	137-Budak
105-A.Güngörmez III	122-Yeniaslan II	138-Korama Pınarı
106-İlişar I	123-Yeniaslan III	139-Çambükü
107-İlişar II	124-Eğriçimen Yayla Höyük	140-Kale Tepe
108-İlişar III	125-Küllüce	141-Çömleklik
109-İlişar Nekropol	126-Çöplük Bostanı	142-Akyazı Tepesi
110-Azmikale		

Harita 1: Orta Karadeniz Bölgesi yerleşmeleri

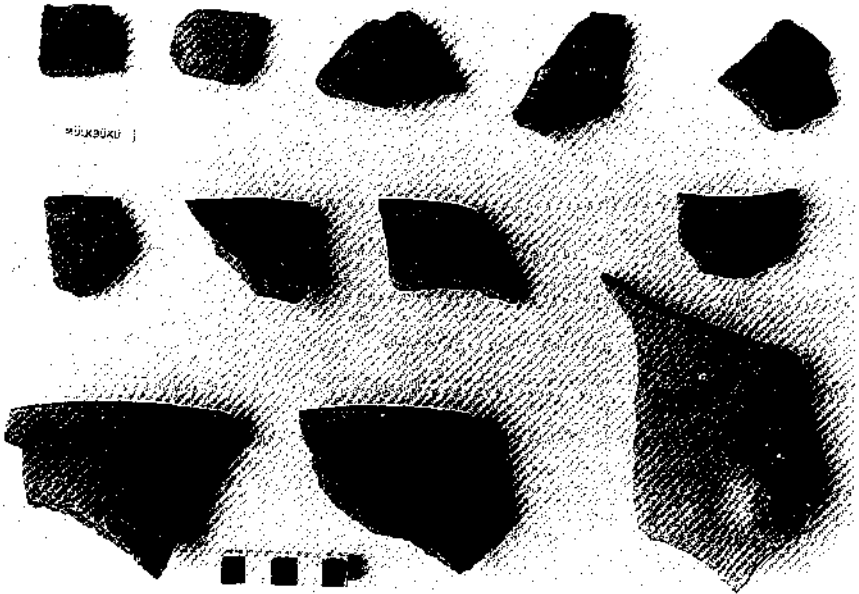
Resim 1: Kabayar, batıdan

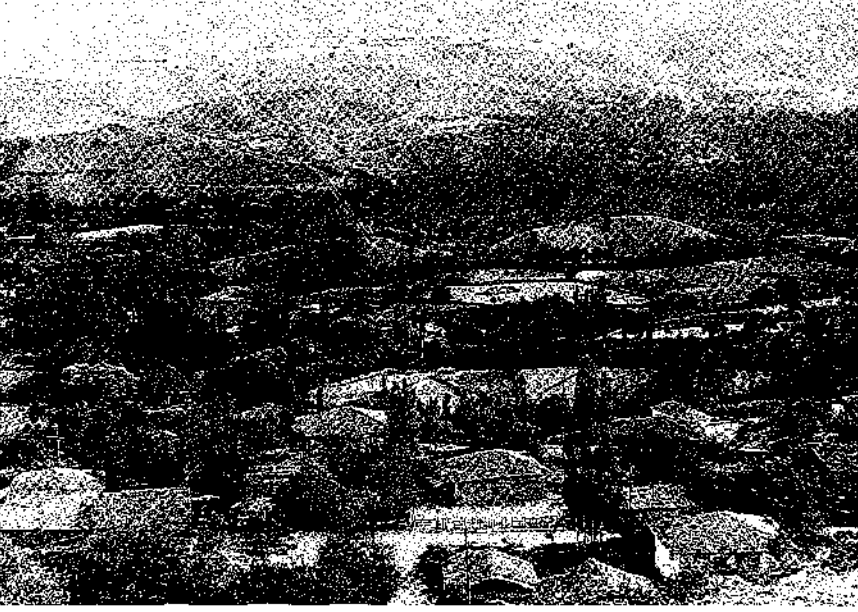
Resim 2: Kabayar buluntularından örnekler

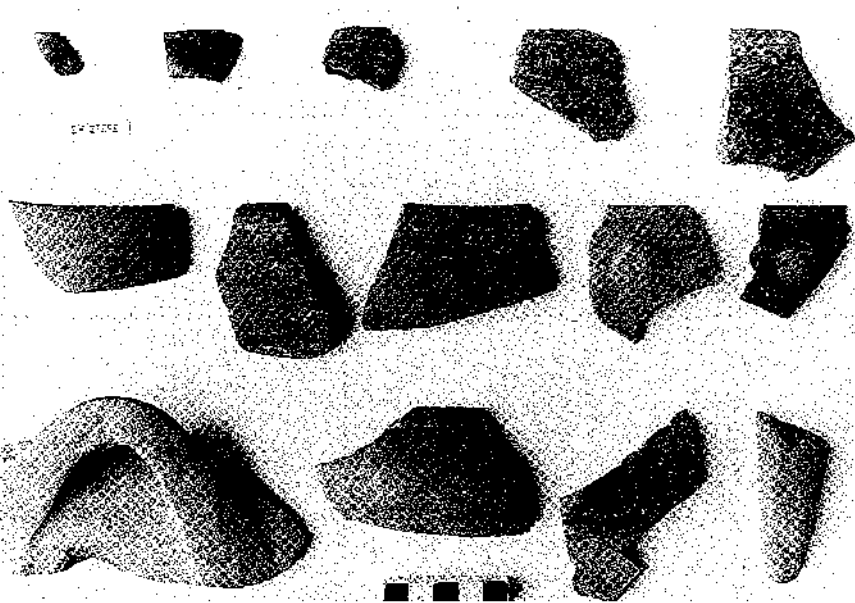
Resim 3: Mülkbükü, kuzeybatıdan.

Resim 4: Mülkbükü buluntularından örnekler.

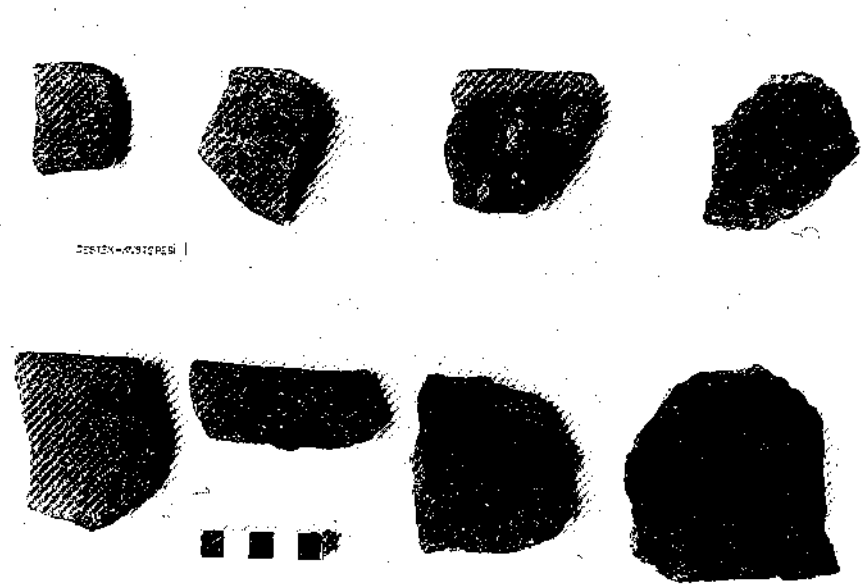
Resim 5: Ekiztepe, kuzeybatıdan

Resim 6: Ekiztepe buluntularından örnekler

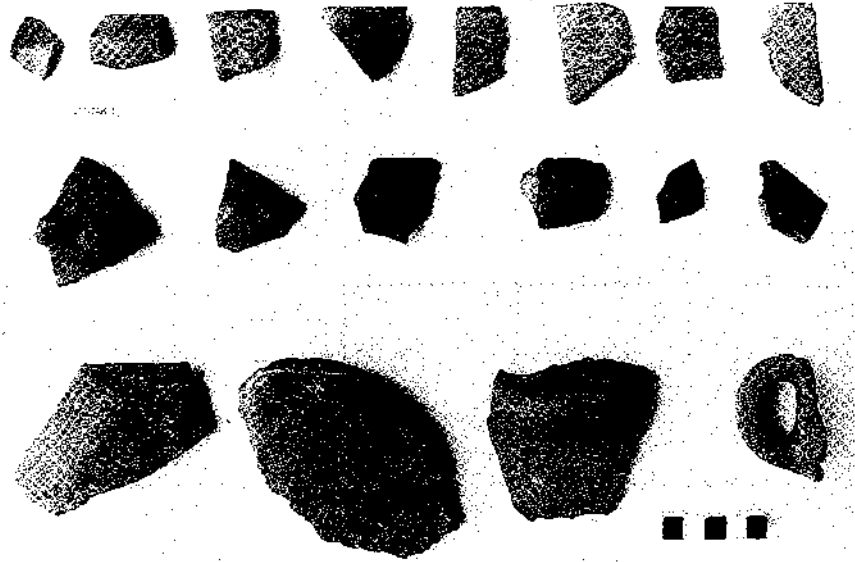
Resim 7: Kuş Tepesi, batıdan

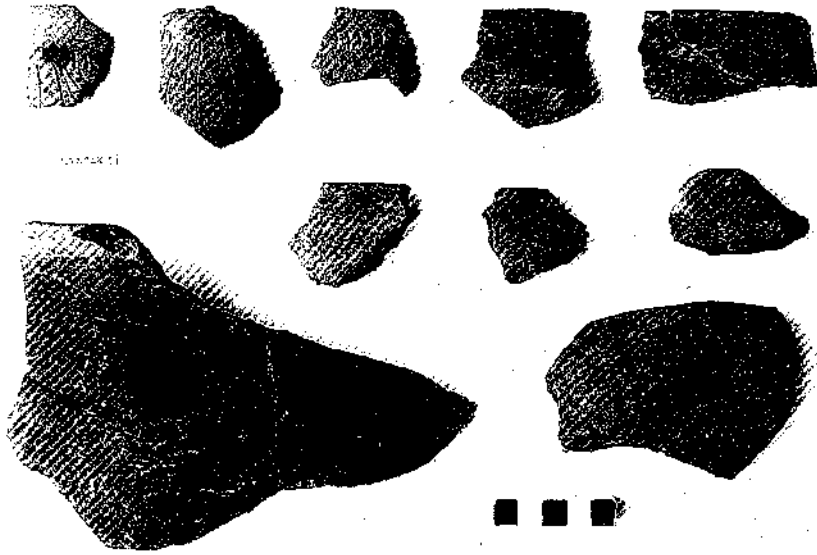
Resim 8: Kuş Tepesi buluntularından örnekler

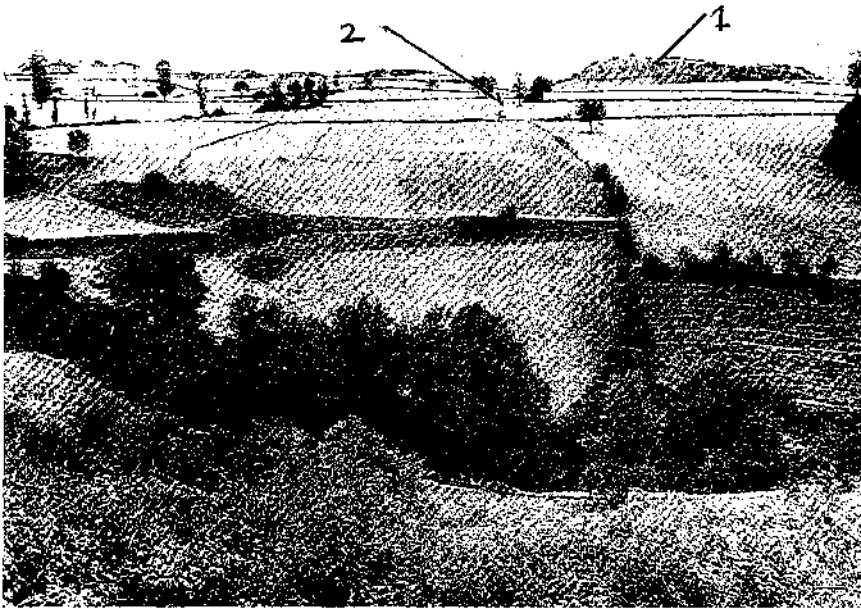
Resim 9: Ilgıncak I, güneybatıdan.

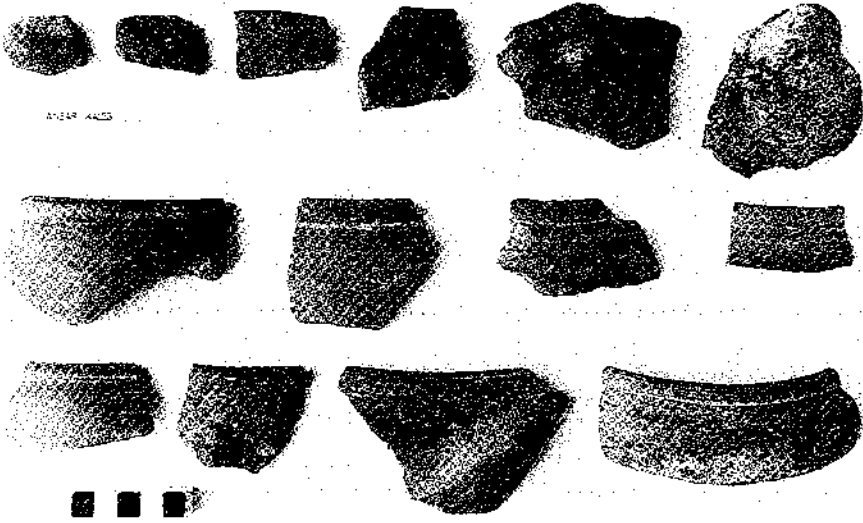
Resim 10: Ilgıncak I buluntularından örnekler.

Resim 11: Ilgıncak I buluntularından örnekler

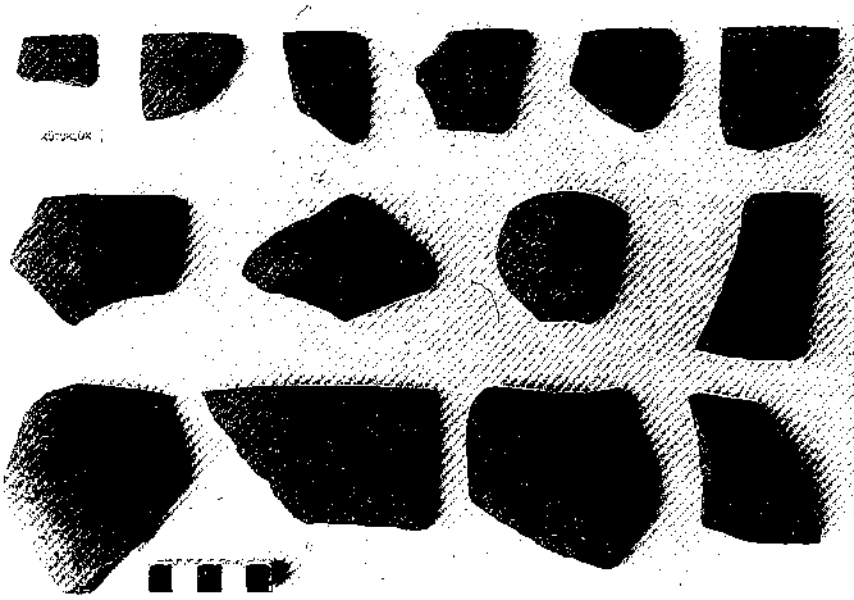
Resim 12: Ansar Kalesi (1) ve Yenipınar (2), güneydoğudan.

Resim 13: Ansar Kalesi buluntularından örnekler

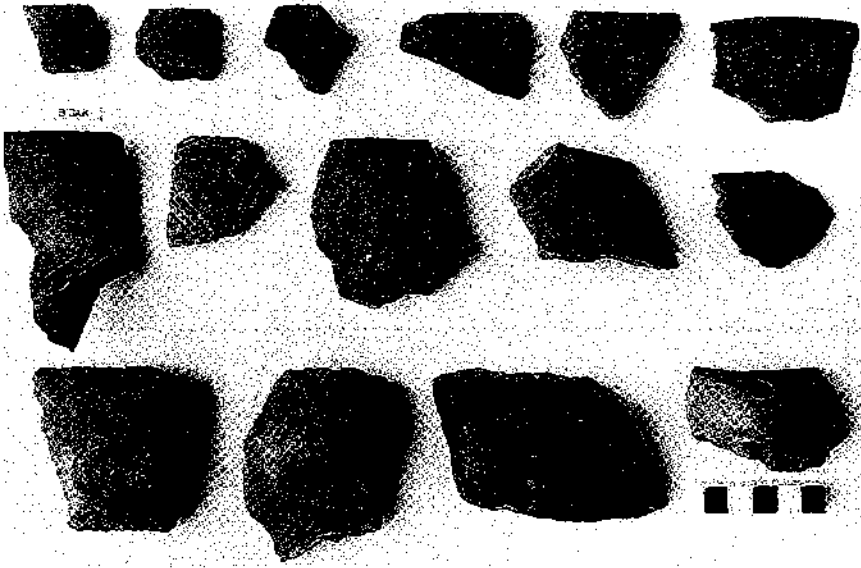
Resim 14: Kütüklük, güneyden.

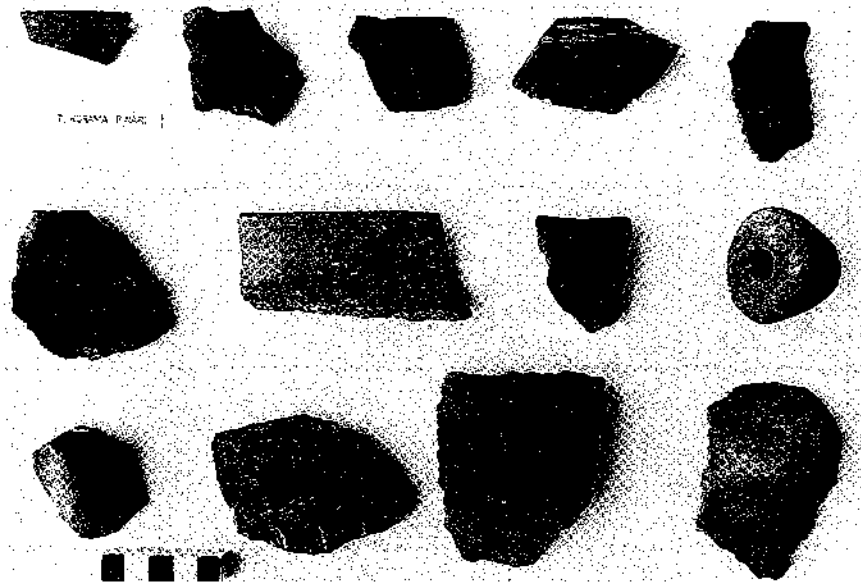
Resim 15: Kütüklük buluntularından örnekler

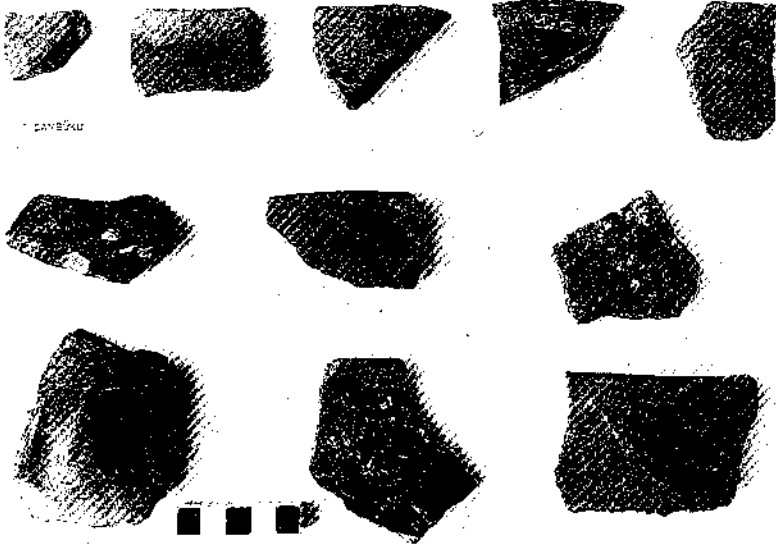
Resim 16: Bıdak, güneydoğudan.

Resim 17: Bıdık buluntularından örnekler

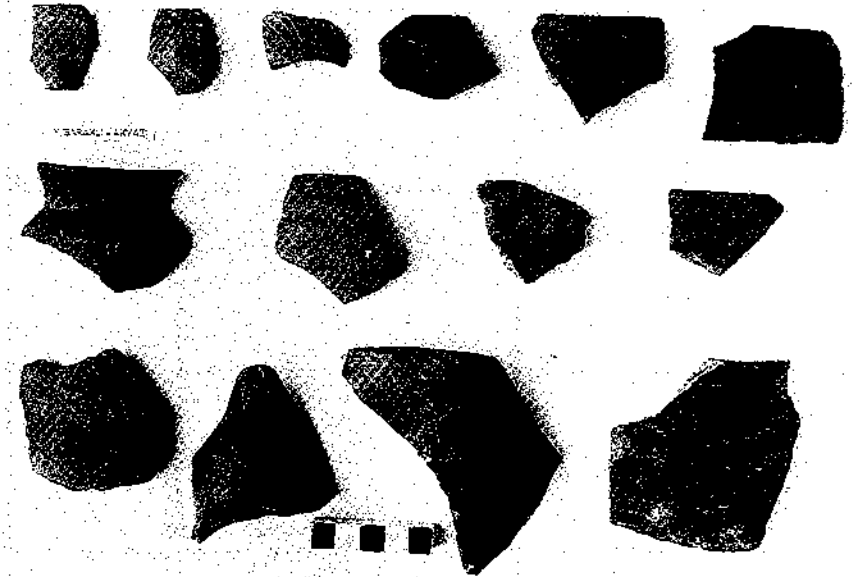
Resim 18: Korama Pınarı buluntularından örnekler.

Resim 19: Çambükü buluntularından örnekler

Resim 20: Akyazı Tepesi, kuzeyden.

Resim 21: Akyazı Tepesi buluntularından örnekler.

1994 YILI ANTALYA- KORKUTELİ YÜZEY ARAŞTIRMALARI

*Mehmet ÖZSAİT **

Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile İ. Ü. Edebiyat Fakültesi adına sürdürdüğümüz arkeolojik yüzey araştırmalarımız İ.Ü.Rektörlüğü Araştırma Fonu'nun maddi desteği¹ ve Korkuteli Belediye Başkanlığı'nın sağladığı yardımlarla gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle İ.Ü.Rektörlüğü Araştırma Fonu Yürütücü Sekreterliği'ne, Korkuteli Belediye Başkanı Sayın Cemal Serbest'e, araştırmaya malzeme yönünden yardımcı olan Fırat Turizm ve Müdürü Sayın Selçuk Olcayto'ya candan teşekkür ederim. Isparta'daki çalışmalarımızda bizden yardımlarını esirgemeyen Müze Müdürü Sayın İlhan Ünlüsoy'a, Atabey Kaymakamı Sayın Musa Uslan'a ve Atabey Belediye Başkanı Sayın İzzet Kutlu'ya en derin teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, çalışmalarımıza büyük bir özveri ile yardımcı olan Bakanlık temsilcisi Afyon Müzesi uzmanlarından Arkeolog Mevlüt Üyümez'e yürekten teşekkür ederim.

Onsekiz yıldır sürdürdüğümüz Göller Bölgesi çalışmalarımıza Arkeolog Nesrin Özsait, öğrencilerimizden Mehmet Açıkalin; Harmanören kazı buluntularının restorasyon ve konservasyon çalışmalarına ise, Mimar-Restoratör H.İşıl Özsait ile Kimyager Nihal Ozan katılmışlardır. Uyum içinde verimli çalışmalar yapan tüm ekip üyelerimize ne kadar teşekkür etsem azdır.

5-30 Eylül 1994 tarihleri arasında gerçekleştirdiğimiz Göller Bölgesi çalışmalarınızda önce, 1993 yılında Korkuteli'nde başladığımız sis-

* Prof.Dr.Mehmet ÖZSAİT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, FEN-PTT, 34459 Beyazıt-İSTANBUL.

(1) Proje sayısı 622/070794.

tematik yüzey araştırmalarına devam edilmiştir. Sonra da Isparta'nın Atabey ilçesine bağlı Harmanören (Göndürle) köyündeki kazı alanımıza geçilmiştir. Buradaki kazı evimizde, 1993 yılı kazılarımızdan çıkan küp mezarların² restorasyonu ile ilgili çalışmalar ve kazı alanımızda da gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

1993 yılında Korkuteli'nin, ayrıntılı olarak doğu ve kuzeydoğusundaki arazi kesimini incelemiştik³. Bu yıl, geçen yıl bıraktığımız yerden, yani Çomaklı ve Yelten arazisinden incelemelerimize başladık. Korkuteli'nin güneydoğusunda Dadköy, Beğiş Susuzu, İmecik Susuzu, İmecik, Beydağları üzerinde İmecik ve Yazır Yaylaları araştırılmıştır. Daha sonra da Korkuteli'nin kuzeybatısında yer alan Varsak Yaylası, küçükköy Yaylası, Kırkpınar, kısmen de Osmankalfalar kesimi incelenmiştir (Harita: 1).

Sonuçta Son Neolitik İlk kalkolitik Çağ'dan (Harita: 2) Roma Çağı'nın sonuna kadar olan döneme tarihleyebileceğimiz 14 yerleşme yeri, 2 nekropol alanı, 2 kaya mezarı⁴ bulunarak gerekli değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan araştırması tamamlananları ana çizgileriyle vereceğiz. Çalışmalarımızı Katrancık Dağı'nın doğu eteklerinde kurulmuş olan Çomaklı ve çevresinde yoğunlaştırdık. Çomaklı'nın hemen içerisinde, halk arasında "Hazmana" denen (Resim: 1) ve Geç Hellenistik Dönem'e tarihleyebildiğimiz basit tonozlu bir kapalı mekan ile, çoğu yıkılmış uzantıları 10 m kadar olan temel-duvar kalıntıları bulunmaktadır⁵.

Çomaklı'nın evleri içinde ve sokak aralarında aynı döneme ait çok sayıda mimari parçaya rastlanmıştır. Bunlardan bazıları yeni inşa edilen belediyenin bahçesinde koruma altına alınmıştır. Bu fragmanların bir kısmı Katrancık Dağı eteklerinde kurulmuş olan antik Pogle kentinden taşınmışlardır. Pogle, Hazmana örneğinde olduğu gibi, Geç Hellenistik-Erken Roma Çağı'nda bugünkü Çomaklı'nın bulunduğu yere doğru gelişmiştir. Bunu Çomaklı'daki temel kazıları kanıtlamaktadır.

Çomaklı'nın 1.5 km kuzeydoğusunda, Çomaklı-Hacıbekar yolunun hemen doğusundan Bacaksız'ın Bağ mevkiinde, 1974 yılı araş-

-
- (2) M.Özsait, "1993 Yılı Harmanören (Göndürle) Mezarlığı Kazısı", *Göller Bölgesi Arkeolojik - Kültürel - Turistik Araştırma ve Değerlendirme Projesi*, Ankara, 1994, s.29-41; "1993 Yılı Harmanören Mezarlık Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XVI/II 1994, s.153-174.
 - (3) M.Özsait, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XII, 1994, s.483-496, Res. 1-15, hrt. 1,2.
 - (4) Kaza mezarları ve nekropoller ayrı bir yazımızda konu edilecektir.
 - (5) G.E.Bean (AS. X, 1960, s.56, res.VIIa; Ayrıca Roma Çağı'na ait mezar için bkz. Res.VII.b) tarafından görülen bu kalıntı ve çevresi çok bakımsızdır. Bölgede 1955 yılından itibaren de B.Levick, özellikle Roma kolonileriyle ilgili olarak önemli araştırmalar yapmıştır. Bunlardan bazıları için bkz. B.Levick, *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Oxford, 1967; RE Suppl. XIV, 1974, s.413-427; XIV, 1974, s.830-840 gibi.

tırmalarımızdan beri tanıdığımız kesme taşlardan yapılmış Roma Çağı'na ait bir mezar anıtı kalıntısını tekrar inceledik (Resim: 2). Az bir masraf ve çalışmayla önemli ölçüde korunacak olan bu anıt ne yazık ki her geçen gün biraz daha tahrip edilmektedir.

ESKİKÖY YERİ (Resim: 3,4)

Çomaklı'nın 1 km kuzeydoğusunda doğal bir tepe üzerinde yaptığımız araştırmada bölgenin kültür tarihi açısından önemli buluntular elde ettik. Bundan 40-50 yıl öncesine kadar Çomaklı köyünün Katrancı Dağı'nın Çıkrıklı Tepesi'nin batı yamaç ve eteklerinde yer aldığını, bundan dolayı bu kesime Eskiköy Yeri adının verildiğini öğrendik⁶.

60 x 100 m boyutlarında ve ova yüzeyinden 35 m kadar yükseklikte olan yerleşme, doğanın ve kaçak kazıların etkisiyle ağır bir tahribata uğramıştır.

Yerleşme yüzeyinde, Hacılar'ın Son Neolitik ve İlk Kalkolitik tabakalarından tanıdığımız boyalı ve monokrom keramikler, obsidyen ve sileksten dilgiler ile Son Kalkolitik ve Demir Çağı yerleşmelerine ait keramikler de bulduk⁷.

Çomaklı'nın 13 km Hacibekar'ın 4 km kuzeybatısında Söbtüce Yayla Yolu üzerinde uzanan sarp Dikmen Tepesi (1553 m) ve çevresini araştırdık. Dikmen Tepesi'nin (Resim: 5) doğu ve kuzeydoğusunda, Çalılıbayasan mevkiinde, bugün orman içinde çok geniş bir alana yayılmış Hellenistik ve Roma Çağı yerleşmesi ve nekropolü tespit edildi (Resim: 6)⁸.

Ayrıca Dikmen Tepesi'nin tam üzerinde gözetleme kulesinin yanında, dini amaçlı yapıldığını düşündüğümüz yapılara ait kalıntılar (Resim: 7) ve çoğu doğanın etkisiyle tahrip olmuş adak nişleri görülmektedir. İşlemeli yapı taşlarına göre buradaki yapıların Roma Çağı'na ait olduğu anlaşılmaktadır. Keramikler de buna işaret etmektedir.

-
- (6) Yerleşmenin batısında Çomaklı-Hacıbekar-Bozlar eski yolunun üzerinde yer alan, bugün de suyu bol olan çeşme, Harita Genel Müdürlüğü'nün 1/200.000 Isparta-Burdur paftasında IV-37'de Eskiköy Pınarı olarak geçmektedir.
 - (7) Eskiköy yeri yerleşmesini bölgenin kültür tarihi açısından ilginç buluyoruz. Bu nedenle ayrı bir yazımızda onu ayrıntılı olarak tanıtmak düşüncesindeyiz.
 - (8) Etraftaki keramik parçalarından burada ilk yerleşmenin Hellenistik Çağ'da olduğunu, sonradan Roma Çağ'ında yoğun olarak buraya yerleşildiğini anlatılmaktadır.

KÖSTEK MEVKİİ (Resim: 8,9, Çizim: 1)

Daha sonra Dikmen Tepesi'nin eteklerinden (Dikmen gediği), yine orman içinden güneybatıya dönüldü. Yaklaşık 3 km yürüdükten sonra Burdur'un Kemer ilçesi ile Çomaklı sınırları arasında yer alan Köstek mevkiine gelindi. Burada, monoblok bir kayada, zeminden 2.75 m yükseklikte, iki süvari ve ortada ayakta bir kadın tasviri gördük. Figürler 33 x 80 cm boyutlarında düzeltilmiş bir alan içinde alçak kabartma olarak işlenmiş, doğanın etkisiyle kayanın yüzeyi çok aşınmış. Süvariler at üstünde, ortadaki tanrıçaya yönelmiş, her ikisi de kısa tunik ve pelerin giymişler. Sağdakinin başı açık, uzun saçlı; soldakinin başında pilos var. Elleriyle atlarının dizginlerini tutmaktalar. Atlar, sağ ayakları hafif yukarı kalkmış, tırıs gider durumda gösterilmişlerdir. Uzun elbise giymiş tanrıçanın başında kalathos vardır. Kabartma çok aşındığından figür tam seçilemiyor. Kalathos üzerinden aşağı bir örtünün indiğini, sol elinde bir sopa v.b. bir şey tuttuğunu varsayabiliriz. Burada, Pisidia, Kabalia ve Lykia'da çok sevilen bir motif olan adak stellerinde, kaya kabartmalarında karşımıza çıkan Dioscurlar ve tanrıça üçlüsünü görmekteyiz⁹.

Makron pedion'a hakim olan bu çevrede çok çalışmamıza rağmen Dikmen yerleşmesinin dışında başka bir yerleşme yeri bulamadık. Manzarası güzel ve suyu da olan bu kesimin dini amaçlı toplantılar için kullanılmış olduğunu düşünüyoruz.

Yine Çomaklı'nın arazisinde Hacıbekir mahallesinin 6 km batısında bugün orman içinde olan Nolu Yaylası'nda bir Roma Çağı yerleşmesi tespit ettik. Yerleşme yüzeyinde çok iyi bir teknik ve işçilik gösteren keramikler gördük.

İkinci araştırma alanımız, bazı kesimlerini 1988 yılında tanıdığımız Korkuteli, İmecik-Beydağları ve çevresidir. Korkuteli'nin güneydoğusundaki Dadköy'den itibaren Beydağları tarafından doğusundan bir sur gibi sıralanan ovayı, İmecik'e kadar sistematik olarak araştırdık.

BEGİŞ SUSUZU (Resim: 10,11,12).

Korkuteli'nin 18 km güneydoğusunda bulunan Beğiş Susuzu'nun çevresinde ve Beydağları eteklerinde yaptığımız araştırmada, bu dağların

(9) F.Chapouthier, *Les Dioscures au Service d'une Déesse*, Paris, 1935; J.J.Coulton, "Balboursa Survey 1988-1990", *AST IX*, 1991, s.48; B.İplikçioğlu, G.Çelgin, A.V.Çelgin, *Neue Inschriften aus Nord-Lykie I*, Wien, 1992, s.20 vd.nr.8, Res.15.; İ.Deleman, "Lykia - Kabalia - Pisidia Bölgesinden Roma Dönemi Dioscurlar ve Tanrıça Kabartmaları", *Belleten* (baskıda).

Beğiş Susuzu'na bakan alçak tepecikleri üzerinde üç in gördük. Bunlardan ortada olanı, ova yüzeyinden yaklaşık 25 m yükseklikte ve 4 x 6 m boyutlarındadır. İn önündeki sekiden itibaren kayalık sırt üzerinde İlk Tunç Çağ yerleşmesine ait keramik parçaları ile dilgiler bulduk. İnün içi hayvan gübresi ve toprakla kaplı olduğu için bir sonuç elde etmek mümkün olamadı. Diğer inlerde kayda değer birşey göremedik.

İMECİK SUSUZ HÖYÜK (Resim: 13,14,15)

Beğiş Susuzu'nun 6 km güneyinde, İmecik Susuz yerleşmesinin 2 km kuzeyinde, Korkuteli-İmecik yolunun 500 m doğusunda, geniş bir ovanın ortasında yer alan İmecik Susuz Höyüğü bularak inceledik. Yaklaşık 3 m yüksekliğinde ve 250 m çapında olan höyük yüzeyinde İT 1-2 ve Roma Çağı yerleşmelerine ait keramikler topladık. Höyük tarım alanı olarak kullanıldığından dolayı oldukça tahrip edilmiştir.

İMECİK (Resim: 16,17)

Korkuteli'nin 35 km güneyinde, İmecik Susuzu yerleşmesinin 11 km kuzeyinde yer alan İmecik köyü ve çevresindeki araştırmalarımızda İmecik Höyüğü bularak inceledik. Köyün batı yönünde olan höyük eteklerinde yapılan ilkokulun bahçe düzenlemesi sırasında önemli ölçüde tahrip olmuştur.

Yaklaşık 100x150 m boyutlarında, 8 m kadar yüksekliğinde olan İmecik Höyük yüzeyinde İlk Tunç Çağı ve Demir Çağı keramikleri görülmektedir.

Köyün kuzeydoğusunda, Beydağları'ndan koparak düşen kaya blokları içinde, kayaya oyulmuş lahit tekneleri vardır. Beydağları'nın İmecik Ovası'na bakan sarp yüzündeki kaya mezarlarına, yüzeyin çok dik ve yüksek olması nedeniyle çıkamadık¹⁰.

Köyün yakın çevresinde yapılan araştırmalardan sonra İmecik'in suyunun geldiği Beydağları'na çıkılmış, burada İmecik Yaylası'nda Örenlice Pınarı, Koran Tepe'nin (2481 m) doğusundaki Yazır Yaylası'nda Beypınar çevresi ve Saklıkent'e kadar olan kesim zamanın elverdiği oranda incelenmiştir.

Üçüncü araştırma alanı Korkuteli'nin kuzeybatısında Varsak Yaylası ve Kırkpınar kesimidir.

(10) İmecik köyü girişinde ve içinde iki Türk mezarlığı vardır. Mezar taşları bakımından özellik gösteren bu mezarlıklar, ilgili ekip üyelerimiz tarafından yayımlanacaktır.

VARSAK YAYLA HÖYÜK (Resim: 18,19)

Korkuteli-Tefenni yolunda Dereköy'ün arazisinden sonra, Sülekler'in içinden geçildi. Başpınar köyü yol ayrımından bakıldığında Varsak Yaylası evleri görüldü. Burada yayla evlerinin eteklerinde yer aldığı ve adının "Gavur Mezarı" olarak verildiği doğal yükselti incelendi. Yaklaşık 20 m yüksekliğinde olan tepenin üzerinin yeni tesviye edilmiş bir höyük olduğu görüldü.

Tarım yapmak amacıyla tahrip edilen yaklaşık 75x100 m boyutlarındaki höyük yüzeyinde çok dağınık İlk Tunç Çağı ve Roma Çağı keramikleri gördük.

Varsak Yayla Höyüğü 'nün 500 m kadar kuzeyinde Beşiktaş mevkiinde bir Roma Nekropolü ve buranın 50-60 m doğu ve kuzeydoğusundaki tarım alanı içinde Roma Çağı yerleşmesi bulduk (Resim: 20).

Beşiktaş Mevkii 'nin kuzeyindeki Çal Dağı'nın eteğinde, ağustos ayında bile suyu bol olan Yarık Pınarı buraya yerleşmede önemli etken olmalıdır.

Yine Varsak Yaylası Höyüğü 'nün 1 km kadar kuzeybatısında kaynayan Palaz Pınarı yanında, verimli arazi içinde bir Roma Çağı yerleşmesi (*Palaz*) daha tespit ettik.

KİLLİK (Resim: 21,22)

Korkuteli-Tefenni yolunu izleyerek Başpınar köyü yol ayrımının hemen kuzeybatısında, anayol üzerinde İlbizler mezarlığını gördük. Mezar taşları İmecik köyü mezarlığındaki taşlarla çağdaştır. Ne yazık ki, mezarlığın yanındaki tarla sahibi, tarlasını genişletmek amacıyla bu geçmişin mirasını acımasızca yok etmiştir. Belki bir iki yıl içinde mezarlık tümüyle ortadan kalkmış olacaktır.

Daha sonra Küçükköy Yaylası'na (Küçük Ali Fahrettin) gelindi. Korkuteli'nin 30 km kuzeybatısında yer alan Küçükköy Yaylası ve Kırkpınar (Büyük Ali Fahrettin) Yaylası kesiminde yaptığımız araştırmalarda Kırkpınar'ın 3 km doğusunda, Küçükköy Yaylası'nın 2 km kuzeybatısında kayalık bir sur üzerinde bir yerleşme tespit edilmiştir. Mevkîinin isminden dolayı *Killik* adını verdiğimiz yerleşme, 100 m kadar çapında ve ovanın 12 m kadar da yüksekliktedir. Güneyinde iki kaynağın bulunduğu yer-

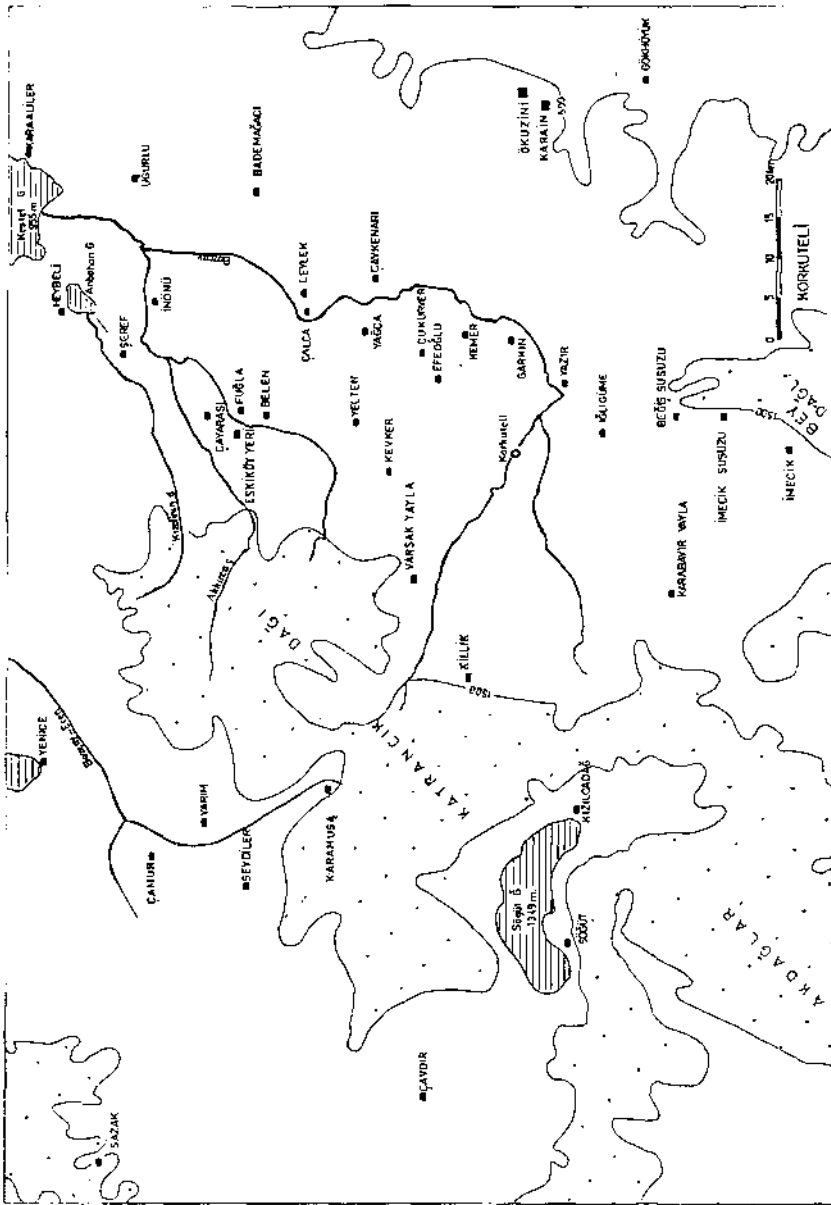
leşmenin yüzeyinde İT 1-2 ve Roma Çağı yerleşmelerine ait keramikler bulunmaktadır⁽¹¹⁾.

Kırkpınar'ın 2 km güneyinde Kemer mevkiinde bir Hellenistik ve Roma Çağı yerleşmesi olan Lagbe'nin kalıntılarını inceledik. Bu yerleşmenin hemen yakınındaki İntaş mevkiinde geniş bir nekropol alanının bulunduğunu gördük.

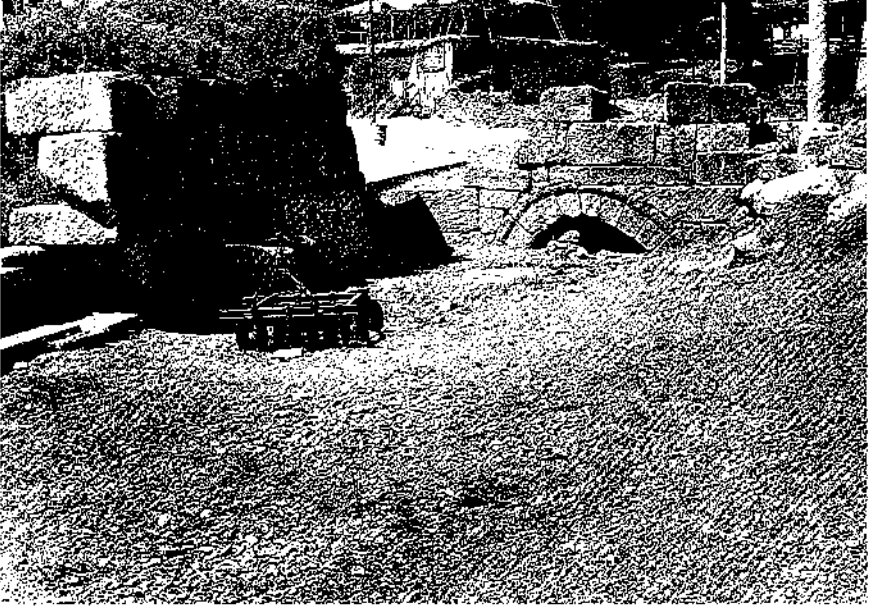
Korkuteli-Termessos arası da kısmen araştırıldı. Yeni açılan Korkuteli-Bayatbademlisi yoluna kadar gidildi. Sonra Cehennem Deresi Vadisi boyunca uzanan Isında-Termessos arasındaki antik yolun kalıntıları incelenmiş, 4 saatlik bir yürüyüşten sonra Kapıkaya-Yeniceboğaz mevkiine gelinmiştir. Manzarası çok güzel olan bu vadinin bazen sağında bazen de solunda uzanan antik yolun boğaz boyunca özelliğini koruduğu görülmüştür. Genişliği 3 ile 5 m arasında değişen antik yolun, bazen düzeltilmiş ana kaya üzerinden, bazen da büyük taşlarla örülmüş destek duvarları ile hazırlanan kesimden geçtiği ve çoğu yerde döşeme taşlarını koruduğu izlenmiştir (Resim: 23,24).

Sonuç olarak, önümüzdeki yıllarda araştırmasını ana hatları ile tamamlamayı umduğumuz Korkuteli'nde, bu yıl tespit ettiğimiz Son Neolitik-İlk Kalkolitik, İlk Tunç Çağı ve Roma Çağı yerleşmeleri yüzeylerinde gördüğümüz buluntuların Göller Bölgesi'nin orta ve batı kısımlerinde tespit ettiğimiz yerleşmelerden elde ettiğimiz buluntularla büyük bir benzerlik içinde olduğunu söyleyebiliriz.

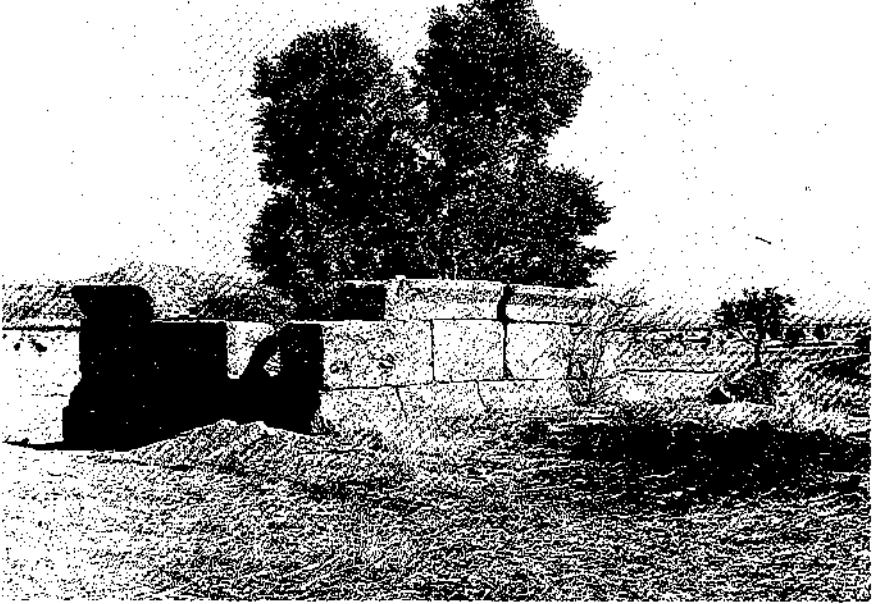
(11) 1940'lı yıllarda, höyüğün güneyinde küçük bir gölün olduğunu ve gölden çıkan Kemer Deresi'nin antik Lagbe'nin batısından geçerek Söğüt Gölü'ne döküldüğünü biliyoruz. Herhalde Prehistorik Çağ'da da durum buna yakındı. Şimdi her iki göl de kurutulmuştur.

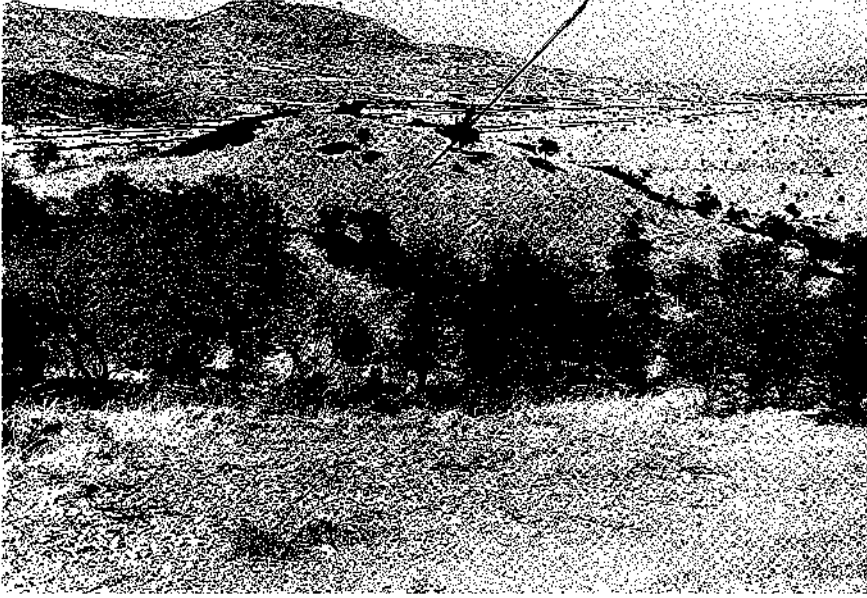
Harita 1: Korkuteği ve çevresi tarihöncesi yerleşmeleri

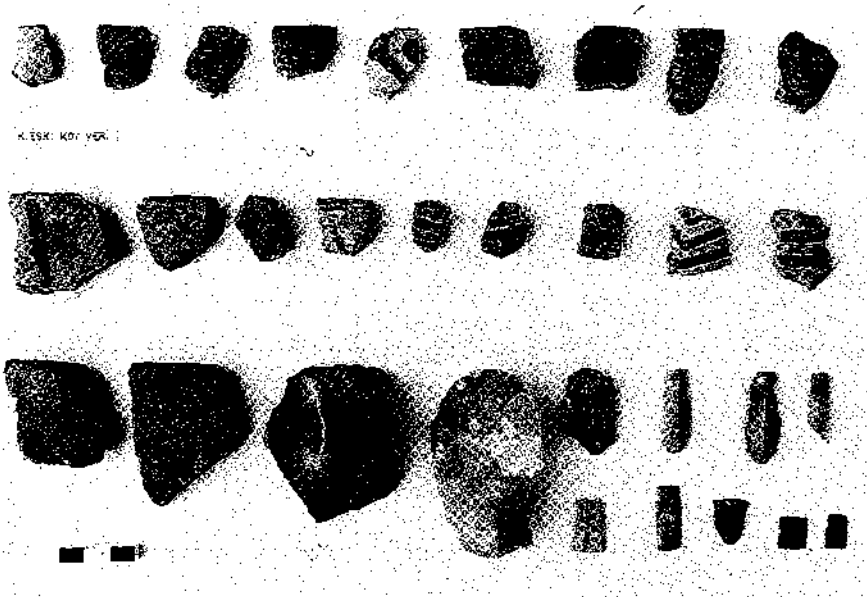
Resim 1: Hazmana, güneydoğudan.

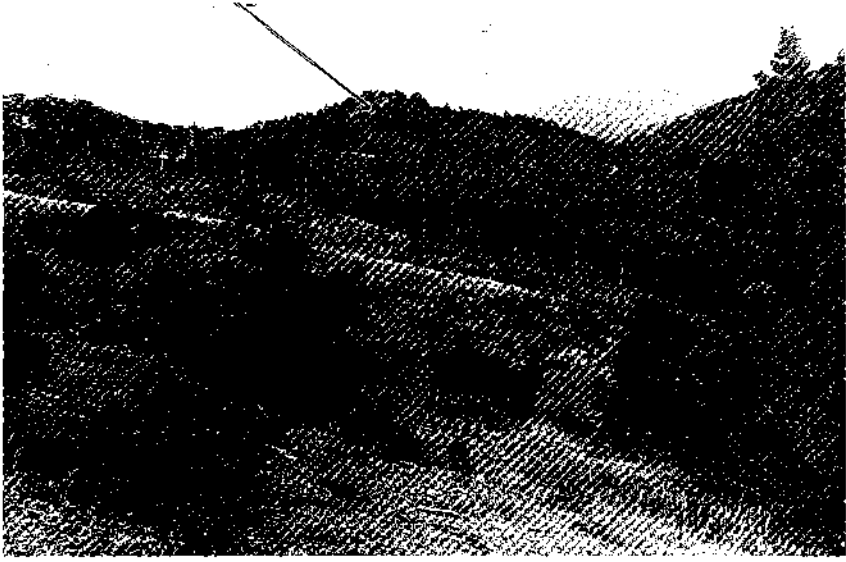
Resim 2: Anıt Mezar, kuzeybatıdan.

Resim 3: Eskiköy Yeri, güneybatıdan. Geri planda Çomaklı-Ürkütlü Ovası

Resim 4: Eskiköy Yeri buluntularından örnekler

Resim 5: Dikmen Tepesi, kuzeybatıdan.

Resim 6: Dikmen, kuzeydoğu yamaçlarında Çalılıbayasan mevki.

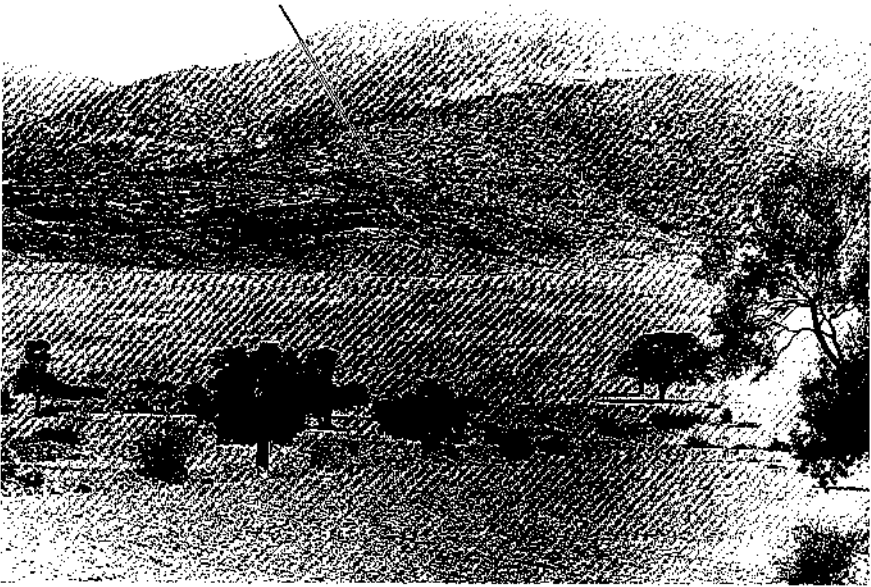
Resim 7: Dikmen'in tepe kesimindeki yerleşmenin izleri.

Resim 8: Köstek, kabartmanın yer aldığı kaya.

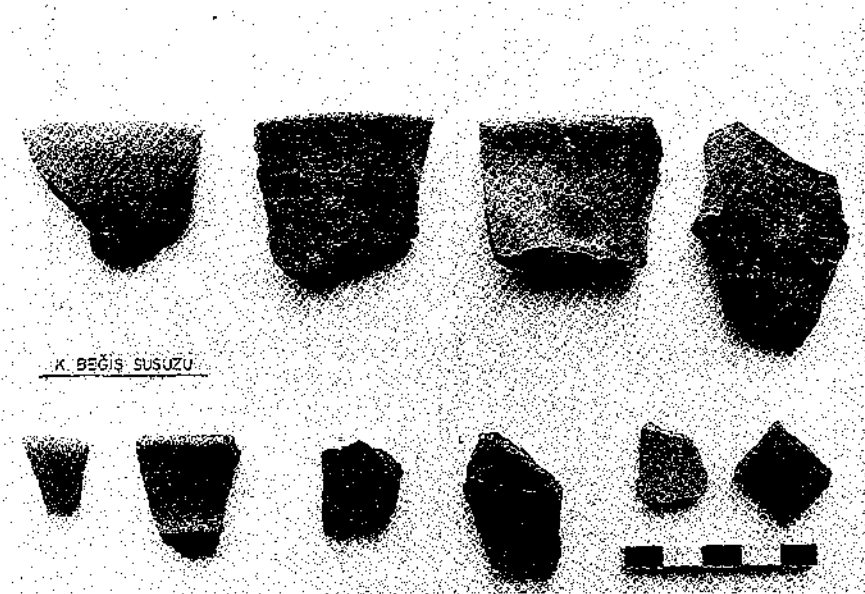
Resim 9: Köstek mevkiindeki DioscURLar kaya kabartması.

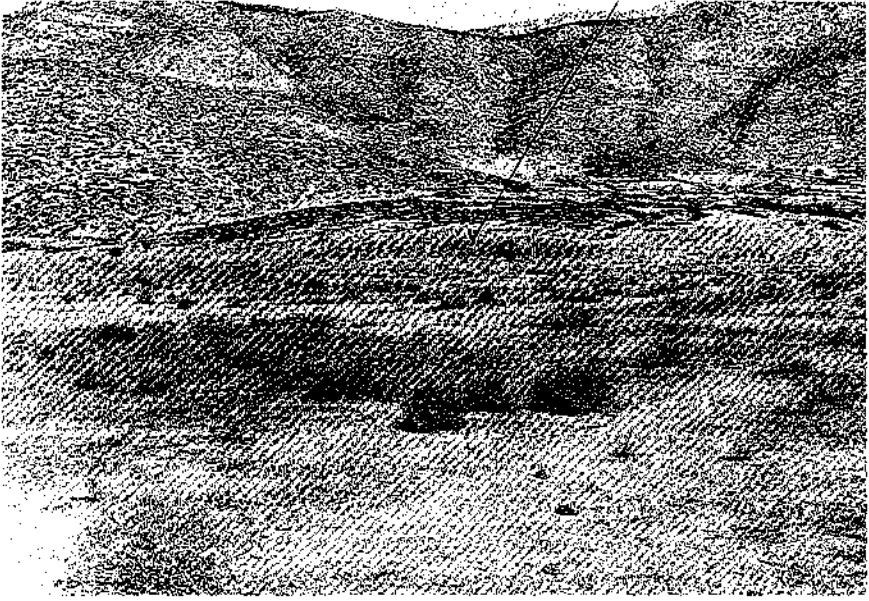
Resim 10: Beğış Susuzu, batıdan. Geri planda Beydağları.

Resim 11: Beğiş Susuzu, güneydoğudan.

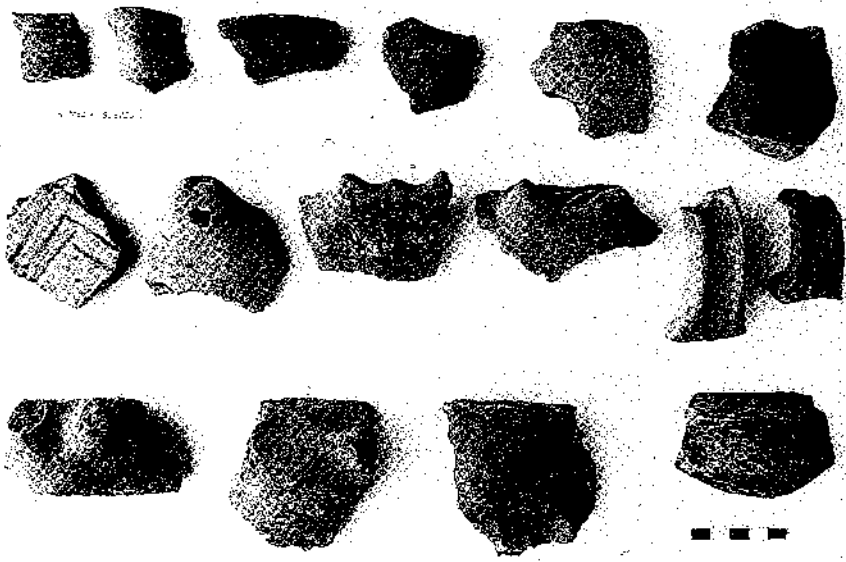
Resim 12: Beğiş Susuzu buluntularından  rnekler.

Resim 13: İncecik Susuzu, güneybatıdan.

Resim 14: İncecik Susuzu buluntularından örnekler.

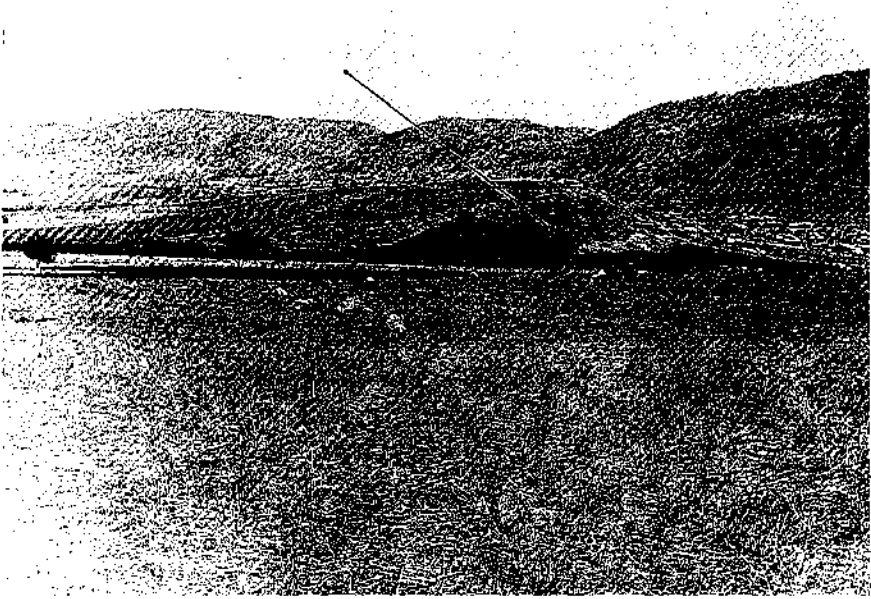
Resim 15: İmecik Susuzu buluntularından örnekler.

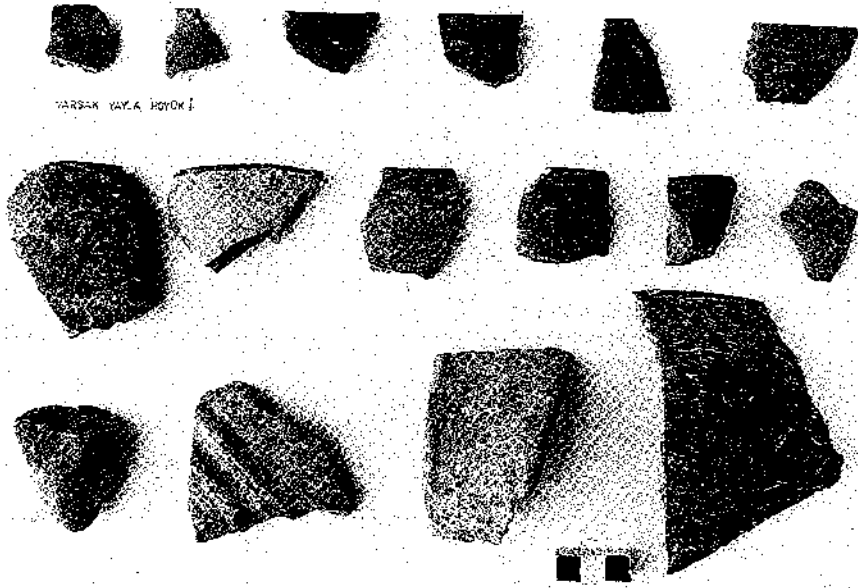
Resim 16: İmecik Höyük, güneybatıdan. Arka planda Beydağları.

Resim 17: İmecik Höyük buluntularından örnekler

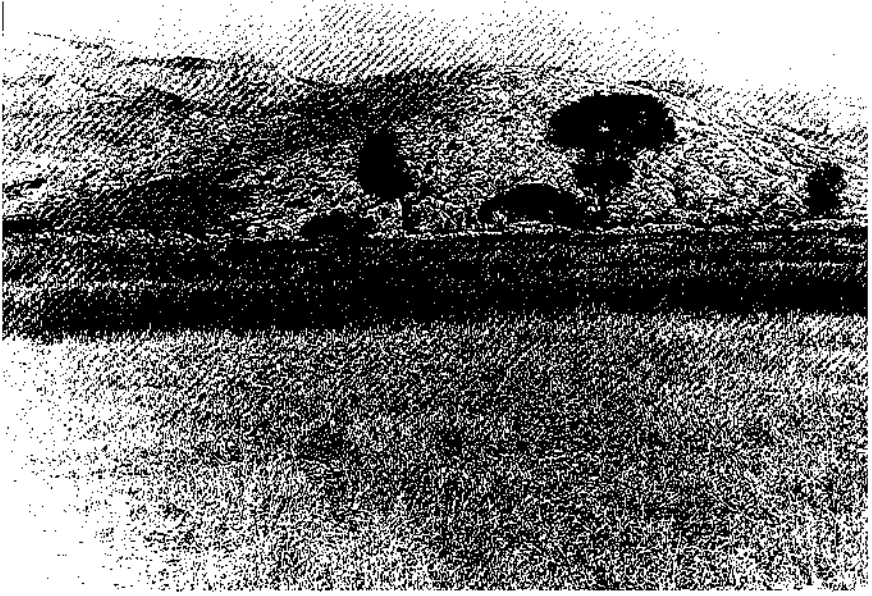
Resim 18: Varsak Yayla Höyük, güneydoğudan.

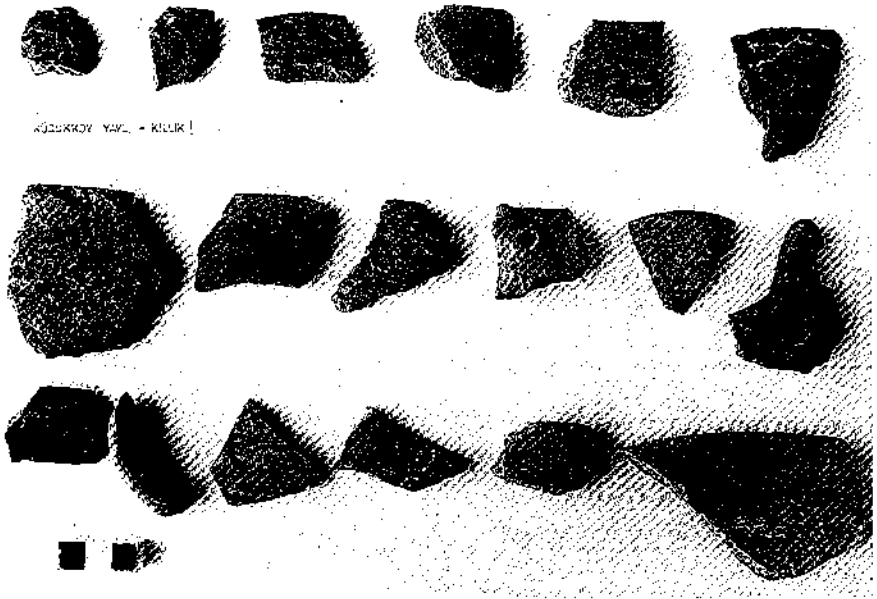
Resim 19: Varsak Yayla Höyük buluntularından örnekler

Resim 20: Beşıktaş mevki, nekropol, güneydoğudan.

Resim 21: Kilik, güneyden.

Resim 22: Kilik buluntularından örnekler.

Resim 23: Isinda-Termessos antik yolu - Yenice Bogazi.

Resim 24: Isinda - Termessos antik yolu.

İÇ KARIA YÜZEY ARAŞTIRMALARI 1994

*Adnan DİLER**

Akdeniz Bölgesi antik çağ zeytinyağı ve şarap işlikleri konulu araştırmanın 1994 yılı yüzey çalışmaları Muğla ve Aydın il sınırları içinde kalan İç Karia coğrafik bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Çok sayıda antik yerleşim ve bunların çevresinde sürdürülen yüzey araştırmaları sonucunda, yağ değirmeni tekneleri (mortarium) pres yatakları (ara), ağırlık taşları (litus) ve baskı kolu uçlarının desteklendiği kaya blokları türünde, taşınabilir özellikte yapılmış işlik döşemeleri ile yerli kayaya oyulmuş işlik ve antik tarım terasları incelenmiştir. Aşağıda sunulan metinde, yüzey araştırmasında belirlenen örneklerden bazılarının tanıtımı ve bunlarla ilgili kısa değerlendirmeler yapılmıştır.

Muğla, Kavaklıdere ilçesi Kırcaova köyü Karahayit mevki, Cıngıllar Tepesi'nde taşınabilir özellikte yapılmış, yaklaşık 1 m çapındaki kırık alt kısmıyla günümüze gelebilmiş bir yağ değirmeni (trapetum) teknesi (Resim: 1) ile içine baskı kolu (prelum) uçlarının desteklendiği yuvaların açıldığı iki ayrı işliğe ilişkin orthostat şeklinde kaya blokları görülmüştür². (Resim: 2). Tepe yamaçlarında yerleşik irili ufaklı moloztaşlardan yapılmış "basamaklı teras" tekniğindeki tarım teraslarının (Resim: 3) tarihsel kimliğini belirlemek ise alandaki yoğun tahribat nedeniyle bugün için olanaksız. Ancak, duvarları oluşturan taşların rastgele yerleştirilmişliği bunların yakın zamanımızdan olabileceğini güçlendiriyor.

* Doç.Dr.Adnan DİLER, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı 25240 ERZURUM

- (1) Araştırma için izin veren Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve araştırmaya Bakanlık temsilcisi olarak katılan Afrodiasias Müzesi uzmanlarından Sayın Yılmaz Akkan'a konuya gösterdiği yakın ilgi ve yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca, Çine Kaymakamlığı, Aydın İl Kültür Müdürlüğü, Afrodiasias Müzesi Müdürlüğü ve Alabanda Derneği üyelerine her türlü yakın ilgilerinden dolayı teşekkür borçluyum.
- (2) Kalın plaka şeklinde yapılmış kaya bloklarının genişlikleri yaklaşık 4 m. Bunlarda baskı kolu uçlarının desteklendiği yuvalar, birinde 0.30x0.30x0.25 m diğerinde ise 0.40x0.34x0.25 m kadar.

Çine, Akçaova, Hasanlar köyünün yaklaşık 300 m kadar doğusunda, alçak bir tepe üzerinde-çoğu yakın zamanımızda yıkıma uğramış-toprak altı tonozlu oda gömütlerin bulunduğu olasılıkla Hellenistik ve Roma zaman kesitinden, önemli bir nekropol alanında, gömütlerin 100 m kadar batı uzağında duran, tek parça taştan yapılmış pres ağırlığı 0.65 x 0.67 x 0.56 m boyutlarındadır; tekil buluntu olan kalıntının üst ve yan yüzlerinde taş baskı koluna bağlayan ağaç geçme yuvaları var (Resim: 4).

Yağ ve şarap işliklerinin yerli kayaya oyulmuş olanlarının bir örneği Karia'nın önde gelen yerleşimlerinden Alinda (Karpuzlu)da görülebilir. Kentin iki akropolü arasındaki boyun düzlüğünde yerleşik kalıntı (Resim:5), tabanı düzleştirilmiş 1.50 m genişliğinde bir pres yatağı ile bunun önünde yerleşik yuvarlak sıvı toplama havuzundan oluşur; bugün içi dolu olan toplama havuzu 0.78 m çapında ve en az, 0.30 m derinliğindedir. Toplama havuzu yönünde eğimlendirilmiş pres yatağı tabanında sıvı akıtma kanalları izlenebilmektedir. Toplama havuzuyla aynı eksen üzerinde ve kaya içine oyulmuş pres kalası ucunun desteklendiği yuva 0.30 m yüksekliğinde ve 0.20 m derinliğindedir. Ayrıca, işliğin oyulduğu kayalık üzerinde, farklı boyutlarda kap yuvaları da görülmektedir.

Araştırma sırasında belirlenen örnekler, Kilikia, Lykia ve kıyı Karia yerleşimlerinde daha önce belirlenen türden ticari amaçla işletilen³ yüksek kapasiteli işlikler değil; ancak, günlük gereksinimleri karşılamaya yönelik küçük preslerdir. Tarımsal üretimin boyutlarını belgelemede önemli olan antik tarım terasları için de durum daha farklı gözüküyor. Aydın, Çine ilçesinin Ovacık köyü Asar mahallesi yakınındaki Asar Tepe yamaçlarında izlenen teraslar bu türden, Dorukta yerleşik ve duvarları en çok 2 m yüksekliğince korunabilmiş, dıştan 6.15 x 7.45 m ölçülerindeki kule ve tepayı çevreleyen, olasılıkla Geç Roma-Bizans Dönemi'nden sur duvarları, burada küçük bir yerleşimin tanığı (Resim: 6); tepenin batı ve güney yamaçlarında izlenen moloz taşlardan yapılmış tarım terasları ise en çok 30-40 m uzunluk ve ancak birkaç taş sırası yüksekliğince ayakta kalabilmiş (Resim: 7).

İç Karia yerleşimleri arasında farklı olarak Gerga kenti tarım teraslarının nitelikli yapısı ve yoğunluğuyla ilgi çekicidir⁴. Kentin özellikle kuzeybatı ve güney yamaçlarında yoğunlaşan kalıntıların tümünde ho-

(3) Önceki yıllarda gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında bulunan işliklerle ilgili değerlendirmeler için: A.Diler, *XI Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 1993, 505 vdd.; *XII Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1994, 441 vdd.

(4) Kentin eğimli kayalık yamaçlarını donatan teraslardan bazılarının yapı terası olması olanaklı; ancak, derinliklerinin az olması ve üzerlerinde hiçbir kalıntının izine rastlanmaması bunların büyük bölümünün tarım terası olduğunu gösteriyor.

mojen bir yapı görülür: Altta çoğu zaman anakaya üzerine oturtulmuş duvarlarda uzunlukları yer yer 2 m den fazla yükseklikleri ise 1.00-1.50 m ye ulaşan kaba yontulmuş iri taş bloklar kullanılmıştır; taş aralarında harç görülmez (Resim: 8-11). Teras duvarları gerek taşların boyutları gerekse yapı tekniği yönünden kentin sur duvarları "tapınak-gömüt" ve -payandalarla desteklenmiş-temenos terası duvarları ile aynı özellikte ve büyük olasılıkla onlarla çağdaş bir zamanın ürünleridirler. Bunların iyi korunmuş örneklerini kuzeybatı ve güneybatı yamaçlarında görebilmek olası. Burada duvarlar yer yer 1.50 -2.00 m yüksekliğince ayakta kalabilmiş. Bazı yerlerde yaklaşık 50 m uzunluğunca izlenebilen teraslar arazinin dokusuna uygun olarak basamaklı teras özelliğinde inşa edilmiştir. Rhodos karşıyakasındaki demelerin çevresinde belirlenen teraslardan daha zengin olan Gerga terasları, bu özelliğiyle kıyı Karia'nın önde gelen kentlerinden ve antik dünyanın en önemli şarap üretim merkezlerinden Knidos ve çevresindeki antik tarım teraslarıyla karşılaştırılabilir. Terasların kentte böylesine zengin olması şüphesiz tarımsal etkinliklerin düzeyini göstermesi açısından önemlidir. Bu teraslarda antik çağda ne tür bitkilerin yetiştirildiğini kesin olarak bilemiyoruz. Ancak, böylesine nitelikli duvarlardan yapılmış teraslarda zeytin ve özellikle asma gibi antik çağın değerli bitkilerinin yetiştirildiği bilinmektedir⁶. Gerga'da tarım teraslarının böylesine yoğun olmasına karşın yağ ve şarap ışıklarının sayısal azlığı şaşırtıcıdır. Kentte bugün için ışık ya da ışık döşemi olarak işlevlendirilmiş olabilecek salt birkaç kahntıdan söz edilebilir:

Bunlardan biri temenos terasının güneydoğu köşesine yakın yerdeki, yan yana sıralanmış piramidal şekilli stellerden önde olanın yanındadır (Resim: 12). Tek kayadan oyulmuş, kaba dikdörtgen şekilli sığ bir tekne olan döşem, dıştan 3.30 x 2.20 m boyutlarında ve 0.20 m derinliğindedir (Resim: 13, 15); tabanı düzleştirilmiş teknenin kenarları farklı kalınlıkta yontulmuş; yaklaşık 0.25 -0.50 m genişliğinde. Her iki uzun kenarının ortasında, karşılıklı ve dikey yontulmuş, 0.20 - 0.30 m genişliğinde açıklıklar bulunur. Bu açıklıkların görüldüğü uzun kenarlardan temenos tarafında olanı daha kalın (0.37-0.50 m) ve düzgün kesilmiş. Teknenin yerleştirildiği alandaki arazi eğiminin fazla olması nedeniyle döşem alt-

(5) Gerga'da bugün için devlet yapılarını göremiyorsak da tarım terasları kentin önemini açıkça gösteriyor. Özellikle, ilkel ve gizemli anıtlarıyla yüzyılın başından beri araştırmacıların ilgisini çeken kentteki incelemeler için bak.G.Cousin, BCH 24, 1900, 28 vdd.; A.Laumonier BCH 58, 1934, 304 vdd.; BCH 60, 1936, 286 vdd.; A.Laumonier, *Les Cultes Indigenes En Carie* (1958) 446 vdd.; G.E.Bean AS 19, 1969, 179 vdd.; G.E.Bean, *Karia*, (İstanbul-1987) 270 vdd. son olarak Araştırmacı W.Held tüm kent genelini kapsayan ayrıntılı bir yüzey araştırması gerçekleştirdi.

(6) B.Wells a.a.J.A.Moody, *Agriculture in Ancient Greece* (1992) 125

tan kalın yassıtış bloklarla desteklenerek düz bir zemine oturtulmuştur. Kalıntı genel yapısıyla tanelerin ayakla ezilip ardından aynı yerde baskı kolu yardımıyla preslendiği sığ bir üzüm presi teknesi özelliğinde; bu tür teknikle işletilen preslerde zeytin de preslenebilmektedir. Tekne uzun kenarlarına karşılıklı açılmış yuvalardan cepheye olanı, baskı-kollu pres tekniğinde çalıştırılan zeytin ve üzüm preslerindeki baskı kolu ucunun desteklendiği geçme yuvalarına benziyor. Yaygın görülen bir uygulama olmasa da, baskı kollarının desteklendiği yuvaların tabana böylesine yakın açılmış örnekleri de yok değil; Alabanda işliğinde de baskı kolu yuvasının tabana çok yakın bir yerde açıldığı görülüyor (Resim: 5). Kilikia Bölgesi'nden yerli kayaya oyulmuş çok sayıda üzüm preslerinden tekne kenarına sokulan baskı-kolu ucunun ayrıca teknenin kenarına oturtulan bir kaya ile üstten de desteklendiğini biliyoruz (Resim: 14). Tekne içinde sıvının toplanacağı yer olmadığından ikinci açıklık ise sıvının dışa akıtılmasına yönelik olmalı⁷; tekne kenarının bu kesimde farklı olarak düz değil dışa doğru taşıntılı yontulması da bunu güçlendiriyor. Kalıntının alttan iri yassıtış bloklarla yükseltilmesi sıvının tekne altına konulan kaplara kolayca aktarılmasını sağlamaya yöneliktir. Bu verilere karşın teknenin temenos alanında yerleştirilebileceği uygun yer varken eğimin fazla olduğu bir yere ve stelin yanına konulması, onun stellerle ilgili bir kült döşemi olabileceği düşüncesini gündeme getirir. Her ne kadar farklı boyut ve özelliklerde, tekne ya da masa şeklinde yapılmış, altar işlevindeki kült döşemlerinin tek başına duran⁸ ya da bir kutsal taş önüne yerleşik⁹, örnekleri varsa da, Gerga teknesinin bu tür bir etkinlik için işlevlendirilmiş olabileceği uzak bir olasılık. Bu tür bir kullanım söz konusu olsaydı stelin önüne konulmuş olması beklenirdi. Oysa burada bunu göremiyoruz. Tahribat nedeniyle özgün biçimi yer yer değişmiş olsa da

-
- (7) Üzüm ve zeytin preslerinde olağan uygulama sıvı toplama havuzunun pres teknesi önünde olmasıdır. Ancak, az da olsa toplama havuzunun pres teknesi içine açılmış olanları da var. Bu, daha çok yerlikayaya oyulmuş ve büyük boyutlu preslerde karşılaşılan bir durum. Lykia'dan bir örnek için: O.Benndorf-G.Niemann, *Reisen in Lykien und Karien* II (1884) 27 Res.18.
- (8) Tek başına duranlar içinde Hazor'da bulunan ve Yadin tarafından tanıtılan bir örnek Gerga teknesiyle karşılaştırılabilir, Y.Yadin Hazor, 1975, 59 vdd. Dikdörtgen şeklinde ve tek-kayadan oyulma döşemin 2.50x0.85 m boyutlarında ve 1.20 m yüksekliğinde. Burada kalıntının bir tekne şeklinde olması ve önde sıvının dışarıya akmasını sağlayacak bir açıklık içermesi ortak özellik. Ancak, tekne tabanının birbirleriyle bağlantılı farklı iki düzeyde oyulmuşluğu ve daha geniş olanının tabanı üzerinde kap yuvalarının varlığı ise farklı. Yadin, çevresinde kazıyla açığa çıkardığı hayvan kemiği ve diğer veriler ışığında kalıntıyı kurban ve libasyon için düzenlenmiş bir "altar" olarak tanımlar. Kalıntının farklı iki taban içermesi ve sıvının dışarıya dökülmesini sağlayan açıklığın derinde olan toplama yerinin önünde olması ve kap yuvalarının varlığı üzüm preslerinde sıkça karşılaşılan düzenlemeler.
- (9) W.Deonna, *BCII* 58, 1934, 43 Res.34. Petrie tarafından tanıtılan Sina'de bulunmuş kalıntının bir tekne şeklinde olması ve önde bir açıklığın olmasına karşın tekne içinin bölümlenmesi farklı özelliklerde.

stellerin çevresine yerleştirilen iri ve düzgün yüzeyli bloklarla önde herhangi bir sunuya olanak sağlayabilecek bir düzenlemenin varlığı zaten görülebiliyor. Adamanın, stel önünde gerçekleştirildiğinin izleri Karia Bölgesi'nden diğer bazı kutsal taş örneklerinden de seçilebiliyor:

İç Karia'nın önde gelen kentlerinden Alabanda'da akropolün tiyatroya yakın alt yamacında belirlediğim bir örnek¹⁰ kutsal taşın en ilkel formu olan yerli kayadan (Resim: 15-16). 2.05 m yüksekliğinde ve altta yaklaşık 0.80 m kalınlığında; yukarıya doğru giderek sivrilir önde, taş genişliğine eşit bir alanda olasılıkla basamaklara ait olabilecek taşlar her iki yanda seçilebiliyor. Burada taş önündeki yaklaşık 1 m genişliğindeki kayalık alan yontularak bir sunu platformuna dönüştürülmüştür.

Kaunos'ta uzun yıllar süren kazı ve araştırmaların ardından açığa çıkardığımız bir örnek kutsal dikme taşların Anadolu'daki kazı buluntusu tek örneği olması nedeniyle türünün Karia'daki benzerlerinin anlamına da ışık tutmaktadır¹¹. Konik şekilli taş kent merkezinde, agora ile palestra arasındaki yamaçta yapay bir teras üzerine kurulmuş Zeus Soter temenosundaki yuvarlak Abaton heroonun yürüme tabanının yaklaşık 6.5 m altında ve anakaya düzeyinde günyüzüne çıkarıldı (Resim: 15). 2.50 m yüksekliğindeki kalıntı İ.Ö.erken 4. yüzyıla tarihlenen en eski evresinde yakınındaki bir teras duvarıyla birlikte temenosun en eski kalıntılarını oluşturuyordu. Burada ilginç olan kutsal taşın altındaki 1.40 m genişliğindeki yüzeyi düzleştirilmiş kaya bloğunun varlığı; çünkü ilk evrenin yürüme tabanının 0.30 m daha yukarısında kalan bu taş üzerinde ve kutsal taş çevresinde adak kemikleri saptandı. Öyle anlaşıyor ki burada adama doğrudan taş önünde gerçekleşmiş.

Teknenin özgün işlevinin farklı olduğu ancak daha sonra yeri de değiştirerek bir pres teknesine dönüştürüldüğü düşüncesi ise inandırıcı olmaktan uzaktır. Çünkü, böylesine ağır bir kütleyi, farklı bir kullanım için başka bir yere taşımamanın zorluğu ve gereksizliği açıktır¹². Bu olgu onun stellerle çağdaş bir zamanda kullanılmış olabileceği önerisini güçlendiriyor. Kalıntı daha çok yer seçimi nedeniyle kütle ilgili gözüküyor. Eğer gerçekten tekne stellerle çağdaş bir zamanda işlevlendirildiyse onun bir kurban ya da bir libasyon altarı olarak değil ancak ikincil derecede ve

(10) Bu araştırmalar sırasında belirlenen diğer kutsal taşlarla ilgili çalışmaların sonuçları gelecekte tarafımdan yayınlanacaktır.

(11) A.Diler, *Studies zum antiken kleinasiens* III 1995, 9 vdd. Res.1 vdd.

(12) Kentte araştırmalar yapan G.E.Bean, *Karia*, 1987, 243, kalıntının özgün işlevinin yontu ve benzeri öğeleri taşımak olduğunu, ancak daha sonra pres olarak kullanılmış olabileceğini belirtir.

ve külte hizmet veren bir döşem olarak kullanılmış olabileceği önerilebilir. Çünkü biz, tanrı, heroz ya da bir gömütle ilgili kutsal taşların, libasyon amaçlı yağ, şarap ya da kanla yıkandığını ayrıca, adak için kullanılacak kült malzemelerinin temenos alanlarında üretildiklerini ve satıldıklarını biliyoruz¹³. Filistin bölgesinden uzun bir tarihsel geçmişe sahip içerisinde tapınak, altar platformu (bamah) ve stelin yer aldığı Nahariyah temenosunda, kült amaçlı tüketilen zeytin yağının alandaki preste üretildiği kanıtlanmıştır¹⁴.

Gerga'da pres olarak işlevlendirilmiş başka bir döşem de temenos terası önünde ve stellerin batı yakınında yerleşik (Resim: 17). Burada da en geniş yerinde yaklaşık 2.32 m olan kaba dikdörtgen şeklinde yontulmuş kaya bloğunun içi 1.43 m çapında ve 0.20 m derinliğinde oyularak bir ezme teknesine dönüştürülmüş. Zeytin ve üzüm preslerinin en basiti olan "havan-presi" tipindeki döşemin düzleştirilmiş tabanının köşesinde 0.09 x 0.09 m ölçülerinde bir tahliye deliği ile pres yatağı kenarında 0.43 m uzunluğunda bir sıvı akıtma kanalı var. Gerga'da yerleşimin değişik yerlerinde farklı boyutlarda yuvarlak kaya çukurları da görülebilir (Resim: 18). Bu tür çukurların özellikle işlik ve sivil yerleşim yakınlarında olanlarının ezme çukuru olarak kullanılmaları doğaldır. Ayrıca kült olgusu ve başka amaçlar için kullanıldığı da biliniyor¹⁵; stel ya da obelisk şeklindeki dikme taşlar için altlık olarak da kullanıldıklarının canlı bir kanıtı Gerga'da görülebilir: Temenos terasında, bugün yere düşmüş, 3 m yüksekliğinde "xoana" şeklindeki kutsal taş, bir zamanlar yanbaşındaki tek-kayadan yapılmış 2.45 m uzunluğunda ve 1.25 m genişliğindeki kaidenin içine açılmış 0.50 m çapındaki yuvarlak şekilli yuvaya oturuyordu (Resim: 19-20). İç Karia'da incelenen benzer özellikteki başka örnekler, bu türden yuvarlak çukurların yanı sıra özellikle nekropol alanlarında ve tümülüs yakınlarındaki kayalıklara oyulmuş, dikdörtgen şeklinde olanlarında da aynı amaçla; stel altlığı olarak kullanılmış olabilecekleri yönünde¹⁶.

Gerçekleştirilen araştırmalar, özellikle Kilikia ve Lykia Bölgesi'nde yaygın görülen kayalık alanlara işlik yapma geleneğinin İç Karia için de

(13) G.F.Moore, *AJA* 7, 1903, 207, A.B.Cook, *Zeus* I (1964) 520; A.A.Donohue, *American Classical Studies*, No.15 Atlanta-1988, 220 vdd. Zeytinyağının kült alanında kullanımı için: H.A.Hoffner, *Biblical Archaeologist* 58-2, 1995, 108 vdd.

(14) M.Dothan, *JES* 6, 1, 1956, 14 vdd. Çiz.1 vdd.; L.E.Stager-S.R.Wolff, *BASOR* 243, 1981, 97 Res.2.

(15) G.Dalman, *Palastinajahr buch* IV, 1908, 23 vdd. Res.1 vdd. R.A.S.Macalister, *The Excavation of Gezer* II, (1912) 48 vdd. Res.234 vdd. N.Gluck, *BASOR*, 149, 1958, 14 vdd.; D.Ussishkin, *AS* 25, 1975, 85 vdd.; G.W.Ahlström, *BASOR* 231, 1978, 44; F.Işık, *Belleten*, 200, 1987, 497 vdd.

(16) Benzer kare ve yuvarlak şekilli, stel ve obelisk altlıkları için J.W.Shaw *AJA* 93, 171, Res.9; 179 Res.18,19.

olağan bir uygulama olduğu anlaşıyor. Kayalık alanların, ışliklerden başka gömütlerden, kiliselere (Resim: 21-23)¹⁷ dek uzayan, özellikle kült alanına yönelik değışik yapı ve anıtlara dönüştürüldüğü ilginç kalıntılarla İç Karia'da sıkça karşılaşmak olası.

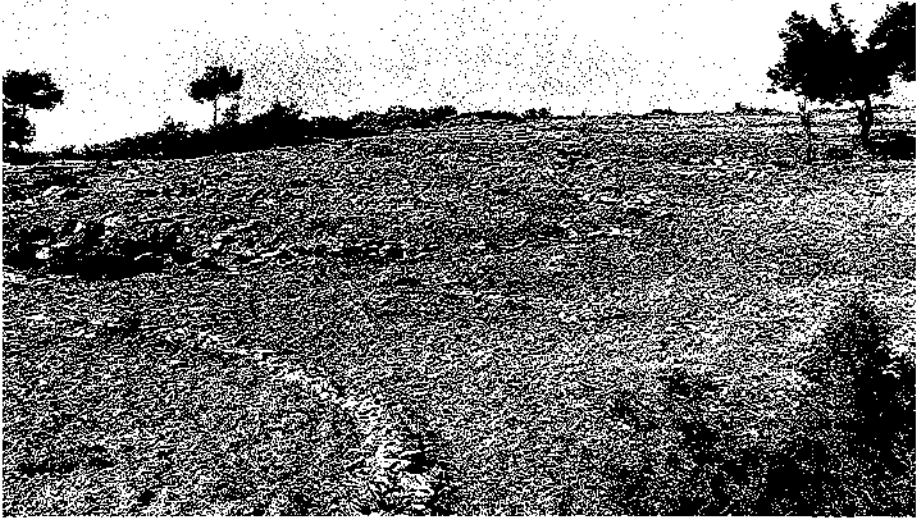
(17) Hacıpaşalar köyü Dinecik Mahallesi yakınındaki Dinecik Asarı denilen yerdeki yumurta şeklindeki kaya kütesinin içi oyularak bir kaya kilisesine dönüştürülmüş (cephede 10 m uzunluğunda 2.80 m yüksekliğinde). Bugün ancak alt sırasıyla korunabilmiş temel düzeyindeki taşlardan anlaşıldığı gibi kalıntının önü 0.50 m genişliğinde bir duvarla kapatılmış. Kaya kilisesinin iç duvarlarında bugün talrip olmuş fresk izleri var. İlgilenenler için değışik bir örnek.

Resim 1

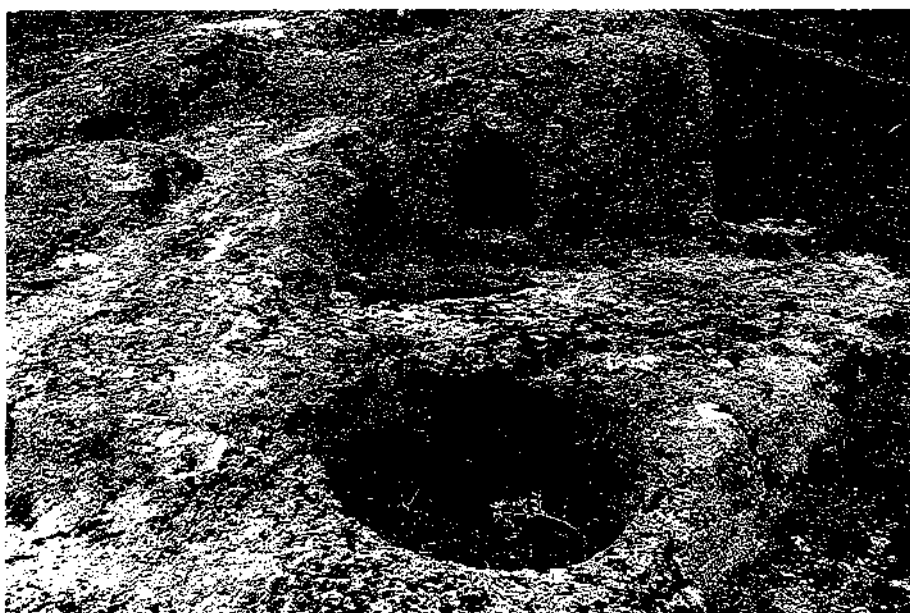
Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

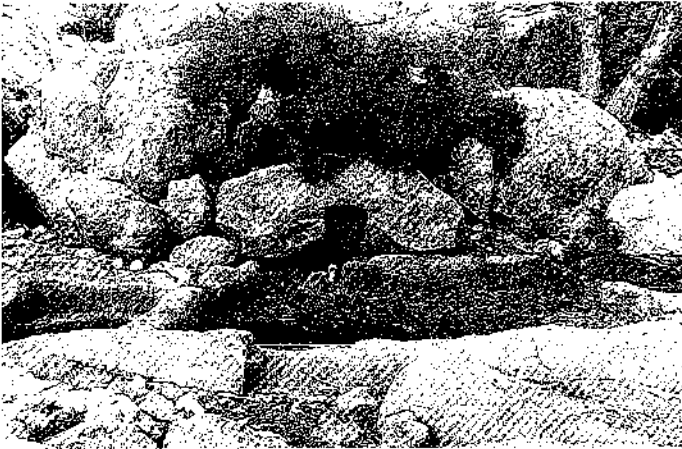
Resim 11

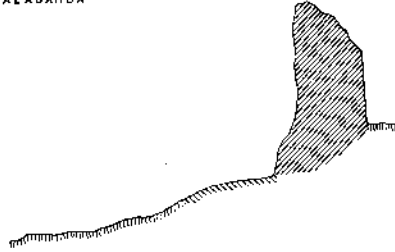
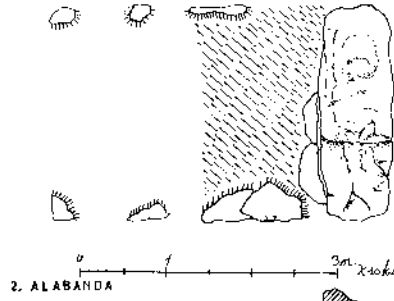
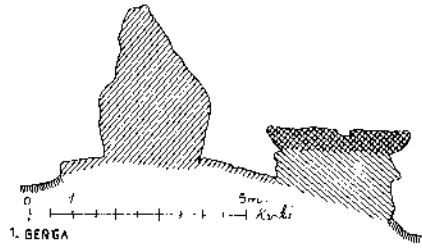
Resim 12

Resim 13

Resim 14

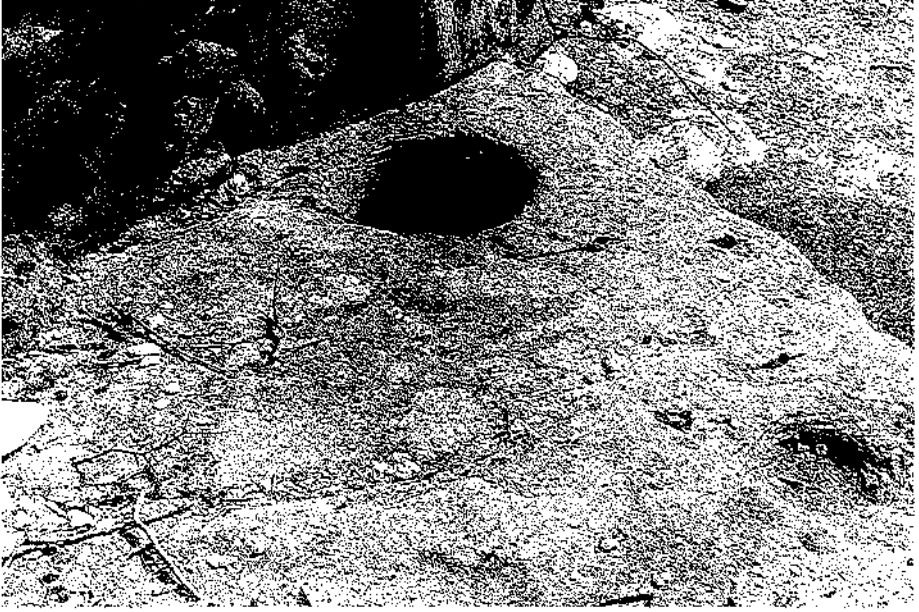
Resim 15

Resim 16

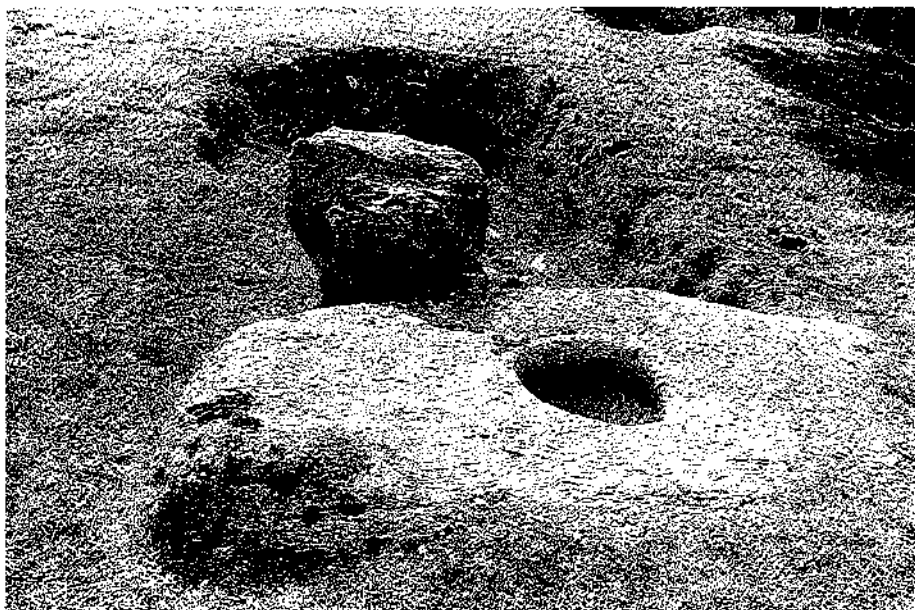
Resim 17

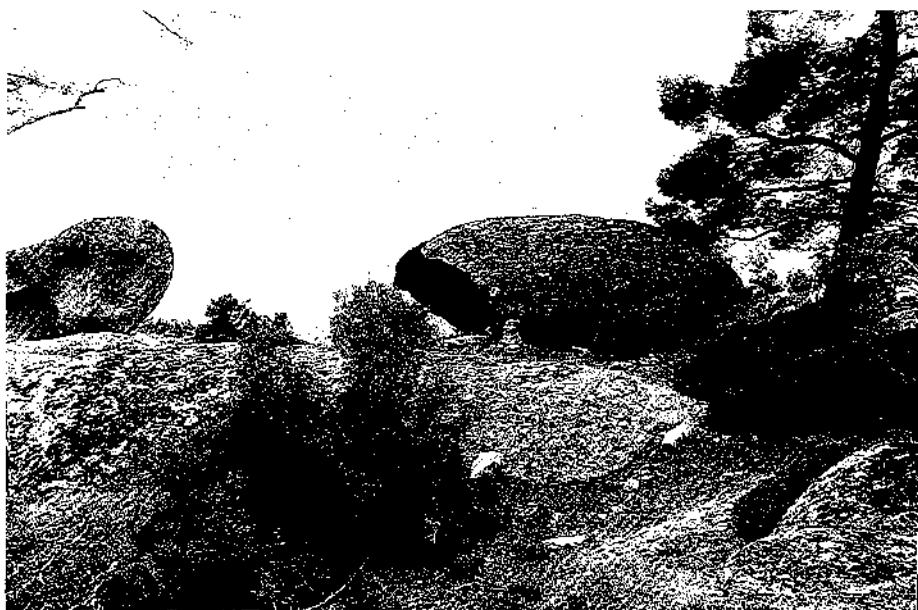
Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

GÖLLÜDAĞ 1993-94

Wulf SCHIRMER *

Jeweils im Spätsommer der Jahre 1993 und 1994 konnten dank der wiederum großzügig gewährten Genehmigung durch die Generaldirektion der Antiken und Museen der Türkischen Republik die Arbeiten zur Erforschung der Bauanlagen auf dem Göllüdağ des Sommers 1992 fortgesetzt werden¹. Die Arbeiten vor Ort begannen 1993 am 6. August und endeten am 8. September; 1994 wurde vom 7. August bis zum 9. September gearbeitet².

Unter den vielen Personen, die unsere Arbeit aufmerksam verfolgt und großzügig unterstützt haben, sollen besonders der Generaldirektor der Antiken und Museen, Herr Prof.Dr.Engin Özgen und der Museumsdirektor von Niğde, Herr Erol Faydalı, genannt werden. Als Vertreter der antikenbehörde haben Herr Soner Ateşoğulları (1993) und Herr Alişan Işık (1994) unsere arbeiten in freundschaftlicher Weise unterstützt. Ihnen allen gebührt unser Dank. Einen wunderbaren Freundschaftsdienst haben uns Lars Eric Möre und Kaili Kidner dadurch erwiesen, daß sie uns mit ihrem Heißluftballon hoch über den Göllüdağ gefahren und uns so faszinierende Eindrücke von der großartigen Bauanlage verschafft haben (Abb.1). Der Deutschen Forschungsgemeinschaft schließlich gebührt Dank für die großzügige finanzielle Förderung beider Arbeitskampagnen.

Unsere Arbeiten konzentrierten sich 1993 in erster Linie auf die Fortsetzung der topographischen Gesamtaufnahme, d.h.auf die Ergänzung

* Prof.Dr.Wulf SCHIRMER, Universität Karlsruhe, D-76128 Karlsruhe.

(1) Wulf Schirmer, Göllüdağ 1992, in: *XI.Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara 1993, 237-242. vgl.auch: Wulf Schirmer, Die Bauanlagen auf dem Göllüdağ in Kappadokien, in: *Architectura* 1993, 121-131.

(2) An den Arbeiten beteiligt waren Werner Schnuchel (Archäologische Bauforschung), Wolfgang Zick (Geodäsie), sowie die Studenten Martin Bachmann, Petra Cremer, Heide Heckmann, Uwe Köhler, Dietmar Kurapkat, Susanne Preßer, Tobias Wetzler und Stefan Wolff.

des planes der Gesamtanlage, so wie er nach der ersten Arbeitskampagne 1992 publiziert worden ist³. Dabei war jetzt die Versorgung der elektromechanischen Vermessungs- und Zeichengeräte mit elektrischer Energie durch Solarpaneele eine wesentliche Arbeitserleichterung. Auf diese Weise konnten insbesondere die Bauanlagen in den Abschnitten B-C/9-II und Q-R/11-12 genauer erfaßt werden, aber auch die zahlreichen kleineren Bauten und kastellähnlichen Anlagen, die, besonders im Norden (F-G/13) und Nordwesten sowie im Süden (C/6, E-F/6) den Kraterrand im Inneren des Mauerringes besetzen.

Die Beobachtungen und detaillierten Vermessungen waren im übrigen auf den südlichen Abschnitt des großen rechtwinkligen Gebäudekomplexes in der Mitte der Gesamtanlage (K-L/9-II) gerichtet, sowie auf die verschiedenen Gebäudetypen, die, jeweils gereiht und gruppiert, die Gesamtbebauung des Göllüdağ wesentlich charakterisieren.

Der südliche Teil des großen Gebäudekomplexes, auf den sich auch die früheren Ausgrabungen von Renzi Oğuz Arık (1934) und Burhan Tezcan (1968/69) in erster Linie konzentrierten, bildete allem Anschein nach den Bedeutungsmittelpunkt der baulichen Gesamtanlage. Tezcan hat uns von den von ihm erforschten Raumgruppen in seinen Berichten mehrere Planskizzen gegeben⁴, die wir durch ergänzende Vermessungen in den baulichen Zusammenhang einzufügen versucht haben.

Unser Skizze (Abb.2), deren nach den topographischen Gegebenheiten rekonstruierte Raumgruppen in Schraffur gezeichnet sind, zeigen die Toranlage im Süden-ihre gehört alle auf dem Göllüdağ bisher gefundene Bauplastik an-und die Reihe der Räume im Norden, deren mittlerer an allen Wänden mit jenen schon mehrfach abgebildeten, fast mannshohen Orthostaten ausgestattet ist. Der zwischen diesen beiden Raumgruppen liegende Hof war an seiner Südseite wohl von einer Pfeilerhalle begleitet; ob auch an den anderen drei Seiten des Hofes derartige Hallen existiert haben, kann nur durch eine künftige nähere Untersuchung geklärt werden.

Wir haben es also bei der Anordnung dieser Räume mit einer im alten Orient uns nicht unvertrauten Gruppierung zu tun. Ganz ungewöhnlich hingegen erscheinen uns für die zweite Hälfte des 8. Jh.v.Chr. die jeweils aus mehreren gleichen Räumen gleichartig zu-

(3) Schirmer, Göllüdağ 1992, a.o.Abb.1.

(4) Burhan Tezcan, 1968 Göllüdağ Kazısı, in: *TAD* 17, 1969, Plan 2,3.- Ders., 1969 Göllüdağ Kazısı, in: *TAD* 30, 1992, 14.

sammengesetzten Gebäudeeinheiten, also sowohl die in der Regel aus acht Räumen gebildeten Typen im nördlichen Teil des hier angesprochenen großen Gebäudekomplexes (Abb.2,3a) als auch die der sich im Osten, Nordosten und Süden daran anschließenden ganz andersartigen, aber sich in Einheiten wiederholenden Bebauungen (Abb.3). Es sind hier Bautypen vorausgedacht und geplant und in strenger Ordnung offensichtlich für gleichartige Nutzungen angelegt worden. Dabei sprechen bei den Achter-Gruppen (Abb.3a) auch schon ohne nähere Untersuchungen alle Anzeichen für eine getrennte Einzelnutzung jedes einzelnen Raumes, während sich die Gebäudetypen in den Abschnitten L/9-12 eher als aus einer Raumkette und einer Umfassungsmauer gebildete "Gehöfte" zeigen (Abb.3b), die in der Nutzung eine Einheit darstellen, und in den deutlich sich abzeichnenden Raumgruppen in den Gebäudekomplexen der Abschnitte L-N/12-13 (Abb.3c) und L-M/6-8 (Abb.3d) jeweils einige geschlossene und ein offener Raum gemeinsam ein "Hofhaus" bilden.

Im Spätsommer 1994 konnten dann zwei dieser Gebäudetypen in gezielten Sondagen näher untersucht werden. Die auf der Westseite des Innenhofes im nördlichen Abschnitt (K/M) des großen Gebäudekomplexes ausgewählte Achtraumgruppe zeigt nach ihrer Freilegung folgendes Bild (Abb.4,5): Der Bau liegt zwischen sich etwa rechtwinklig kreuzenden Gassen und besitzt gleichartige, aber in der Größe durchaus voneinander abweichende Räume. Alle Räume sind einzeln von außen zugänglich; es gibt keine Verbindungen unter den Räumen. Die Zugangstüren liegen gleichartig jeweils in der südwestlichen bzw. südöstlichen Ecke der Räume. Die Wände aus rohem Bruchstein sind als Trockenmauerwerk ohne Fundamente ausgeführt und waren mit einem einfachen Lehm-mörtel verputzt. Die Räume besitzen keine besonders hergestellten Fußböden und keinerlei Ausstattung; lediglich einzelne Feuerstellen konnten auf den durch die Benutzung der Räume festgetretenen Bodenflächen beobachtet werden. In den Räumen und auf den das Gebäude umgebenden Gassen fanden sich keine nennenswerten Keramikbruchstücke oder andere Gegenstände.

Eine zweite Raumgruppe, die am westlichen Ende des langen Gebäuderiegels im Abschnitt L/12 freigelegt wurde, zeigt erwartungsgemäß ein etwas anderes Bild (Abb.6,7): hier sind fünf kleinere Räume einem Hof zugeordnet, wobei sich ein Raum als offene Halle in ganzer Breite zum Hof hin öffnet und von ihr aus drei weitere zugänglich sind. Lediglich ein Raum im Osten ist direkt vom Hof aus zu betreten. In Wand- und Fußbodenbeschaffenheit gleicht das Gebäude dem zuvor beschriebenen,

und ebenso haben sich auch hier keinerlei Gegenstände in den Räumen gefunden; lediglich in einem der Räume existiert eine ordentlich ausgebildete Herdstelle.

Eine Besonderheit verdient bei dieser Raumgruppe aber noch hervorgehoben zu werden: sowohl die Türen zu den einzelnen Räumen als auch die zum Hof gerichtete Öffnung der Halle und ebenso das Hoftor im Norden waren mit sorgfältig errichteten Mauern zugesetzt worden. Auch ist noch wichtig zu sagen, daß die Räume keine Spuren eines Schandfeures oder anderer vorsätzlicher Zerstörung zeigen.

Deutlich ist aus den Luftaufnahmen und den Vermessungsergebnissen abzulesen, daß wir in dem ganzen, etwa 200 Meter langen Gebäuderiegel mit denselben Raumgruppen, gereiht und gespiegelt angeordnet, rechnen müssen, die also gleichartiger Nutzung dienten und die, überträgt man die Einzelbeobachtungen aus der freigelegten Raumgruppe auf alle anderen, sorgfältig verschlossen worden sind, als ihre Nutzer sie unter Mitnahme aller ihrer persönlichen Gegenstände verlassen haben.

Wirft man nun noch einmal einen Blick auf die Achtraumgruppe, zeigt sich ein ähnliches Bild: auch hier gibt es keine Zerstörungsspuren, auch hier sind die Räume offenbar sauber verlassen worden und auch hier dürfen wir sicher, das legt die völlige Gleichartigkeit der Gebäudeanordnung im nördlichen Teil des großen Baukomplexes nahe, die Ergebnisse der Beobachtungen an der untersuchten Raumgruppe auf alle anderen übertragen.

Über die Bedeutung und die ehemalige Nutzung dieser Gebäudetypen lassen sich nach den bisherigen Befunden keine eindeutigen Aussagen machen. Die weitgehend fehlende Ausstattung der Bauten und das völlig fehlende Inventar setzen einer Interpretation zunächst enge Grenzen. Andererseits sind gerade diese Faktoren ebenso wie die oben angesprochenen Eigenarten der Bauwerke selbst—die zugesetzten Türen der Räume und Hofmauern etwa—deutliche Indizien dafür, daß diese Bauten nur kurzfristig, nur zeitweise und vielleicht saisonbedingt genutzt worden sind. Aus sich an solche Vorstellungen anschließenden Gedanken mögen sich dann Anhaltspunkte für die Deutung der Gesamtanlage auf dem Gölüdağ ergeben, einer Anlage, die sich jedenfalls in das bisher bekannte Bild der frühen anatolischen oder altorientalischen Stadtanlagen nicht einfügen läßt. Es bleibt Ziel unserer Arbeiten auf dem Gölüdağ, die sich zunächst auf die Erforschung weiterer Gebäudetypen und der engeren

Umgebung des Kratersees konzentrieren sollen, der Beantwortung dieser Frage, das heißt der historischen Deutung der eigenartigen Gesamtanlage, näher zu kommen.

Abb.1: Der Göllüdağ von Nordosten gesehen (Aufnahme 1993)

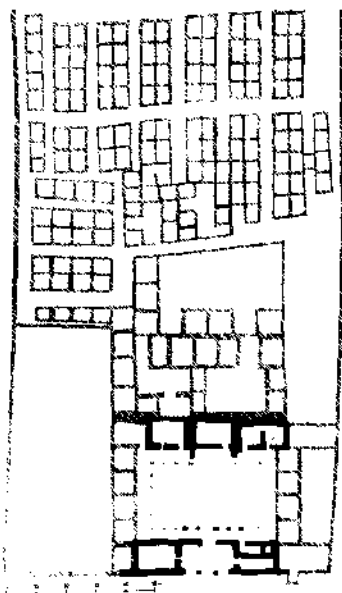

Abb.2: Gebäudekomplex in den Abschnitten K-L/9-11, südlicher Teil, Rekonstruktionsversuch (Norden ist oben)

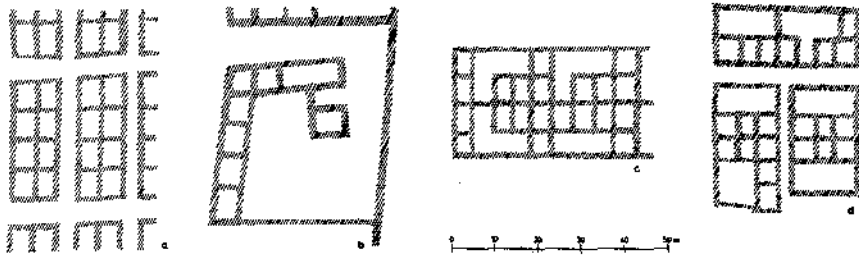

Abb.3: Schematische Zeichnung der Grehäudetypen: a. Achtergruppen in K-L/11-12; b. Gehöft in L/9-13; c. Hofhäuser in L-N/12-13; d. Hofhäuser in L-M/6-8

Abb.4: Bautyp Achtraumgruppe im Abschnitt K 11 (von Nordosten gesehen)

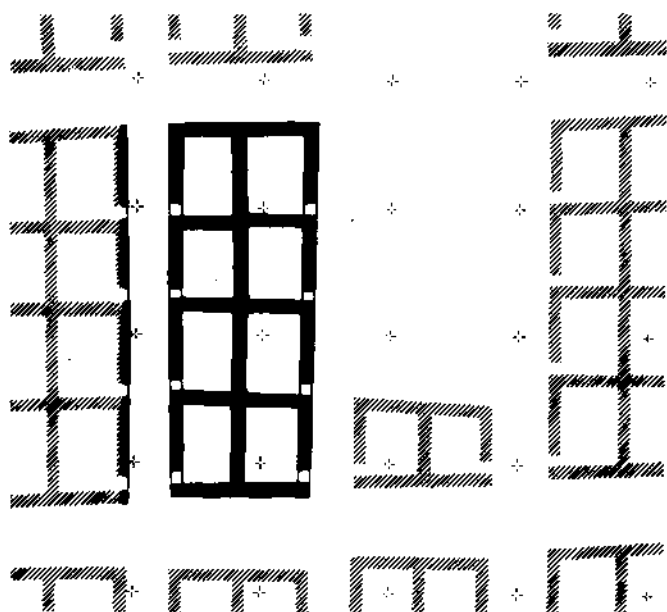

Abb.5: Bautyp Achrtaumgruppe im Abschnitt K 11, Schematischer Plan (Norden ist oben)

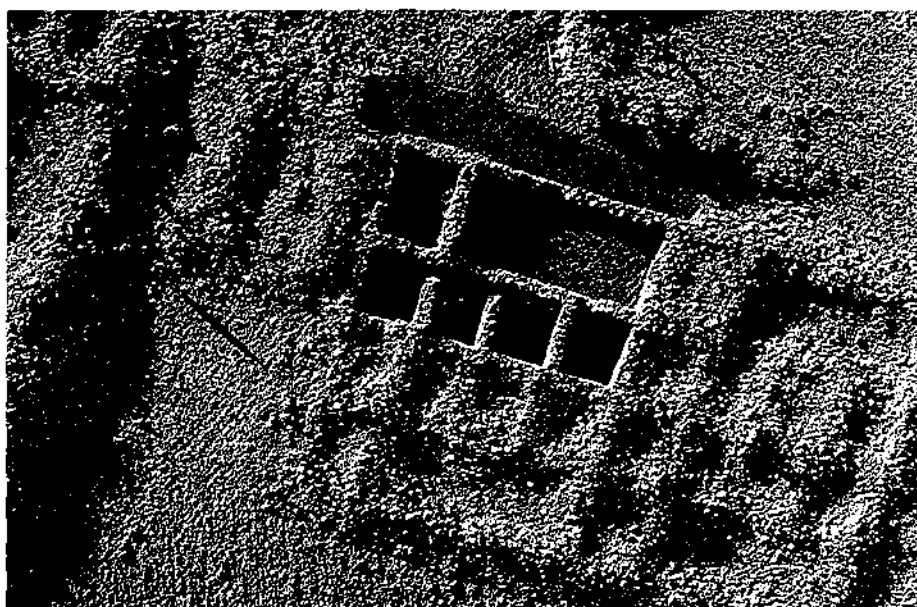

Abb. 6: Bautyp Hofhaus im Abschnitt M 12 (Norden ist oben)

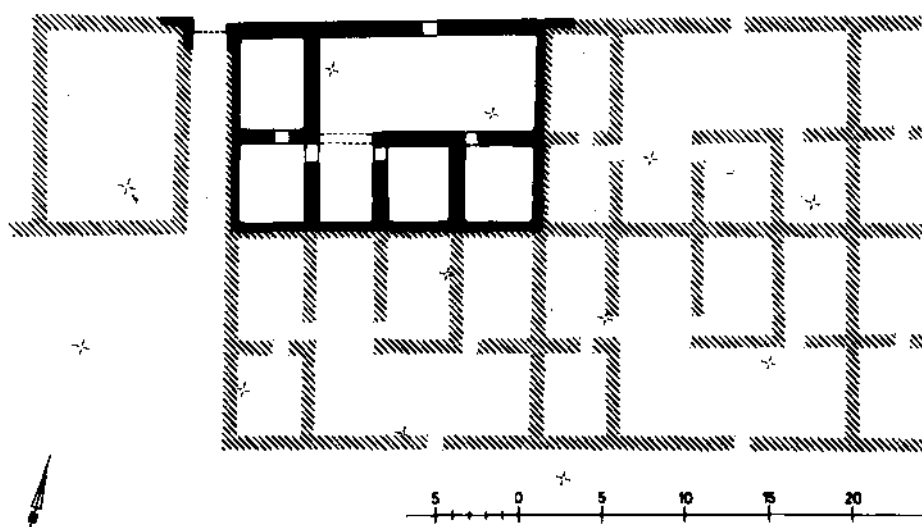

Abb. 7: Bautyp Hofhaus im Abschnitt M 12, schematischer Plan (Norden ist oben)

PRIENE 1994

Wolf KOENIGS *
Jens MISIAKIEWICZ
Frank RUMSCHEID

Vom 27. Juni bis 30. Juli nahmen an der Forschungs -und Restaurierungs-Kampagne in Priene unter der Leitung des Bauforschers Wolf Koenigs als Archäologe Frank Rumscheid, als Architekten Jens Misiakiewicz und Jutta Pecher sowie die Architekturstudenten Alexander v. Kienlin und Susanne Schäffler und die Archäologie-Studentin Jutta Rumscheid teil. Als Praktikant arbeitete der Archäologe Suat Ateşlier von der Universität Aydın mit, Akif Tarlan vertrat das Türkische Kulturministerium .

Aufzeichnungen und Forschung

W.Koenigs arbeitete weiter an seinem Werk über den Athena-Tempel, indem er den beschreibenden Steinkatalog mit den Abschnitten über Architrav und Zahnschnitt fortsetzte. F. Rumscheid überprüfte und ergänzte im Rahmen seiner Arbeit über die Bauornamentik von Priene vor allem die Beschreibungen im Kapitel über die dorischen Bauformen.

Im Bereich der Agora wurde ein großer Teil der Bauteile aufgenommen, die von den Hallen südlich der Westtorstraße stammen. Bei der Nordhalle gingen die Arbeiten nicht nur bei den Bauteilen, sondern auch beim Grundriß weiter. Neu identifiziert wurden ein in der Länge vollständig erhaltener dorischer Architrav der Straßenhalle, dessen vorderes Profil leider größtenteils abgeschlagen ist, der östliche Eckarchitrav der Südhalle, dessen technische Zurichtung darauf schließen läßt, daß zumindest das Eckjoch der Osthalle noch im selben Bauvorgang errichtet

* Prof.Dr. -Ing. Wolf KOENIGS, Dipl.- Ing. Jens MISIAKIEWICZ, Dr. Frank RUMSCHEID, Deutsches Archäologisches Institut, Ayazpaşa Camii Sokak 48, 80090 ISTANBUL.

worden ist, sowie ein gut erhaltenes dorisches Säulenkapitell der West- oder Südhalle, das für eine Spolienverwendung hangaufwärts in die Gegend südlich der Theaterkirche verschleppt worden ist.

Im Unteren Gymnasion (Abb.1) wurden für die Bauornamentik-Arbeit von F.Rumscheid Ansichten und Schnitte des dorisch-ionischen Propylon-Mischgebälkes (Abb.2) sowie der beiden dorischen Gebälke mit Drei- und Viertriglyphen-Schema gezeichnet (Abb.3-4). War die Verteilung der beiden dorischen Gebälke im letzten Jahr noch unklar geblieben¹, zeigten nun der nördliche Eckarchitrav der östlichen Peristylhalle und der nordöstliche Geison-Eckblock des Peristyls, daß die Nordhalle ein Dreitriglyphen-Schema, die Osthalle dagegen ein Viertriglyphen-Schema besaß. Ein weiterer Geison-Eckblock belegt einen entsprechenden Schemawechsel auch in einer der westlichen Peristylecken. Sollte der Block von der Nordwestecke stammen, bestätigte er das Dreitriglyphen-Schema für die Nordhalle und zeigte er für die der Osthalle gegenüberliegende Westhalle ebenfalls ein Viertriglyphen-Schema an. Nach heutiger Lage und insgesamt geringer Anzahl der Gebälkteile des Dreitriglyphen-Schemas ist bei der Südhalle eher mit vier Triglyphen pro Joch zu rechnen, so daß die Dreitriglyphen-Ordnung die abweichende Funktion der nördlichen Halle als Durchgang zu den Haupträumen des Gymnasions auch formal gegenüber den anderen Peristylhallen ausgedrückt hätte.

Zur Südhalle des Athena-Heiligtumes fand sich ein weiteres der seltenen Beispiele des dorischen Architravs. Nachforschungen ergaben, daß W.Müller-Wiener in seinem ungedruckten Manuskript über das Athena-Heiligtum die dorischen Säulen der Theaterkirche mit Recht der Athena-Halle zugewiesen hatte. Bis dahin waren sie, der alten Priene-Publikation folgend², als Spolien aus dem Oberen Gymnasion angesehen worden. Die Frage konnte dadurch entschieden werden, daß mehrere Säulenschaftstücke, die denen der Säulen in den Kirchen entsprechen, südwestlich unterhalb der Athena-Terrasse, wo sie in der Nähe sicher identifizierbarer Bauteile der Halle und zwischen Bauteilen des Athena-Tempels liegen, mehr oder weniger in Sturzlage aufgefunden wurden.

Der Zustand des kleinen Wand-Laufbrunnens (Abb.5) an der Ecke der Westtorstraße und der Treppenstraße westlich des Athena-Heiligtumes wurde zeichnerisch aufgenommen. Dabei wurde auf einem Wandquader nördlich des Brunnen-Naiskos eine um 90° gedrehte, bisher unbekannte Inschrift entdeckt, die nach den Buchstabenformen aus dem

(1) s. *Arastirna Sonuçları* XIV, 1993 (im Druck).

(2) Th. Wiegand-H. Schrader, *Priene* (1904) 284, 481f. Abb. 589.

3.Jh.oder der ersten Hälfte des 2. Jhs.v.Chr.stammt. Der Inschriftenstein gehört wohl zu einer älteren Phase des mehrfach umgebauten Brunnens, da u.a.das Wort KPHNH (Brunnen) zu entziffern ist.

Von der Keramik aus Priene wurde eine breitere repräsentative Auswahl gezeichnet und beschrieben. Wenn diese Daten ausgewertet sind werden zukünftige keramikfunde durch direkten Vergleich leichter zu bestimmen sein.

Nach einer provisorischen Reinigung konnten vier hellenistische, in Priene geprägte Münzen bestimmt werden, die 1993 und 1994 im Stadtgebiet gefunden worden waren und jetzt im Museum Milet aufbewahrt werden:

1. Aes; Dm 15 mm; Gewicht 2,31 g; FO: Treppe nordwestlich des Unteren Gymnasions (1993).

AV (↑): Athena-Kopf en face mit zwei seitlichen Helmbüschchen

RV (↑): ΠΙΠΗ / ΕΛΙΚ (ωv?) in Mäander

= Regling Nr.126 (320-270 v.Chr.).

2. Aes; Dm 16 mm; Gewicht 3,01 g; FO: oberhalb Felskante über westlicher Stadionhälfte (1993). -Abb.6

AV (↑): Athena-Kopf nach rechts

RV (↑): ΠΙΠΗΝΕ / ΑΠΟΛΛΟ[Δ(ορος 1)] in Mäander

= Regling Nr.67 (240-170 v.Chr.).

3. Aes; Dm 15 mm; Gewicht ca. 2,1 g; FO: Gegend des Agora-Kastells (1994)-Abb.7.

AV (↑): Athena-Kopf nach rechts

RV (↑): ΠΙΠΗ / ΔΙΟΝΥ in Mäander aus drei Gliedern

= Regling Nr.74 (240-179 v.Chr.)

4. Aes; oval, größter Dm 14 mm; Gewicht 3,03 g; FO: Theaterstraße, am Hang zwischen Osttor und Heiligtum der Ägyptischen Götter (1994).- Abb.8.

AV (↑) : Athena-Kopf nach rechts

RV (↖) : ΠΠΗ / ΜΕΝΕΚ (ΑΗϚ) in Mäander

= Regling Nr.104-106 (240-170 v.Chr.).

Dem Fundplatz Dallik Çeşme, der auf ca. 500 m Höhe über dem Meer oberhalb von Akçakonak liegt und im vorigen Jahr entdeckt worden war, galt ein weiterer Besuch, bei dem Keramik und Dachziegel gesammelt wurden. Glasierte Wandscherben (Abb.9) und Profile von Randscherben (Abb.10) belegen eine spätantike und byzantinische Besiedlung des Platzes³. Dies bestätigen auch die Dachziegel, wie S.Ateşlier freundlicherweise in Erfahrung brachte. Das Profil des Ziegels Abb.11 ist demnach noch spätantik, während das des Ziegels Abb.12 eine typisch byzantinische Form hat.

Restaurierung und Herrichtung

An den Restaurierungen und Herrichtungen im Stadtgebiet waren wie im vorigen Jahr zwei Ustas, ein Steinmetz und ein Maurer, beteiligt, die auf der Restaurierungs-Baustelle des Trajaneums in Pergamon ausgebildet wurden. Die Gemeinde Güllübahçe half in nun schon bewährter Weise, wo immer es nötig war.

- (3) Da bisher für Priene und Umgebung keine eigenständige Keramik-Chronologie entwickelt wurde, werden Datierungen und Vergleiche nur unter Vorbehalt gegeben: Abb. 10, 1: Randscherbe eines Tellers (?); Dm 19 cm, erh. H 2,7 cm; Ton rotbraun, im Kern braun, etwas Glimmer; kein Überzug. -Abb. 10,2: Randscherbe einer Schale; Dm 22 cm, erh. H 2,8 cm; Ton braun, viel Glimmer, verwitterter ehemals roter Überzug, in Rille erhalten, gibt der Scherbe hellorange-braune Farbe; vgl. V. Mitsopoulos-Leon, *FiE IX 2,2* (1991) 141 Nr. M 11. 12 Taf. 200 (Spätromische Keramik mit rotem Überzug, ca. 6 Jh.). -Abb. 10,3: Randscherbe einer flachen Schale; Dm 33 cm, erh. H 1,8 cm; Ton hellorange-braun, im Kern hellbraun, etwas Glimmer, Überzug matt dunkelbraun; vgl. F.O. Waagé u. a., *antioch-on-the-Orontes IV 1* (1948) 57 f. Nr. 802k-803 Taf. VIII (late B shape, ca. Mitte 6. Jh. und 7 Jh., ev. bis ins 8 Jh. reichend). -Abb.10,4: Fußfragment; Dm Standring 9 cm, erh. H 2,5 cm; Ton gelblichbraun, im Kern dunkelbraun, Glimmer, Überzug gelblichbraun. -Abb. 10,5: Randscherbe eines tiefen Napfes; Dm nicht bestimmbar, erh. H ca. 2,5 cm; Ton rotbraun, viel Glimmer, Überzug außen am Rand gelblichweiß, außen an der Wand und innen dunkelbraun. -Abb. 10,6: Randscherbe eines tiefen Napfes; Dm nicht bestimmbar, erh. H 1,7 cm; Ton hellorange-braun, kein Glimmer, Überzug rotbraun; vgl. H. Goldman u. a., *Excavations at Gözli Kule, Tarsus I. The Hellenistic and Roman Periods* (1950) 32 (zur Datierung), 277 Nr. 821P Abb. 208 (late Roman C ware, ca. 4. Jh.).

Am Athena-Tempel wurden zwei Pflasterplatten, darunter die mit der ringförmigen Einlassung für die Tragrolle des südlichen Cellatürflügels, mit Araldit geklebt. - Östlich des Athena-Heiligtumes wurden am Propylon und am Treppenweg zur Agora neue Stufen angelegt. Der Treppenweg westlich des Heiligtumes wurde bis zur Westtorstraße freigeräumt und an mehreren Stellen ergänzt (Abb.13). Um den direkten Zugang vom Athena-Tempel zum Theater zu erleichtern, wurde ein Weg ausgebaut, der in die Treppe im Zuschauerraum neben dem Westanalemma mündet (Abb.14). - Im Unteren Gymnasion wurden der Waschraum vom Bewuchs befreit und gleichzeitig sein originaler Fußboden aus Marmorsplitt, der in wasserfestem Estrich eingebettet ist, mit einer Erdschicht geschützt.

Restaurierungsarbeiten am Theater

Über die Restaurierungsarbeiten am Theater berichtet Jens Miśiakiewicz: "Neben dem Ordnen wiederzuverwendender und inventarisierte Bauteile und dem Aus- und Aufräumen im Orchestra-Umgang und in den Parodoi lag das Hauptgewicht der Arbeiten auf dem Fertigstellen der 1993 begonnenen Zeichnungen der Ostskene und der Herstellung der Neuteile für die Architrave des Proskenion. Daneben wurden viele in den letzten Jahren begonnene Arbeitsschritte abgeschlossen. Eine Unterbrechung und Bereicherung erfuhr die Kampagne durch die vom Güllübahçe Spor Kulübü organisierte und von mehreren hundert Zuschauern erlebte Aufführung einer kabarettartigen Komödie. Die Tatsache, daß das Theater sich für Aufführungen eignet und daß es eine große Zahl von Einheimischen als Besucher angezogen hat, zeigt, daß es sinnvoll sein kann, neben der Erforschung und Konservierung antiker Ruinen auch die Nutzungsmöglichkeit zu berücksichtigen, vor allem wenn damit das Interesse der Bevölkerung an den antiken Resten selbst geweckt oder verstärkt werden kann. Zudem ist die schützende Wirkung, die eine solche Identifikation mit dem Gebäude hervorruft, hoch zu schätzen. - Die Arbeiten sind im folgenden nicht chronologisch aufgeführt, sondern in Abschnitten den jeweiligen Gebäudeteilen zugeordnet.

SKENE: Aus der 1993 neu eingewölbten Westkammer wurden das Lehrgerüst entfernt und die Mörtelkanten begründet. Die die Tonne umgebenden Mauern wurden im Süden, an der Südost- und an der Nordostecke bis auf eine Höhe ergänzt, die die Gewölbeansätze und -kanten verdeckt. Dazu diente verstärktes Wandmaterial aus der nächsten Umgebung. Aus dem Deus-ex-machina-Schacht an der Nordostecke der Kammer wurden herabgestürzte Quader geborgen und entsprechend der

Bauaufnahme wieder aufgesetzt. Bei dieser Gelegenheit wurde der Schacht vollständig gereinigt und der Quader am Schachtfuß umgedreht, so daß durch einen horizontalen Schlitz auf der Unterseite des Quaders das Wasser wieder von der leicht geneigten Bodenplatte des Schachtes ins Proskenion ablaufen kann. Die Zwickel zwischen den Wänden und der Tonne wurden weiter mit mörtelgebundenem Marmorbruch aufgefüllt, für eine Ableitung des Regenwasser wurde gesorgt. Im nächsten Jahr soll diese Auffüllung bis auf das Niveau des Obergeschosses weitergeführt werden. Ein Fußbodenhorizont erscheint geeignet, die jetzt in der formlosen Umgebung nicht lesbaren Reste der römischen Obergeschosswand zu konturieren (Abb.15).

1993 war die Westkammer mit einer genagelten Brettverschalung verschlossen worden, die aber einem Einbruch nicht standgehalten hatte. Die bereits im letzten Jahr skizzierte Tür wurde jetzt präzisiert und detailliert, in Söke angefertigt und Ende Juli eingebaut (Abb.16). Die stabile Konstruktion soll in erster Linie vor Verunreinigungen schützen und während der Kampagne die Nutzung der Kammer als Werkzeug- und Materialdepot ermöglichen. Kleine Fragmente von Bauteilen wurden auf provisorischen Holzregalen ausgelegt.

Die Ostwand der Skene war von v. Gerkan ohne Berücksichtigung der Fugenklaffung gezeichnet worden⁴. Da die Entstehung dieser Verformung zur Bau- und nicht zur Zerstörungsgeschichte des Theaters gehört, wurde ein verformungsgerechtes Aufmaß 1993 begonnen und in diesem Jahr abgeschlossen (Abb.17). Ebenso wurden maßstäbliche Zeichnungen der Ostkammertür angefertigt, deren auffällige Asymmetrie bislang nicht kommentiert ist. Am Ostende der Skenenwand wurde der Eckquader abgenommen und nach der Entfernung der Füllung zwischen den Wandschalen zusammen mit dem Quader, der Türleibung und Sturzaufleger bildet, wieder versetzt (Abb.18.19). Wegen des Überhanges der äußeren Wandschale wurden die beiden Quader mit der Innenschale durch Edelstahlklammern in Epoxitharzklebung verbunden. Nach dem Füllen der Zwischenräume mit Marmorbruch und grobem Sand konnte der aus vier Fragmenten zusammengesetzte und mit drei Flickstücken ergänzte Türsturz wieder aufgelegt werden (Abb.20).

PROSKENION: Der Architrav der Westseite war 1993 repariert und ebenso wie die zugehörigen Triglyphen wieder versetzt worden. In diesem Jahr erfolgte die Korrektur der Lage, soweit es die Verformungen

(4) A. von Gerkan, *Das Theater von Priene* (1921) Taf. 18,2.

des Westjoches erlaubten, und das Verklammern und Verdübeln der Triglyphen (Abb.21). Für die Hauptansicht des Proskenions wurde der 'Normal'- Architrav rekonstruiert und das Fertigteil gezeichnet. Danach wurden sechs Bauteile in Beton hergestellt und zur endgültigen Aushärtung bis zu ihrem Einbau eingelagert. Die Triglyphen sind anhand der fortlaufenden Versatzmarken Jota bis Xi zugewiesen und werden das Gebälk fast bis zur Achse 10 ergänzen. So bleiben also nur Lücken in Achse 4 (Eta) und von Achse 10 bis zur Ostecke (wohl Omikron und Pi). Der Bestand an Geisa umfaßt z.Z.vier Bauteile für die Nord- und eines für die Westseite, so daß ein mit Originalteilen vollständig abgeschlossenes Proskenion nicht möglich sein wird. Das im Winter 1992 von einem Steinmetzen aus Bergama gefertigte Pfeilerkapitell wurde auf dem Pfeiler Nr. 4 ein- und angepaßt und am Ende der Kampagne in der Westkammer verwahrt.

SONSTIGES: Die Orchestra wurde bis auf drei Bauteile, darunter ein Türpfeiler und ein Sturzfragment der Westparodostür, leergeräumt. Aus dem Umgang der Orchestra wurden knapp 50 Steine ohne Charakteristika entfernt. In der Westparodos sind die großen Bauteile des Bühnenobergeschosses und der Parodoswand zusammengetragen. Größere Steinmengen wurden in der Ostparodos bewegt, um die Parodoswand und die Bühnenostmauer freizuräumen und für Traktorfahrten eine Wendemöglichkeit außerhalb des Theaters herzustellen. Bei dieser Gelegenheit wurde eine Horos-Stele des Athena-Bezirktes aus der Straße geräumt und an die Südostecke der Skene gelegt. Das Steinlager westlich des Theaters konnte so umgeräumt werden, daß die Wege vom Athena-Heiligtum über den Narthex zur byzantinischen Kirche sowie über die oben erwähnte Treppe in das Theater (Abb.14) leichter zu finden sind und sich die Klettereien über die noch ungesicherten Mauern der Kirche reduzieren.

PRIENE 1994

Priene'deki araştırma ve restorasyon kampanyası 27 Haziran ile 30 Temmuz arasında Mimarlık Tarihi Profesörü Wolf Koenigs'in başkanlığı altında yürütülmüş, Arkeolog Frank Rumscheid, Mimar Jens Mi-siakiewicz ve Jutta Pecher, mimarlık öğrencileri Elexander v. Kienlin, Susanne Schäffler ve arkeoloji öğrencisi Jutta Rumscheid kampanyaya katılmışlardır. Aydın Üniversitesi'nden Arkeolog Suat Ateşlier stajyer olarak çalışmıştır. Kültür Bakanlığı Akif Tarlan tarafından temsil edilmiştir.

Çizimler ve Araştırma

W. Koenigs Athena Tapınağı hakkındaki eseri üzerinde çalışmalarını sürdürmüş, F. Rumscheid, bu çalışma kapsamında yapılan tariflerin yer aldığı taş katalogun arşitrav ve dış kesimi bölümlerine devam etmiştir. Priene'nin mimari bezemesi konulu çalışması çerçevesinde özellikle Dor düzenindeki mimari formlar başlığı altında yer alan tarifleri kontrol etmiş ve bunlara ilaveler yapmıştır.

Agora alanında, Batı Kapısı Caddesi'nin güneyinde yer alan galerilere ait mimari parçaların büyük bir bölümünün tespiti yapılmıştır. Kuzey galerideki çalışmalara yalnızca mimari parçalarda değil, planın çıkarılmasında aynı zamanda devam edilmiştir. Cadde galerisine ait uzunluğun tam olarak korunagelmiş Dor düzeninde bir arşitrav tespit edilmiştir, maalesef arşitravın öndeki profili büyük ölçüde tahrip olmuştur. Gene yeni tespit edilmiş olan güney galerinin doğu tarafına ait köşe arşitravının teknik durumu, en azından doğu galerinin köşe sütun aralığının da aynı inşa devresinde hazırlanmış olduğunu gösterir. Ayrıca batı ve güney galeriye ait iyi korunmuş Dor düzeninde bir sütun başlığı bulunmuştur. Bu başlık devşirme olarak kullanılmak üzere, tiyatro kilisesinin güneyindeki alana götürülmüş idi¹.

F.Rumscheid'in mimari bezeme çalışması için Aşağı Gymnasion'da

(1) Bkz. *Araştırma Sonuçları* XIV, 1993.

(Resim: 1) propylonun Dor-İon düzenlerindeki karışık saçaklığın görünüşü ve kesiti (Resim: 2), ayrıca her iki dor saçaklığına ait üçlü ve dördlü triglyph şemaları (Resim: 3-4) çizilmiştir. Her iki Dor saçaklığının rekonstrüksiyonu geçen senelerde henüz kesin değildi¹. Bu sene doğu peristyl galerisinin kuzey köşe arşitravı ve peristylin kuzeydoğu geison köşe bloğu sayesinde, kuzey galerinin üç triglyphli şemaya, buna karşın doğu galerinin ise dört triglyphli şemaya sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bir başka geison köşe bloğu, batıdaki peristyl köşelerinden biri için de benzeri bir şema değişimi olduğunu ortaya koyar. Eğer blok taş kuzeybatı köşeye ait ise, o zaman bu, kuzey galeri için üç triglyphli bir şema olduğunu onaylayıcı bir durum olurdu ve doğu galerinin karşısında yer alan batı galerisi için gene dört triglyphli bir şema söz konusu olurdu. Bugünkü duruma göre ve üç triglyphli forma sahip saçaklık parçalarının azlığından dolayı, güney galeride daha ziyade her sütun aralığına dört triglyph geldiği düşünülebilir. Böylece üç triglyph düzeni, öteki prestyl galerileri karşısında kuzey galerinin, gymnasionun ana mekanlarına geçiş gibi farklı fonksiyonunu şeklen de vurgulamış olur.

Athena Kutsal Alanı'nın güney galerisine ait, ender rastlanan Dor düzenindeki arşitravlardan biri bulunmuştur. Araştırmalar, W. Müller-Wiener'in Athena Tapınağı hakkındaki basılmamış bir çalışmasında, tiyatro kilisesinin Dor sütunlarının Athena galerisine ait olduklarını işaret etmesinde haklı olduğunu ortaya koymuştur. O zamana kadar bunlar, eski Priene neşriyatında belirtildiği gibi², Yukarı Gymnasion'dan gelen devşirme malzeme olarak değerlendirilmişlerdir. Bu sorun kilisedeki sütunlara benzer birçok sütun tamburunun Athena terasının güneybatısında, galerinin kesin olarak tespit edilebilen elemanlarının yakınında ve Athena Tapınağı'na ait mimari parçaların arasında, hemen hemen ilk düştükleri konuda bulunmuş olmaları sayesinde çözülebilmektedir.

Batı Kapısı Caddesi ile Athena Kutsal Alanı'nın batısındaki Merdiven Caddesi'nin köşesinde yer alan küçük duvar çeşmesinin (Resim: 5) durumu çizimle saptanmıştır. Bu çalışmalar sırasında çeşme naiskosuna 90° dönük konumda bir duvar taşı üzerinde, şimdiye kadar bilinmeyen bir yazıt ele geçirilmiştir, harf karakterine göre M.Ö.3. yüzyıl veya 2. yüzyılın ilk yarısına ait olmalıdır. Yazıt taşı büyük ihtimalle pek çok yapı evresi gösteren çeşmenin daha eski bir dönemine ait olmalıdır. Çünkü yazıtta KRHNH (çeşme) kelimesi tespit edilmiştir.

Priene keramiğinden geniş bir spektrumdan seçilmiş örnekler gi-

(2) Th. Wiegand-H. Schrader, *Priene* (1904) 284. 481 v.d. Res. 589.

zilmiş ve tarifi yapılmıştır. Bu bilgiler değerlendirildiklerinde, ileride bulunacak keramikler, direkt karşılaştırılarak kolayca tanımlanacaktır.

Yüzeysel bir temizleme çalışma neticesinde, 1993 ve 1994 senelerinde şehir alanında ele geçmiş olup şimdi Milet Müzesi'nde bulunan, Priene'de darp edilmiş dört adet Hellenistik sikke tespit edilmiştir:

1. Aes; çap: 15 mm; ağırlık: 2,31 gr, buluntu yeri: Aşağı Gymnasion'un kuzeybatı merdiveni (1993).

AV (↑): İki yanda sorguçu cepheden Athena başı

RV (↑): Meander içinde ΠΠΗ / ΕΛΙΚ (ov?)

= Regling No: 126 (M.Ö.320- 270).

2. Aes; çap: 16 mm; ağırlık: 3,01 gr; buluntu yeri: batıdaki stadion yarısının üzerindeki kayalık kenarın üzerinde (1993) (Resim: 6).

AV (↑): Sağa dönük Athena başı,

RV (↗): Meander içinde ΠΠΗΝΕ / ΑΠΟΛΛΟ(Διοπος II)

= Regling no: 67 (M.Ö.240-170).

3. Aes; çap: 15 mm; ağırlık: ≈ 2,1 gr; buluntu yeri: agora kalesi yakını (1994) (Resim: 7).

AV (↑) : Sağa dönük Athena başı

RV (↑) : Üç parçalı meander içinde ΠΠΗ / ΔΙΟΝΥ

= Regling No: 74 (M.Ö.240-179).

4. Aes; oval, en geniş çap: 14 mm; ağırlık: 3,03 gr; buluntu yeri: Ti-yatro Caddesi, Doğu Kapısı ile Mısırlı Tanrıların Kutsal Alanı (1994) (Resim: 8).

AV (↑) : Sağa dönük Athena başı

RV (R) : Meander içinde ΠΠΗ / ΜΕΝΕΚ (Ληç)

=Regling No: 104-106 (M.Ö.240-170).

Akçakonak'ın yukarı kısmında deniz seviyesinin 500 m üzerinde yer alan ve geçen sene keşfedilmiş olan *Dallık Çeşme* buluntu yerine yeni bir inceleme gezisi yapılmıştır. Bu gidişte keramik ve çatı kiremitleri toplanmıştır. Sırlı kap çeperleri (Resim: 9) ve profil veren kap kenarları (Resim: 10) yerin Geç Antik ve Bizans dönemlerinde iskan gördüğünü işaret ederler³. S.Ateşlier'in açıklamasına göre çatı kiremitleri de bu durumu desteklemektedirler. Resim 11 deki kiremitin profili Geç Antik iken, Resim 12 deki çatı kiremiti tipik Bizans formuna sahiptir.

Restorasyon ve Düzenleme

Şehir alanı içindeki restorasyon ve düzenleme çalışmalarına geçen sene olduğu gibi Bergama'da Traianeum'un restorasyonunda yetişmiş olan bir taşçı ve biri duvarcı olmak üzere iki usta katılmışlardır. Güllübahçe Belediyesi değerli yardımlarını esirgememiştir.

Athena Tapınağı'nda iki tane taban kaplama levhası araldit ile yapılandırılmıştır. Bunlardan biri de güney sella kanadını taşımak için yuvarlak formu zıvananın bulunduğu levhadır. Athena Tapınağı'nın doğusunda propylon ve agoraya giden merdivenli yola yeni basamaklar ilave edilmiş. Kutsal alanın batısındaki merdivenli yol, Batı Kapısı Caddesi'ne kadar açılmış ve pek çok yeri tamamlanmıştır (Resim: 13). Athena

- (3) Şimdiye dek Priene ve yakın çevresinin bağımsız bir keramik kronolojisi yapılmamış olduğundan, tarihlendirmeler ve karşılaştırmalar ileriye düşünerek çekinmeyi gerektirebilir: Res. 10, 1: bir tabağın ağız kenarı parçası (?); çap 19 cm, mevcut yük 2,7 cm; kil kestane rengi, çekirdekte kahverengi, biraz mikalı; astarsız. -Res. 10,2: çanak ağız kenarı parçası; çap 22 cm, mevcut yük 2,8 cm; kil kahverengi, çok mikalı, çizi bezekli aşınmış vaktiyle kırmızı astar, parçaya açık turuncu kahverengimsi bir renk vermektedir; krş. V. Mitsopoulos-Leon, *FtE IX 2,2* (1991) 141 Nr. M 11.12 lev. 200 (kırmızı astarlı Geç Roma Dönemi keramiği, yak. 6. yüzyıl). Res. 10,3: Düz bir çanağın ağız kenarı parçası; çap 33 cm, mevcut yük 1,8 cm; açık turuncu kahverengimsi kil, çekirdekte açık kahverengi, biraz mikalı, mat koyu kahverengi astar; krş. F.O.Waagé d., *Antioch-on-the-Orontes IV* (1948) 57 v.d. Nr. 802k-803 lev. VIII (late B shape, yak. 6. yüzyıl ortaları ve 7 yüzyıl, belki de 8. yüzyıla uzanmaktadır). -Res. 10,4: Ayak parçası; halka dip çapı 9 cm, mevcut yük. 2. 5 cm; sarımsı kahverengi kil, çekirdekte koyu kahverengi, mika, sarımsı kahverengi astar. -Res. 10,5: Bir kabin ağız parçası; çap belirlenememekte, mevcut yük. yak. 2,5 cm; kırmızı kahverengi kil, çok mikalı, kenar dışta sarımsıbeyaz astar, öbürü ve cidar koyu kahverengi. -Res. 10,6: Derin bir kabin ağız kenarı parçası; çap belirlenemiyor, mevcut yük. 1,7 cm; açık turuncu kahverengi kil, mikasız, astar kırmızı kahverengi; krş. H. Goldmann v.d., *Excavations at Gözli Kule, Tarsus I. The Hellenistic and Roman Periods* (1950) 32 (tarihlendirmek için). 277 Nr. 821 P Res. 208 (Late Roman C ware, yak. 4. yüzyıl).

Tapınağı'ndan tiyatroya direkt geçişi kolaylaştırmak için bir yol açılmıştır. Bu yol batı analemmanın yanında seyirci kısmındaki merdivene açılır (Resim: 14). Aşağı Gymnasion'un yıkanma odası bitkilerden arındırılmış ve aynı zamanda su geçirmez döşeme üzerine yerleştirilmiş olan mermer kırıklarından oluşan orijinal yer kaplaması, üzerine örtülen toprak ile korunmaya alınmıştır.

Tiyatrodaki Restorasyon Çalışmaları

Jens Misiakiewicz tiyatrodaki restorasyon çalışmaları hakkında aşağıdaki bilgileri vermektedir: "Yeniden kullanılacak ve envanteri yapılmış olan mimari parçaların düzenlenmesi, orkestra çevresinin ve paradoi içlerinin boşaltılması ve toplanması yanı sıra, çalışmalarda asıl ağırlık, doğu skenenin 1993 yılında yapılmaya başlanan çizimlerin bitirilmesine ve proskenionun arşitravları için yeni parçaların üretilmesine verilmiştir. Bununla beraber geçen yıllarda başlanmış olan diğer pek çok çalışma da bitirilmiştir. Onarımlar Güllübahçe Spor Kulübü'nün organize ettiği ve yüzlerce kişinin seyrettiği kabare tarzı bir tiyatro gösterimi ile kısa bir süre kesintiye uğranışsa da, bu olay çalışmalara zenginlik katmıştır. Tiyatronun gösteriler için uygun olması ve yerli halktan büyük bir izleyici kitlesi çekebilmiş olması gerçeği, antik kalıntıların araştırılması ve korunmasında, kullanım imkanının da özellikle halkın antik kalıntılara ilgisini uyandırabilecekse göz önünde tutulmasının doğru olabileceğini göstermektedir. Çalışmalar aşağıda kronolojik olarak aktarılmış olup, binanın bölümlerine göre sıralama yapılmıştır.

SKENE: 1993 yılında yeniden tonozla örtülen batı hücrelerinde bulunan iskele sökülmüş ve harçlı kenarlar düzeltilmiş, tonozu çevreleyen duvarlar, güney tarafta, güneydoğu ve kuzeybatı köşelerde tonoz eğiminin başladığı yeri ve tonoz kenarlarını örtecek hizaya kadar yükseltilmiştir. Bu işlem sırasında en yakın çevrede bulunan yıkılmış bir duvar malzemesi kullanılmıştır. Hücrenin kuzeydoğu köşesindeki Deus-ex-machina kuyusundan içeri düşmüş taş bloklar çıkarılmış ve mimari çizime göre tekrar yerleştirilmiştir. Bu sırada kuyu tamamen temizlenmiş ve kuyunun ayağındaki taş blok ters çevrilmiştir. Böylece taş bloğun alt yüzündeki yatay açıklık yardımıyla suyun, tekrar hafif eğimli zemin kaplaması üzerinden proskeniona akması sağlandı. Duvarlar ve tonoz arasında kalan kısımların harçla karıştırılmış mermer parçalar ile doldurulmasına devam edilerek yağmur suyunun yalıtımı sağlanmıştır. Gelecek yıl bu dolgu üst kat hizasına kadar yukarıya devam ettirilecektir. Şimdi formsuz bir çevre içerisinde, anlaşılabilir durumdaki Roma Dönemi'ne ait üst duvar kalıntılarının konturlarının belirlenmesi için bir döşeme seviyesi uygun gibi görülmektedir (Resim: 15).

1993 yılında batı hücre çivilerle çakılarak birleştirilmiş tahta bir örtü ile kapatılmıştı. Fakat bu tahta örtü içeriye zorla girişi engelleyememiştir. Geçen yıl taslağı çizilmiş olan kapı, bu yıl kesin ve ayrıntılı bir şekilde çizilerek Söke'de yaptırılmış ve temmuz sonunda yerine yerleştirilmiştir (Resim: 16). Sağlam konstrüksiyon öncelikle hücrenin kirlenmesini önleyecek ve mekan, kampanya boyunca alet ve malzeme deposu vazifesini görecektir. Ayrıca hücre için konulan tahta raflara mimari elemanlara ait küçük fragmanlar yerleştirilmiştir.

Skenenin doğu duvarı von Gerkan tarafından derz aralıkları dikkate alınmaksızın çizilmiştir⁴. Duvarlardaki deformasyonun oluşumu, tiyatronun tahribat tarihi ile değil de, mimari tarihi ile ilgili olduğundan, deformasyonu gösteren çizimlere 1993 yılında başlanmış ve bu çizimler bu yıl bitirilmiştir (Resim: 17). Aynı şekilde çok bariz asimetrisinden şimdiye kadar hiç bahsedilmemiş olan doğu hücre kapısının da ölçekli çizimleri yapılmıştır. Skene duvarının doğu kenarının sonundaki köşe bloğu yerinden alınmış, duvar içi dolgusu boşaltıldıktan sonra, lentonun alt yüzünü ve oturduğu parçayı oluşturan taş blok ile beraber tekrar yerine yerleştirilmiştir (Resim: 18-19). Duvarın dış kısmının dışa taşkın olması nedeni ile, iki blok taş, duvarın iç sırasına ait taşlara epoksit yapıştırıcısı içindeki çelik kenetlerle bağlanmıştır. Boşlukların mermer kırıkları ve iri taneli kum ile doldurulmasından sonra, dört fragmandan oluşan ve üç parçanın ilavesi ile tamamlanan lento tekrar yerine konmuştur (Resim: 20).

PROSKENION: Batı taraftaki arşitrav 1993 yılında tamir edilmiş, gene aynı yere ait triglyphler ile beraber tekrar yerine konulmuştur. Bu yıl, batı sütunlar aralığındaki deformasyonların izin verdiği ölçüde düzeltmeler yapılmış, triglyphlerin kenetler ve dübellerle bağlanması gerçekleştirilmiştir (Resim: 21). Proskenionun önden görünümü için bir 'normal' -arşitrav rekonstre edilmiş ve prefabrike parçanın çizimi yapılmıştır. Buna göre betondan altı parça hazırlanmış ve yerine konuluncaya kadar tamamen sertleşmesi için uygun bir yerde depolanmıştır. Triglyphlere, Jota'dan Xi'ye kadar birbirini izleyen konma işaretleri verilerek, bunların yardımı ile triglyphlerin eski yerleri saptanıp, saçaklık hemen hemen onuncu aksa kadar tümlenebilecektir. Böylece yalnızca dördüncü aksta (Eta) ve onuncu akstan itibaren doğu köşesine kadar (olasılıkla Omikron ve Pi) boşluklar kalmaktadır. Geisonlara ait mevcut parçalar şimdilik, kuzey tarafa ait olmak üzere dört, batı tarafa ait olmak üzere bir tanedir. Bu yüzden proskenionun tamamen orijinal parçalardan oluşması im-

(4) A.v. Gerkan, *Das Theater von Priene* (1921) lev. 18,2).

kansızdır. 1992 kışında Bergamalı bir ustanın hazırladığı paye başlığı dört no'lu paye üzerine konularak denendi ve kampanya sonunda buradan indirilerek batı hücrede korunmaya alındı.

DİĞERLERİ: Orkestra arasında batı parodos kapısına ait bir söve ve lento parçası da bulunan üç mimari eleman dışında tamamen boşaltılmıştır. Orkestranın etrafındaki kuşaktan hiçbir karakteristiği olmayan elli adet taş alınmıştır. Batı parados'un içinde, sahnenin üst katına ve parados duvarına ait büyük mimari elemanlar bir araya getirilmiştir. Doğu paradosta çok miktarda taş, parodos duvarını ve sahnenin doğu duvarını açığa çıkarmak ve tiyatro dışında traktörlere manevra imkânını arttıracak saha yaratmak için yerinden oynatılmıştır. Fırsattan yararlanılarak, Athena alanına ait bir Horos steli sokaktan kaldırılmış ve skenenin güneydoğu köşesine konmuştur. Tiyatronun batısındaki taş deposu, Athena kutsal alanından gelerek hem Bizans kilisesi narteksi üzerinden, hem de yukarıda sözü geçen merdivenler üzerinden geçerek tiyatroya (Resim: 14) varan yolların daha kolay bulunabileceği ve kilisenin henüz sağlamlaştırılmamış duvarlarına tırmanılmasını önleyecek şekilde düzenlenmiştir.

Abb. 1 : Priene. Unteres Gymnasion. Überblick von Norden (Photo. F. Rumscheid).

Resim 1 : Priene. Aşağı Gymnasion. Kuzeyden bakış (Fotoğraf F. Rumscheid).

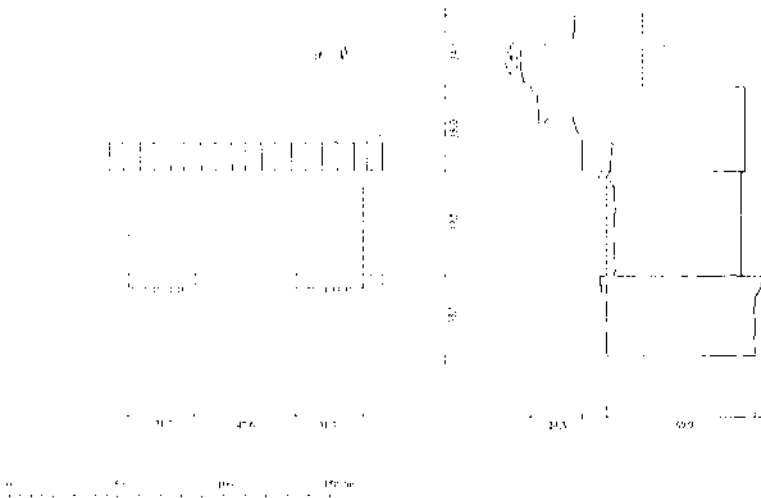

Abb. 2 : Priene. Unteres Gymnasion. Gebäk des Propylons (Zeichnung J. Pecher nach Aufnahme A.v. Kienlin)

Resim 2 : Priene. Aşağı Gymnasion. Propylonun saçaklığı (Çizen J. Pecher, A.v. Kienlin'in çalışmalarına dayanarak).

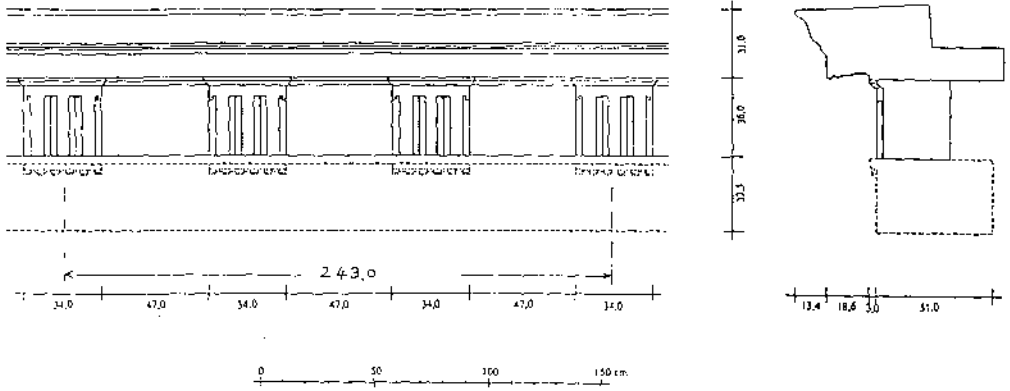

Abb. 3 : Priene. Unteres Gymnasion. Peristyl-Gebälk, mit drei Triglyphen pro Joch (Zeichnung J. Pechter nach Aufnahme S. Schöffler).

Resim 3 : Priene. Aşağı Gymnasion. Sütun eksenlerinde üçer triglyph bulunan peristyl saçaklığı (Çizen J. Pecher, S. Schöffler'in çalışmalarına dayanarak).

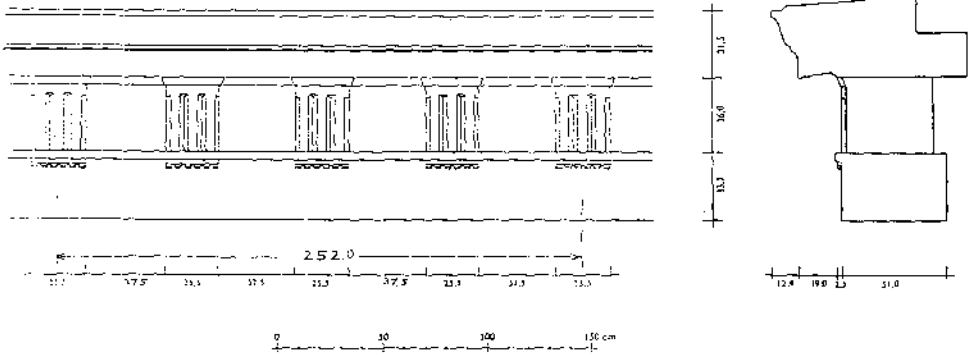

Abb. 4 : Priene. Unteres Gymnasion. Peristyl-Gebälk mit vier Triglyphen pro Woch (Zeichnung J. Pecher).

Resim 4 : Priene. Aşağı Gymnasion. Sütun eksenlerinde dörder triglyph bulunan peristyl saçaklığı (Çizen J. Pecher).

Abb.5- Priene. Laufbrunnen in Hauswand. Zustand 1994 (Photo W.Koenigs)

Res .5- Priene. Ev duvarındaki çeşme. Durum 1994 (Fotoğraf W.Koenigs)

Abb. 6- Priene. Hellenistische Bronzemünze des Apollodoros (Photo F.Rumscheid)

Res . 6- Priene. Apollodoros'tan Hellenistik bronz sikke (Fotoğraf F.Rumscheid)

Abb. 7- Priene. Hellenistische Bronzemünze des Diony (sios) (Photos F.Rumscheid)
 Res. 7- Priene. Diony (sios)'dan Hellenistik bronz sikke (Fotoğraflar F.Rumscheid)

Abb. 8- Priene. Hellenistische Bronzemünze des Menek (les) Photos F.Rumscheid)
 Res. 8- Priene. Menek (les)'den Hellenistik bronz sikke (Fotoğraflar F.Rumscheid)

Abb. 9- Dallık çeşme. Glasierte und dekorierte Wandscherben (Photo F.Rumscheid)

Res. 9- Dallık çeşme. Mineli ve bezemeli pişmiş toprak kap parçaları (Fotograf F.Rumscheid)

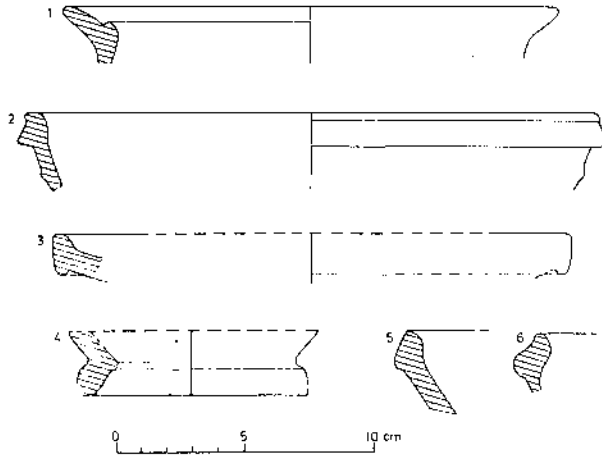

Abb. 10 : Dallık çeşme. Rand-und Fußscherben (Zeichnung A.Atila nach Aufnahmen J.Rumscheid)

Res.10 : Dallık çeşme. Kenar ve kaidenin pişmiş toprak kap parçaları (Çizen A.Atila, F.Rumscheid'in çalışmalarına dayanarak).

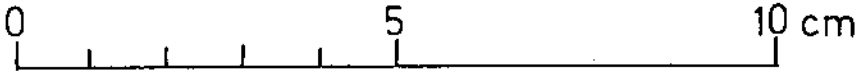
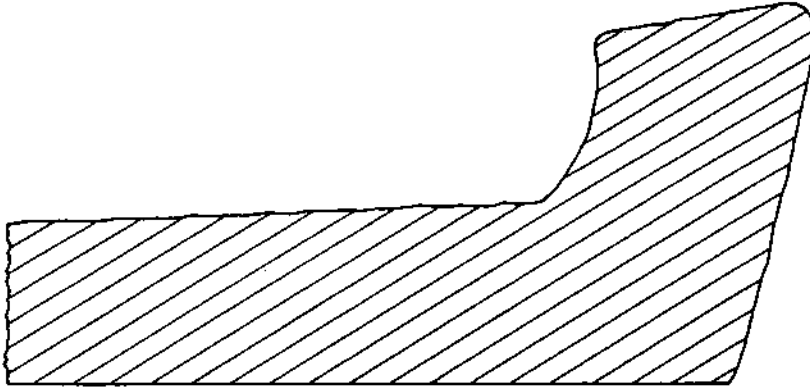

Abb. 11 : Dallık Çeşme, Spätromisches Deckziegelprofil (Zeichnung A. Atila nach Aufnahme S. Ateşlier).

Resim 11 : Dallık Çeşme, Geç Roma kiremit profili (Çizen A.Atila, S. Ateşlier'in çalışmalarına dayanarak).

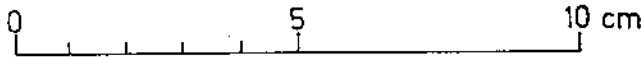
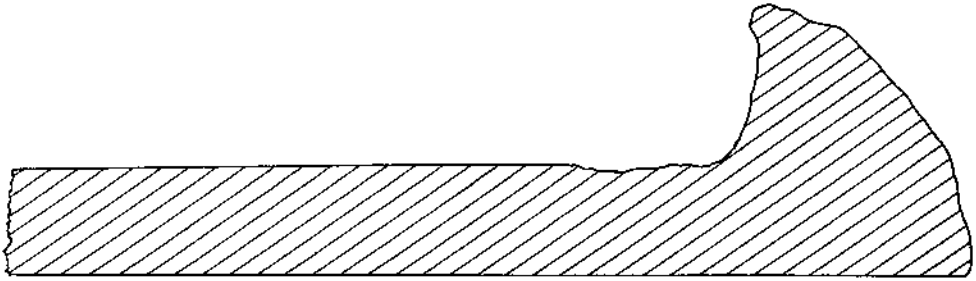

Abb. 12 : Dallık Çeşme, Byzantinisches Ziegelprofil (Zeichnung A. Atila nach Aufnahme S. Ateşlier).

Resim 12 : Dallık Çeşme, Bizans kiremit profili (Çizen A. Atila, S. Ateşlier'in çalışmalarına dayanarak).

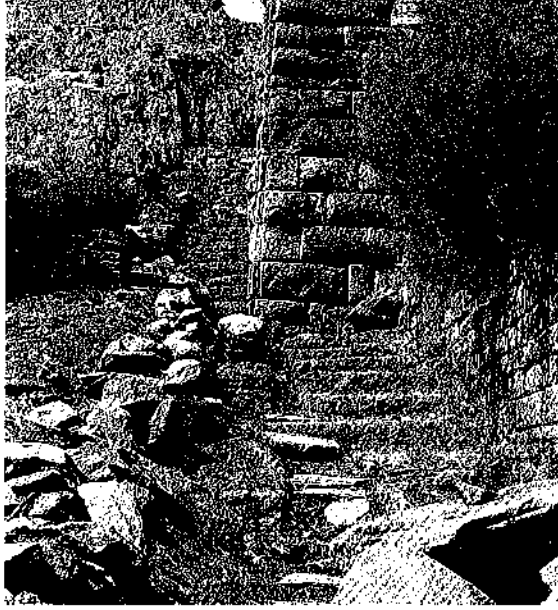

Abb. 13 : Priene. Treppengasse westlich der Athena-Terrasse nach Reinigung und Herrichtung 1994 (Photo W. Koenigs).

Resim 13 : Priene. Athena terasın kuzey tarafındaki merdivenli sokak, 1994 yılındaki temizleme ve düzenleme çalışmalarından sonra (Fotoğraf W. Koenigs).

Abb. 14 : Priene. Reparierter Weg ins Theater über die Treppe am Westanalemma (Photo J. Misiakiewicz).

Resim 14 : Priene. Batı analemma'nın yanındaki merdiven üzerinden tiyatroya giden, temir edilmiş yol (Fotoğraf J. Misiakiewicz).

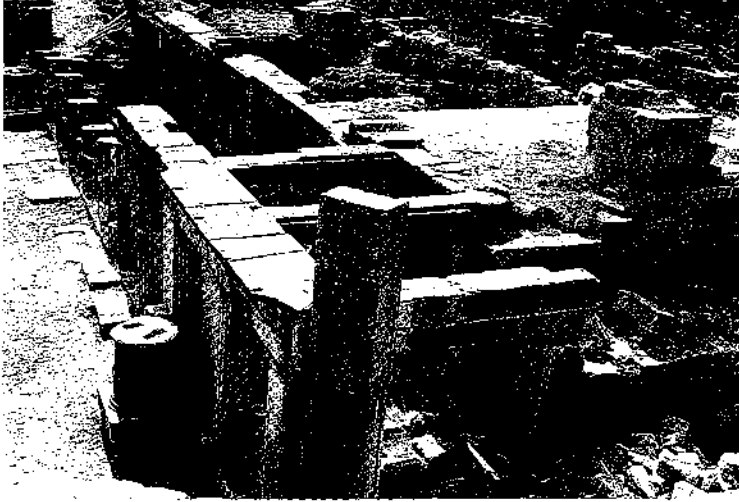

Abb. 15 : Priene. Theater. Obergeschoß des Bühnenhauses vom Westen (Photo J. Misiakiewicz)

Resim 15 : Priene. Tiyatro. Sahne binasının üst katı, batıdan bakış (Fotoğraf J. Misiakiewicz).

Abb. 16 : Priene. Theater. Proskenion und neue Böhlentür der Westkammer (Photo W. Koenigs).

Resim 16 : Priene. Tiyatro. Proskenion ve batı hücrenin yeni hatlı kapısı (Fotoğraf W. Koenigs).

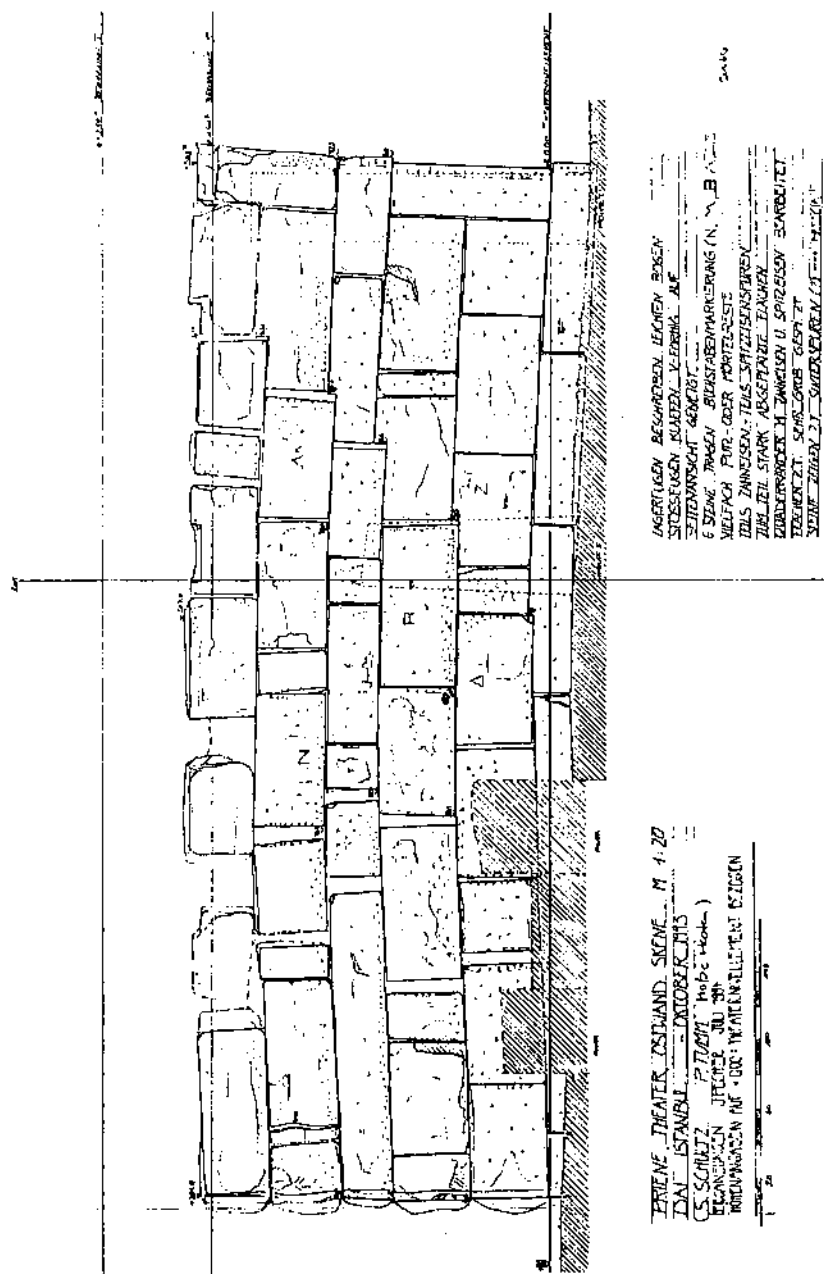
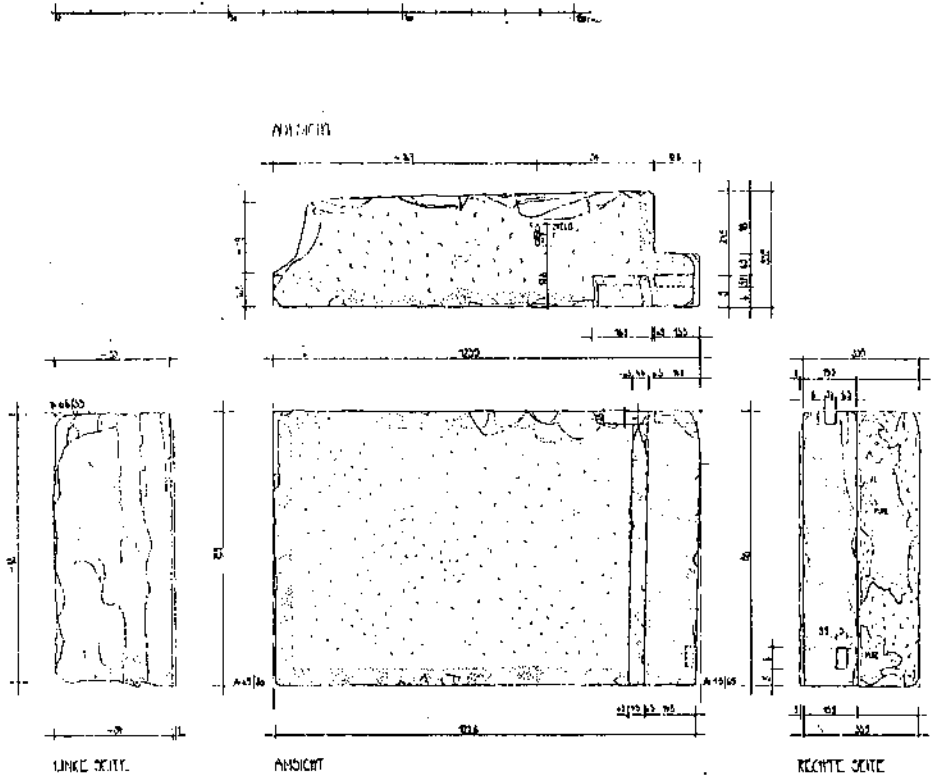

Abb. 17 : Priene, Theater, Ostwand des Bühnengebäudes (Zeichnung J. Pecher, S. Schulz, P. Tumm).
 Resim 17 : Priene, Tiyatro, Sahne binasının doğu duvarı (Çizimci J. Pecher, S. Schulz, P. Tumm).

PRIENE THEATER / LANDQUADER MIT TÜRANLAGE / INV.NR. 9
 PM 10141001 : 20.11.1994 J. PECHER M 1:10

- RESUMIERUNG:
 ANSICHT: GUT ERHALTEN, KLEINE, MAASS, OBERFLÄCHE BRAUN VERFÄRBT, GESCHLITZT
 AN DEREN ANSEITE (GROßER, HÖRHOCH)
 GUT ERHALTEN (NISTEN) TÜRANLAGE, TÜRSTÜBE
 ZUFÜHRUNG NUR DEN RECHTEN ANSEITE (WIE P.C. ANATHEUSE)
 GELÄUTENDE 3m BREITE ANATHEUSE, GEBÄUDE GESCHLITZT
 GEBÄUDE MIT KLEINER RECHTANGELIGEN SEITE
 LINKE SEITE: GROSSE RECHTANGELIG
 GEBÄUDE (GROßER, BREITE, 6m) GESCHLITZT
 RECHTE SEITE: GEBÄUDE (GROßER, BREITE, 6m) GESCHLITZT
 RECHTE SEITE: TÜRANLAGE, LINKE GESCHLITZT
 MITTIG ANSEITE, 6/3/32
 SEITE: GEBÄUDE (GROßER, BREITE, 6m) GESCHLITZT, GROSSE FUNKTION
 ANSICHT: GUT ERHALTEN
 WIE ANSEITE MIT ZWEI NEINEN KLEINEREN BÄND (→ ANLAGEFLÄCHE)
 10/10 2 NISTEN (TÜRANLAGE)
 ANSEITE: GUT ERHALTEN
 RECHTE SEITE: GUT ERHALTEN
 ANSEITE: GUT ERHALTEN

Abb. 18 : Priene. Theater. Oberster Türanlugs-Quader von der Ostseite der Ostkammertür (Zeichnung J. Pecher).
 Resim 18 : Priene. Tiyatro. Doğ u hücrenin doğ cephesinin en üst kapı sövesinin bloğu (Çizen J. Pecher).

PRİENE THEATER, / SCENE
 RESİM 19 : PRİENE TİYATRO. DOĞU HÜCRENİN KAPISI, YEMİ YERLEŞTİRİLMİŞ RES. 18 DEKİ BLOK İLE (ÇİZEN J. PECHER)

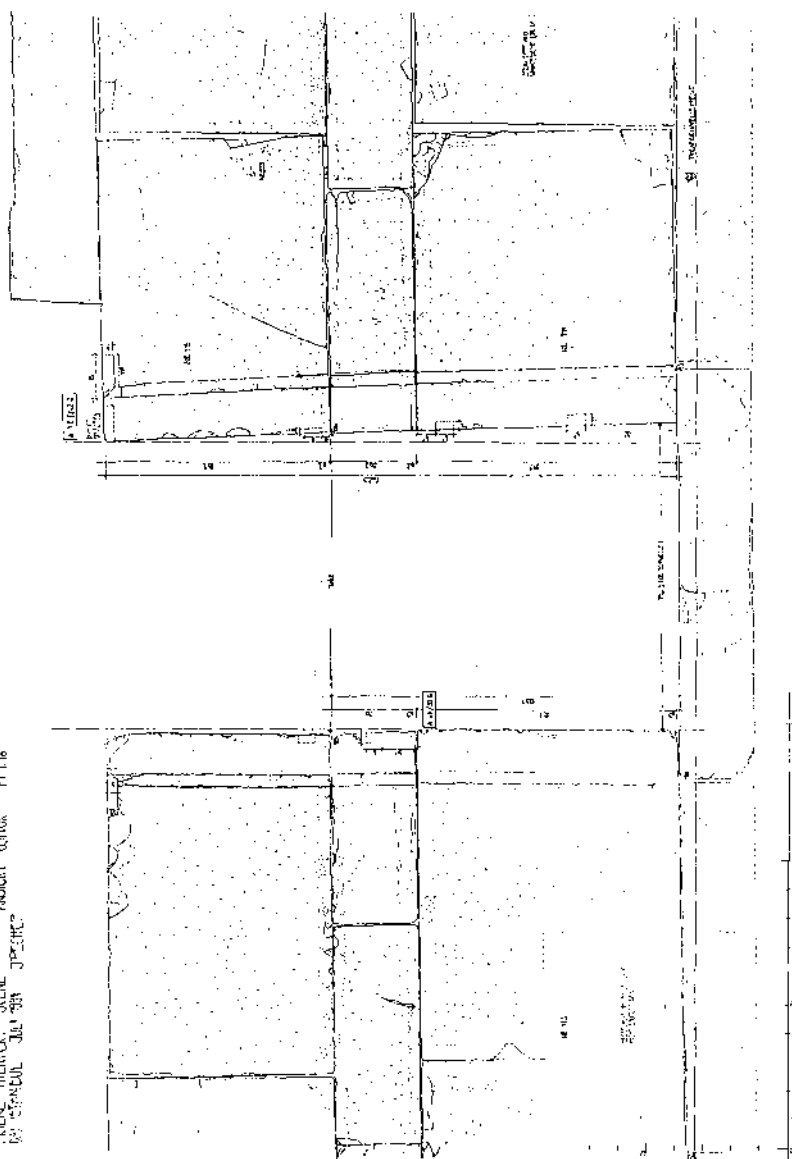

Abb. 19 : Priene. Theater. Tür der Ostkammer mit men versetztem Quader Abb.18 (Zeichnung J. Pecher).
 Resim 19 : Priene. Tiyatro. Doğu hücrenin kapısı, yemî yerleştirilmiş Res. 18 deki blok ile (Çizen J. Pecher).

Abb. 20 : Priene. Theater. Restaurierte Ostkammertür
(Photo W. Koenigs).
Resim 20 : Priene. Tiyatro. Onarılmış doğu hücrenin ka-
pısı (Fotograf W. Koenigs).

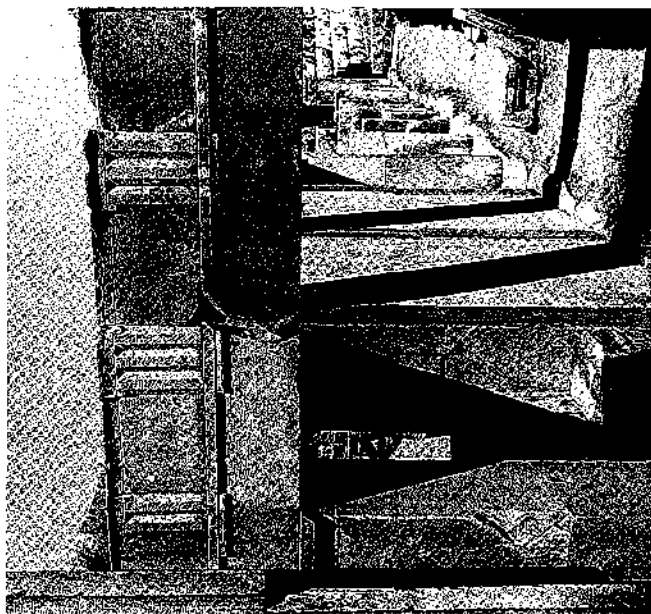

Abb. 21 : Priene. Theater. Westende des Proskenionms
1994 (Photo W. Koenigs).
Resim 21 : Priene. Tiyatro. Proskenionun bali kısmın
sonu 1994 (Fotograf W. Koenigs).

KONYA BASIN PALAEOENVIRONMENTAL RESEARCH (KOPAL) PROGRAMME, 1994

*Neil ROBERTS **

ÖZET

KOPAL araştırma projesi programı Konya Ovası'nın çevresel tarihini araştırmak üzere planlanmış olup, Neolitik Dönem höyüklerinde sürdürülen Çatalhöyük kazısı ve Konya Ovası'ndaki diğer arkeolojik yerleşimlerle ilişkili olarak sürdürülmektedir. Çalışmanın asıl amacı, radyoaktif karbon ölçümlerine göre G.Ö. yak. 13.000-7000 yılları arasında bölgede meydana gelmiş ortamsal değişiklikler (iklimsel, bitkisel, jeomorfolojik v.d.) ile bu dönemde bölgede ortaya çıkan tarım ve hayvancılık arasındaki ilişkilerin araştırılmasıdır. 1994 yılındaki ilk arazi çalışmaları iki noktada gerçekleştirilmiştir: Süleymanhacı çevresi ve Çatalhöyük ve çevresi. Bunlardan ilkinde Pınarbaşı'ndaki epipaleolitik kaya sığınağı yakınlarındaki göl sedimanından ve hala mevcut olan tuzlu Süleymanhacı Gölü'nden örnekler toplanmıştır. İkinci alanda ise Neolitik Dönem höyüğü, Çatalhöyük'ün kendisinden veya hemen yakın çevresinden örnekler toplanmıştır. Aynı şekilde örnekler yerleşimin 500 metre kuzeyindeki bir akarsu yatağından da toplanmıştır. Çatalhöyük'ten elde edilen tortu sırası yerleşimin alüvyal toprak üzerinde kurulmuş olduğunu ortaya koymaktadır. Yerleşimin güneyindeki Paleolitik Dönem'e tarihlenen bir akarsu yatağının varlığı Çatalhöyük'ün büyük olasılıkla Çarşamba Nehri'nin doğu kıyısında kurulmuş olduğunu önermektedir. Höyük yaklaşık 3 metre kalınlığında bir alüvyal tortuyla kaplıdır; ancak kültürel kalıntıların 5 metreye kadar olan kısmı bugünkü ova seviyesinden aşağıda yer alır.

* Neil ROBERTS, Department of Geography, Loughborough University, LE 11 3TU, UK.

The KOPAL field research programme investigates the environmental history of the Konya plain in relation to new investigations at the Neolithic mounds of Çatal Höyük and other archaeological sites (Fig. 1). Our particular concern is to examine the relations between changes in the natural environment (climate, vegetation, geomorphology, etc) and the domestication of plants and animals during the period between ca. 13,000 and 7000¹⁴C yr BP. This was a time when the global climate was changing from glacial to interglacial conditions, and the resources available to human populations in central Turkey would have altered substantially in response to these external conditions.

Following a preliminary reconnaissance visit in 1993, a first full field research season took place during September 1994¹. The palaeoenvironmental team was based at the Çatal Höyük dig house in Çumra, where a field laboratory was set up for preliminary sediment analysis. This included microscopy, magnetic susceptibility, sediment samples were sealed in core boxes and taken to the UK for further analysis, the initial results of which are reported here.

Methods

Sediments of lacustrine, alluvial and archaeological origin were studied and sampled mainly by coring, although some deposits (palaeochannel, Pleistocene lake shorelines) were exposed as sections. Coring employed either an Eijkelpkamp corer and Cobra motor (on land) or a Livingstone-type stationary piston corer from a platform (on water). A Glew sampler was used for the upper 50 cm of soft lake sediments. Continuous sediment core drives up to 100 cm in length were either extruded into clingfilm inside cut downpipe or left in a core liner to be opened in the UK. Sediments from open gouge augers were sub-sampled in the field into bags. Altogether over 50 metres of sediments were cored during the fieldwork.

Sediment samples were subject to preliminary description and analyses in Çumra. This included scanning of wet preparation raw sediment

(1) The 1994 season received financial support from the National Geographic Society. I am also grateful to the British Institute of Archaeology at Ankara, to our representative from Konya, Muzaffer Tunç, and to the main Çatal Höyük representative, Belma Kulacoğlu. The work involved the following personnel: Dr. Neil Roberts (Loughborough University), Dr. Hakan Yiğitbaşoğlu (Ankara University), Dr. Philip A. Barker (Lancaster University), D. Romola Parish (Sussex University), Mr. Warren W. Eastwood (University of Wales, Aberystwyth) and Mr. Carl D. Sayer (Loughborough University).

slides under x 100 and x 400 magnification under a transmitted light binocular microscope, notably for diatoms, and measurement of whole *sphaerophora* and *Navicula* spp. replacing *C. clypeus* in some lower levels. Pollen grains are also generally well preserved.

The Epi-Palaeolithic / Neolithic site at Pınarbaşı lies at the southern edge of Eski Hotanış gölü, at the end of a limestone ridge (Fig. 2), and is being excavated by Dr. Trevor Watkins. Because of the dry conditions in 1994 it was possible to core from land using the Cobra coring system. A number of sediment cores were taken near the spring below the archaeological site, to a maximum depth of 1076 cm. In summary these recovered alternating grey to beige silts with gastropods and diatomites, locally darker (more organic), and with a layer of black to dark brown silty humified peat between 647 and 785 cm. Examination of the diatoms under a binocular microscope indicates that these sediments were laid down in a freshwater lake of variable depth (*C. Kutzingiana*, *Synedra ulna*, *Cymbella* spp., *Fragilaria* spp., *Navicula oblonga*, *Epithemia* spp., etc.). The molluscan remains (*Planorbis* spp., *Valvata piscinalis*, etc.) also indicate freshwater conditions. If the age of these sediments proved to be the same age as the adjacent Epi-Palaeolithic / Neolithic site, this would have great potential scientific importance, as it is rare for paleoecological data to be available so close to an excavated prehistoric site in the Near East. Unfortunately preliminary radiometric dates suggest that there is a major hiatus in sedimentation close to the surface and an overlap with the archaeological sequence is less likely.

Sediment stratigraphy around Çatal Höyük

Çatal Höyük was originally excavated by James Mellaart in the early 1960s and is currently being re-studied under the direction of Dr. Ian Hodder. The site lies on the alluvial fan of the Çarşamba river. It is important to establish geomorphological conditions at Çatal Höyük prior to, during and after occupation, and also to know if Holocene alluviation has partly buried this other mounds on the fan. In order to assess these questions, Cobra coring was undertaken at four locations on a north-south transect on the main (east) mound at Çatal Höyük (Fig. 3). The very dry ground conditions in 1994 mean that coring proceeded somewhat more slowly than anticipated, but in compensation it was possible to work on sections exposed in the dry irrigation channels around the site. Core stratigraphies may be summarised as follows (Fig. 4):

ÇH.94-A: (701 cm long) Taken near the base of Mellaart's trenches,

this confirmed a handaugered core sequence undertaken in 1993 (ÇHE.93-1), but with proper stratigraphic control and sediment sampling. The core commenced 15.2 m below site datum and encountered ca. 450 cm of *in situ* Neolithic deposits, underlain by ca. 120 cm of 'natural' alluvial clay and 130 cm of lake marl, pale grey-yellow in colour except at the top.

ÇH.94-B: (350 cm long) This core was taken at the north-western edge of the main mound, in the area of a proposed new dig house. No cultural material was encountered (either derived or *in situ*), the sediments comprising brown silty clay (0-127 cm) and heavy 'backswamp' clay (127-286 cm) over lake marl (268->350 cm).

ÇH.94-C: (583 cm long) Immediately north of the present bekçi's house this core did not core magnetic susceptibility using a loop sensor and a Bartington MS2 meter linked to a portable computer. Determination of single sample magnetic susceptibility has been carried out at Loughborough University on dried and crushed sediments. Laboratory determination of the organic and carbonate content was by Loss-on-Ignition (550°C for 2 hours and 900°C for 1 hour, respectively)².

One of the most important facets of the work is the radiometric dating of the sediments, and samples were collected for both radiocarbon and luminescence. Dr. R. Parish undertook a systematic collection of samples for Optically Stimulated Luminescence and Thermoluminescence dating from both archaeological and non-archaeological contexts, with samples being taken and kept in containers which prevent light penetration.

Lake Sediments at Süleymanhacı and Pınarbaşı

These lake sediments were cored and /or sampled in order to undertake palaeolimnological analyses (pollen, diatoms, mollusca, etc.) which indicate past vegetational and climatic conditions.

Süleymanhacı Gölü is a small (ca. 1 km diameter), saline-alkaline residual lake at the base of the extinct volcano Kara Dağ (Fig. 2). Most of the lake catchment comprises hard dolomitic limestone; the remainder being trachy-andesitic volcanics. At the time of study the lake was at a low level (ca. 2 m lower than in September 1993), had a measured con-

(2) These laboratory analyses were undertaken by Peter Boyer.

ductivity of 13.000 μ S, a pH of 8.8 and a maximum depth of 2.5 metres. Parallel Livingstone stationary piston cores (SH 94 A and B) were taken from near the deepest part of the lake along with three short Glew cores (maximum length 48 cm, extruded at 1-2 cm intervals). The sediments comprised light greybeige, inorganic, strongly reduced silts and clays, initially soft but becoming hard with gypsum crystals (up to 1 cm diameter) below 175 cm. The gypsum prevented coring below 252 cm sediment depth.

Coring continued using a Eijkelkamp corer and Cobra motor on the salt-crusted bed of the northern arm of the lake which would normally be under 1-2 m of water (SH 94 C and D). The longer of these cores recovered 760 cm of sediment; the top 515 cm sampled continuously in plastic liners; the lower 245 cm subsampled at 2-4 cm intervals into bags from a 5 cm-diameter gouge auger head. The sediments comprised pale grey-beige silts and clays, locally sandy, with some mollusc fragments, ostracods and black flecks above ca. 500 cm. Below ca. 500 cm, the silts alternate with pink, partly cemented salt crust layers.

A preliminary scan of diatoms from the lake sediments at Süleymanhacı indicates generally good preservation, with the saline taxa *Campylodiscus chypeus*, *Amphora* spp., *Cymbella* spp. and *Epithemia* spp. represented in the modern and upper 250 cm of sediments, and with A. This sediment sequences at and around Çatal Höyük help to determine the extent and thickness of the Neolithic levels on the southwest side of the main (east) mound. It appears that ca. 4.5 m of cultural material lie beneath the base of the deepest trench left by Mellaart's excavations (Fig. 4). Mellaart also undertook a deep sounding at the end of his 1963 season, which was subsequently infilled. Mellaart (1964) reported that in this he encountered house levels down to 1002.42 m, below which was a brown humus layer on top of a 30 cm thick band of grey clay, interpreted by him as a flood deposit. These sediments were in turn underlain by a further 370 cm 'lower fill' containing stone and bone artifacts, plaster floors and collapsed mudbrick. The bottom of the archaeological deposits were apparently not reached in this deep sounding (estimated basal elevation of 998.3 m). The lowest recorded cultural deposits in the 1994 cores lie 2-3 m above the base of Mellaart's deep sounding (Fig. 4). The discrepancy between these two sequences might conceivably be reconciled if Mellaart's sounding had encountered a ditch dug around the outside of the Neolithic settlement, although this explanation seems somewhat unlikely. The 1994 cores did not encounter the grey clay band recorded by Mellaart, although lake marl (which is often light grey in co-

luor) was found within cultural deposits at different elevations, presumably used as a fill when dwellings or floors were rebuilt).

The results of our 1994 season are in partial agreement with a preliminary geoarchaeological study undertaken by the present author in 1978 (Roberts 1982). The new results confirm that Çatal Höyük has been partially buried by post-Neolithic alluvium, but only by ca. 3 m of river sediment, a smaller depth than originally suggested. On the other hand, alluvial burial is complicated by the fact that sediment below the archaeological site appears to have been subject to compression loading by the weight of the cultural deposit forming the mound. The elevation of the lake marl horizon, in particular, lies about 1 m lower under the mound than it does in cores and lake marl horizon, in particular, lies about 1 m lower under the mound than it does in cores and sections lying away from it (e.g. ÇH.94-B). On the basis of isostatic depression modelling, it seems likely that compression loading under the centre of the mound would be around 2 m. In other words, although there has only been ca. 3 m of post-Neolithic alluviation at Çatal Höyük, there are probably up to 5 m of archaeological deposits below the modern level of the Konya plain.

The 'natural' layers underneath Çatal Höyük are of alluvial origin, and therefore indicate that the site was certainly located on Çarşamba fan soils as at present, although the soils may have been heavier and wetter than those which exist today. The existence of the palaeo-river channel offers strong support to the suggestion that Çatal Höyük was founded on the eastern bank of the Çarşamba river, which appears to have been cut into and built up to form terrace-like features. The contemporaneity of the palaeochannel discovered in 1994 with the Neolithic occupation at Çatal Höyük awaits confirmation from radiometric dating and further coring work.

The sediment cores and samples obtained this year will provide a valuable basis for understanding the changing natural and cultural landscape of the Konya plain since the time of the encounter any apparently *in situ* Neolithic deposits, although the top 200 cm included late (?Byzantine) cultural material. Beneath this were grey to brown silts and clays of alluvial/colluvial origin, mixed with derived cultural material (notably charcoal), and with lake marl below 529 cm. The basal part of the clay-silt contains abundant diatoms (mainly *Nitzschia* spp.) which suggests that it was deposited in permanent standing water, possibly a Neolithic pond for washing or animal watering, or a ditch.

ÇH.94-D: (733 cm long) Further upslope and ca. 2 m higher than core 94-C, the core at this location encountered apparently *in situ* Neolithic deposits to at least 453 cm. Between 475-500 cm was a layer of lake marl including charcoal, apparently used as fill beneath the first building layers. This was followed by grey-brown alluvial clay, with charcoal present to 551 cm, over a dark organic layer (651-687 cm) an *in situ* lake marl (690->733).

The main result of an examination of irrigation channel sections was the discovery of a large, buried paleochannel of the Çarşamba river cut into the underlying lake marl, ca. 0.5 km south of Çatal Höyük. This section was cleaned, surveyed, recorded and the sediments sampled. The former river channel was 42.5 m wide at the top of the marl horizon, and was filled with fine to medium grained clastic sediments; organics were notably absent. The palaeochannel deposits are represented by Units 4 to 6 (below). In order from the base up, the following lithostratigraphic units were recorded:

(Pre-Palaeochannel)

Unit 1: Light grey-yellow lake marl (maximum thickness>150 cm)

Unit 2: Dark organic 'marl' (max. 20 cm)

Unit 3: Backswamp clay (max. 160 cm)

(Channel fill)

Unit 4: Grey clay with manganese staining (max. 30 cm)

Unit 5: Matrix supported gravel, locally part-cemented (max. 30 cm)

Unit 6: Fluvial silts, sands and gravels, coarsening from west to east (max. 220 cm)

Sub-unit 6a: Red-brown silts

Sub-unit 6b: Buff silts

Sub-unit 6c: Grey to orange fluvial sands containing large freshwater bivalve shells

Sub-unit 6d: Fluvial gravels

(Post-palaeochannel)

Unit 7: Alluvial clay with manganese staining (max. 230 cm). This upper alluvium caps all the underlying units.

Apart from some unfired? brick fragments in Unit 6, no cultural materials were found in these deposits. A second smaller probable palaeochannel containing a clay fill was exposed ca. 100 m west of the main one.

Discussion

Last glaciation. Laboratory analysis and dating of these Late Quaternary sediments will indicate their age, significance and association with Epi-Palaeolithic and Neolithic archaeological sites. Further field-work is planned for 1995 on the Çarşamba fan in order to establish the three-dimensional sediment stratigraphy and history of the river.

Summary

Field investigations into the environmental history of the Konya plain took place in two areas; firstly, near Süleymanhacı; secondly at or near Çatal Höyük. In the former area, cores in lake sediment were taken adjacent to the Epi-Palaeolithic rock shelter complex at Pınarbaşı and at the extant saline lake, Süleymanhacı Gölü. In the latter area were taken on or immediately adjacent to the Neolithic mound of Çatal Höyük, and sediment samples were also collected from a large former river channel ca. 500 m north of the site. Preliminary analysis of the sediment sequence at Çatal Höyük indicates that the site was founded on alluvial soil, probably next to a former course of the Çarşamba river. The mound has been buried by ca. 3 m of alluvium, but up to 5 m of cultural deposit lies below the level of the modern plain because of compression loading.

REFERENCES

- MELLAART, J. 1964. Excavations at Çatal Hüyük, 1963, third preliminary report. *Anatolian Studies* 140 39-119.
- ROBERTS, N., 1982. A note on the geomorphological environment of Çatal Höyük, Turkey. *Journal of Archaeological Science* 9: 341-348.

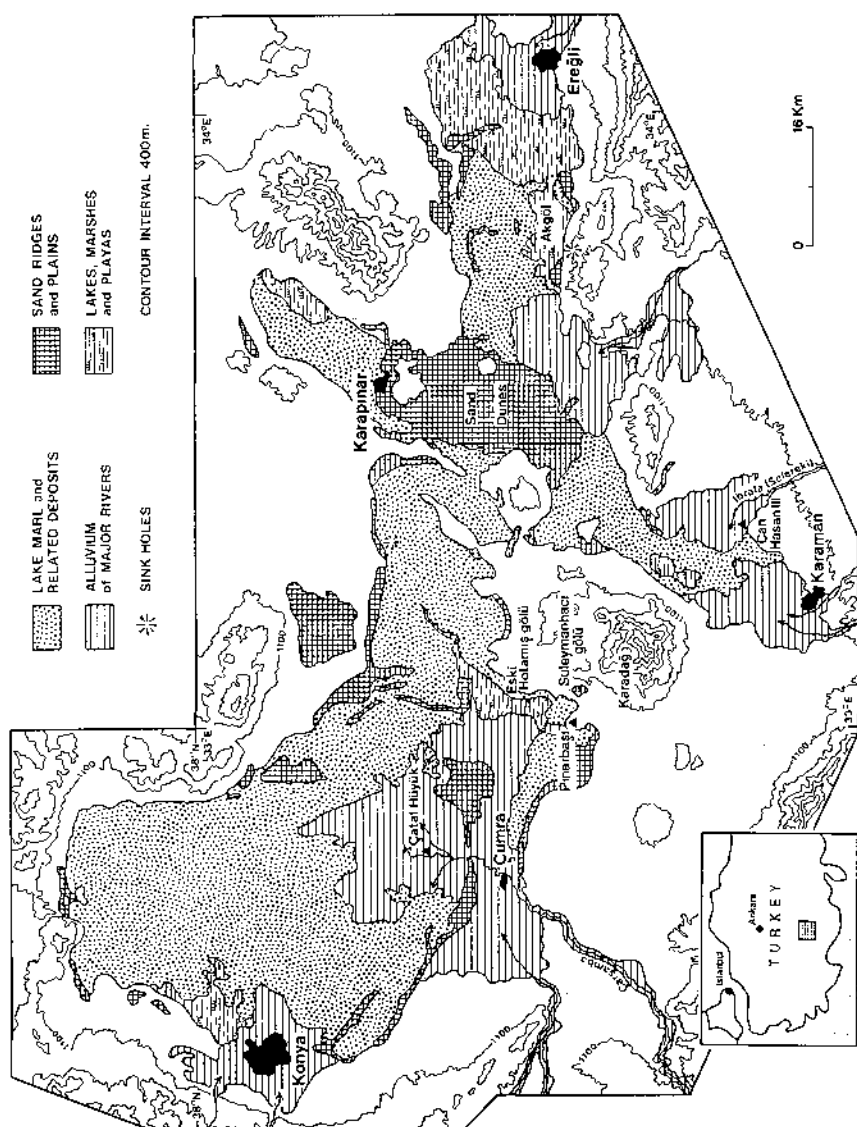

Figure 1: Map of the Konya plain, showing the major Late Quaternary sediments and the location of sites investigated in 1994.

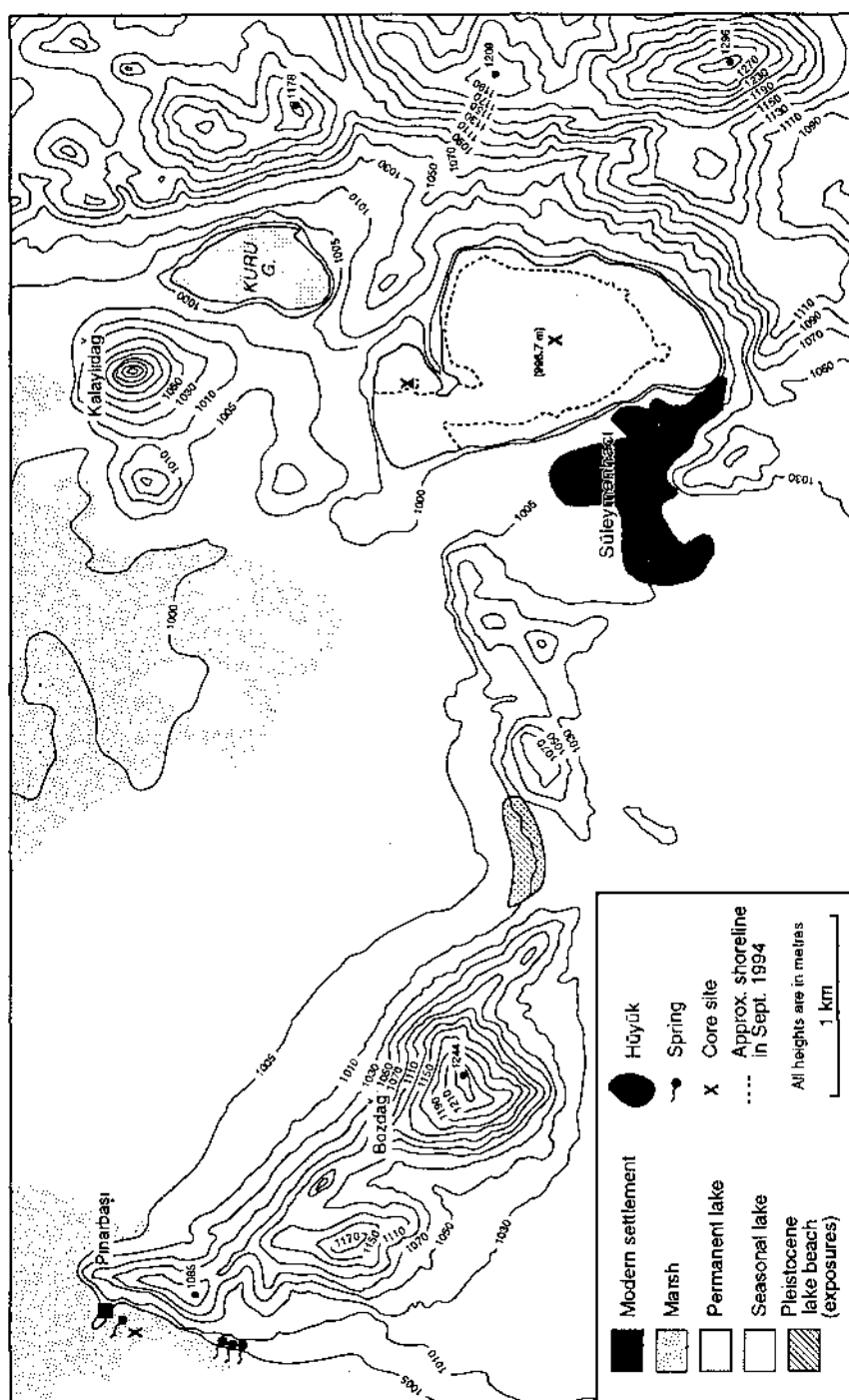

Figure 2: Detailed location map of the Süleymanhacı area.

Çatal Hüyük (East Mound).

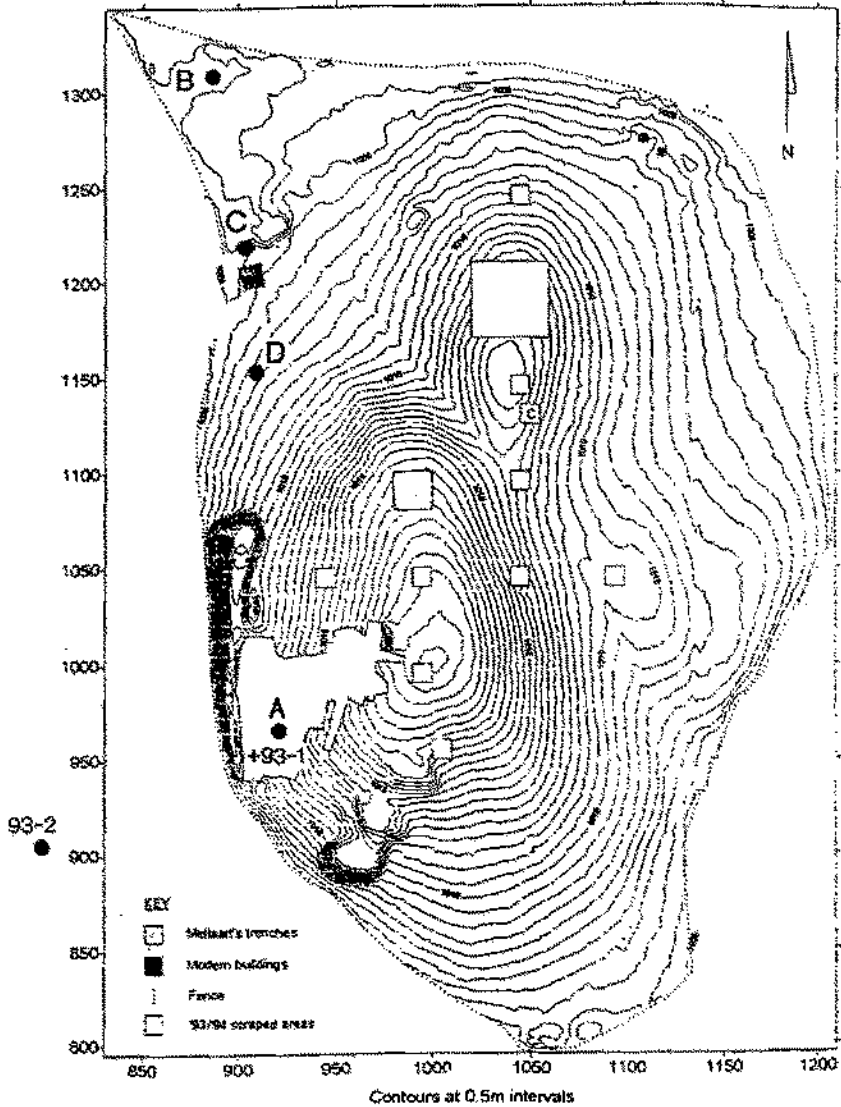

Figure 3: Topographic plan of Çatal Hüyük (east mound) with the location of cores taken in 1994.

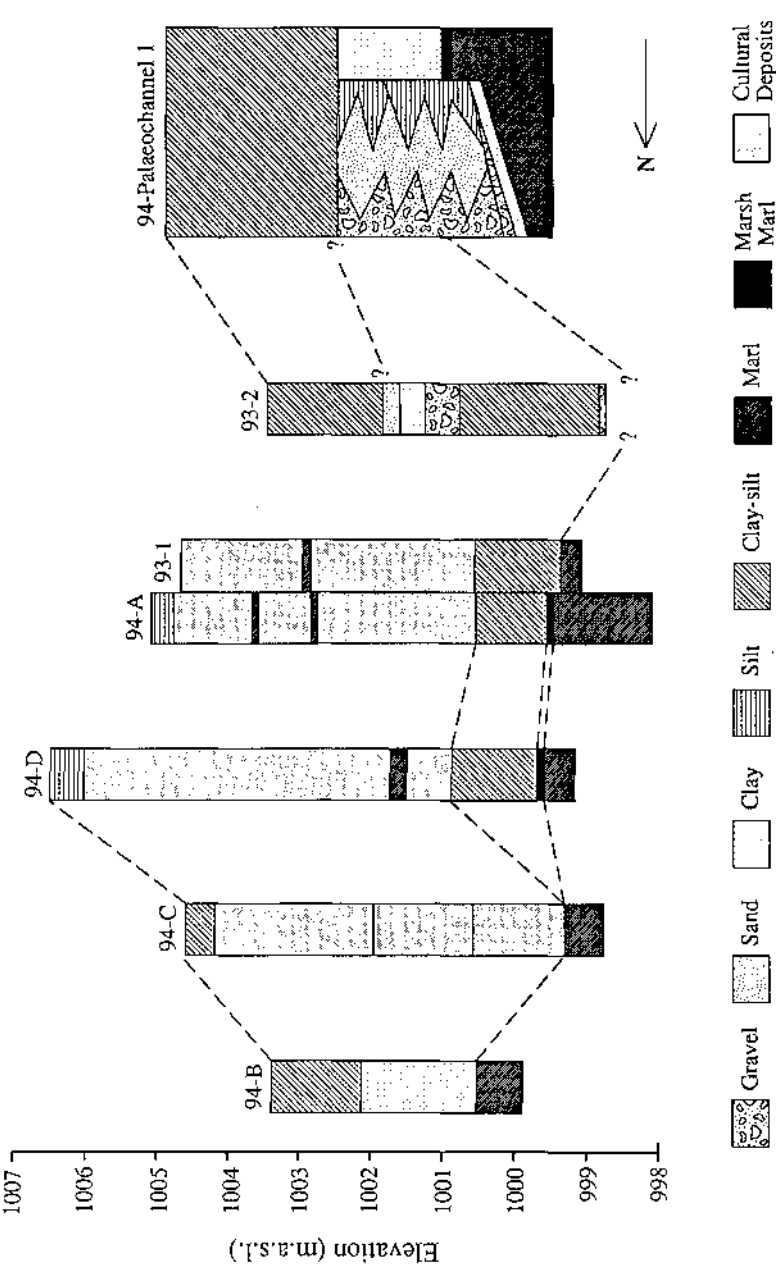

Figure 4: Summary cross-section of the geoarchaeological sequence at Çatal Hüyük, plus Çarşamba palaeochannel (horizontal axis not to scale).

